

กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants)

22. นายถือศักดิ์ แก้วชุมพล	มหาเปรียญ ข้าราชการบำนาญ
23. นายจิรพงษ์ ทองภูบาล	กำนันตำบลแกดำ ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
24. นายเหรียญ วงศ์แสน	ข้าราชการบำนาญ ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
25. นายสุวรรณ เหล่าลี้อา	ข้าราชการบำนาญ ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
26. นายวีรพงษ์ สิงห์ปัญญา	ข้าราชการบำนาญ ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
27. นางบุญมี สิมลีดา	ผู้นำชุมชน ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
28. นางอุดม หม่องคำมี	อดีตกำนัน ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
29. นายสุรศักดิ์ แสนหล้า	อดีต ส.จ. ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
30. นายอนุวัฒน์ แก้วหานาม	ข้าราชการบำนาญ ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
31. นายประวิติ ทองเมืองปัก	นายกอบต. ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
32. นายประจันต์ อาระหัง	ข้าราชการบำนาญ ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
33. นายสมบุญ ไชยปัดดา	ข้าราชการบำนาญ ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
34. นายบัวลี ประมูลจะโก	ข้าราชการบำนาญ ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
35. นายสวน สิงห์คำ	ข้าราชการบำนาญ ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
36. นายประสิทธิ์ ศรีประทุม	มหาเปรียญ ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
37. นายชารี เขียวพันธ์	กำนัน ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
38. นายปัญญา นาสุนทร	นักการเมืองท้องถิ่น ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
39. นายสมพงษ์ พิมพ์โมทย์	ข้าราชการบำนาญ ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
40. นายบุญมี กุ่มศรีไว	อดีตกำนัน ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
41. นายหลิน เอกะละ	ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
42. นายสมจิต ปะโอทะกัง	ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
43. นายเลียง โรใหม่	ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
44. นายสม ปิละออม	ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
45. นายคำพันธ์ ปิยะวงศ์	ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
46. นายเสงี่ยม อุทธิ์โทสง	ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
47. นายวีระศักดิ์ มาขูร	ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
48. นายอรุณ ศรีพจน์	ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
49. นายโกศล กงภูเวศน์	ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
50. นายคำเมิน โคตรดี	ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท
51. นายแก้ว ปัดตานัง	ผู้ใกล้ชิดกรณีพิพาท

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม. กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย. กรุงเทพฯ : ค่ายสุทธ
 วิชาการพิมพ์, 2545.

_____. กรุงศรีอยุธยาของเรา. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : 1พิชเนศ พรินต์ติ้ง
 เซย์เตอร์, 2546.

สมชาย ลำควน. ถอดรหัสวัฒนธรรม. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน,
 2552.

สมยศ เชื้อไทย. ความรู้กฎหมายทั่วไป. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538.

สวัสดิ์ จงกต. กฎหมายตราสามดวงกับสังคมวัฒนธรรมไทย. จันทรเกษม. 183 : 31 : 2528.

เสาวภา ภาระพฤติ. ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว
 ระหว่างปี พ.ศ.2431-2990. ปริชญานิพนธ์ ศศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,
 2522. อัคราณา.

สุภณ สมจิตรศรีปัญญา. โลกทัศน์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากหนังสือก้อม : ศึกษา
 เฉพาะกรณีบ้านหนองหล่ม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม. ปริชญานิพนธ์ ศศ.ม.
 มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2530. อัคราณา.

สุเทพ สุนทรเกสัช. มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : ควันสุทธาการพิมพ์, 2540.

สุเทพ สือสัมฤทธิ์. การศึกษากฎหมายที่พบในจังหวัดมหาสารคาม. ปริชญานิพนธ์
 มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2539.

สุนทร โพธิสาร. การวิจัยทางวัฒนธรรม. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม
 อีสาน, 2552.

สุรจิต จันทรสาวท. ประวัติศาสตร์พื้นเมืองอีสาน. เอกสารการสัมมนาอีสานศึกษา
 มหาสารคาม. มหาสารคาม : วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2529.

สุริชัย หวันแก้ว. "การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม," สังคมและวัฒนธรรม.
 พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

แสวง บุญเฉลิมวิภาส. "กฎหมายอาญา : ประมวลกฎหมายฉบับแรกของไทย" นิติศาสตร์.
 2(16) : 106-124 ; 2529.

อภิญา เพ็ญฟูสกุล. "ศาสนา," แนวความคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม. พิมพ์
 ครั้งที่ 2. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548.

- บำรุง สุวรรณรัตน์. วิเคราะห์การใช้วรรณกรรมเพื่อส่งเสริมความมั่นคงภายในประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก. ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520. อัดสำเนา.
- ปฤษฎา รัตนพุกษ์. "การเมือง," แนวความคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548.
- ประภัสสร เขียวปัญญา และคณะ. "กฎหมายและจารีตประเพณีมอญว่าด้วยสิทธิชุมชน," ไทยศึกษา. 1(1) : 155 - 168 : มกราคม - มิถุนายน. 2544.
- ประสาร กมลพุท. คู่มือการเขียนการอ่านหนังสือโบราณล้านช้าง. กาศสินธุ์ : ประสานการพิมพ์, 2535.
- ประทีป ชุมพล. พื้นเวียงวรรณกรรมแห่งการคดี. กรุงเทพฯ : บางกอกการพิมพ์, 2525.
- ประสิทธิ์ สวัสดิ์ญาติ. ระบบเครือญาติและการจัดระเบียบสังคม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- ปิยฉัตร ปิตะวรรณ. ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในอีสาน. อุบลราชธานี : วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, 2528.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- ปรีชา พิณทอง. สารานุกรมภาษาอีสาน ไทย อังกฤษ. อุบลราชธานี : ศิริธรรม, 2532.
- ปรีดี เกษมทรัพย์. นิติปรัชญา. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : เดือนตุลาคม, 2546.
- พัชรี โชติถาวรรัตน์. แนวคิดทางการเมืองของลานนาไทยสมัยราชวงศ์มังราย(พ.ศ. 1839-2101) วิเคราะห์จากเอกสารคัมภีร์ใบลานภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528. อัดสำเนา.
- พระยาจัดคดีวงสา (เหลา ณ ร้อยเอ็ด). พงศาวดารภาคอีสาน. มหาสารคาม : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม, 2537.
- พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ. พระยาคำทองสอนไพร่. ขอนแก่น : ศิริภัณฑ์, 2513.
- พิพัฒน์ พสุธารชาติ. รัฐกับศาสนา บทความว่าด้วยอาราจักร ศาสนจักร และเสรีภาพ. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2545.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. "บทนำ," อูรังคราตุ (ตำนานพระธาตุพนม). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2524.

อาณาจักรหลักไชย วัดศรีบุญเรือง บ้านหนองหล่ม ตำบลคอนหวาน อำเภอเมือง จังหวัด

มหาสารคาม หนังสือผูกใบลาน จำนวน 1 ผูก 23 ลาน อักษรไทยน้อย.

หนังสือผูกมูลตันโต ผูก 1 จำนวน 25 ใบลาน ผูก 2 จำนวน 24 ใบลาน จารด้วยอักษรธรรม

ลานละ 4 แถว

กฎหมายพระธรรมนูญกับห้องฟ้อง เป็นคัมภีร์หนังสือก้อมใบลาน จารด้วยอักษรไทยน้อย

ลานละ 4 แถว จำนวน 45 ใบลาน

กฎหมายลักษณะโจร เป็นหนังสือก้อมใบลาน จำนวน 32 ใบลาน ลานละ 5 แถวอักษร จาร

ด้วยอักษรไทยน้อย

อุปจารและการพิจารณาโทษ เป็นหนังสือก้อมใบลาน จารด้วยอักษรไทยน้อย จำนวน 31 ใบ

ลาน ลานละ 4 แถวอักษร

อุปจารบ้านและการละเมิด เป็นหนังสือก้อมใบลาน จารด้วยอักษรไทยน้อย จำนวน 31 ใบลาน

ลานละ 4 แถวอักษร

พระราชกำหนดพระอัยการ เป็นหนังสือก้อมใบลาน จารด้วยอักษรไทยน้อย ลานละ 5 แถว

จำนวน 60 ใบลาน ไม่ปรากฏนามผู้จารแต่ง และวันเดือนปีผู้จารแต่ง

กฎหมายลักษณะโจร การให้และการขี้ม เป็นหนังสือก้อมใบลาน จำนวน 1 ผูก

55 ใบลาน จารด้วยอักษรธรรม ลานละ 5 แถวอักษร

อาณาจักรหลักชัย บ้านท่าแห่ อำเภอโกสุมพิสัย เป็นหนังสือก้อมใบลาน จารด้วยอักษรไทยน้อย

จำนวน 43 ใบลาน ลานละ 5 แถวอักษร

อาณาจักรหลักชัย วัดศรีแก้ว เป็นหนังสือก้อมใบลาน จารด้วยอักษรไทยน้อย จำนวน 67 ใบลาน

ลานละ 5 แถวอักษร

เอกสารตีพิมพ์

กัญญา ลีลาภัย. การค้นคว้าประวัติศาสตร์ชนชาติไทย. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้ง, 2524.

กาญจนา แก้วเทพ. ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา. กรุงเทพฯ : เอ็ดดิสันเพลส

โปรดักส์, 2544.

ไกรศรี นิมมานเหมินทร์. กฎหมายชลประทานของพ่อบุณเมืองราย. สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 3

(1) : 10-4 : 2508.

ขจร สุขพานิช. ฐานันดรไพร่. ม.ป.ท : ม.ป.พ., 2519.

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ขอให้เจ้าคุณทั้งหลาย จงแก้ปริศนาธรรมนี้แก่ข้าเทอญ มีเรื่องว่า ยังมีสาวงามผู้ลือ โฉมปัญญาดีผู้หนึ่ง ไปเรียนศาสตรศิลป์จากอาจารย์ที่สาปาโมกข์ผู้หนึ่ง เมื่อเรียนจบก่อนกลับได้บอกสัญญาแก่อาจารย์คนครั้งนี้ “ตราบใดที่ข้ายังมีได้ให้อาจารย์อยู่นอนร่วมเสพคอมข้าก่อน ข้าจะมีให้ชายผู้เป็นสามีอยู่นอนร่วมเสพคอมข้าแล” เมื่อนานมานางนั้นได้เข้าพิธีแต่งงานกับสามี มันได้บอกแก่สามีมันว่า คนได้ให้สิ่งจะสัญญาแก่อาจารย์ไว้ดังนี้ ข้าขออนุญาตสามีกลับไปปฏิบัติสิ่งจะสัญญากับอาจารย์ก่อน สามีนางนั้นก็อนุญาตตามขอ นางผู้นั้นมันเดินทางพร้อมด้วยเครื่องประดับที่มีค่ามาก กลับไปสู่สำนักอาจารย์

ในระหว่างทางยังมีเสือ โคร่งตัวหนึ่งได้จับนางไว้หมายจักกิน นางนั้นได้บอกสิ่งจะสัญญาอาจารย์แก่เสือ และขอเสื่อว่า หากข้าได้ปฏิบัติสิ่งจะสัญญาต่ออาจารย์แล้ว ข้าจักกลับมาให้เสือกิน เสือได้คิดว่านางผู้นี้เป็นผู้มีสิ่งจะควรที่ถูปล่อยให้มันไปก่อน นางเดินไปข้างหน้าได้พบโจรผู้หนึ่ง โจรนั้นมันเห็นนางผู้ประดับด้วยของอันมีค่ามันจึงจะฆ่านางเอาเครื่องประดับ นางนั้นก็ได้ออกสิ่งจะสัญญาแก่โจร โจรยินยอมปล่อยให้นางไป นางไปถึงสำนักอาจารย์และได้แจ้งแก่อาจารย์ว่า “ข้ากลับมาสู่สำนักแห่งนี้เพื่อปฏิบัติตามคำสิ่งจะสัญญาที่ข้าให้ไว้แก่อาจารย์

อาจารย์รู้แห่งสภาวะการณที่นางมีสามีแล้ว จึงกล่าวแก่นางว่า “ดูรา นางเราก็ได้ให้สิ่งจะสัญญาแก่กันแท้แล แต่บัดนี้นางมีสามีแล้ว ข้าจึงไม่ยอมร่วมเสพสมกับนางได้แล สิ่งจะสัญญาที่ให้นั้น ขอให้จบสิ้นแก่กัน ถือว่านางได้ปฏิบัติแล้ว นางจงกลับไปหาสามีเทอญ ขึ้นชื่อว่าการกระทำมิอาจจารเป็น โทษหนักแท้”

เมื่อเล่าปริศนาธรรมจบ นางวิจิตตะสารีจึงถามฤๅษีทั้งสี่ตนว่า “อันเขาทั้งสี่นั้นได้แก่สามีนางหนึ่ง เสือ โคร่งหนึ่ง โจรหนึ่ง และอาจารย์ของนางหนึ่ง ในสี่คนนั้นใครล้ำกว่ากัน น่าจึงจ้อต่อผู้ใด ขอเจ้าฤๅษีทั้งสี่จงแจ้งสงกแก่ข้าเทอญ”

เจ้าฤๅษีคนหนึ่งบอกนางว่า “เราจึงจ้อสามีมันล้ำแล อันเมียคนแท้ยังปล่อยไปเป็นผู้อื่นแล” นางวิจิตตะสารีหมายใจว่า เจ้าฤๅษีคนนี้มีจิตใจหึงหวงแล

เจ้าฤๅษีคนสองบอกแก่นางว่า “เราจึงจ้อเสื่อมันล้ำแล มันหิวอยากอาหารนัก ยังปล่อยนางหนีไป” นางวิจิตตะสารีจึงหมายใจว่า เจ้าฤๅษีคนนี้มีใจโลภในการกินแล

เจ้าฤๅษีคนสามบอกนางว่า “เราจึงจ้อโจรมันล้ำแล ของมีค่าอันจักได้มีมากนัก ยังปล่อยให้นางหนีไป” นางวิจิตตะสารีหมายใจว่า เจ้าฤๅษีคนนี้มีจิตใจอัน โลภในทรัพย์มากนักแล

ตำนานคดีโจร

เนื้อเรื่อง

ยังมีพ่อค้าสองหมู่ หมู่หนึ่งพักศาลากลางบ้าน หมู่หนึ่งพักศาลานอกบ้าน เมื่อกลางคืนพ่อค้าผู้หนึ่งในพวกพักศาลานอกบ้าน ไปลักไก่ชาวบ้าน เจ้าของบ้านจึงไล่จับโจรผู้ลักไก่อ้นั้น ในขณะที่พ่อค้าผู้หนึ่งในหมู่พ่อค้าที่พักกลางบ้าน ได้ยินว่าจับโจร จับโจร มันจึงวิ่งไล่จับโจรได้ โดยกอดปล้ำกันอยู่ เมื่อเจ้าของไก่และชาวบ้านวิ่งตามทัน เห็นทั้งสองกอดปล้ำกันอยู่ เขาทั้งสองนั้นต่างว่าตัวเองเป็นผู้จับโจร เจ้าของไก่ จึงไม่อาจรู้ได้ว่า คนไหนเป็นโจร คนไหนเป็นผู้จับโจร จึงได้ผูกมัดเขาคนทั้งสองไปหาเสนา เสนาไม่อาจตัดสินได้ เพราะหาหลักฐานมิได้ว่าใครเป็นโจร จึงได้นำเขาทั้งสองไปหาพระยา และได้แจ้งเหตุการณ์ทั้งหมดแต่ต้นจนจบแก่พระยา พระยาจึงกล่าวว่า อันใดๆ ด้วยการชิงคู่กันของเขาทั้งสอง หาหลักฐานมิได้ จักเอาเรื่องอื่นมาเป็นเครื่องตัดสิน ก็เป็นอันยาก ควรเอากำลังของเขาเองมาเป็นพยานสักก็ แห่งเขาทั้งสอง จากนั้น พระยาจึงให้เขาทั้งสอง ปล้ำกัน เมื่อเขาทั้งสองปล้ำกันเป็นเวลานาน ผู้หนึ่งแพ้ ผู้หนึ่งชนะ พระยาจึงตรัสว่า ผู้ชนะยอมจับโจรได้ ผู้แพ้ยอมปล่อยโจรไป อันนี้เป็นสักขีพยานที่แท้จริง พระยาจึงถามผู้แพ้ว่า “ดูรามึงเป็น โจรลัก ไก่แท้แล มันก็ขานตอบด้วยคำซื่อว่า” ซ่าก็ไล่ตักแท้ นั้นแล พระยาจึงตรัสให้ปรับไหมโทษแก่มัน

สรุป ตำนานคดีโจร เรื่องอันหาหลักฐานมิได้ บุคคลละผู้มีปัญญาพึงพิจารณาตามกรรมอันเป็นวิสัยแห่งเหตุและผล แล้วตัดสินจึงสุกดีแล

ตำนานคดีหญิงสองผิว

เนื้อเรื่อง

ยังมีมาณพผู้หนึ่ง ไปค้าขายต่างเมือง เป็นเวลานานหลายปี ถูกเมียญาติพี่น้องอยู่บ้าน ได้ข่าวสารว่าตายเสียแล้ว จึงได้ทำบุญให้ทานอุทิศหา ชาวบ้านชาวเมืองก็รู้กันทั่ว อยู่ต่อมาเฒ่าแก่ญาติพี่น้อง ได้หาผิวให้นางเมีย และอยู่กินด้วยกัน

ต่อมาภายหลังมาณพผู้ผิวเก่าที่ไปค้าขายต่างเมืองกลับมาถึงบ้าน ได้เห็นเมียเอาผิวใหม่ มันไม่ยินยอม จึงพากันไปหาเสนาให้ไต่สวนตัดสิน กล่าวแจ้งเรื่องราวทั้งหมดให้แก่เสนา เสนากล่าวว่า “เรื่องอันเป็นอย่างนี้ เราไม่เคยได้พบเห็นแท้แล เราอาจจะตัดคำตัดสินได้แล มาณพจึงไปหาพระยา และกล่าวแจ้งฟ้องเรื่องทั้งหมดแก่พระยา พระยาจึงกล่าวว่า “อันเรื่องอย่างนี้ ถูกเอาอันอื่นมาตัดสินบ่ควรแล ยังควรก็เอาแต่คำผู้หญิงนั้นตัดสิน หากว่าผู้หญิงรักผิวใหม่ ก็ให้เอาผิวใหม่ สิวว่ามันรักผิวเก่า ก็ให้เอาผิวเก่า ดังนี้ชอบแล หากผู้หญิงรักผิวใหม่ ก็ให้เขา

ชัชยะเสนาบดีกลับมาถึงเรือนแล้ว นางเสนาภรรยา จึงได้นำรองเท้าทองคำมา มอบให้ ชัชยะเสนาจึงคิดกุศโลบาย ที่จะนำรองเท้าทองคำไปส่งเจ้าพระยา จึงได้เตรียม หนทางจากบ้านเรือนตน ไปยังราชวังให้ประดับประดาตกแต่งอย่างงดงาม แล้วนำพระบาท ทองคำใส่หลังข้างเท้าเข้าไปส่งเจ้าพระยาพร้อมให้ประกาศโหมว่า ด้วยเดชานุภาพที่ เจ้าพระยาให้นำพระบาททองคำ ไปเป็นชัชยะมงคลแก่กองทัพ เราจึงได้ชัชชนะข้าศึกกลับมา ถ้า เจ้าพระยาเสด็จเป็นแม่ทัพเอง คงจะยึด ได้บ้านเมืองของข้าศึกทั้งหมดแล ประชาชนทั้งมวลชื่น ชมยินดี เทิดทูนภักดี เจ้าพระยาแห่งตนด้วยคิดว่า มีบุญญาธิการอย่างใหญ่หลวง

เจ้าพระยาสำนึกผิดคิดเห็นคุณของชัชยะเสนา ที่ไม่คิดร้ายต่อตน และถ้ามวลหมู่ ประชาชนรู้ อันความประพฤติร้ายของตน อาจจะกำจัดตนจากราชสมบัติได้ ก็เพราะเหตุแห่งชัช ยะเสนา ผู้มีปัญญาเลิศ ได้แก้ไขเรื่องร้ายให้กลายเป็นดี จึงเกิดความพึงพอใจ ให้ยศบรรดาศักดิ์ สืบต่อมา

สรุปตำนานกระทู้กินกล้า เป็นปรัชญาธรรมยุทธในการพิจารณาแก้ปัญหา เหตุการณ์ที่มีรูปคดีที่เป็นภยันตรายอย่างใหญ่หลวง จากร้ายกลายเป็นดี

เป็นอุทาหรณ์ลักษณะคดี คดีสอนให้พิจารณาตริตรองถ่วงถ่วงรอบคอบ ใช้ กุศโลบายแก้ปัญหาอันปราศจากอคติ ไม่มีความโกรธแค้น ได้ตอบ ให้อภัยแก่กันและกัน และ ตอบได้กันด้วยปริศนาธรรมอันควรแก่การเกิดความสุข เป็นกุศโลบาย บั้วมิให้ซ้ำ น้ำมิให้ ขุ่น งามิให้เคียด เขียวมิให้ตาย ค้อนมิให้หัก ผึ้งมิให้เพ

ตำนานคดีชนกันตกขัว

เนื้อเรื่องทีหนึ่ง

ยังมีชายหนุ่มสองคนออกจากบ้าน ไปด้วยกิจแห่งตน ชายผู้หนึ่ง ได้ข่าวว่า พ่อตาย ชายคนที่สอง ได้ข่าวว่า ไฟไหม้บ้าน ชายทั้งสองคนต่างวิ่งกลับบ้านด้วยความรีบด่วน สวนทางกัน และได้ชนกันบนขัวสะพาน ต่างคนต่างตกน้ำ ทั้งสองไม่ยินยอมเกิดถกเถียงกัน จึง ได้พากันไปหาเสนาเพื่อทำการ ไตสวนตัดสินคดีความให้ เสนาจึงบอกว่า คนหนึ่งพ่อตาย อีก คนหนึ่ง ไฟไหม้บ้าน อย่าได้เอาโทษว่าแก่กันเลย ดังนี้ เขาทั้งสองไม่ยินยอมจึงได้พากันไปหา พระยากล่าวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแต่ต้นจนจบให้แจ้งแก่พระยา พระยาจึงถามผู้่นักปราชญ์ ทั้งหลายว่า “ผู้ئن ไฟไหม้บ้านนั้น เมื่อมันไปทันการมันจะกระทำอย่างไรบ้าง” นักปราชญ์ ทั้งหลายตอบว่า “อันชาติว่าไฟไหม้บ้านเรือนนี้ หากว่าเจ้าเรือนไปทันการมันย่อมดับมอด ไฟได้ แต่หากว่าไม่อาจดับมอดไฟได้ ก็ยอมเอาข้าวของหนีจากไฟได้” พระยาจึงถามต่อว่า คนผู้

ชายนั้นเชื่อคำแม่มด จึงจับกบหวังจะฆ่า มันจึงเอาเม็ดคอกบ กบหลับตาไม่ร้อง ไม่พูดแต่อย่างใด มันจึงพูดกับกบว่า “ทำไมนี่ วันที่เหยี่ยวจับมึง วันนั้นมึงร้อง แต่เมื่อกูจะฆ่ามึง มึงทำไมไม่ร้องเลย” กบจึงบอกกับนายมันว่า “เมื่อภัยจากข้าศึกคือเหยี่ยวมาถึงก็ต้องร้องหาเจ้านาย แต่บัดนี้เจ้านายกูจกฆ่ากูเสียเอง จักให้กูร้องหาผู้ใด” กบว่าดังนี้ และกบได้บอกเหตุการณ์ที่เมียมันมีผู้ให้นายมันฟัง มันจึงรู้โทษแห่งเมียคน มันจึงกินหางจนเคี้ยวนี้ นายประตู่ทางด้านทิศตะวันตกก็ไม่ยอมให้ออก

อันเหตุการณ์ทั้งหลายเหล่านี้เกิดขึ้นแต่จวนค่ำจนถึงรุ่งสว่าง ในคืนนั้นนางธิดาได้เล่าเรื่องที่เกิดขึ้นแต่คืนจนตลอดให้นางเทวีฟัง เมื่อรุ่งเช้านางเทวี จึงได้ทูลแก่เจ้าพระยาด้วยเรื่องราวทั้งปวง เจ้าพระยาจึงให้ไปนำคหบดีวิทยามาสอบสวนดู จึงได้รู้ว่าเป็นราชบุตรเมืองหนึ่ง และได้เป็นผู้ช่วยธิดาของตน และได้นำธิดามาสอบถามดู จึงรู้ว่าราชบุตรคนนี้เป็นผู้ช่วยธิดาแห่งตน จึงได้จัดการอภิเษกสมรส และได้ตั้งให้ราชบุตรนั้นเป็นอุปราช ส่วนนายประตู่ทั้งสี่นั้นได้แต่งตั้งให้เป็นเสนาบดี

สรุปตำนานกินหาง เป็นปรัชญาธรรมบุทในการแก้ปัญหาการพิจารณาคดีที่มีรูปคดีเป็นคดีอำพรางให้การเท็จ

คดีสอนให้พิจารณาตรึงตรองถ้วนถี่รอบคอบ ไม่ควรเชื่อแม้แต่บุคคลที่ควรเชื่อ มิฉะนั้นก็จะเกิดการเสียค่างใจทุกๆ ครั้งที่หวนคิดกลับมา เปรียบเสมือนการกินหาง ที่เสียค่างอยู่ตลอด เป็นกุศโลบายสอนมิให้หัก ผังมิให้เพ

ตำนานคดีกระชูกินกล้า

เนื้อเรื่อง

ยังมีเมืองเมืองหนึ่งเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ มีเจ้าพระยาปกครอง มีเสนาสำคัญคนหนึ่ง ชื่อว่า ชัยยะเสนา ต่อมามีข้าศึกมาลวงกล้าชายแดน พระยาจึงสั่งให้ชัยยะเสนา ไปแก้ปัญหาขับไล่ข้าศึก ชัยยะเสนา จึงนำกองทัพออกไปสู่ชายแดน

เจ้าพระยาคิดว่า ชัยยะเสนา ออกไปสู้ศึกจักได้ชัยชนะ หรือจะปราชัยยังไม่รู้ เพื่อความไม่ประมาททูลจะเสียบพระนคร จักค่ายป้องกันพระนครไว้ก่อนเจ้าพระยาจึงชี้ช้างเสียบพระนคร พร้อมบริวารตรวจตรากำแพงประตูหอรบ ให้ตั้งมั่นเป็นอย่างดี ในขณะที่เสียบพระนครอยู่นั้นนางเสนาผู้เมียชัยยะเสนานั้น ก็ได้ออกมา เจ้าพระยาเห็นนางมีลักษณะดี สวยสดงดงาม จึงเกิดจิตปฏิภักทรอย่างแรงกล้าจนไม่อาจจะจับใจไว้ได้ จึงกลับเข้าสู่ราชวังคิดหาทางจะเอานางมาเป็นเมีย

ยังมีราชบุตรแห่งเมืองหนึ่งสำเร็จศาสตรศิลป์จากสำนักศิลาปาโมกข์จะกลับบ้านเมืองแห่งคนได้หลงทางในป่าไปพบธิดาถูกพระยาเมืองที่พิภพวิทยารผูกมัดไว้ จึงได้ใช้วิชาศิลปป้องกันตัดสายห่าวนต์หลาวเหล็กนั้น และได้ช่วยนางธิดาพระยาเมืองพาออกจากป่ากลับสู่เมือง แต่ถูกเหล่าเสนาอำมาตย์แห่งพระยาเมืองนั้นจับกุมควบคุมตัวไว้ โดยที่อำมาตย์นั้นโลกในตัวธิดาพระยาเมือง และตำแหน่งอุปราช จึงได้แยกราชบุตรนั้นจากธิดา และได้นำธิดาส่งสำนักแห่งเทวี และแจ้งว่าตัวเองได้จับกุมเอาพิภพวิทยารได้แล้วพร้อมกับได้ช่วยธิดาได้อย่างปลอดภัย และได้พูดแก่พระยาเมืองว่า ให้รีบฆ่าพิภพวิทยารนั้นเสีย มิเช่นนั้นจะเป็นอันตรายอย่างใหญ่หลวง เจ้าพระยาเชื่อตามคำพูด จึงได้สั่งให้รีบนำราชบุตรนั้นออกไปฆ่าเสียที่นอกเมืองทันที

พวกอาชญาขุนได้นำราชบุตรนั้นไปออกประตูเมืองทางด้านทิศเหนือ ในคำคืนนั้นทันที และได้แจ้งเรื่องแก่นายประตู

นายประตูจึงบอกว่าการจะนำคนออกไปฆ่ายามคำคืน ผิดต่อฮิตคลองเมือง นายประตูจะเปิดให้น่าออกตอนกลางวันเท่านั้น มิเช่นนั้นจะกินแทนง ดังพระยาปัจฉิมประเทศได้ตัดมือพระยาราชธานีเสียแล้วกินแทนง

มีเรื่องว่า เมื่อพระยาปัจฉิมประเทศไปนอกเมืองเพื่อล่าสัตว์จึงได้ถอดแหวนไว้ นกกระเรียนที่พระยาปัจฉิมประเทศเลี้ยงไว้เห็นหัวแหวนสีแดงเข้าใจว่าเป็นเนื้อ จึงได้กินแหวนนั้น เมื่อพระยาปัจฉิมประเทศกลับมาไม่พบแหวน พระยาราชธานี(ขันทีปลอมแปลง) บอกว่านกกระเรียนกินแหวน พระยาไม่เชื่อจึงสั่งให้ตัดนิ้วมือทั้งสองนิ้ว ภายหลังพระยาปัจฉิมประเทศได้รู้ความจริงจึงเกิดการกินแทนง

พวกอาชญาขุนจึงได้นำราชบุตรนั้นไปออกทางประตูด้านทิศตะวันตกและได้แจ้งเรื่องแก่นายทวารผู้รักษาประตู นายประตูแจ้งตอบว่า โบราณไม่เคยฆ่าคนกลางคืน หากกระทำไปก็จะกินแทนง ดังพระยาได้ฆ่าหมอโหราจารย์

เรื่องมีว่า มีหมอโหราจารย์คนหนึ่งมีความปรารถนาว่าโหราจารย์ทั้งหลายได้ให้ฤกษ์ยามในการจะยกเสาโรงปราสาทแก่พระยา หากทำได้ตามฤกษ์ยามนั้นเสาโรงปราสาทจะกลายเป็นทองคำ พระยาจึงตั้งมือร้องป่าวให้ผู้คนมายกเสาโรงปราสาทตามฤกษ์นั้น แต่เสาโรงปราสาทนั้นใหญ่และหนักจึงไม่อาจยกได้ตามฤกษ์ยามนั้น พระยาไม่รู้เหตุนี้ โรงปราสาทไม่เป็นทองคำดังคำโหราจารย์ พระยาจึงสั่งให้ควักเอาลูกตาทั้งสองของโหราจารย์นั้นออกเสียเป็นการลงโทษ

ตำนานคดีนายเกวียนช่วยจระเข้

เนื้อเรื่อง

มีนายเกวียนผู้หนึ่ง ได้นำวัวเทียมเกวียนเข้าป่าเพื่อหาตัดฝืนมาขาย ในป่านั้นมีบึงใหญ่กว้างแต่น้ำขาดเงินวัง จระเข้นอนอยู่เปลือกคมไม่อาจจะหนีได้ มันมาอยู่ตั้งแต่หน้าฝน น้ำนองเต็มบึง เมื่อนายเกวียน ไปพบ จระเข้จึงขอร้องว่า ให้พาข้าไปสู่แหล่งน้ำอื่นด้วย บึงนี้ น้ำแห้งขอดเป็นตมข้าทนอยู่ทิวโทยไม่นานคงตาย นายเกวียนจึงกล่าวว่า “กูจะนำมึงไปสู่วังน้ำกว้างลึกที่ไกลโน้น” จระเข้ตอบว่าดีแท้คุณท่านมีประการใดข้าจะไม่ลี้มเลย นายเกวียนตอบว่า “กูจะยกมึงขึ้นเกวียนมึงหนักแท้ กูจำเป็นต้องผูกคดองมึง” แต่นั้นนายเกวียนผูกจระเข้แน่นแล้ว ยกขึ้นสู่เกวียนเดินทางผ่านป่าสู่แม่น้ำวังใหญ่ พอถึงฝั่งน้ำจะแก่จระเข้ปล่อยลง จระเข้จึงกล่าวว่าท่านกรุณาข้าแท้ให้นำข้าไปปล่อยกลางน้ำลึกกราวท้องโคนนั้นแล” นายเกวียนจึงแก่จระเข้ปล่อยลงที่น้ำลึก จระเข้ได้กินน้ำมีกำลัง แต่หิวอาหารมาหลายวันจึงลี้มคุณนายเกวียน มันคาบขาวัวนายเกวียน เมื่อนั้นนายเกวียนร้องกล่าวว่า มึงทำสิ่งนี้ไม่ควรกูทำดีแก่มึงเป็นคุณอันยิ่ง มึงชั่วต่อลี้มคุณแท้” จระเข้ด้านตอบนายเกวียนว่ามึงหากกุมตะเบงผูกกูแน่นเหลือสิ้น อันว่าโทยท่านนี้มีมาก ควรที่กูจะกินมึงแท้ แต่กูจักกินวัวมึงเสียนี้ นายเกวียนด้านแถลงความว่าหากมึงจักกินกูแท้ให้ตามท่านทั้งหลายคู่ก่อน โทยควรกินจึงกิน

แต่นั้นเขาจึงพากันเดินหาผู้ที่ควรแก่การตัดสิน พบงูเห่าตัวหนึ่งจึงถามให้ตัดสินความให้ งูนั้นหากเป็นพวกจระเข้ จึงตัดสินความว่านายเกวียนคิดให้จระเข้กินชอบแล้ว คำตัดสินอันนี้เป็นฉันทาคติแท้หนึ่งแล

นายเกวียนไม่ยอมจึงพากันไปให้วัวใหญ่ตัวหนึ่งตัดสินความให้ วัวใหญ่คิดในใจว่าพวกมนุษย์นี้ทำบาปแท้แก่ฝูงวัวทั้ง โฉนาและลากเกวียน จึงตัดให้จระเข้กิน อันนี้เป็นโทษาคติแท้หนึ่งแล

นายเกวียนไม่ยอมจึงพากันไปหาแพะให้ตัดสินความ แพะนั้น ไม่อาจมีปัญญาตริตรองได้ เคยเห็นแต่จระเข้คาบลากกินคน จึงตัดสินให้จระเข้กิน อันนี้เป็นโมหาคติแท้หนึ่งแล

นายเกวียนไม่ยอมจึงพากันไปหาพรานเบ็ด พรานเบ็ดคิดในใจว่ากูนี้หากินอยู่ฝั่งน้ำแม่น้ำ หากคิดใจกับพวกจระเข้มันก็จะกินกูแท้ พรานเบ็ดจึงตัดสินให้จระเข้กิน อันนี้เป็นภยาคติแท้หนึ่งแล

นายเกวียนไม่ยอมจึงพากันไปหาพระ โพรสิสัตว์เจ้าที่ไต้ร่มไม้แห่งหนึ่งในป่านั้น เมื่อนั้นพระ โพรสิสัตว์จึงถามจระเข้ว่า “มึงมีจิตเรียดแค้นให้นายเกวียนด้วยเหตุอันใด นายเกวียนทำบาปให้มึงอย่างไร ให้บอกตามชื่ออย่างกล่าวคำเท็จ จระเข้จึงได้กล่าวตอบว่าข้านี้มีที่อยู่

วิธีการลงโทษ

บุคคลที่กระทำผิดโดยไม่มีเหตุอันควรยกเว้นโทษต้องรับโทษตามที่กฎหมายกำหนดไว้ การลงโทษของกฎโบราณบางกรณีวิธีการลงโทษเพียงสถานเดียว แต่บางกรณีใช้วิธีลงโทษหลายสถานควบคู่กัน วิธีลงโทษผู้กระทำผิดที่ปรากฏในกฎจารีตโบราณโบราณโบราณสามารถประยุกต์ตามผลความเสียหายได้ดังนี้

1. **ขันใหม่** เป็นค่าปรับโทษขั้นรองลงมาจากขันคำคอ ใช้กับความผิดที่มีโทษสถานกลางเทียบได้กับอาบัติวินัยสงฆ์ขั้นสังฆาทิเสส
2. **ขันแปง** เป็นค่าปรับโทษสถานเบา เทียบได้กับอาบัติวินัยสงฆ์ขั้นปาจิตติยกฎหมายบางฉบับเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าขันตี
3. **ขันสมมา** เป็นค่าปรับที่มีลักษณะของการขอมมาลาโทษ เทียบได้กับอาบัติวินัยสงฆ์ขั้นเบาประเภทต่างๆ ได้แก่ ปาฏิเทสนีย์ ฤตัจฉัย และทุภายิต การปรับโทษขันสมมา มักใช้ในกรณีที่ผู้โทษละเมิดต่อผู้ใหญ่ หรือละเมิดต่อจริยธรรมอันดีงามของสังคม บทลงโทษที่มีการปรับเป็นขันต่างๆ บางครั้งกำหนดไว้เป็นเกณฑ์กลาง โดยมีความแตกต่างกันตามศักดิ์ฐานะของแต่ละบุคคล

ปรัชญาธรรมยุท

เป็นแนวทางพิจารณาตัดสินคดีความที่ประกอบด้วยกุศโลบาย โดยมีหลักการและแนวทางว่า บัวมิให้ซ่า น้ำมิให้ขุ่น ฐมิให้เคียด เจียด มิให้ตาย ค้อน มิให้หัก ผึ้งมิให้เพ ซึ่งเป็นกรอบแนวทางการวินิจฉัยตัดสินคดีความให้เที่ยงธรรม ประกอบด้วยหลักพิจารณาที่ชัดเจนแต่รักษาไว้ซึ่งสถานะของบุคคลและสภาพสังคม ให้สัมพันธมั่นคง

ในสมัยโบราณนิยมใช้ปรัชญาธรรมยุท แก้ปัญหาการเมือง มีการพยายามหลีกเลี่ยงการใช้ทหาร การยุทธวิธี แก้ไขข้อขัดแย้งด้วยวิธีการต่างๆ มีวิธีหนึ่งที่เรียกว่าธรรมยุท เป็นการต่อสู้กันด้วย สติปัญญาความรู้เชิงปริศนาธรรม ใครจะมีปัญญาหลักแหลม และทุกฝ่ายจะต้องตั้งอยู่ในสัจจะปฏิญาณ เจ้าพญาเมืองทั้งหลายจะยึดมั่นในสัจจะปฏิญาณเป็นอย่างยิ่ง ถ้าเสียสัจจะก็ถือว่าเสียเกียรติยศ ขาดความนับถือ เป็นที่ดูหมิ่นเหยียดหยาม ตามหลักรัฐจริยศาสตร์ เจ้าพระยาจึงจำเป็นต้องยึดมั่นในหลักมัจฉะวุฒิ 18 ประการ คือ ท่านได้นำเอาหลักธรรมยุทมาเป็นปรัชญาในการแก้ปัญหาสังคมยึดถือเป็นหลักกุศโลบายในการตัดสินคดีความ

เมื่อว่าอคติ 4 นั้น ฉันทาคติ อัน 1 โทสาคติอัน 1 ภยาคติ อัน 1 โมหาคติอัน 1 แล

เมื่อว่าฉันทาคตินั้น เห็นแก่ผู้ชกนั้น คำปติก็ให้เป็นคำดีให้แพ้ (ชนะ) ผู้คำดี นั้น ชื่อว่า ฉันทาคติ บดีแล

เมื่อว่าโทสาคตินั้น ชกผู้ใด คำผู้้นดีก็ให้เป็นคำฮ้ายเสีย ให้คำผู้บดีแพ้ (ชนะ) นั้น ได้ชื่อว่า โทสาคติ บดีแล

เมื่อว่าภยาคตินั้น เห็นแก่บุคคลผู้เป็นกดี ผู้อาศัยซึ่งกันกดี ผู้หยาบซ้ากล้าแข็ง กดี หย่านกตัวบุคคลผู้้นแล้วแลให้แพ้ (ชนะ) คังนั้น ได้ชื่อว่าภยาคติแล

เมื่อว่าโมหาคตินั้น ตัวหากบ่ฉลาดอาจรู้ หลงบรู้อันผิคอันแมน่อนคัคก่อน แดงนั้น ได้ชื่อว่าโมหาคติ

นอกจากคำสอนเรื่องอคติ 4 ประการนี้แล้ว กฎหมายโบราณโบราณยังสอน ให้ผู้พิจารณาคดีตัดสินคดีด้วยความรอบคอบ อย่าเห็นแก่ของข้างรางวัล อย่าเห็นแก่ผู้มียศแลที่ นื่องมิตรสหาย ครูบาอาจารย์ อย่าเอาโทษแก่มาข่มเหงตั้งเบียดท่าน ผู้ใดคิดให้ว่าผิค ผู้ใดถูกให้ ว่าถูก และอย่าตัดสินคดีหรือลงโทษเกินอำนาจหน้าที่ของตน

การลงโทษในกฎจารีต

การลงโทษตามหลักจารีต หมายถึงการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งที่ใช้บังคับต่อ ผู้ฝ่าฝืนระเบียบปฏิบัติหรือกฎจารีตของสังคม การลงโทษผู้กระทำความผิดเพื่อช่วยผ่อนคลาย ความรู้สึกของประชาชนผู้สุจริต ต่อผู้กระทำความผิดอาจมีความหนักเบาแตกต่างกันตาม สภาพแวดล้อม และความเจริญของแต่ละสังคม มีบทลงโทษที่ไม่รุนแรง

1. การกำหนดโทษตามสถานภาพของบุคคล มีอัตราโทษกำหนดไว้ไม่เท่ากัน
2. บทบาทภายในครอบครัวของบุคคล โดยพิจารณาจากบทบาทภายใน ครอบครัวของผู้กระทำความผิด บุคคลที่มีบทบาทสำคัญระดับผู้นำ หรือผู้ใหญ่ในครอบครัว ต้องได้รับโทษมากกว่าบุคคลที่เป็นลูกหลานเมื่อทำความผิดในกรณีเดียวกัน
3. การกำหนดโทษของบุคคลโดยคำนึงถึงเพศและอายุของบุคคล สำหรับ นำไปใช้กับความผิดบางประเภท ผู้ชายจะมีจำนวนเงินค่าปรับมากกว่าผู้หญิงหนึ่งเท่า
4. การกำหนดโทษตามลำดับขั้นของความผิด การกระทำความผิดบางอย่างที่ ก่อให้เกิดความเสียหายในระดับต่างๆ กัน กำหนดให้ผู้กระทำความผิดต้องรับโทษตามพฤติการณ์ที่ ได้กระทำลงไป

หากเจ้าเรือนห้ามหรือให้พักที่เรือนมันบึงบงบอน ให้เจ้าของบ้านแจ้งนายบ้านไว้เป็นสักขีพยาน หากมันไปโจรฆ่าก็ตี ฆูตอกลี้ตี เสือกิน ตายกลางทางก็ตี อย่าว่าสังแก่เจ้าเรือนเทอญ

ข้อ 56 พี่น้องต่างบ้านมาเยี่ยมเยือน เข้าบ้านนั้น บ่หอนพากินเหล้ากินยา แต่หากมีเหล้ายาไว้ที่เรือน และเอามาสู่แขกกิน ฝ่ายคนเจ้าเรือนบ่กินจ๊กคน ผู้แขกกินเมื่อมาหรือตายเจ้าเรือนผิด เหตุท่านบ่กินเหล้าด้วยแล หากเจ้าเรือนก็กินเมื่อกินเจ้าเรือนกินก่อน เจ้าเรือนบ่ตายผู้แขกหากตาย อันนั้นก็หากกรรมของแขก ให้เจ้าเรือนส่งสการเผาผีเสีย บ่ให้ไหม

หากเจ้าเรือนกินก่อนชิมก่อนแขก ผู้แขกกินตาย ให้ใช้ชดใช้โสศหนึ่ง หากแต่เพื่อให้เจ้าเรือนขึ้นบ่รักษาให้หายสู่ขวัญให้ใส่ขันแปลงหนึ่ง

ข้อ 57 หากเจ้าเรือนร้องเรียกท่านมากินเหล้า เมื่อกินเหล้าในเรือนตนบ่ชิมบ่กินแขกกินตายให้ใช้สองโสศ ขันค่าคอกหนึ่ง หากแต่เมื่อไม่ตายให้สู่ขวัญและปรับไหม หากเจ้าเรือนกินแล้วไม่บ่แขกกินยังเมื่อมา ใส่ขันแปลงและสู่ขวัญ หากเอาเหล้าจากเรือนอื่นมาสู่กิน ให้ใส่โทษแก่เจ้าของเหล้านั้นเทอญ

หลักจารีตพิจารณาความ

วิธีสบัญญัติ ประยุกต์เป็นกฎจารีต พิจารณาวินิจฉัยบรรดคดี การควบคุมพฤติกรรมทางสังคม ได้ดังนี้

ศรีสวัสดิ์สะดี จักกล่าววิธีไต่ถ้อยตัดคำให้เป็นสุคติคนนะ ให้เป็นที่พึงแก่โลกทั้งหลาย ให้วุฒิจำเริญแก่โลก พึงให้วุฒิจำเริญแก่บ้านเมือง แก่ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ แลเจ้าเริญเพื่อห้ามหนทางอันเป็นบาปแห่งนักปราชญ์แลราชบัณฑิตทั้งหลาย แลผู้จักพิจารณาให้สุคติคนนะ หากผู้พิพากษาพิจารณามีใจอันซันมีใจมิตั้งอยู่ในจันทาคติเป็นต้น คั่งโบราณจารีตแลเทียบคั่งคฤโลกคฤธรรมแล้วแลตั้งตาม โทษแลคุณคั่งนั้น อบายก็บ่มีแก่ผู้พิจารณาคำนั้นแลเป็นคั่งบัวอันออกมาแต่น้ำแลคม ไส่บ่บับคั่นถึงามบริสุทธิและธรรมชาตินั้นแล

แม้ว่าไต่ถ้อยข้อของค้ำถ้อยค้ำอันชอบนั้นมากินมาบริ โภคมาให้ทานก็ดี หาโทษบ่ได้ ท้าวพระยาได้ส่วนอันมาเข้าแล่มเข้าฉางนั้น ท้าวพระยาที่หาโทษบ่ได้แล

ครั้นหากว่าจำเมืองตัดแต่งบ่ชอบ ไต่ถ้อยอันใดมาบริ โภคก็เป็นโทษ แม้เจ้าพระยาได้บริ โภคก็เป็นโทษแล เป็นคั่งเจ้าอุปปะนันทะ ไปชวนขวยหาลาภได้ค้ำอันบ่บริสุทธิมาให้เข้าภิกษุทั้งหลายผู้จันมาบริ โภค ภิกษุผู้จันนั้นได้อำบัติปาจิตตีย์โทษแล

อันหนึ่งว่าด้วยปาง ได้แก่ คำอันหนึ่งประกอบด้วยให้เกิดข้อสงสัยคำอันนั้นได้
ชื่อว่าคำปางแล (อำพราง)

อันหนึ่งว่าด้วยล่อ ได้แก่ คำอันหนึ่งควรเป็นโทษมีต้นว่า ได้ให้เงินให้คำคังนั้น ผู้
หนึ่งผู้แข็งจักให้ฉิบหาย ไปบอกคำต่อเจ้าขุนคังนั้น ได้ชื่อว่าคำล่อแล (ล่อลวง)

อันหนึ่งว่าด้วยลวง ได้แก่ คำอันหนึ่งมีคำอันบ่มีได้ก็มีหลายคำสองคำอันนั้นท่าน
จักฉิบหายด้วยคำอันใดอันหนึ่งก็คิ คำนั้นท่านเขียนถามคำหนึ่งนี้ไปให้คำหนึ่งคังนั้น ได้ชื่อว่า
คำลวงแล (หลอกลวง)

อันหนึ่งว่าด้วยหละหละ ได้แก่ คำมีก็กล่าวว่ามี คำอันหาว่าบ่ได้ก็กล่าวว่ามี
เมื่อท่านถามแท้คำอันมีก็หาบ่ได้ คำอันหาบ่ได้ก็หาว่ามีคังนี้ ได้ชื่อว่าคำหละหละ

เอาห้าประการนี้มาเป็นโวหารว่า หลาย พาง ล่อ ลวง หละหละ (โกหก อำ
พราง ล่อลวง หลอกลวง หละหละ) ชื่อว่าเป็นเรื่องที่บาปหนักนัก ย่อมให้ความฉิบหายแก่
สัตว์ทั้งหลายมากแล

ข้อ 47 พาง (อำพราง) นั้นก็ใช้หลายเอาคำอันหนึ่งมาว่าประกอบด้วยคำอันหนึ่ง
ให้หลงสองใจนั้นว่าพาง(อำพราง) แล เอาคำอันหนึ่งมาบังอันหนึ่ง เอาวัตถุอันหนึ่งมาบังวัตถุ
อันหนึ่งเสียกว่าพาง(อำพราง) แล อันว่าพาง(อำพราง) นี้บ่ใช้หลาย (โกหก) เลย เหตุว่าคำก็มีวัตถุ
ก็มี เทว่าให้หลงสองใจเท่านั้น

ข้อ 48 จักกล่าวลักษณะ การดูทรัพย์ โดยบาติ พระธรรมศาสตร์คังนี้

ลักษณะดูหาทรัพย์ท่าน มี 3 ประการ คือ ดูทรัพย์ ผู้คนอื่น ว่าเป็นทรัพย์ของ
ตนประการหนึ่ง ดูลักษณะทรัพย์สินแห่งท่านว่า เหมือนของตนประการหนึ่ง เกาะกุมห่วง
เหนี่ยวท่านไว้ จะเอาทรัพย์ประการหนึ่ง

ข้อ 49 ชื่อของจากกันขาดแล้ว เมื่อภายหลังว่ายังบ่ขาด อันหนึ่งชื่อของจากกัน
และจ่ายค่าสิ่งของหมดแล้ว เจ้าของตามมาเอาคำบอกว่าย่ายไม่หมด ให้ใส่ขันใหม่

ข้อ 50 อนึ่งโจรลักของมา มีผู้ตามเอาได้ ได้ป่าวประกาศให้เจ้าทรัพย์มาเอาของ
คืน ผู้หนึ่งมิใช่ทรัพย์สินของตัวมันหลาย (โกหก) ว่าเป็นทรัพย์สินของตน ท่านก็เชื่อและคืน
ให้ ภายหลังเจ้าทรัพย์ที่แท้จริงมาโจทก์เอาทรัพย์สินที่โจรลักมาคืน ให้มันผู้หลาย (โกหก) ใช้
ทรัพย์สินของท่านคืนเป็นสองเท่า อย่าให้คนทั้งหลายทำตามมันเทอญ

ห้องลักษณะสุราเมรัย

ข้อ 51 สุราเมรัยประกอบด้วยองค์ 4

1. มัชชะภาโว น้ำที่คั้นนั้นเป็นน้ำเมา

ข้อ 40 ลูกชายลูกหญิงลักของพ่อแม่ให้แก่ชู้(ตุ๋ก) ก็ดี พ่อแม่ลักของกันเองก็ดี ศิวเมียลักของกันเองก็ดี พี่ลักของน้องก็ดี น้องลักของพี่ก็ดี ทรัพย์สินที่ลักมาขังอยู่ให้เอาคืนแต่ หากทรัพย์สินนั้น ไม่พบเห็นก็ให้แล้วอย่ามีโทษแก่กัน

อันนี้กล่าวเฉพาะพ่อแม่ลูกเมียพี่น้องอยู่บ้านเรือนเดียวกัน ด้วยว่าเขาทั้งหลายได้ หารสร้างไว้ด้วยกันแล

ถ้าหากว่าเขาทั้งหลายที่กล่าวมานี้ มิได้อยู่บ้านเรือนร่วมกันต่างคนอยู่นอกเรือน อื่น ไม่สมควรกล่าวโทษเป็นโจร ก็อย่าเอาโทษเป็นโจร

เทียมคั่งเจ้าภิกษุสองตนเป็นสหายกัน คนหนึ่งหนีไปบิณฑบาต คนหนึ่งอยู่ใน วิหารเอาส่วนข้าวตนไปบิณฑบาต ไปฉ้นด้วยวิสาสะคู่กันคั่งนั้น

ควรเป็นโจรให้เอาเป็นโจร เทียมคั่งเจ้าภิกษุคนหนึ่งซึ่งเอาวัดวาอาสามกลาย แคนพระเจ้าใส่อาบัติปาราชิกด้วยโดยจิตอันลักแท้ ตัดสินดังนี้ หนโลกใส่ขันค่าคอโทษเสมอ โจร

ข้อ 41 พ่อครูอาจารย์เอาของลูกศิษย์ ลูกศิษย์ลักของพ่อครูอาจารย์คั่งนั้นก็ดี ผิ. ของอันลักนั้นตั้งแต่ค่าบาทหนึ่งขึ้นไป (ให้พิจารณาการเงินตามยุคสมัย) ใส่ใจเอาแท้ หมายถึงมี เจตนาลักทรัพย์สินนั้นก็ ได้มาแท้ ข้าวของทรัพย์สินนั้นก็ว่า โจรลักเอาไปโดยแท้ คั่งนี้หนโลก คนลักทรัพย์สินข้าวของคั่งกล่าวมานั้น ได้ชื่อว่าเป็น โจรโจรแล

ห้องลักษณะมิฉฉาจาร

ข้อ 42 มิฉฉาจารประกอบด้วยองค์ 4

1. อะคมะนียะวัตตุ หหญิงหรือชายที่ไม่ควรล่วงละเมิด
2. ตัสมิถึ เสวะนะะ จิตตัง มีความตั้งใจจะเสพในหญิงหรือชายนั้น
3. เสวะนัปปโยโค กระทบความพยายามในการเสพ
4. มัคเคนะ มัคคะ ปฏิปัตติ อะธิวาสะนัง พอใจในการทำมรรคให้ถึงกันเฉพาะ

ด้วยมรรค

ข้อ 43 มีลูกหญิงให้มีผิวแล้ว ชายผู้ใหม่มาขอบพอกพุดจาพ่อแม่เห็นแก่เงินคำข้าว ของว่าเขามีมาก บอกว่าลูกหญิงตัวเองไม่มีผิว รับเอาเงินทรัพย์สินจากชายใหม่ อย่าใส่โทษแก่ ชายผู้ตัวใหม่ ให้ใส่โทษแก่พ่อแม่ผู้หญิงเสมอมิฉฉาจาร คนอื่นๆ ที่รู้ว่าหญิงนั้นมีผิวแล้วยัง พุดจาदान โอม ปลูกแปลงพร้อมกันคั่งนั้น ให้ใส่ขันใหม่ทุกคนนั้นเทอญ

ถ้าหากต่างคนแย่งกันขึ้นต้นไม้ หรือ โคนน้ำก็ดี ได้รับบาดเจ็บอย่าว่าสังแก่กัน แต่หากผู้หนึ่งผลักไสตกเจ็บให้ผู้อื่นแล้วอย่าว่าสังแก่กัน

ข้อ 30 มาตราหนึ่งมันคนเดียวตีสิบคนบาดเจ็บก็ดี ไซ้ว่ามันจะดีที่เดียวหาไม่ได้ มันยอมตีคนละที ให้ไหมมันผู้เดียวแก่เขาทุกคนที่มันตี

สิบคนตีมันคนเดียวบาดเจ็บนั้น ท่านให้ไหมสิบคนแก่มันคนเดียว ถ้าพวกมันตีคนตีมันคนเดียวแตกข้ามบาดเจ็บหลายแห่ง ให้ไหมมันผู้บันดาลโทษเป็นต้นเหตุให้มันแตกบาดเจ็บทั้งนั้น โดยให้ไหมรายตัวผู้ตีให้เกิดบาดเจ็บแห่งหนึ่งสองแห่ง ให้เอาคนทั้งหลาย นอกนั้นเป็นพวกแต่มิได้ลงมือ

ถ้ามันคนเดียวตีสิบคนบาดเจ็บหลายแห่งให้ไหมมันผู้เดียวแก่เขาคนอื่นจงทุกคน ตามบาดแผลมากน้อย

ข้อ 31 คนบ้านเข้าบ้านท่านตีฟันแทงคนก็จะไหมคนคนบ้าน ท่านว่ามีชอบ เพราะหาตำแหน่งแบ่งสัดขมิได้ ท่านว่าให้ไหมพ่อแม่พี่น้อง เผ่าพันธุ์ บ้าใช้เก็งเบียด ปูกตัวผู้คนให้เวณบ้านนั้น ไปให้แก่พ่อแม่พี่น้องเผ่าพันธุ์จึงจะชอบ ถ้ามันตีมีบาดเจ็บหาโทษมิได้ถ้าตีเป็นที่ไฮ้ที่นา ป่าดงพงแขมเป็นที่อยู่แห่งคนผู้สูงอายุ และคนวิกลจริตบ้าให้ผู้ใดเข้าไปในที่นั้น มันฟันแทงมีบาดเจ็บตายก็ดี ถ้าพบเห็นมันกลางถนนหนทางมิได้หลบหลีก และมันฟันแทงตายก็ดี จะเอาโทษแก่มันมิได้เลย (อาณาจักรธรรมจักร หน้า 101)

ข้อ 32 คนทั้งหลาย มีศัพท์ก็ดี สัตว์ตัวของเลี้ยงมีศัพท์ก็ดี ผู้ตีฟันแทงให้ตาย ท่านให้พิศค่าแม่มันเท่าใด ใช้ค่าลูกในท้องเก็งค่าแม่มันด้วยแลจะบาปไหมมัน

ห้องลักษณะอทินนาทาน

ข้อ 33 อทินนาทานประกอบด้วยองค์ 5

1. ประระปริกะหิตัง ของนั้นมีเจ้าของหวงแหน
2. ประระปริกะหิตะสัณญิตา รู้ว่าเป็นของมีเจ้าของหวงแหน
3. เถยยะจิตตัง มีจิตคิดจะลักขโมยนั้น
4. อุกุปกะโม พยายามลักขโมยนั้น
5. เตนะ หาระณัง ลักขโมยนั้นมาด้วยความพยายามนั้น

ข้อ 34 น้ำหนองคลองปลาผู้ประชาชนชาวบ้านมีในที่ชอกกริมทาง ได้ปักไม้ไข้ว ตาแหลวไว้ก็ดี ผู้คนที่เที่ยวไปมาเห็นได้งมด้วยมือหรือจับด้วยช้อนแห ได้พอกินกับข้าวเจ้าแดง งามกลางทางนั้นอย่าถือโทษแก่กันเลย

หากว่าลูกชายเอาทรัพย์สินสิ่งของของพ่อแม่เป็นทุนค้าขาย กระทำไร่นา เมื่อพ่อยังเป็นคนนั้น มันก็ได้ข้าวของอันมากนัก เหตุเอาทรัพย์สินของพ่อมาเป็นทุนค้าขายนั้น ในกาลเมื่อพ่อแม่ตายแล้ว ลูกทั้งหลายคนอื่นๆ จะกล่าวว่าพวกเราพี่น้องกัน คนนั้นเอาทรัพย์สินของพ่อแม่เราไปเป็นทุน จึงได้ทรัพย์สินข้าวของมาก ให้คนนั้นเอาทรัพย์สินนั้นๆ มาแบ่งปันด้วยกันดังนี้ จึงเกิดพิพาท

ก็พึงให้เอาแต่ข้าวของทรัพย์สินอันพ่อแม่ให้ไปเป็นทุนนั้นมาแบ่งแก่เขาเทอญ ทรัพย์สินสิ่งของอันมันหามาได้ด้วยการประกอบกิจการค้าขายนั้น ก็อย่าได้เอามาแจกปันกันเลยให้เป็นทรัพย์สินของผู้หาได้ของเขาเทอญ

ข้อ 23 ถ้าหากว่า ของพ่อแม่แบ่งปันไว้ด้วยกันดังนี้ ลูกทั้งหลายผู้นั้น ถ้าว่าเขาเป็นลูกพ่อแม่เดียวกันเมื่อพ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ ได้แบ่งปันแจกแจงทรัพย์สินให้แก่ลูกหญิงลูกชายเสมอกัน ก็ให้เป็นไปตามใจพ่อแม่แล

เมื่อพ่อแม่เขาตายแล้ว ลูกหญิงลูกชายก็แบ่งปันแจกแจงทรัพย์สินเสมอกันแล กลองธรรมศาสตร์มีนัยยะหนึ่งดังนี้ บางกรณีลูกทั้งหลายนี้ มีพ่อเดี่ยวต่างแม่ก็มี เมื่อพ่อยังมีชีวิตอยู่ก็ดี ตายแล้วก็ดี ลูกทั้งหลายผู้นี้ แม่ต่างกันนั้น มีสิทธิรับทรัพย์สินของพ่อได้แล แต่ลูกต่างแม่นั้น ก็ย่อมมีสิทธิได้รับทรัพย์สินของแม่ผู้ให้กำเนิด แต่ไม่มีสิทธิในทรัพย์สินจากแม่ผู้อื่น

ข้อ 24 ทรัพย์สินที่พ่อแม่สร้างไว้ อันเป็นสิทธิของเขทั้งสอง รักลูกผู้ใดก็ย่อมมีสิทธิให้แก่ลูกผู้นั้นด้วยใจอันประกอบด้วยกันในทรัพย์สิน อันเจ้าตัวเป็นเจ้ามรดกนั้น ลูกคนอื่นๆ จักมาชิงเอาไปได้เลย

นัยยะหนึ่ง ทรัพย์สินมรดกพ่อแม่ทั้งสองรวมกัน พ่อรักเอ็นดูลูกผู้ใด ย่อมยกทรัพย์สินให้แก่ลูกผู้นั้นได้ครั้งหนึ่ง และหากแม่พึงพอใจ เห็นด้วยตามพ่อ ยกทรัพย์สินให้ทั้งหมดก็หากแล้ว ถ้าแม่ไม่พึงพอใจ ทรัพย์สินอีกครั้งหนึ่งย่อมเป็นสิทธิของแม่แต่ผู้เดียว ถ้าผู้ใดไม่ยอม จะคัดค้านสิทธิของเมียในทรัพย์สินครั้งหนึ่งก็ไม่ชนะ

ข้อ 25 ชายผู้หนึ่งมีเมียที่หนึ่งแล เมียมันนั้นไม่มีลูก ชายผู้ผู้นั้นจึงชวนชวรายไปมีเมียในที่อื่นอีก และได้ลูกกับด้วยเมียใหม่นั้น ลูกของชายผู้นี้ก็ย่อมได้สิทธิในทรัพย์สินของพ่อ และเมื่อพ่อมันตายแล้ว มันก็ย่อมรับมรดกครอบครองครอบครัวของพ่อมัน และลูกของชายผู้นี้ยังได้รับสิทธิในมรดกของพ่อในครอบครัวเก่าของพ่อด้วย ทรัพย์สินมรดกของพ่อมีเท่าใด ก็เป็นสิทธิของลูกทั้งสิ้น

มาสมสู่กับหญิงนั้น ให้ผู้เก่าปรับไหมเสมอคั่งมาตุรงค์บิดา ปีตุรงค์บิดานั้น อย่าใส่โทษ
มิจนจาร หากว่าชายอื่นและหญิงนั้นจะอยู่ร่วมเป็นสามีภรรยานั้นก็ให้เจรจาโอมขอเอาจากชาย
ผู้เก่านั้นเทอญ

ข้อ 17 ชายผู้หนึ่งที่เป็นสามีภรรยาไว้ไปเที่ยวค้าขาย ถึงกำหนดเวลากลับมา
ไม่กลับ ไปมีเมียอื่นในภายหน้าก็ดี หากล่วงเลยถึงสามปีไม่มาเหตุการณ์อันใดข่าวสารจด
หมายถึงเมียก็ไม่มี ข่าวของอันมันไว้เลี้ยงเมียก็หมดสิ้น ดังนั้นก็ให้มีผู้ใหม่ช่วยค้าจนเลี้ยงดู
ต่างพ่อแม่ที่นอญ หากว่าผู้เก่ากลับมาถึงก็ให้ผู้ใหม่แต่งสมมาผู้เก่า ด้วยข่าวตอกคอกไม้
สั่งเทียบเทอญ หากมีสิ่งของใดๆ ของเขาอันติดพันกันกับผู้เก่าก็ให้คืนแก่มันเสียเทอญ ผู้เก่า
มันจักว่าเป็นเมียมันมิได้

เพราะหากว่ามันถึงสามปีแท้ มีเหตุการณ์ก็ดี บ่มีเหตุการณ์ก็ดี กระทำมันยังมี
สิ่งของอันใดก็ดี มีข่าวสารจดหมายหนังสือต่อความอันใดๆ ฝากมาหาเมียมัน เป็นสภาวะคั่ง
นี้มัน อย่าฟังว่าขาดความผู้ความเมียนั้นก่อน ก็หากว่าผู้ผู้หาทำให้ปฏิญาณว่าหนึ่งถึงสองปี
สามปี สี่ปี หรือมากกว่านั้นก็ดี จึงจะกลับมาคั่งนั้น เมียมันนั้นก็รับปฏิญาณผู้มันแท้คั่งนั้น
เมื่อนั้นข่าวของอันให้เลี้ยงชีวิตก็สิ้นหมดไป คั่งนั้นก็ดีหรือเมื่อนานปานใด ยังไม่ถึงกำหนดอัน
เขาปฏิญาณไว้แก่กันตามกำหนดนั้นๆ ความเป็นผู้เมียยังมีได้ขาด ความผู้เมียนี้เป็นการหนัก
ในโลกนี้แล

ข้อ 18 ผู้ใดแต่งเอาลูกหญิงนางสาวท่านเป็นเมีย เห็นความยุ่งยากไม่ใส่ใจแก้ไข
ช่วยพ่อแม่และเมีย เมื่อเหตุการณ์ผ่านไปแล้วกลับมาหาเมียไป ๆ มา ๆ ถึงสามครั้ง อย่าตามใจ
มันบอกให้มันรับรู้รับทราบไว้ หากเกิดความยุ่งยากภายหลังอีก มันก็หนีไป ครั้นหากหมด
ความยุ่งยากมันกลับมาอีก อย่าได้เป็นผู้เป็นเมียกันเลย

หากว่าพ่อแม่เมียว่ากล่าว มันสะท้อให้มันสมมาพ่อแม่เมีย หากว่ามันไม่ยอม
สมมาและหนีไปก็หากแล้ว แต่หากว่ามันรู้โทษผิดยอมสมมาพ่อแม่เมียมัน ก็ให้ออคกโทษก่อน
ยังควรให้คืนหาเมียมันก่อนแล

ข้อ 19 ผู้หนึ่งขอลูกท่านมาเลี้ยงเป็นลูก ภายหลังลูกมันไม่ประสงค์อยู่ แอบลัก
หนีคืนไปหาพี่น้องเผ่าพงศ์สามันก็ดี ให้ประเมินค่าเลี้ยงดู พ่อแม่แท้เลี้ยงก็ปี พ่อแม่ขอเลี้ยง
เลี้ยงก็ปี ให้ยุติร่วมกัน

หากว่าขอเมื่อใด ไปเลี้ยง ให้ค่าครั้งเอาให้พ่อแม่ผู้ขอไปเลี้ยง แต่หากว่าลัก
ไปสู่อื่น พ่อแม่แท้ให้ไปจึงได้ไป ลูกหญิงชายอันไปเป็นลูกผู้ขอไปเลี้ยงในภายหน้านั้น

ข้อ 10 อันหนึ่งป่าวสาวชายหญิงได้พุดจาตกลงกันเป็นคู่ คู่รัก ผู้ชายคุ้นเคยและ
เสพสมผู้หญิงถึงที่หลับที่นอนแล้วละทิ้งฝ่ายหญิง ไม่ยินยอมแต่งฝ่ายหญิงเป็นเมีย ให้ใส่ขันแบ่ง
และขัน ไหมแก่ชาย ความให้แล้วแก่กัน

ห้องลักษณะครอบครัว

ข้อ 11 จะกล่าวซึ่งบุคคลละทั้งหลาย อันเป็นคู่เมียกันแล้ว พลอยจักหย่าร้างจาก
กันด้วยเหตุอันใดอันหนึ่งก็ดี สมควรขาดคำเป็นคู่เมียกันก็ดี บ่ควรขาดคำเป็นคู่เมียกันก็ดี
ด้วยเหตุอันใดอันหนึ่งก็ดี ถ้าว่าฝ่ายหญิงหากยังประสงค์อยู่ร่วมกับชายผู้เป็นคู่ก็ดี ถ้าหากว่า
ชายผู้เป็นคู่หากมีจิตปฏิพัทธ์ ประสงค์อยู่ด้วยเมียก็ดี จงให้แล้วแก่กัน อย่าว่าใดๆ แก่กันเลย

ถ้าว่าสามีโกนั้น หมายถึงว่าชายเป็นใหญ่แก่หญิง มิได้หมายความว่าหญิงเป็นใหญ่แก่
ชาย เหตุคั้งนั้นหากไม่ประสงค์อยู่ร่วมเป็นสามีภรรยา กัน ผู้ชายบ่ควรซื้อฮ้างขึ้นขวัญแก่หญิงผู้
เป็นเมียเลย หญิงควรซื้อฮ้างขึ้นขวัญแก่ชายจึงขาดความเป็นคู่เมียตามฮีดผัวคลองเมียแล

ข้อ 12 หญิงก็ดี ชายก็ดี มีใจปรารถนาหนีจากกัน ถือว่า ผัวบ่มีใจปฏิพัทธ์ด้วย
เมีย เมียบ่มีใจปฏิพัทธ์ด้วยผัว ทั้งหญิงและชายประสงค์แยกทางกัน คั้งนั้น ให้ยื่นกันด้วย
คอกไม้รูป เทียน ก็แล้วขาด

ข้อ 13 บุคคลละทั้งหลายที่ได้จัดแจงแต่งแบ่งลูกหลานให้เป็นคู่คู่เมียกัน ต่อมา
ฝ่ายชายผู้ผัวมิได้สร้างงานบ้าน การเรือน ไร่นา ไร่สวน ไม่กระทำการใดๆ อื่น ที่จักเป็น
ประโยชน์ ในการบ้านการเรือน ตามคลองแห่งการดำรงชีวิต ฮีดผัวคลองเมียนั้น พ่อแม่ ญาติ
โคตรวงศ์ทางฝ่ายเมียนั้นก็ดี ไล่หนีก็ขาดความเป็นคู่เมียกันแล

นัยยะหนึ่ง น้อบ่น้อมถ่อมตัวเข้ามาเป็นเขยแล้ว ภายหลังมีพฤติกรรมแข็งกว่า
ไม่ขำเกรง มีอารมณ์ร้าย อันใดอันหนึ่ง ให้โอกาสสั่งสอนเสียก่อน หากยังคือถึงความหลาย
ครั้ง คั้งนั้น พ่อเมีย แม่เมีย โคตรวงศ์ ไล่หนีความเป็นคู่เมียก็ขาด โทษพฤติกรรมของมันมี
อย่างใด ให้ใส่ขันไหมแก่มันก่อนจึงไล่หนี

ข้อ 14 บุคคลผู้ใด หากมีลูกกับเมียเก่า แล้วไปแต่งหญิงอื่นมาเป็นเมียอีก และมี
ลูกด้วยกัน เมื่อเขาทั้งหลายทั้งผัวและเมียตายแล้ว ทรัพย์สินทั้งหลายให้แบ่งแก่ลูกเมียหลวง
สามส่วน ให้แก่ลูกเมียน้อยสองส่วน หากเมียหลวงไม่มีลูกทรัพย์สินให้แก่ลูกเมียน้อยทั้งหมด
ญาติพี่น้องแห่งแม่หลวงก็ดี ญาติแห่งพ่อก็คืออย่าว่าสังแก่มันเทอญ

ข้อ 15 คู่เมียหย่าร้างกัน หากฝ่ายชายไปสู่ตระกูลแห่งฝ่ายหญิง ทุกคนมีสินเดิม
เป็นทุนอยู่ หากเขาจักแบ่งปันทรัพย์สินกัน ให้ยกสินเดิมทั้งสองฝ่ายไว้ก่อน ทรัพย์สินสิ่งของสิน
สมสร้าง สินสมรส เขามีเท่าใด ให้ยกไว้แก่สินเดิมที่เป็นทุนสองส่วน ส่วนหนึ่งให้แบ่งปัน

นัยยะหนึ่ง หากผ่าน หากเลยคำผิดคำนั้นนั้น ยามหนึ่งก็ดี วันหนึ่งก็ดี ปีหนึ่งก็ดี แล้วแต่คำผิดคำตกลงนั้น ถ้าผู้ชายเอาหญิงอื่นเป็นเมียก็ดี ถ้าหญิงหากได้เอาชายอื่นเป็นผัวก็ดี อย่าว่าลือใดๆแก่กันเทอญ ไผจักอธิบายใส่แก่ไผ่ขี้ขึ้น หากเพราะเลยคำผิดคำนั้นอันให้แก่กันแล

อันหนึ่ง บรรดาสิ่งของ อันสองผู้หญิงชายฮักกัน หากให้เอาข้าวของเงินค่า แก้วแหวนเสื้อผ้าของอันใดอันหนึ่งก็ดีแก่กัน ภายหลังจักโจทก์เอาคืน หากว่าของเหล่านั้น ยังคงมีอยู่ ก็เอาคืนได้ ถ้าหากว่าของเหล่านั้นหากหายสูญหมดแล้ว ก็บ่อาจคืนได้แล

อธิบายว่า เมื่อชายและหญิงฮักกันนั้น ได้ให้วัตถุสิ่งของแก่กันตั้งนั้น ภายหลัง ผู้ให้จักโจทก์เอาคืน หากว่าวัตถุสิ่งของเหล่านั้นยังคงมีอยู่ ก็สามารคืนได้แล ถ้าหากวัตถุ สิ่งของเหล่านั้น หากได้ซื้อขายจ่ายกินหมดแล้วก็ดี สูญหายเสียแล้วก็ดี ก็บ่อาจคืนได้ อย่าว่า ลือใดๆ แก่กันเทอญ

ถ้าหากว่า กลัวภัยแล้ว ได้ให้วัตถุสิ่งของนั้นแก่กัน ก็สามารโจทก์เอาคืนได้แล ถ้าแม้หากว่า ได้ซื้อขายจ่ายกินหมดแล้ว จะนานเท่าใดปานใดก็ดี จำต้องให้ใช้คืนแล เพราะ เหตุว่าการให้วัตถุสิ่งของนั้นแก่กันเกิดจากการกลัวภัยแล

การให้วัตถุสิ่งของแก่กันด้วยศรัทธานั้น แม้นวัตถุสิ่งของเหล่านั้นยังอยู่ก็ดี หรือ มันหากซื้อขายจ่ายกินหมดเสียแล้วก็ดี จักโจทก์เอาคืนบ่ได้แล

ข้อ 2 อันหนึ่งฝ่ายชายเอาของไปหมั้นหมายลูกสาวท่าน พ่อแม่ฝ่ายหญิงก็ ยินยอมตกลงยกให้ ฝ่ายสาวไม่ยินยอมพร้อมใจพลอยถักหนีไปอยู่ที่อื่นที่เขาพึงพอใจ ให้ปรับ ไหม

ถ้าหากว่า ไปหมั้นหมายฝ่ายสาวก็ยินยอมพร้อมใจ พ่อแม่ฝ่ายสาวก็ตกลงรับการ หมั้นหมาย เมื่อภายหลังฝ่ายสาวพลอยหนีไปอยู่ที่อื่นที่เขาพึงพอใจนั้น ถ้าหากว่ายังไม่ถึง มาตุคาม (หมายถึง ชายหญิงได้เสียแก่กัน ด้วยการร่วมประเวณี) ให้เอาตัวผู้หญิงคืนแก่ฝ่ายชายผู้ ไปหมั้นหมายนั้น

ถ้าหากว่า ได้ถึงมาตุคาม (ชายหญิงได้ร่วมประเวณี) คั้งนั้น ก็ให้เอาโทษ มิจนจาร(หมายถึง การกระทำผิดทางเพศตามจารีตประเพณีโบราณ) แก่ชายที่ฝ่ายหญิงหนีไป อยู่ร่วมนั้น

หากฝ่ายผู้หญิงไม่สมัครใจกลับคืนหาชายผู้หมั้นหมายนั้น ให้ปรับไหมหญิง ให้แก่ฝ่ายชายผู้ไปหมั้นหมาย

3. นอนหงายเล่นดาบ นอนคาบนมเมีย เลี้ยคมมีด คะลำ
  4. ก่อนนอนปล้ำดิน ลูกขึ้นปล้ำงหน้า คะลำ
  5. เอาเสื้อผ้าเก่ามาหนุนต่างหมอน คะลำ
  6. เป็นสะใภ้เป็นเขยนอนเบ็ง คะลำ
- กะลำทั่วไป
1. ไปจอบพังเขาเว้าพื้นทานขวัญกัน คะลำ
  2. ไปค้าฮ่วมทีนกัน คะลำ
  3. ไปเอาบุญก่ายบ้าน บ่ฮู้แดงาย คะลำ
  4. ผัวไปค้า เมียแต่งเพศ คะลำ
  5. ไปโห่เนื้อออกชื้อกัน คะลำ
  6. ไปปล่า มาบ่ครอบ คะลำ
  7. บ่สมมาก่อนเส้า คีไฟแม่บั้นไค ประตุ ในวันศีล วันพระ ก่อนนอน คะลำ
  8. เมียบ่สมมาผัวในวันพระวันศีล คะลำ
  9. เดี่ยวคำหมากอนกลางคืน คะลำ
  10. เล่นหมากรุกหมากสกาในเฮือนคนยังบ่ทันตาย คะลำ
  11. ไปหาหมอชาเว้าให้คนไข้ได้ยีน คะลำ
  12. แทกตัวคนไข้ เพื่อคิดโลงให้คนไข้เห็นหรือได้ยีน คะลำ
  13. เอาเชิงนุ่งเช็ดหน้า คะลำ
  14. ผ่นมีดพริ้ว ขวานดอกดาบกลางคืน คะลำ
  15. ของดำไว้สูง คะลำ
  16. ทูบตีเฮือนซาน คะลำ
  17. เว้าพื้นตัว หัวพื้นเพิน คะลำ
  18. ปากก่อนกวาน ขานก่อนเจ้า คะลำ
  19. ตัดกลอน ฮ้อนชื้อ คะลำ
  20. ฟินพินมือเฮ้า ฝัดข้าวมือแดง คะลำ
  21. เพินบ่เอ็นตัวขาน เพินบ่วานตัวช่วย คะลำ
  22. บ่อนเข็ดบ่ฮ่า บ่อนคะลำบ่เวิน คะลำ
  23. ใส่บาตรถามเจ้าหัว คะลำ
  24. อยู่ทุ่งถามหาวี อยู่คีถามหาหมอ คะลำ

ความซื่อสัตย์ ชื่อเมือง ได้แก่ ผู้นำในชุมชนในที่นี้หมายถึงผู้ใหญ่บ้าน กำนันที่มี

ป้องกันประเทศ ผาเมือง ได้แก่ ทหารที่มีความสามารถทั้งทางด้านการรบและการ

และศีลธรรมอันดี แเปเมือง (ขางเมือง) ได้แก่ ผู้ปกครองเมืองที่มีความสำนึกในครุธรรม

เขตเมือง ได้แก่ เสนาอำมาตย์ผู้มีความรู้ความสามารถ

สติเมือง ได้แก่ เศรษฐี พ่อค้า คหบดีที่มั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ

ใจเมือง ได้แก่ ผู้มีความรู้เกี่ยวกับการใช้รักษากนป่วย

ค่าเมือง ได้แก่ ผืนแผ่นดินอันมีอาณาเขตรวมทั้งทรัพยากรต่างๆ

เมฆเมือง ได้แก่ เทพดาอารักษ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่พึ่งทางความเชื่อ
ของประชาชน เช่น ศาลหลักเมือง ผีเสื้อเมือง เป็นต้น

ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นยึดคลองคังกล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อ
แนวความคิดความเชื่อ และวิถีการดำรงชีวิตของชาวอีสานล้านช้างสมัยอดีตเป็นอย่างมาก
บุคคลที่ไม่ปฏิบัติตามยึดคลองต้องได้รับการดำเนินคดีและการรังเกียจเหยียดหยามจาก
สมาชิกร่วมสังคม ยึดคลองเปรียบเสมือนบรรทัดฐานในการจัดระเบียบพฤติกรรม
ความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชนอีสานสมัยแรก สมัยต่อมาก็มีการสืบทอดแนวคิดบาง
ประการของยึดคลองมาบัญญัติไว้ในกฎหมายหลายลักษณะร่วมกับแนวคิดจากแหล่งอื่นๆ

คะลำ

คำว่าคะลำ เป็นภาษาลาวเดิมมีความหมายว่า เป็นข้อห้ามหรือเป็นข้อเว้นมิให้กระทำ
เพราะเป็นสิ่งที่ไม่ดีงาม หรือเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม

คะลำเกี่ยวกับการกิน

1. ไทเชือนเดียวกินบ่พร้อมกัน ผู้น้อยกินก่อนผู้ใหญ่ เมียกินก่อนผัว คะลำ
2. ผู้ใหญ่กินเจียนผู้น้อย ผัวกินเจียนเมีย คะลำ
3. กินข้าวบ่อดฝักถ่อง บ่สู้เก็บบ่สู้เมียน คะลำ
4. เอาเจียนให้ทานคะลำ
5. กินอ้าปากแถบลิ้น เรือปากเรือมือ กินคำใหญ่ กินเสียงดัง กินบ่เป็นงาม กินบ่สู้จัก
ประมาณ คะลำ
6. ถ่มน้ำลายคายขี้มูกเวลากิน คะลำ

ข้อสาม เป็นเจ้าพระยาผู้ปกครอง ถึงวันสงกรานต์ปีใหม่ ถ้ายสังกาสมาส
เกณฑ์ ให้อันเชิญพระพุทธรูป ลงทรงน้ำอบ น้ำหอม สักการบูชา ด้วยดอกไม้ ฐูป เทียน ฟัง
ธรรมจำศีล คบพระเจดีย์ทราย บ้านเมืองจึงวุฒิจำเริญ ข้าวนาบริบูรณ์

ข้อสี่ เป็นเจ้าพระยาผู้ปกครอง วันสงกรานต์สังขารขึ้น ให้นิมนต์พระภิกษุ
แห่น้ำจากวัดฝ่ายใต้ไปวัดฝ่ายเหนือ วันสังขารพระให้น้ำวัดฝ่ายเหนือมาวัดฝ่ายใต้ ทรงน้ำอบ
น้ำหอม พระภิกษุสงฆ์ บ้านเมือง จึงวุฒิจำเริญ

ข้อห้า เป็นเจ้าพระยา เสนาอามาตย์ ข้าราชการ วันสังขารปีใหม่ ให้มีเทียนคู่
ขึ้นทูลเกล้า ทูลกระหม่อมถวายราชบายศรี แก่องค์พระเจ้ามหาชีวิต

ข้อหก เป็นเจ้าพระยา เสนาอามาตย์ ข้าราชการ วันสังขารล่วง เป็นวันสิ้นฤดู
เก่า ปีใหม่จักมาถึง ให้เข้ามาถือน้ำพิพัฒน์ สัตยานุสตัยต่อพระพิคตร พระพุทธเจ้า ธรรมเจ้า
พระสังฆเจ้า ให้เป็นการซื้อสัตย์ ต่อแผ่นดิน ป้องกันการก่อขบถคิดร้ายต่อแผ่นดิน

ข้อเจ็ด เป็นเจ้าพระยา เสนาอามาตย์ ข้าราชการ ถึงฤดูเดือนเจ็ด ให้เลี้ยงเทพย
ดาอารักษ์ มเหศักดิ์ หลักเมือง ตาเมือง เสือเมือง ทรงเมือง ตามคลองสิบสี่ แล้วให้เชิญเทพดา
อารักษ์ มเหศักดิ์ ให้เข้าชำระบ้านเมือง ป้องกันอันตราย ตามโบราณราชประเพณี

ข้อแปด เป็นเจ้าพระยา เสนาอามาตย์ ข้าราชการ เมื่อถึงเดือนแปด ให้สูตร
ชำระบ้านเมือง สิบชะตาเมือง บุษบา เทวดาอารักษ์ทั้งแปดทิศ สูตรถึงสามวันเจ็ดวัน แล้วให้
ราษฎรอบเมืองยิงปืน หว่านหินและทราย เพื่อให้หายพยาธิโรคภัย โภภัยอันตราย ให้อยู่เย็นเป็น
สุขแก่บ้านเมือง ทุกประการ

ข้อเก้า เป็นเจ้าพระยา เสนาอามาตย์ ข้าราชการ ถึงเดือนเก้าดับ ให้ป่าวเดิน
ราษฎรบ้านเมืองท่าน ห่อข้าวประดับดิน อุทิศหาปู่ย่าตายาย ลูกเต้า หลานเหลน อันถึงแก่กรรม
ไปสู่ ปร โลก ทั่วทุกแห่งแล้ว ให้ข้าราชการ เสนาอามาตย์ ทั่วบ้านเมืองสิบซ้อย น้อยใหญ่ ถือน้ำ
พระพิพัฒน์สัตยานุสตัยอีกครั้งหนึ่ง

ข้อสิบ เป็นเจ้าพระยา เสนาอามาตย์ ข้าราชการ ถึงเพ็ญเดือนสิบให้ป่าวเดิน
ราษฎรทั่วบ้านทั่วเมือง ให้ทำทานสลากกัณฑ์ หยาดน้ำ อุทิศไปหาเทพดาอารักษ์เมือง อันรักษา
พระพุทธศาสนา กับทั้งพ่อแม่เผ่าพงศ์ วงศา บรรพชนแห่งตน

ข้อสิบเอ็ด เป็นเจ้าพระยา เสนาอามาตย์ ข้าราชการ ถึงฤดูวันเพ็ญเดือนสิบ
เอ็ด ให้อวดงพุทธาภิเษก พระธาตุเจดีย์ ทุกป้อมข้าขาด ด้วยเป็นศรีบ้านศรีเมือง แล้วให้ไปนิมนต์
พระภิกษุสังฆเจ้า ผูกพัทธสีมา ในสนามแล้วให้สังฆเจ้าปวารณา เสร็จสังฆกรรมให้สูตรถอน
สินนั้นเสีย บ้านเมืองจึงวุฒิจำเริญ เสนาอามาตย์ ข้าราชการ จึงจักเป็นสมักรสมานสามัคคี พร้อม

ข้อสี่ เติงเดือนแปด ให้เข้าวัสสา ตลอดไตรมาสตามเดือน จนถึงเดือนสิบเอ็ดแรมค่ำหนึ่ง แต่เดือน สิบเอ็ดแรมค่ำหนึ่ง ไปถึงวันเพ็ญเดือนสิบสอง ให้รับผ้ากฐินรักษาคลองผ้าถึงสี่เดือน

ข้อห้า ออกวัสสาแล้ว ฤดูเหมันตะ (ฤดูหนาว) ภิกขุสังฆะเจ้าเข้าปรีวาสกรรม

ข้อหก ให้เที่ยวไปบิณฑบาต ตามบ้านน้อยบ้านใหญ่ อย่าได้ขาด

ข้อเจ็ด ให้สุตรมนต์ ภาวนา เจริญสมาธิทุกคืนทุกคืนวัน อย่าขาด

ข้อแปด เติงวันศีลดับ ศีลเพ็ญ ให้ประชุมกันลงอุโบสถ ทำสังฆกรรม อย่าขาด

ข้อเก้า ถึงวันสงกรานต์ เทศกาลปีใหม่ ทายกไหว้ข้าว ให้นำไปสร่งน้ำพระพุทธรูป พระธาตุเจดีย์

ข้อสิบ ศักราช ปีใหม่ ไหว้พระ ให้สร่งน้ำเตรากิเฆก และบายศรีพระสังฆะเจ้า

ข้อสิบเอ็ด ศรีทธาชาชาวบ้านนิมนต์สิ่งใด อันบ่ผิดต่อคลองวินัย ก็ให้ปฏิบัติตาม

ข้อสิบสอง เป็นสมณะให้พร้อมกันสร้างวัดวาอาราม พระธาตุเจดีย์

ข้อสิบสาม ให้รับทานของทายก คือ สังฆะภัตร และเสตกภัตร เป็นต้น

ข้อสิบสี่ เสนาอามาตย์ ข้าราชการ มีศรีทธานิมนต์ ประชุมกันในลีมาแห่งใด แห่งหนึ่งในวันเพ็ญเดือนสิบเอ็ด เป็นกาลอันใหญ่อย่าได้ขัดขืน

คลองสิบสี่สำหรับบุคคลทั่วไป

เป็นคลองธรรมที่บุคคลทุกคนชั้นพึงปฏิบัติในระหว่างครอบครัว หัวเมีย บ้านเรือน เพื่อนบ้านตลอดจนพิธีทางศาสนา มี 14 ประการ คือ

ข้อหนึ่ง เมื่อข้าวกล้าพืชผักผลไม้ตกออกออกผล ให้นำไปทำบุญทำทาน เสียก่อนแล้วตนจึงนำมากินในภายหลัง

ข้อสอง อย่าคัดแปลงคคโกงตาชั่ง อย่าปลอมแปลงเงินตรา และอย่ากล่าวคำหยาบช้ำกล้าแข็งต่อกัน

ข้อสาม ให้พร้อมกันสร้างรั้วและก่อกำแพงวัดวาอารามตลอดจนบ้านเรือนของตนแล้วปลูกหอบูชาเทวดาไฉนบ้านทั้ง 4 ทิศ

ข้อสี่ เมื่อจักขึ้นบ้านเรือนให้ล้างเท้าเสียก่อน

บทที่ 5

กฎจารีตฮัตถคลองประเพณีเพื่อความคุ้มครองพฤติกรรมทางสังคม

จารีตฮัตถคลองประเพณีอีสาน

ฮัตถคลองประเพณีอีสานเป็นมรดกสืบทอดมาจากบรรพบุรุษเป็นแนวทางควบคุมความประพฤติของบุคคล เพื่อรักษาสภาพสังคมให้มีความสงบสุข ที่ชาวอีสานนิยมเป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตมา

ฮัตถสิบสอง

ฮัตถสิบสองเป็นกิจกรรมการปฏิบัติตามประเพณีต่าง ๆ กำหนดไว้ครบทั้ง 12 เดือน ฮัตถสิบสองเป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการทำบุญตามคตินิยมทางพระพุทธศาสนา และบางส่วนเป็นกิจกรรมทางศาสนาพราหมณ์ตลอดจนลัทธิการนับถือเป็นความเชื่อดั้งเดิม ลัทธิการนับถือผี เป็นคติความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลในสังคมอีสาน จึงมีกิจกรรมพิธีกรรม และการปฏิบัติทางประเพณีนิยมในฮัตถสิบสอง

เดือนอ้าย นิมนต์พระสงฆ์เข้าปริวาสกรรม และเลี้ยงผีผด ผีหมอ ผีฟ้า ผีเถน
เดือนยี่ ประเพณีบุญคูณลานทำพิธีสู่ขวัญข้าว

เดือนสาม ประเพณีบุญข้าวจี่

เดือนสี่ ทำบุญมหาชาติหรือบุญพระเวส เพื่อฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรชาดก

เดือนห้า ประเพณีบุญสงกรานต์โดยถือว่ เป็นวันขึ้นปีใหม่ มีการรดน้ำขอพรจากคนแก่คนแก่ สรงน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์ ขนทรายเข้าวัด

เดือนหก ประเพณีบุญบั้งไฟ เพื่อบูชาแถนผู้มีอำนาจบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

เดือนเจ็ด ประเพณีบุญเบิกบ้าน ทำพิธีเลี้ยงมเหศักดิ์หลักบ้านหลักเมืองและเลี้ยงผีปู่ตา เพื่อแสดงความขอบคุณต่อผีที่ให้ความคุ้มครองและปกป้องบ้านเมืองให้มีความร่มเย็นเป็นสุขตลอดปี

เดือนแปด ประเพณีบุญเข้าพรรษา ถวายเทียนจำนำพรรษาและอัฐฐบริวารแด่พระสงฆ์

ด้าน ขาดจริยธรรมฆ่าเกรงผู้อาวุโส ผู้ใหญ่ก็ไปทะเลาะกับเด็ก ผู้หญิงที่มีครอบครัว มีลูกมีผัวแล้ว

4. ข้อเสนอแนะ

4.1 ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้โยชน์

4.1.1 หลักการและเจตนาแห่งกฎหมาย กฎหมายโบราณหนังสือผูกโบราณเป็นกฎหมายที่นำใช้เพื่อควบคุมพฤติกรรมทางสังคมที่มีอายุหลายร้อยปีที่มีสภาพสังคม การเมือง และเศรษฐกิจในยุคศักดินา แต่ประยุกต์เป็นกฎจารีตเพื่อควบคุมพฤติกรรมทางสังคมปัจจุบัน การนำใช้ให้เกิดประโยชน์จะต้องมีความรู้ ความเข้าใจหลักการและเจตนาของกฎหมายให้ชัดเจน

4.1.2 ภาษากฎหมาย กฎหมายโบราณเป็นภาษาเก่าแก่ดั้งเดิมของอาณาจักรล้านช้าง เมื่อกาลเวลาเลขผ่านยุคสมัยมาหลายร้อยปีสำนวนภาษาย่อมเป็นที่เข้าใจยาก การนำใช้จะต้องทำความเข้าใจด้านสำนวนภาษาให้ชัดเจน

4.1.3 อักษรภาษา การปริวรรตกฎหมายโบราณเป็นการเปลี่ยนถ่ายเนื้อความเดิมจากอักษรธรรม อักษรไทยน้อย และอักษรลาวโบราณและอักษรลาวปัจจุบันมาเป็นอักษรภาษาไทย ถึงแม้จะประยุกต์แต่ยังคงสำนวนและสำเนียงเดิมเป็นส่วนมาก การอ่านให้เข้าใจเพื่อนำใช้จะต้องมีความรู้ในเรื่องอักษรภาษาให้ชัดเจน

4.1.4 การพิจารณาตัดสินคดีความ กฎหมายโบราณโบราณได้กำหนดบุคคลผู้มีตำแหน่งศักดินา และสถานะต่างๆ เมื่อประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบันจึงมีผู้สูงอายุ แต่แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิ ครู กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

4.1.5 คุณธรรมของผู้พิจารณาตัดสินคดีความ กฎหมายโบราณโบราณได้กำหนดคุณธรรมบุคคลผู้ตัดสินคดีความตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ถึงแม้กาลเวลาจะผ่านมาหลายร้อยปี ก็ยังทันยุคทันสมัยอยู่ ที่ผู้พิจารณาตัดสินคดีความจะต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

4.1.6 การลงโทษ การลงโทษตามกฎหมายโบราณโบราณเป็นอำนาจรัฐของอาณาจักรล้านช้างได้รับแต่งตั้งมอบหมาย แต่การพิจารณาตัดสินลงโทษตามกฎหมายจารีตประยุกต์เป็นอำนาจของสังคม เพื่อควบคุมพฤติกรรมทางสังคมเท่านั้น

4.1.7 ลักษณะการลงโทษ ตามกฎหมายโบราณได้อ้างอิงอาณาปาฏิโมกข์ ที่มีโทษหนัก ได้แก่ การ斬คำขอ แต่การพิจารณาตัดสินลงโทษตามกฎหมายจารีตประยุกต์ เป็นอำนาจ

เป็นความที่บาดหมางกัน ก็เพราะการเจรจาประนีประนอม หากมีการใกล้เคียง กรณีพิพาทอย่าง มีหลักมีเกณฑ์ก็เป็นแนวทางให้สังคมสงบได้ กฎหมายโบราณหากเราสามารถปรับเปลี่ยน เรียบเรียงใหม่ ให้คล้ายกับว่าเป็นกฎกติกา คู่มือเจรจาความของประชาชน ก็จะเป็นสิ่งที่ดีมาก จะสร้างความสามัคคี ลดความขัดแย้งทางสังคมได้

นายเหรียญ วงศ์แสน กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) ข้าราชการบำนาญ

ให้ทัศนะว่า สมัยโบราณเก่าแก่ บ้านเมืองเราก็มีกฎหมายปกครองบ้านเมือง ต่างแต่ว่าสมัยเก่ากบสมัยปัจจุบันสภาพสังคม การเมืองแตกต่างกัน แต่ประชาชนสมัยปัจจุบันนี้ก็คือลูกหลานของคน โบราณนั่นแหละ ก็ยังยึดมั่นในจารีตยึดคลอง ประเพณี โบราณอยู่ หากเรานำเอากฎหมายโบราณมาปรับปรุงประยุกต์ใหม่ ก็จะทันสมัย แก้ไขปัญหาได้

นายทองใบ โพธิชัยแสน กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) ข้าราชการบำนาญ

ให้ทัศนะว่า หนังสือผูกหรือหนังสือก้อมไบลาน ก็เคยอ่านเคยเรียนมา ตั้งแต่สมัยเป็นสามเณรแต่จะคุ้นเคยเฉพาะที่เป็นหนังสือเทศน์ และหนังสือนิทาน ส่วนที่เป็นกฎหมาย โบราณก็ฟังมาทราบจาก โครงการวิจัยนี้แหละ ผมคิดว่า กฎหมายโบราณก็คือส่วนหนึ่งที่เป็นวิวัฒนาการของจารีตยึดคลองประเพณี ที่นักปราชญ์โบราณท่านวิวัฒนาการให้ทันสมัยตามที่ผมศึกษาจากเอกสาร โครงการวิจัยนี้ เห็นว่า เนื้อหาสาระต่างๆ ครอบคลุมวิถีชีวิตของชาวบ้าน ได้ทั้งหมด หากเราประยุกต์วิวัฒนาการตกแต่งเนื้อหาให้เป็นสมัยปัจจุบันนี้ได้ ก็จะเป็นคู่มือการเจรจา ใกล้เกลี่ยปัญหาข้อพิพาท ได้เป็นอย่างดี

นายสุนทร ทองภูบาล กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) ข้าราชการบำนาญ

ผมเป็นคนหนึ่งที่สนใจอ่านศึกษาหนังสือไบลาน เพราะแต่ก่อนการเทศน์ ก็ต้องใช้หนังสือไบลานเทศน์ ผมเป็นพระมหาเปรียญจึงจำเป็นต้องศึกษาอักษรธรรม หรืออักษรไทยน้อย อ่านให้คล่องเดียวชาวบ้านจะดูถูกภูมิปัญญามหาเปรียญ

กฎหมายโบราณก็พัฒนามาจากจารีตยึดคลอง ประเพณีที่ชาวบ้านประชาชนยึดถือปฏิบัติสืบมา ดังนั้นเมื่อคนทำผิดกฎหมายโบราณก็จะผิดยึดคลองไปด้วย ถึงแม้ไม่ได้รับโทษตามกฎหมายแต่สังคมก็ลงโทษอยู่แล้ว ปัจจุบันคนละเลยยึดคลองประเพณี มีเรื่องคดีก็ฟ้องร้องกันถึงโรงถึงศาล แข็งความคำรวจจับ ฟัน้องเรือญาติ ฟัน้องร่วมบ้าน ก็เกิดขัดแย้งกันแม้คนบ้านใกล้เคียงกันก็ไม่ยอมมองหน้ากัน ศาลยุติธรรมตัดสินแล้ว ก็ไม่เคยคืน แม้คนผิดจะได้รับโทษแล้ว

ผมเป็นคนหนึ่งที่เป็นเจ้าโคตร เจ้าคา เจรจา ใกล้เกลี่ยข้อพิพาทชาวบ้าน เรื่องหนุ่มสาว เรื่องหัวเมีย เรื่องทะเลาะวิวาท ทำร้ายร่างกายกัน เรื่องเหล่านี้เราสามารถใกล้เกลี่ย เจรจา

ให้ทัศนะว่า กฎหมายโบราณโบราณอีสาน เป็นการจารัดถ่ายจากคัมภีร์หลักล้านช้าง เพื่อประโยชน์และความสะดวกในการนำใช้ จึงจารัดถ่ายเนื้อหาอรรถสาระเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งจากคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่ง มารวมเป็นกฎหมายอีกฉบับหนึ่ง เรียกชื่ออย่างหนึ่ง เช่น กฎหมายฉบับวัดกลาง บ้านกุครึ่ง กฎหมายฉบับวัดเกษตรเจริญผล เป็นต้น บางฉบับก็จารัดถ่ายเอาเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่ง จากคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งเพื่อใช้เฉพาะ เช่น กฎหมายอุปัชฌาย์และละเมิด กฎหมายอุปัชฌาย์และพิจารณาโทษ กฎหมายลักษณะโจรและการลงโทษ เป็นต้น บางฉบับก็จารัดถ่ายทั้งคัมภีร์ แต่มีเนื้อหาอรรถสาระโดยย่อหรือขาดคลาดเคลื่อนไปบาง เช่น สร้อยสายคำ อาณาจักรหลักไชย มูลตัน ไต โปสธาราช เป็นต้น

กฎหมายเหล่านี้ไม่ได้เสื่อมหายไปไหน ยังคงซึมซับอยู่กับจาริตประเพณี ฮีตคลองของคนอีสาน พฤติกรรมต่างๆ ของคนควรไม่ควร ถูกผิดอย่างไร สังคมตัดสินได้ และลงโทษได้ ที่สามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป เช่น การยอมรับ การเคารพนับถือ การให้ความร่วมมือ การคบค้าสมาคม การให้ความช่วยเหลือ เป็นต้น

การประยุกต์นำใช้กฎหมายโบราณให้เป็นกฎจาริตสำหรับประนีประนอม การเยียวยา การเจรจา ความขัดแย้ง และข้อพิพาทต่างๆ ตลอดจนนำไปอบรมสั่งสอน เป็นสิ่งที่คมีคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง

นางอุดม หม่องคำมี กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) อดีตกำนันตำบลยางสีสุราช คณะกรรมการไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทระดับอำเภอ อำเภอยางสีสุราช

ให้ทัศนะว่า การเจรจา ประนีประนอม ไกล่เกลี่ย กรณีพิพาท หากใช้หลักการและแนวทาง ฮีตคลองประเพณี จะหาทางปรองดองได้ง่าย ถ้าหากยกประเด็นกฎหมายบ้านเมืองขึ้นมาอ้าง ก็จะเกิดการโต้เถียง เกิดการทำลาย หาข้อยุติยาก

จากประสบการณ์คู่กรณีที่เจรจา ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ยุติระดับอำเภอไม่ได้ เป็นคดีฟ้องร้องต่อศาล เมื่อศาลตัดสินคดีแล้ว คู่กรณีนั้นๆ ก็ยังเกิดความบาดหมางกันอยู่ หากสามารถไกล่เกลี่ยยุติข้อพิพาทในระดับคณะกรรมการไกล่เกลี่ยกรณีพิพาท ระดับอำเภอแล้ว คู่กรณีพิพาทตลอดจนญาติพี่น้องก็สามัคคีกันได้

ปัญหาก็คือ ฮีตคลองประเพณี ที่เป็นข้อกฎหมายจะนำมาเจรจา ไกล่เกลี่ยไม่มีคณะกรรมการที่ใช้ประสบการณ์ และหลักศีลธรรม เป็นข้อเจรจาไกล่เกลี่ย หากเราสามารถมีกฎจาริตลายลักษณ์อักษรเป็นคู่มือในการ ไกล่เกลี่ย ก็เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ

นายสุรศักดิ์ แสนหล้า กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) อดีตสมาชิกสภาจังหวัดมหาสารคาม

1. เป็นบุคคลที่มีวุฒิภาวะ มีศีลธรรมปราศจากโทษอบายมุข เป็นที่ยอมรับนับถือของสังคม
2. เป็นบุคคลที่มีคุณธรรมพิจารณาตัดสินคดีความ โดยเว้นจากอคติสี มุ่งสู่ยุติธรรม
3. เป็นบุคคลที่มีได้มีความสัมพันธ์หรือมีส่วนได้ส่วนเสียกับคู่กรณี

คติโบราณ

ค้นว่าเป็นพ่อเมืองให้พิจารณารักษา อุบจาร ไร่ อุบจารนา และอุบจารบ้าน เกรงว่ามีข้าลักกะโมยโจร ผู้ร้ายชายชั่ว เข้ามาลักเมื่อนอน หลอนเมื่อหลับ ตวงลักคักเคน เข้ามาม่างัวควาย และฟันไม้คกกเสื่อ ลักบ่อเกลือและต้นเผิง

จั่วลากหวย ควายลากข่าว บ่าวลากสาว ข้าหนีเจ้า บ่าวหนีนาย ช้างตายขนายหลอน
จั่วควายกินอ้อย เต็กน้อยตีกัน ผิดเทื่อหนึ่งให้ว่า ผิดสามทำให้บอกให้สอน หลอนน้ำ
ลอคฝ่าย ควายลอคคอก ลูกเต้าบอบบั้งความพ่อแม่ ให้เต้าแก่พิจารณาบอกลอน

ผิดหลายเทื่อเบือหลายที ผิดหลายบาดขาดหลายฮอย ผิดหาคุณบุ๋นหาโทษ โกรธา
กันท์ ขันเผิงเลียน ขันเทียนตั้ง ขันสมมาลาโทษ โผคผาย

ตำผ้าหลายผืนมันลาย กลายหลายเฮือนมันหลง บ่ฮู้จึง ได้ผิด บ่เห็นจึง ได้ข่า บ่ละล้าจึง
พบเหตุ บ่ฟังเทศน์จึงบ่พบสวรรค์ บ่ฟังธรรมจึงบ่มีความฮู้

หลักปรัชญาธรรมยุท

เป็นการศึกษาแนวทางที่ประกอบด้วยกุศโลบายโดยมีหลักการและแนวทางว่า บั้วมิให้
ข้ำ น้ำมิให้ขุ่น งามิให้เสียด เขียดมิให้ตาย ค้อนมิให้หัก ผังมิให้เพ พิจารณาตัดถ้อยคำ ให้เอาคำแก้
คำ ให้เอาโทษแก้โทษ เป็นประคุดัง ช้างปล่อยให้เอาช้างไปตาม เรือไหลให้เอาเรือไปตาม ไฟ
เมืองใดไหม้ให้เอาน้ำเมืองนั้นมอด ตาบอดเมืองใดให้เอายาเมืองนั้นใส่ ความตกหน้าใ้ให้พอ
ใ้จา ความตกหน้านาให้พ่อนาจาด้าน ความตกหน้าบ้านให้พ่อแม่บุ๋นบ้านบุ๋นเมือง ซึ่งเป็น
กรอบแนวทางการวินิจฉัยตัดสินคดีความให้เที่ยงธรรม ประกอบด้วยหลักจิตพยานที่ชัดเจนแต่
รักษาไว้ซึ่งสถานะของบุคคลและสภาพสังคม ให้สัมพันธ์มั่นคง

ในสมัยโบราณนิยมใช้ปรัชญาธรรมยุท แก้ปัญหาการเมือง มีการพยายามหลีกเลี่ยง
การใช้ทหาร การยุทธวิธี แก้ไขข้อขัดแย้งด้วยวิธีการต่างๆ มีวิธีหนึ่งที่เรียกว่าธรรมยุท เป็นการ
ต่อสู้กันด้วย สติปัญญาความรู้เชิงปริศนารธรรม ใครจะมีปัญญาหลักแหลม และทุกฝ่ายจะต้อง
ตั้งอยู่ในสัจจะปฏิญาณ เจ้าพญาเมืองทั้งหลายจะยึดมั่นในสัจจะปฏิญาณเป็นอย่างยิ่ง ถ้าเสียสัจย์
ก็ถือว่าเสียเกียรติยศ ขาดความนับถือ เป็นที่ดูหมิ่นเหยียดหยาม ตามหลักรัฐจริยศาสตร์

ดังนั้น ในแง่หนึ่ง สังคมมนุษย์ก็คือกลุ่มสถาบันที่มนุษย์มีการกระทำระหว่างกันให้ความหมาย และสร้างสรรค์ขึ้น (สุเนตร โปธิสาร. 2552 : 101)

และสอดคล้องกับทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ที่มีหลักการ อธิบายได้ว่าการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่มีลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมหนึ่งแพร่กระจายไปสู่อีกวัฒนธรรมหนึ่ง โดยปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมใหม่ นอกจากนี้ยังเป็นผู้สนับสนุนให้เกิดแนวคิดที่เชื่อว่า วัฒนธรรมสามารถวัดได้ โดยนำวัฒนธรรมที่แตกต่างกันมาเปรียบเทียบกันและพิจารณาคุณลักษณะที่สูงกว่าหรือด้อยกว่าของแต่ละวัฒนธรรม แต่ยังคงเชื่อว่าวัฒนธรรมนั้นไม่มีวัฒนธรรมใดที่ดีกว่าหรือเลวกว่ากัน

ทฤษฎีการแพร่กระจาย : ยึดหลักว่า วัฒนธรรมคือความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ ฉะนั้นจะ ไปไหนก็เอาวัฒนธรรมไปด้วย วัฒนธรรมจึงแพร่กระจายออกไป การแพร่กระจายนี้

1. หลักการทางภูมิศาสตร์ ที่มีความสะดวกในการเดินทาง ไม่มีอุปสรรค
2. เศรษฐกิจ เช่นการค้า การทำงาน เมื่อ ไป เอาวัฒนธรรมไปด้วย เช่นพบว่า

อินเดียโบราณมาค้าขายแถบสุวรรณภูมิก็นำศาสนาไปด้วย (สุเนตร โปธิสาร. 2552 : 111)

กฎหมายอีสานยุคหลังพุทธศตวรรษที่ 22 ไม่มีการนำพระธรรมวินัยอาณาปาฏิโมกข์ มาเทียบกับกฎหมาย บทบัญญัติแต่ละบทมีเฉพาะเรื่องราวทางกฎหมายและมีการจัดบทบัญญัติเอาไว้อย่างมีระเบียบ ตัวอย่างของกฎหมายที่มีลักษณะดังกล่าวได้แก่ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์โบราณของลาว ซึ่งตราขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช

หลักการและความมุ่งหมายของกฎหมายโบราณโบราณ นอกจากจะเป็นกรอบควบคุมพฤติกรรมทางสังคมแล้ว ยังมุ่งคุ้มครองรักษา พัฒนา สถาบันทางศาสนา สถาบันครอบครัว ตลอดจนการปฏิสัมพันธ์ และบุคลิกคุณลักษณะของปัจเจกชนอีกด้วย

หลักการและแนวทางพิจารณาตัดสินคดีความ

หลักการวินิจฉัยพิจารณาตัดสินคดีความ ซึ่งมีลักษณะรูปคดี วัวพันหลัก หางพันหัว จัวเลขเชือก หัวล้านตั้งเฟือก จระเข้แฝงตอ พระรามแผลงศร ขอนคอกพาเฮือไหล ไฟลามไหม้ ผาสาท นักปราชญ์ตอกเวจี คลองเมืองมีบไต่ ตกห้อง ไกลเป็นเงี้ยว เทียวทางนอนป่า ผ่าไม้พ่อน เป็นคำ เทียวทางดำหน้าผาก ปากฮ้ายบาปไหมกัน ใจตีบตันเป็นโทษ ชีมี้า โปดลวดตายคว่ำ คีน ทำของเก่า เกาะฆ่าแต่่างเฮือน ขวัญกินเพินวางยา จักรราชันปลายเปลี่ยว ผู้เดียวเข้าหัวเขา กินแต่ ว่ากินแลน กินแตน ได้ใช้ต่อ ถูกฆ่าพอดตายสามคน ชกชน ได้หลายสิ่ง ชีคร้านจึงเป็นคิ บ่ายหนี

บ้าง ทำให้เกิดความไม่มั่นใจ จึงต้องพึ่งเวทมนต์คาถาช่วย เพื่อทำให้เกิดความมั่นใจมากขึ้นส่วน
 นิยายปรัมปรา มักให้อำนาจชนชั้นปกครองและให้ค่านิยมทางสังคม (สุเนตร โพธิสาร, 2552 :
 60)

สังคมอีสานเป็นสังคมอยู่ห่างจากอำนาจรัฐ จึงปกครองด้วยจารีตตามหลักศาสนา
 มากกว่าการใช้กฎหมายจากศูนย์อำนาจรัฐ การควบคุมทางสังคมของอีสาน จะเริ่มต้นในขั้น
 แรก คือ การสอนโดยตรงให้สมาชิกในสังคมได้เรียนรู้ว่าควรหรือไม่ควร อันดับที่สองเป็น
 การสอนโดยอ้อมโดยควบคุมพฤติกรรมหากละเมิดจารีต ฮีตคลอง ประเพณี เมื่อตายไปจะตก
 นรกทนทุกข์ทรมานชดใช้กรรม และเกิดมาก็จะรับผลที่ไม่พึงปรารถนา อันดับที่สามเป็นการใช้
 กฎหมายลายลักษณ์อักษรลงโทษผู้ละเมิดกระทำความผิด

การที่นักปราชญ์ได้นำอาณาปาฏิโมกษ์ของพระสงฆ์มาเป็นหลักในการบัญญัติ
 กฎหมายปกครองบ้านเมืองควบคุมพฤติกรรมทางสังคม สามารถมองเห็นได้ว่า

1. เป็นวิวัฒนาการฮีตสิบสอง คลองสิบสี่ และหลักกะลำ เเคิม ที่เป็นหลักการสอน
 และแนวทางประพฤติปฏิบัติจากสังคมที่ยังไม่สลับซับซ้อน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม
 การเมือง เมื่อมีผู้ละเมิดรัฐไม่สามารถที่จะลงโทษ ควบคุมและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของ
 สมาชิกในสังคมได้ จึงได้บัญญัติกฎหมายอันเป็นอำนาจของรัฐาธิปไตย เพื่อเป็นการลงโทษ
 ผู้กระทำความผิด ให้เข็ดหลาบและรวมทั้งเยียวยา ชดใช้ ความเสียหายแก่ผู้ที่ได้รับผลกระทบ
2. การบัญญัติกฎหมายในยุคสมัยนั้น เพื่อให้ประชาชนเกิดการยอมรับในบทบัญญัติ
 เพื่อให้เกิดความศรัทธาศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งความเชื่อมั่นว่าสังคมจะได้รับความยุติธรรม จากบทบัญญัติ
 แห่งกฎหมาย ผู้บัญญัติกฎหมายจึงได้อ้างอิงเปรียบเทียบกับอาณาปาฏิโมกษ์ จนได้เรียกว่า คดี
 โลก คดีธรรม หรืออาณาจักรธรรมจักร
3. การบัญญัติกฎหมายที่จะสามารถบัญญัติอรรถสาระแห่งกฎหมาย และวิธีการ
 ลงโทษตลอดจนลักษณะการลงโทษ กฎเกณฑ์ต่างๆ ในการเยียวยา ชดใช้ ความเสียหายแก่ผู้ที่
 ได้รับผลกระทบ ผู้บัญญัติจึงนำอาณาปาฏิโมกษ์ที่เป็นวินัยบัญญัติเพื่อควบคุมวัตรปฏิบัติของ
 ภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเป็นแม่บทตัวอย่าง และแนวทางในการบัญญัติกฎหมาย
 นอกจากนี้จะทำให้กฎหมายศักดิ์สิทธิ์ เกิดความศรัทธาเชื่อมั่นต่อสังคมและประชากรราษฎรแล้ว ยัง
 เป็นวิธีการที่ง่ายต่อการบัญญัติกฎหมายขึ้นของปราชญ์ในยุคสมัยนั้น
4. บทลงโทษในกฎหมาย โบราณโบราณเปรียบเทียบกับอาบัติในวินัยสงฆ์แห่งอาณา
 ปาฏิโมกษ์ มีลำดับและขั้นตอนการลงโทษ ดังนี้

โดยสรุปคือ คนมีลักษณะพิเศษในข้อที่ว่าธรรมชาติของมนุษย์มีความอ่อนแอทางกายภาพมาแต่กำเนิดและสัญชาตญาณของความเป็นแม่ ทั้งสองประการนี้เป็นเงื่อนไขอันเป็นฐานที่ตั้งของเกื้อยความสัมพันธ์ของมนุษย์อันสลับซับซ้อนที่ก่อให้เกิดเป็นสังคมหน่วยแรกของมนุษยชาติคือ ครอบครัว ซึ่งเป็นสถาบันสังคม ที่ฝึกให้คนมีความคุ้นเคยต่อกัน โดยประสบการณ์ ความคุ้นเคยก่อให้เกิดความใกล้ชิดและวางใจซึ่งกันและกันลักษณะที่ใกล้ชิดและวางใจกันเป็นลักษณะที่เป็นจุดเริ่มแรกของ ความเป็นมนุษย์ อาจเรียกว่าเป็น รุ่งอรุณแห่งมนุษยธรรม ก็ได้ นี่ก็จุดเริ่มต้นของ ศิลธรรม ในมนุษย์

จากความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูกก็ขยายเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับเมีย พี่กับน้อง ขยายกับหลาน และในที่สุดกลายเป็นความสัมพันธ์ที่เรียกว่า ครอบครัว ที่มีความใกล้ชิดกันโดยเชื้อสายและพักพิงอยู่อาศัยร่วมกันใน บ้าน แล้วแผ่ขยายวงกว้างออกไปจนเป็นระบบเครือญาติ เราจึงอาจกล่าวได้ว่าสังคมหน่วยแรกคือ บ้าน หรือ ครอบครัว เป็นสังคมหน่วยเล็กที่สุด และเป็นสังคมที่ไม่มีใครจงใจวางแผนก่อสร้างขึ้น แต่เกิดขึ้นมาเองโดยค่อย ๆ คลี่คลายขยายตัวเจริญขึ้นจากความจำเป็น โดยธรรมชาติทางกายภาพและจิตใจของมนุษย์เอง ครอบครัวจึงถูกเรียกว่าเป็น ระบบที่เกิดขึ้นเอง (Spontaneous Order)

มนุษย์ทุกคนเกิดขึ้นมามีครอบครัวทุกคน อาจกล่าวได้ว่าครอบครัวเป็นชุมชนที่มนุษย์รวมตัวเป็นหมู่คณะอันดับแรกก่อนชุมชนอื่นๆ จึงเรียกว่าเป็นสังคมปฐมภูมิ (Primary Society) แปลว่าเป็นสังคมขั้นต้นที่สุดครอบครัวคงจะเกิดขึ้นมาพร้อมกับมนุษยชาติที่เคียวเริ่มจาก สัญชาตญาณแม่ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ แม่กับลูก อันเป็นจุดศูนย์กลาง ของการรวมตัวเป็นชุมชนของมนุษยชาติ การรวมตัวเริ่มมีมาเช่นนี้ตั้งแต่คึกค้ำบรรพมาที่เคียว ครอบครัวจึงเป็นสถาบันสากลไม่ใช่สิ่งมีอยู่เฉพาะในบางเชื้อชาติ บางวัฒนธรรมและในบางยุคบางสมัยเท่านั้น แต่เป็นสิ่งที่มียู่ทั่วไปทุกยุคทุกสมัย

ครอบครัวแม้จะเป็นระบบที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ แต่ถ้าสำรวจครอบครัวที่มีมาในประวัติศาสตร์เราพอสรุปว่าครอบครัวมีภารกิจสำคัญ ๔ ประการ คือ

1. ภารกิจทางชีววิทยา (Biological Function)
2. ภารกิจทางวัฒนธรรม (Cultural Function)
3. ภารกิจทางสังคมวิทยา (Sociological Function)
4. ภารกิจทางเศรษฐกิจ (Economic Function)

การล่วงละเมิด เคหะสถานต้องอบรมสั่งสอน ปรับใหม่ตามฮิตคลองประเพณี เหล้า
ไห ไก่โต

หลักการพื้นฐานของกฎประเพณี

ในสังคมเผ่าลาวบ่มีปลื้มตำรา ที่บันทึกกฎประเพณีไว้ มีแต่การบอกเล่ากันมา จากคน
รุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งต่อๆ มาเท่านั้น

การตัดสินพิจารณาความ มีการไต่สวนสอบถาม มูลคดี แบบค่อหน้ากัน โดยเจ้าก
เจ้าเหล่าเป็นผู้ตัดสินปัญหา

บ่มีการอนุญาตให้ผู้ตงหน้าหรือให้ผู้อื่นให้ช่วยว่าความให้ และบ่มีการช่วยเหลือ
ทางด้านกฎหมาย และมีผู้ให้คำปรึกษาทางด้านกฎหมาย

ผู้ตัดสินปัญหา ได้แก่ เจ้าโคตร ลุงตา ถ้าบ่พอใจต่อการตัดสิน บ่มีการร้องขอต่อว่า
แต่อย่างไร

ชั้นการกระทำผิด ในฮิตคลองประเพณีลาว โดยทั่วไปใช้คำว่า ผิดหนัก ผิดเบาเท่านั้น
ในสังคมลาวแต่ก่อน บ่มีการจ่ายค่าดำเนินคดี มีแต่ปฏิบัติตามฮิตคลอง โดยมีชั้นห้า
เหล่าหนึ่งขวด หมาจิบกอกยา เหล่านี้เป็นต้น

จะไม่เป็นคดี ถ้าบ่มีการฟ้องร้องจากผู้เสียหาย

ผู้ตัดสินปัญหาต้องให้ความเป็นธรรมแก่ทั้งสองฝ่าย ด้วยการพิจารณาเปรียบเทียบ
ผู้ใดผิดน้อยผู้ใดผิดหลาย

กฎประเพณีวิธีการป้องกัน เพื่อให้การตัดสินปัญหาด้วยความซื่อสัตย์ บ่ให้เข้าข้าง
ออกขานัน กูกรณีต้องรายงานข้อมูลให้แต่แก่ เจ้า โคตร ลุงตาอย่างแจ่มแจ้ง และผู้ตัดสินปัญหา
ต้องเป็นบุคคลที่กูกรณียอมรับได้

ในเวลากการประชุมพิจารณาคดี จะมีการพิจารณาอยู่เฮือนของฝ่ายโจทก์หรือเฮือนเจ้า
โคตร ลุงตา

คดีประเภทเบาบาง ตัวอย่างเช่น คดีครอบครัว ผัวเมียผัดกัน ลักสิ่งของกัน ผิดเถียง
กัน จะตัดสินพิจารณาด้วยฮิตคลองประเพณี

วิธีการในการยืนยันในการกระทำผิด ต้องมีหลักฐานพยาน ต้องมีการยอมรับผิด ถูก
จับได้ในเวลากระทำผิด ให้มีพยาน ให้มีการสาบาน ต่อไฟ ต่อน้ำ ต่อฟ้าแดนและอื่นๆ

คดี ความเชื่อ ค่านิยม และจริยธรรม ฮิตคลองประเพณี จะเป็นกระบวนการที่
สอดคล้องกันเกี่ยวเนื่องกันและส่งผล มีอิทธิพลต่อการบัญญัติกฎหมาย

หัวเมีย วิวาทขัดแย้ง ทูบตีกัน เจ้า โครต ลูกตาทั้งสองฝ่ายเป็นผู้บรมสั่งสอน
 ลูก หมิ่นประมาทคุณพ่อแม่ เจ้า โครต ลูกตา ต้องอบรมสั่งสอน
 ลูกเขยสะใจ หมิ่นประมาทคุณ ปู่ย่าตายาย เจ้า โครต ลูกตาทั้งสองฝ่ายจะต้องอบรมสั่ง

สอน

การขัดแย้งระหว่างลูกชายลูกหญิง พ่อแม่ เจ้า โครต ลูกตาจะต้องอบรมสั่งสอน
 ซึ่งสอดคล้องกับบทรายงานการศึกษาสำรวจกฎประเพณี ของชนเผ่าลาว กรณีศึกษา
 บ้านแก้งกอกเหนือ เมืองจำพอน แขวงสะหวันนะเขต ของสถาบันค้นคว้ากฎหมาย และร่วมมือ
 กับต่างประเทศ กระทรวงยุติธรรม สาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว ปี ค.ศ. 2010
 สรุปไว้ดังนี้

โดยทั่วไปแล้วชนเผ่าลาว นับถือศาสนาพุทธ แต่เคียงคู่กับความเชื่อ นับถือผี เช่น ผี
 พ่อแม่ ผีไร่นา ผีคาแฮก ผีปู่ตา ผีมหะศักดิ์หลักคุณ เป็นต้น

ฮีดสิบสอง เป็นฮีดในสิบสองเดือน การทำบุญสินกินทาน เปลี่ยนบิได้ ถ้าปฏิบัติ
 หรือถ้าละเมิด ผีฟ้า เทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะลงโทษ ฮีดยังหมายถึงการเฮ็ดบุญเฮ็ดสินกินทาน
 การเลี้ยงผี การแต่งงาน และการปลูกสร้างอื่นๆ อีก ในปีหนึ่งๆ ชนเผ่าลาวจะมีการปฏิบัติ
 พิธีกรรมในด้านความเชื่อหรือศาสนา คือ ฮีดสิบสอง

คลองสิบสี่ คลอง ใต้แก่ กฎ หรือระเบียบการคุ้มครองทางสังคม กำหนดหลักการ
 ปฏิบัติ คลองสิบสี่ มีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงได้ คลองสิบสี่ แบ่งเป็น 3 ประเภท คลองสิบสี่
 สำหรับกษัตริย์ คลองสิบสี่สำหรับพระสงฆ์ และคลองสิบสี่สำหรับคฤหัสถ์

ฮีดคลองประเพณีต่างๆ โดยทั่วไปแล้วฮีดคลองประเพณีของคนลาว เริ่มแต่การเกิด
 ไปจนถึงการตาย

การเกิด เช่น แม่หญิงที่กำลังตั้งครรภ์ ห้ามนั่งต้นประตู่ ต้นขึ้นบันได เวลาทำครัว
 ห้ามเอาสากติดไว้กับครก เวลาเกิดการคลอดลูกจะต้องอยู่กรรม (อยู่ไฟ) ในระยะที่อยู่กรรม
 จะต้องคั้นน้ำร้อน คั้นยาสมุนไพร และต้องละม้ายในการกิน เวลาออกกรรม มีการจัดบายศรีสู่
 ขวัญ ผูกแขน สมมาทคแทนบุญคุณสามี และญาติพี่น้องที่ดูแล

การตาย โดยทั่วไปแล้วกฎประเพณีเกี่ยวกับการตาย เช่น กรณีคนตายอยู่บ้าน ต้องงด
 การปลูกสร้างต่างๆ ภายในบ้าน การตัดข้าว งคการตัดผสมสระหม เป็นต้น กรณีคนตายนอกบ้าน
 ห้ามนำเข้าบ้านเด็ดขาด กรณีคนตายจากที่อื่น ห้ามนำศพขึ้นตั้งบนบ้านเรือน กรณีตายอุบัติเหตุ
 จะต้องนำศพไปฝัง ห้ามเผาศพในวันสี่ลดับ ถ้าไม่ปฏิบัติตามจะมีผลสะท้อนที่ไม่ดีต่อครอบครัว

ความสำคัญต่อผู้ใหญ่หรือผู้สำคัญในครอบครัวตามลำดับ การตรวจดวงชะตา การทำขวัญ ตลอดจนมงกุฎพิธีต่างๆ และฮัตคลอง ประเพณี ที่ประสานกลมกลืนความเชื่อดั้งเดิม ลัทธิ พราหมณ์ และศาสนาพุทธ จนกลายเป็นจริยธรรมทางสังคม การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเห็นอกเห็นใจกัน การรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง การประพฤติตนให้อยู่ในความสำรวม การดำรงตนอยู่ในความสัตย์สุจริต ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ความเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน การให้ความเคารพนับถือต่อผู้อาวุโส การเป็นผู้เสียสละต่อส่วนรวม การเป็นผู้บำเพ็ญทานแก่ สมณะชีพราหมณ์ จนยึดมั่นถือปฏิบัติเป็นจารีต ฮัตคลอง ประเพณี อันเป็นวัฒนธรรมรากเหง้า ของคนอีสาน อันได้แก่ ฮัตสิบสอง คลองสิบสี่ และการกะถ้ำ ซึ่งเป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติทาง สังคม ครอบครัว ตลอดจนจนเป็นการพัฒนาบุคลิกคุณลักษณะ เป็นต้น จะยังพบเห็นประเพณี เหล่านี้ได้ในชีวิตชีวิตของชาวอีสาน โดยทั่วไป

ระเบียบแบบแผนของสังคมที่ต้องปฏิบัติตาม ที่โบราณเรียกว่า ฮัตคลอง จะมีทั้งข้อ ปฏิบัติและข้อห้าม ที่หมายรวมทั้ง ฮัตสิบสอง คลองสิบสี่ ฮัตยี่ คลองเจียง ฮัตฟัวคลองเมียบ ฮัตบ้านคลองเมือง รวมทั้งข้อกะถ้ำอื่นๆ อีก

ในทุกข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคม ล้วนแต่ นำเอาเอากฎประเพณีเป็นตัวแก้ไข ยกเว้นการ ปล้นจี้ การฆ่ากันตาย หรือความรุนแรงที่ต้องเป็นอำนาจรัฐ ตามกฎหมายประเพณีจะไม่จำแนก คดีแพ่งหรืออาญา จะมีวิธีการแก้ปัญหา ประนีประนอมไกล่เกลี่ย เยียวยา หากใช้ความเสียหาย โดยให้ทั้งสองฝ่ายยินยอมพอใจด้วยกันโดยสันติ ตามหนักเบาของพฤติการณ์

จริยธรรมทางสังคมนอกจากกฎประเพณี แล้วยังมีศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ ต้องนำไปปฏิบัติ

สิทธิ พันธะ ทางสังคมครอบครัว

สามีภรรยา ตามประเพณี การแต่งงานสร้างครอบครัว ฝ่ายชายจะไปสู่ตระกูล ครอบครัวฝ่ายหญิง คู่ฟัวเมียบ สามีภรรยาในความหมายทางวัฒนธรรม หมายถึง ชายหญิงที่ แต่งงานแต่งงานตรงตามฮัตคลองประเพณี

สายสัมพันธ์ ระหว่างพี่น้อง พี่คนโตจะเป็นผู้ดูแลเลี้ยงดูน้องๆ ช่วยพ่อแม่ โดยถือว่า พี่คนโตเป็นพ่อแม่คนที่ 2 ลูกที่ยังไม่ได้แต่งงานสร้างครอบครัว ผู้ปกครองคือ พ่อแม่จะดูแล รับผิดชอบ

ระหว่างพ่อแม่ลูก ลูกที่เกิดแต่อก ลูกที่ขอมมาเลี้ยง และลูกที่เกิดจากพ่อหรือแม่มาก่อน ย่อมเสมอภาคกัน ในครอบครัว

2. การเห็นอกเห็นใจกัน กรณีที่ประชาชนเดินทางไปมา ถ้าไปพบบุคคลที่หาบสิ่งของ บุคคลที่ไปตัวเปล่าต้องหลีกเลี่ยงให้คนที่หาบสิ่งของ (โคสาราช : 19 หน้า 2) หรือคนขี่ม้าให้หลีกเลี่ยง ต่างให้หลีกเลี่ยง คนให้หลีกเลี่ยง (กฎหมายวัดเกษรเจริญผล : ลาน 32 หน้า 1)

3. การรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง กฎหมายกำหนดให้บุคคลที่กระทำการบางอย่างอันเป็นเหตุให้บุคคลอื่นได้รับความเสียหาย ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำดังกล่าว ตัวอย่างเช่น จูงควายไปแล้วปล่อยให้ชนทำนค้ายต้องชดใช้ค่าตัวทำน 6 ฮ้อย (ราชศาสตร์พระยา ค้ำทอง : ลาน 2 หน้า 2)

กรณีตัดต้นไม้แล้วปล่อยให้กิ่งค้างไว้เหนือหนทางเป็นเวลานาน ต่อมากิ่งไม้ล้มหนักลงมาทับคนตาย ผู้ที่ตัดไว้ต้องถูกปรับ (โพสสารช้วน 12 : ลาน 1 หน้า 1) กรณีที่ชายสมสู่กับหญิงจนตั้งครรภ์และหญิงนั้นตายเพราะคลอดบุตร ผู้ชายต้องถูกปรับ (ลักษณะผัวเมีย : ลาน 9 หน้า 2)

4. การประพฤตินให้อยู่ในความสำรวม การล่วงเกินบุคคลอื่นด้วยวาจา กฎหมายถือว่าเป็นความผิดต้องได้รับ โทษ ตัวอย่างเช่น บุคคลที่คำพ่อแม่ญาติผู้ใหญ่ คำท้าวพระยามหากษัตริย์ คำเพื่อนบ้าน เป็นความผิดทางวิกรรมต้องถูกปรับ 2 ฮ้อย (สร้อยสายคำ : ลาน 11 หน้า 2)

5. การดำรงอยู่ในความสุจริต กรณีที่เรือล่มแล้วมีบุคคลอื่นไปช่วยเก็บสิ่งของและอำเอาไว้ไม่ส่งมอบต่อเจ้าของ บุคคลนั้นต้องได้รับ โทษและถูกกค่าสมนาคุณ (กฎหมายวัดเกษรเจริญผล: ลาน 18 หน้า 1)

6. ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ กฎหมายบางฉบับกำหนดไว้ว่าบุตรที่ไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ต้องให้พ่อแม่เอาค่าที่ตนเลี้ยงดูมาตามอัตราที่กำหนดไว้ เช่น ถ้าเป็นบุตรของตนเองให้เอาค่า 8 ฮ้อย ถ้าเป็นบุตรที่นำหลานมาเลี้ยงให้เอาค่าเลี้ยงดู 4 ฮ้อย และถ้าเป็นบุตรที่นำเอาลูกทางในเรือนของคนมาเลี้ยงให้เป็นบุตรให้เอาค่าเลี้ยงดู 8 ฮ้อย (กฎหมายวัดเกษรเจริญผล : ลาน 30 หน้า 1)

2.1.4 ฮิตสิบสอง คลองสิบสี่

ฮิตสิบสองเป็นกิจกรรมการปฏิบัติตามประเพณีต่าง ๆ กำหนดไว้ครบทั้ง 12 เดือน ประเพณีที่อยู่ในฮิตสิบสองส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการทำบุญตามคตินิยมทางพระพุทธศาสนา และบางส่วนเป็นกิจกรรมทางศาสนาพราหมณ์ตลอดจนลัทธิการนับถือเป็นความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพุทธ พราหมณ์ และลัทธิการนับถือผี เป็นคติความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อ

อนึ่งในการควบคุมความประพฤติของบุคคลที่มีอำนาจหน้าที่ในการใช้กฎหมาย ก็ยังได้อาศัยหลักธรรมเรื่องอคติ 4 ประการของพุทธศาสนา มาเป็นแนวปฏิบัติสำหรับผู้พิพากษาอีกทางหนึ่งเช่นกัน

2. การให้ความสำคัญต่อบุคคลที่มียศศักดิ์ สังเกตได้จากกรณีที่มอบบุญอุทิศโทมบุคคลที่ล่วงละเมิดต่อผู้ปกครองในระดับต่าง ๆ หลายกรณี เช่น โพรที่เป็นผู้กับภรรยาขุนนาง ต้องรับโทษมากกว่าการเป็นผู้กับภรรยาของโพรด้วยกัน (สร้อยสายคำ : ลาน 18 หน้า 2)

โพรหรือข้าราชการชั้นผู้น้อยเดินไปชนข้าราชการที่มียศสูงกว่าต้องได้รับโทษตามลำดับชั้นยศของผู้ถูกชนดังตัวอย่างข้อความว่า

อัน 1 เจ้านายผู้ใหญ่เดินไปมาให้มีเด็กชายนามหาดคิดหน้าตามหลัง ให้มีเครื่องอันปรากฏ ถ้าตีทาสราชกุมารเสนาอามาคย์ราษฎรเห็นให้หลีก ถ้าไปชนเจ้าเมืองให้เขียนชาวที (20 ที) ถ้าไปชนอุปราชให้เขียน 15 ที ชนเจ้าราชบุตรเจ้าราชวงศ์ผู้ช่วย ให้เขียน 10 ที ชนลีทาสราชกุมารเมืองจันทรการผู้ใหญ่ให้เขียน 5 ที

(ประกาศคำเมือง : ลาน 2 หน้า 2)

อนึ่งการที่สังคมให้การยกย่องและเคารพต่อบุคคลที่มียศศักดิ์นั้น เนื่องจากถือว่าเป็นผู้นำของสังคม บุคคลเหล่านี้จึงต้องประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุคคลชั้นผู้น้อย เมื่อมียศศักดิ์สูงกระทำความผิด ก็ต้องได้รับโทษสูงกว่าบุคคลอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการที่กฎหมายกำหนดไว้ว่า เมืองแสนเมืองจันท์ทำผิดคลองเมืองต้องเสียค่าไถ่โทษ 8 หมื่น เมืองซำยเมืองขวาเสียค่าไถ่โทษ 6 หมื่น เชียงเหนือเชียงใต้เสียค่าไถ่ 4 หมื่น (กฎหมายวัดกลาง : ลาน 11 หน้า 11) หรือกรณีที่ทำผิดต้องถูกปรับจับค่าคอก (ค่าตัว) 1 พัน 6 ส้อย หัวหมื่นถูกปรับจับค่าคอก 8 ส้อย หัวพันถูกปรับจับค่าคอก 8 ส้อย หัวพันถูกปรับจับค่าคอก 6 ส้อย โพร ถูกปรับจับค่าคอก 4 ส้อย เป็นต้น (โพสสาราช : ลาน 2 หน้า 1-2)

3. การให้ความสำคัญต่อผู้มีคุณธรรม สังเกตได้จากกรณีที่กฎหมายบางฉบับได้กำหนดคุณสมบัติของบุคคลที่มีหน้าที่พิจารณาคดีในสำนักหลักคำเอาไว้ 8 ประการ โดยคุณสมบัติส่วนใหญ่เน้นที่การประพฤติตนตามหลักธรรมพุทธศาสนาและคลองธรรมของจารีตประเพณี ดังนี้คือ นักบวชผู้มีศีล คนที่ตั้งอยู่ในคลองธรรม คนที่มีใจซื่อตรง คนที่ชอบให้ทานและรักษาศีล คนที่มีตระกูลดี คนที่มีสัจจะคนที่มีลูกหลานมาก และคนที่มีชื่อเสียง (สร้อยสายคำ : ลาน 11 หน้า 2)

4. การให้ความสำคัญต่อผู้ใหญ่ในครอบครัว ความผิดบางประการที่เกิดจากการกระทำของบุคคลในครอบครัวเดียวกัน กฎหมายจะตัดสินลงโทษตามลำดับอาวุโสหรือ

จากนั้นได้เกิดความเชื่อลัทธินับถือภูติผีปีศาจ เชื่อว่าภูติผี ผีป่า ผีบ้าน ผีเรือน ผี
 มเหสักข์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ วิญญาณของบรรพบุรุษ แม้ร่างกายจะตายไปแล้วแต่เชื่อว่า
 วิญญาณยังคงอยู่และต้องกินอาหารเช่นเดียวกับคน เชื่อว่าภูติผีเหล่านั้นจะสามารถอำนาจ
 ความสุขให้แก่ตนได้ จึงหาอุบายวิธีที่จะให้ภูติผีเหล่านั้นพอใจ จึงมีการบูชาวิญญาณ พร้อมกับ
 ปลุกหอโรงให้ เพื่อเป็นที่สถิต

ซึ่งคติความเชื่อนี้ มีมาแต่โบราณยังมีปรากฏปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน และจะยังมีและ
 ปฏิบัติต่อไปในอนาคต ซึ่งสอดคล้องกับหลักการกำเนิดศาสนา

พระโสภณคณาภรณ์ ได้อธิบายไว้ว่า ความเชื่อ เป็นพัฒนาการทางความคิด ที่อาศัย
 ปัจจัยทางธรรมชาติ สังคม ปรชญา ลัทธิ และศาสนาจึงเป็นการผสมผสานแนวคิด และ
 ผลประโยชน์ของมนุษย์ พัฒนาการกระบวนการทางความเชื่อของมนุษย์

ลำดับที่หนึ่ง เป็นความเชื่อการนับถือธรรมชาติเบื้องต้น อัน ได้แก่ แผ่นดิน ภูเขา
 ต้นไม้ น้ำลมไฟ เชื่อว่าธรรมชาติเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความอำนาจมีพลัง ที่จะให้ทั้งคุณและโทษ หาก
 เคารพบูชา ก็จะทำให้ผลสำเร็จในสรรพสิ่งแก่ตนเอง หากละเมิดลบหลู่ก็จะ ได้ผลร้ายประการต่างๆ

ลำดับที่สอง เป็นความเชื่อการนับถือธรรมชาติเบื้องต้น อัน ได้แก่ พระอาทิตย์ พระจันทร์
 ดวงดาวต่างๆ เชื่อว่าธรรมชาติเบื้องต้น พระอาทิตย์ พระจันทร์ และดวงดาว เบื้องบน เป็นสิ่ง
 ประเสริฐ คลบบันดาลให้เกิดทั้งคุณและโทษ แก่มวลมนุษย์ได้ จึงเกิดพิธีกรรมบูชา

ลำดับที่สาม การเคารพบูชา ภูติผี เชื่อว่าในทุกที่มีผีสถิตครองอยู่ ผีมีอิทธิฤทธิ์ ตาม
 สักดิ์ของตนเอง ผีฟ้าผีดิน อยู่เบื้องบนส่งผลสู่เบื้องล่าง ผีมเหสักข์ ผีเรือน ผีนา ก็จะรักษาเมือง
 รักษาบ้าน รักษานา ผีบรรพบุรุษ ผีเสื้อ ก็จะรักษา อนุชนลูกหลาน ผีปอบผีโพง ผีกระสือ ก็จะ
 เป็นประเภทผีร้าย เป็นอันตรายเป็นภัยแก่มนุษย์ จึงมีการบูชา การเลี้ยง และการปราบปราม ฆ่า
 ผีร้าย การบูชานับถือ ธรรมชาติเบื้องต้น และการบูชานับถือผีเป็นความเชื่อยุค โบราณดั้งเดิม

ลำดับที่สี่ การเคารพนับถือ เทพเจ้า เป็นคติของพราหมณ์โดยจัดเทพเป็นสามประเภท
 ได้แก่ เทพผู้สถิตที่ภาคพื้นดิน เทพผู้สถิตบนอากาศและเทพผู้สถิตบนสรวงสวรรค์ ลัทธิของ
 พราหมณ์จึงเกิดการบูชามีพิธีกรรม การเช่นสรวง เทพโดยวิธีการเฉพาะกลุ่ม ตั้งแต่การบูชาด้วย
 ดอกไม้ จนถึงการฆ่าสัตว์ฆ่าคนเพื่อเช่นสรวงเทพ เพื่อให้ได้พรจากเทพ

ลำดับที่ห้า การเคารพนับถือพระพุทธเจ้า ได้แก่ การนับถือผู้รู้แจ้งในเหตุและผล ด้วย
 ปัญญาเป็นการเคารพบูชามนุษย์ที่เลิศด้วยปัญญาให้มนุษย์ยึดพึ่งตนเอง ผลกรรมกระทำจะ
 เป็นปัจจัยก่อผล จริยธรรม จาริต ฮิตคลอง ประเพณี จึงเป็นกรอบในการประพฤติ ปฏิบัติ เพื่อ
 ส่งผลที่ตอบสนองสู่ ตนเองและสังคม

ไว้ตรงกลางเมือง (จารุวรรณ ชรรมวัตร. ม.ป.ป. : 25) กฎหมายในลานบางฉบับกล่าวถึงเรื่องผี
มเหล็กขี้ไว้ในเดือนคนทั้งหลายให้เขาเลี้ยงดูบ้านตามเมืองมเหล็กขี้หลักคุณจึงรักษาดีแล
(สร้อยสายคำ : ลาน 43 หน้า 1)

1.3 ผีเรือน เป็นผีเครือญาติหรือบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ชาวอีสานเชื่อว่า
ผีบรรพบุรุษนั้นยังไม่ไปเกิด และคอยคุ้มครองลูกหลานของตนอยู่ภายในบ้านเรือน ลูกหลานจึง
แบ่งเนื้อที่ส่วนหนึ่งของบ้านสร้างหิ้งบูชาผีเรือนเอาไว้ (จารุวรรณ ชรรมวัตร. ม.ป.ป. : 25) ถ้า
ลูกหลานภายในครอบครัวประพฤติตนไม่เหมาะสม ผีเรือนก็จะ โกรธและบันดาลให้เกิดทุกข์ภัย
ในบ้านเรือนหรือในหมู่เครือญาติ (มรรยาท กิจสุวรรณ. 2526 : 16) กฎหมายโบราณบางฉบับ
สะท้อนให้เห็นว่า ผีเรือนมีบทบาทต่อการหย่าร้างของสามีภรรยาด้วยเช่นกัน ดังที่ปรากฏ
บทบัญญัติข้อหนึ่งระบุไว้ว่า สามีที่หย่าร้างจากภรรยาเพราะผีเรือนไล่หนีให้แบ่งสินสมรสเป็น 3
ส่วนให้สามี 1 ส่วน (สร้อยสายคำ : ลาน 27 หน้า 1)

1.4 ผีไร่ผีนา เป็นผีที่มีหน้าที่รักษาไร่นาคอยอำนวยความสะดวกให้ข้าวกล้าและพันธุ์
งดงาม ตลอดจนคอยคุ้มครองวัว ควายให้มีความสุขภาพดี (มรรยาท กิจสุวรรณ. 2526 : 16) กฎหมาย
บางฉบับได้ระบุถึงเรื่องผีประจำไร่นาว่า มีบทบาทสัมพันธ์กับเจ้าของไร่นามาก กรณีที่มีบุคคล
หรือสัตว์เลี้ยง ไปละเมิดต่อไร่นา ถือว่าก่อให้เกิดความกระทบกระเทือนต่อผีไร่ผีนาถือว่า
ก่อให้เกิดความกระทบกระเทือนต่อผีไร่ ผีนา แล้วเจ้าของสัตว์ต้องทำพิธีแปลงต่อผีไร่
ผีนา มิฉะนั้นเจ้าของไร่นา อาจเจ็บป่วยหรือตายได้ ดังตัวอย่างข้อความว่า “วัว ควาย กินข้าวแสด
(ข้าวที่เพาะเป็นต้นกล้า) ในนาท่าน ให้เจ้าควายมีเหล็กไห 1 ไก่ตัว 1 แบ่งเจ้านา ผีว่าบ่แบ่ง
เจ้านายตาย ให้เจ้าควายใช้ค่าหัวเจ้านา 3 ฮ้อยเงิน” (กฎหมายวัดเกษรเจริญผล : ลาน 33 หน้า 1)

2. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ชาวอีสานสมัยอดีตเชื่อว่าคาถาอาคม มีอำนาจ
ลึกลับและผู้ที่รู้คาถาอาคม สามารถนำอำนาจลึกลับมาใช้ประโยชน์ตามที่ตนต้องการได้ ไสย
ศาสตร์แบ่งออกเป็น 2 ประเภทได้แก่ ไสยศาสตร์ดำ คือการใช้คาถาอาคมไปในทางชั่วร้าย และ
เป็นอันตรายต่อผู้อื่น เช่น การทำเสน่ห์ยาแฝด การฝังรูปฝังรอย เป็นต้น และไสยศาสตร์ขาว คือ
การใช้คาถาอาคมไปในทางที่เป็นประโยชน์ หรือเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น เช่น การแก้อาถรรพ์ปีศาจ
ความการทำพิธีเพื่อความบริสุทธิ์มงคล เป็นต้น (มรรยาท กิจสุวรรณ. 2526 : 13) กฎหมายโบราณ
กำหนดไว้ว่าบุคคลที่ใช้ ไสยศาสตร์ในทางชั่วร้าย และเป็นอันตรายต่อบุคคลอื่น ถือว่ามี
ความผิดและต้องได้รับ โทษ ตัวอย่างเช่น กรณีที่ภรรยาไปเอายาแฝดมาใส่ให้สามีหรือชายอื่น
กินเพื่อให้เกิดความรักใคร่ต่อตน ต้องถูกปรับทั้งภรรยาที่ไปเอายาแฝดและคนที่ทำยาแฝด ถ้า
บุคคลที่กินเสน่ห์ยาแฝด ถ้าบุคคลที่กินเสน่ห์ยาแฝดได้รับอันตรายถึงชีวิตต้องได้รับโทษหนัก

การเอาอย่างตัวหนังสือของพม่าผู้รู้เรื่องราวประเทศพม่าเอง (คือ ศาตราจารย์ ลูต) ก็ยังยอมรับว่า ตัวหนังสือพม่านั้น เขาแบบอย่างตัวหนังสือมอญ ดังปรากฏเป็นพยานหลักฐานสำคัญซึ่งจารึกไว้ที่เสาแปดเหลี่ยม ชูคได้ที่เมืองลพบุรี ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ” (ขจร สุขพานิช. 2505 : 83)

อักษรไทยน้อย เป็นอักษรที่มีลักษณะและอักษรวิธีคล้ายอักษรไทยสมัยปัจจุบัน นักอักษรศาสตร์สันนิษฐานว่า อักษรไทยน้อยได้แบบอย่างจากอักษรไทยสมัยพระยาสิทธิไทยของอาณาจักรสุโขทัย โดยผ่านทางอาณาจักรล้านช้าง และมีการนำมาดัดแปลงจนกลายเป็นอักษรไทยน้อย ภายหลังจึงได้แพร่ขยายเข้ามายังภาคอีสานของไทย (ธวัช ปุณโณทก. 2522 : 29)

กฎหมายจารีตโบราณโบราณที่พบในจังหวัดมหาสารคามและล้านช้างมีจำนวนหลายฉบับที่จารบันที่กด้วยอักษรธรรม โดยมีข้อความตามรูปศัพท์ภาษาบาลีแทรกอยู่ในเนื้อความบางตอน ลักษณะเช่นนี้จะไม่ปรากฏในกฎหมายจารีตโบราณโบราณที่จารบันที่กด้วยอักษรไทยน้อย สันนิษฐานได้ 3 ประการคือ

ประการแรกอาจเป็นเพราะอักษรธรรมมีความเหมาะสมกับการเขียนรูปคำในภาษาบาลีมากกว่าอักษรไทยน้อย เนื่องจากอักษรธรรมมีระบบการเขียนแบบพยัญชนะสังโยค คือ วางพยัญชนะต้นไว้บนบรรทัด โดยใช้อักษรตัวเต็ม และวางตัวสะกดไว้ใต้บรรทัด โดยใช้อักษรตัวเพ็ญจึงเหมาะกับการเขียนคำที่มีตัวสะกดและตัวตามในภาษาบาลี

ประการที่สอง อาจเป็นเพราะการศึกษาในสังคมอีสานและล้านช้างในสมัยอดีต มีวัดเป็นสำนักเรียน โดยใช้อักษรธรรมเป็นหลัก วิชาที่เรียนนั้นมีทั้งศีลธรรมและคคิโลก

ประการที่สาม เป็นคคิการเคารพต่อหลักธรรมโดยเนื้อความ อรรถสาระใดๆ ที่เป็นหลักธรรมคำศัพท์บาลี จะจารด้วยอักษรธรรมและเนื้อความอรรถสาระใดๆ ที่เป็นเรื่องโดยทั่วไปจะจารด้วยอักษรไทยน้อยโดยโบราณถือคคิตัว คำวธรรม จารด้วยอักษรธรรม คำบ้านจารด้วยอักษรไทยน้อย (ประสาร กมลพุทท. 2535 : 11)

2. คคิความเชื่อ ค่านิยม และจริยธรรม ฮีตสิบสอง คลองสิบสี่

2.1 คคิความเชื่อ ค่านิยม และจริยธรรมในกฎหมายโบราณ

2.1.1 คคิความเชื่อ

ความเชื่อเป็นสิ่งที่มิมีภายในจิตของมนุษย์ชาติทุกภาษา อาจแตกต่างกันบ้างก็ในเรื่องประเภทและปริมาณของความเชื่อ มนุษย์ในสมัยโบราณมักเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่มองไม่เห็น

18. อาณาจักรหลัก ไชยฉบับวัดศรีบุญเรือง บ้านหนองหล่ม ตำบลคอนหวาน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นหนังสือผูกใบลาน จำนวน 1 ผูก 23 ใบลาน จารด้วยอักษรไทน้อย ลานละ 5 แถว เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว

19. กฎหมายลักษณะหัวเมีย วัดบ้านกุดแคน ลักษณะหัวเมีย ฉบับวัดบ้านกุดแคน บ้านกุดแคน ตำบลโคกก่อ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นหนังสือผูกใบลาน จำนวน 1 ผูก 32 ลาน จารด้วยอักษรธรรม ลานละ 4 บรรทัด เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว

20. อุปจารและการพิจารณาโทษ เป็นหนังสือก้อมใบลาน จำนวน 31 ใบลาน จารด้วยอักษรไทน้อย ลานละ 4 แถว เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว

21. อุปจารบ้านและการละเมิด เป็นหนังสือก้อมใบลาน จำนวน 31 ใบลาน จารด้วยอักษรไทน้อย ลานละ 4 แถว เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว

22. พระราชกำหนดพระอัยการ เป็นหนังสือก้อมใบลาน จำนวน 60 ใบลาน จารด้วยอักษรไทน้อย ลานละ 5 แถว เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว

23. กฎหมายลักษณะโจร การให้และการขี้ม เป็นหนังสือก้อมใบลาน จำนวน 1 ผูก 55 ใบลาน จารด้วยอักษรธรรม ลานละ 5 แถว เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว

ซึ่งลักษณะโครงสร้างสามารถอธิบายได้ดังนี้

ปราชญ์ชาวอีสานนิยมบันทึกเรื่องราวต่างๆ ลงในใบลานมากกว่าวัสดุชนิดอื่นๆ สาเหตุสำคัญเพราะคัมภีร์โบราณทางพุทธศาสนานิยมจารเป็นหนังสือใบลานและใบลานเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายภายในท้องถิ่น และมีกรรมวิธีในการจัดเตรียมที่ไม่ยุ่งยากนัก หนังสือใบลานของภาคอีสานมี 2 แบบคือ หนังสือผูกเป็นใบลานขนาดยาว มีความกว้างประมาณ 2 นิ้ว และความยาวประมาณ 23 นิ้ว และหนังสือก้อมเป็นใบลานขนาดสั้นมีความกว้างประมาณ 2 นิ้ว และมีความยาวประมาณ 11 นิ้ว (สุภณ สมจิตรศรีปัญญา, 2530 : 2)

กฎหมายใบลานที่นำมาศึกษาครั้งนี้มีทั้งที่บันทึกไว้ในหนังสือผูกและหนังสือก้อม กฎหมายใบลานบางฉบับมีข้อความเหมือนกันทุกประการ แต่บันทึกไว้ในใบลานต่างขนาดกัน เช่น กฎหมายฉบับวัดเกษรเจริญผลมีทั้งฉบับที่เป็นหนังสือผูก และฉบับที่เป็นหนังสือก้อม อาจสันนิษฐานได้ว่า ชาวอีสานคงจารกฎหมายไว้บนใบลานทั้งสองประเภท โดยมีจุดมุ่งหมายต่างกัน กฎหมายในหนังสือผูกอาจจารขึ้นเพื่อเก็บรักษาและใช้ศึกษาภายในวัด เพราะในสมัยอดีตวัดเป็นสถาบันกลางและเป็นสถานศึกษาชุมชน กฎหมายในหนังสือก้อมอาจเป็นเอกสารที่ผู้ปกครองชุมชนจารไว้ใช้ประจำตัว

2. โครงสร้างและรูปแบบหนังสือกฎหมายโบราณ

โครงสร้าง หมายถึง ขนาดและวัสดุของหนังสือ

รูปแบบ หมายถึง ระเบียบวิธีหรือธรรมเนียมในการเขียนวรรณกรรม การศึกษารูปแบบในกฎหมายโบราณครั้งนี้ ผู้วิจัยจะแยกพิจารณาใน 2 ประเด็น คือ รูปแบบการจดบันทึกเอกสารประเภทกฎหมาย ซึ่งเป็นระเบียบวิธีเกี่ยวกับการเขียนองค์ประกอบภายนอกเนื้อความของกฎหมาย และรูปแบบการนำเสนอบทบัญญัติในกฎหมาย ซึ่งเป็นระเบียบวิธีเกี่ยวกับการเขียนเนื้อความของกฎหมาย

กฎหมายโบราณโบราณอีสานทั้ง 23 ฉบับ ที่นำมาเป็นข้อมูลในการศึกษาวิจัยมีโครงสร้างและรูปแบบ ดังนี้

1. หนังสือผูกมุตตันไค ผูก 1 จำนวน 25 ใบลาน จารด้วยอักษรธรรม ลานละ 4 แถว เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว
2. หนังสือผูกมุตตันไค ผูก 2 จำนวน 24 ใบลาน จารด้วยอักษรธรรม ลานละ 4 แถว เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว
3. กฎหมายพระธรรมนุญกับห้องฟ็อง เป็นคัมภีร์หนังสือก้อมโบราณ จำนวน 45 ใบลาน จารด้วยอักษรไทน้อย ลานละ 4 แถว เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว
4. กฎหมายฉบับวัดกลาง บ้านกุครึ่ง ตำบลกุครึ่ง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม เป็นหนังสือผูกโบราณ จำนวน 1 ผูก 17 ลาน จารด้วยอักษรธรรม ลานละ 5 แถว เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว
5. กฎหมายฉบับวัดเกษตรเจริญผล บ้านมะค่า ตำบลมะค่า อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เป็นหนังสือผูกโบราณ จำนวน 1 ผูก 42 ลาน จารด้วยอักษรธรรม ลานละ 4 แถว เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว
6. กฎหมายลักษณะโจร และการลงโทษ เป็นหนังสือก้อมโบราณ จำนวน 69 ใบลาน จารด้วยอักษรธรรม ลานละ 4 แถว เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว
7. สร้อยสายคำ ฉบับวัดศรีบุญเรือง บ้านหนองหล่ม ตำบลคอนหวาน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นหนังสือผูกโบราณ จำนวน 1 ผูก 43 ลาน จารด้วยอักษรธรรม ลานละ 5 แถว เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว
8. กฎหมายลักษณะศั้วเมีย ฉบับวัดบ้านกุคแคน บ้านกุคแคน ตำบลโคกก่อ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นหนังสือผูกโบราณ จำนวน 1 ผูก 12 ลาน จารด้วยอักษรธรรม ลานละ 4 แถว เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ กล่าวว่าการควบคุมสังคมอีสานสมัยที่ยังไม่ปรากฏกฎหมายลายลักษณ์อักษร ชาวอีสานยึดถือฮีตสิบสองคองสิบสี่เป็นหลักสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม ฮีตสิบสอง หมายถึงจารีตประเพณีที่ประชาชนต้องร่วมทำบุญในแต่ละเดือนตลอดทั้งปี คองสิบสี่ หมายถึงแนวทางสำหรับผู้ปกครองบ้านเมืองและประชาชนทั่วไปพึงปฏิบัติ 14 ประการ (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. 2527 : 7)

ธวัช ปุณโณทก กล่าวว่า กฎหมายลายลักษณ์อักษรที่นำมาใช้ในสังคมอีสานฉบับแรกๆ มีอายุการบัญญัติราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 กฎหมายดังกล่าวได้แก่ กฎหมายโพธิสารราช และพระธรรมศาสตร์ว่าด้วย ลักษณะพิจารณาความเทียบพุทธจักร - อาณาจักร การบัญญัติกฎหมายในยุคนี้ นิยมนำพระธรรมวินัยมาเทียบกับกฎหมาย เช่น การแบ่งบทบัญญัติของกฎหมายเป็นห้องปาณาติบาต ห้องมิจฉาจาร ฯลฯ และการลงโทษที่นำอาบัติภิกษุมานเทียบ กับโทษทางโลก (ธวัช ปุณโณทก. น.ป.ป. : 149)

โยชัญญิก มาชูฮารา กล่าวว่า กฎระเบียบ และคำสอนต่าง ๆ ที่ใช้ประพฤติปฏิบัติ และเล่าสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษในราชอาณาจักรล้านช้างนั้น เริ่มบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 จารีตทางพุทธศาสนา การเรียบเรียงตำนาน และประมวลกฎหมายเริ่มแพร่หลายในสมัยนี้เรียกกัน ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมเช่นนี้ อาจเป็นผลสะท้อนของการพัฒนาการทางการเมืองในขณะนั้น กล่าวคือ อาณาจักรล้านช้าง คงเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วจึงสามารถขยายอิทธิพลทางการเมือง โดยเข้าปกครองกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้มากกว่าสถาปนาอาณาจักร ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว การเรียบเรียงตำนาน และประมวลกฎหมายนั้นน่าจะเป็นประโยชน์ไม่น้อย เพื่อสร้างความชอบธรรมแก่สถาบันกษัตริย์ ในการปกครองราษฎร และการรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม (โยชัญญิก มาชูฮารา. 2546 : 77)

ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สังคมอีสานสมัยนั้นยังไม่ซับซ้อนมากนัก ฝ่ายพุทธจักรจึงมีบทบาทมากในชุมชน ต่อมาระยะหลังฝ่ายอาณาจักรมีบทบาทในชุมชนมากขึ้น กฎหมายอีสานยุคหลังจึงมีลักษณะเปลี่ยนไปจากเดิม (อรรถ นันทจักร. 2531 : 91)

กฎหมายอีสานยุคหลังพุทธศตวรรษที่ 22 ไม่มีการนำเรื่องราวของพุทธศาสนา มาเทียบกับกฎหมาย บทบัญญัติแต่ละบทมีเฉพาะเรื่องราวทางกฎหมายและมีการจัดบทบัญญัติเอาไว้อย่างมีระเบียบ ตัวอย่างของกฎหมายที่มีลักษณะดังกล่าวได้แก่ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์บูรณของลาว ซึ่งตราขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช และกฎหมายที่พบในภาคอีสานอีกหลายฉบับ (อรรถ นันทจักร. 2531 : 61)

3. อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยกฎหมายโบราณอีสานที่เคยใช้ก่อนการประกาศกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ปีพุทธศักราช 2451 เฉพาะที่เก็บรวบรวมจากจังหวัดมหาสารคาม จำนวน 23 ฉบับที่นำมาเป็นข้อมูลในการศึกษาวิจัยอภิปรายผลได้ดังนี้

1. ประวัติและวิวัฒนาการกฎหมายโบราณอีสาน

กฎหมายโบราณอีสาน เป็นกฎหมายที่จารถ่ายมาจากคัมภีร์กฎหมายขุขานล้านช้างเป็นลักษณะจารถ่ายเอาเฉพาะข้อบัญญัติที่เห็นว่าเหมาะสมกับกาลและเทศะของตนเอง

เช่น มูลตันโตก็จารถ่ายมาจากคัมภีร์มูลตันโตฉบับล้านช้าง

กฎหมายพระธรรมนุญกับการฟ้อง

กฎหมายฉบับวัดกลางบ้านคูครึ่ง

กฎหมายฉบับวัดเกษตรเจริญผล

ก็มีเนื้อหาอรรถดสาระลักษณะเดียวกับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์หลายฉบับล้านช้าง และยังมีเนื้อหาอรรถดสาระบางส่วนมีลักษณะเดียวกับคัมภีร์ราชศาสตร์ฉบับล้านช้าง

กฎหมายลักษณะโจร การลงโทษ สร้อยสายคำ วัดศรีบุญเรือง

ก็มีเนื้อหาอรรถดสาระลักษณะเดียวกับอรรถดสาระเดียวกับพระธรรมศาสตร์หลวงสุวรรณมุกดา และสร้อยสายคำ ฉบับล้านช้าง และยังมีเนื้อหาอรรถดสาระส่วนหนึ่งลักษณะเดียวกับสุวรรณมุกดาฉบับล้านช้างอีกด้วย

กฎหมายลักษณะหัวเมีย ฉบับวัดกุศเคน ก็มีเนื้อหาอรรถดสาระลักษณะเดียวกับคัมภีร์สุวรรณมุกดา ฉบับล้านช้าง และยังมีเนื้อหาอรรถดสาระอีกส่วนหนึ่งมีลักษณะเดียวกับคัมภีร์สังคหปกครองฉบับล้านช้าง

กฎหมายลักษณะโจร

กฎ 3 สถาน ฉบับวัดพรหมประสิทธิ์

กฎหมายฉบับวัดบ้านคงบัง

อุปจารและการพิจารณาโทษ

อุปจารบ้านและการละเมิด

คัมภีร์ราชศาสตร์พระยาคำทอง

ก็มีเนื้อหาอรรถดสาระลักษณะเดียวกับคัมภีร์ราชศาสตร์ฉบับล้านช้างและกฎหมายที่กล่าวนี้มีลักษณะที่จารถ่ายจากคัมภีร์กฎหมายอื่น ๆ อีก เพื่อให้มีเนื้อหาอรรถดสาระครอบคลุมสมบูรณ์ให้สามารถนำไปใช้ได้เดียวกับกาลและเทศะตนเอง

5.8 ตำนานคติฤๅษีสัติน

เนื้อเรื่อง

มีฤๅษีสัตินบำเพ็ญพรตบะร่วมกันอยู่ในวนอุทยานอยู่คนละอาศรมในที่แห่งหนึ่ง พราหมณ์พ่อค้าผู้หนึ่ง ได้ฝากทรัพย์หมื่นกหาปณะไว้ท่ามกลางเจ้าฤๅษีทั้งสี่นั้นแล แล้วจึงหนีไปทำการค้าขายในที่แห่งอื่น เมื่อภายหลังพราหมณ์กลับคืนมาหาทรัพย์หมื่นกหาปณะที่ฝากไว้ไม่พบ ถามเจ้าฤๅษีทั้งสี่คน ต่างคนบอกว่าไม่รู้ไม่เห็นมิได้เอา

พราหมณ์จึงได้นำความไปฟ้องแก่ต่อพระยาดังนี้ “ทรัพย์หมื่นกหาปณะของข้าได้เสียหายในแผ่นดินพระยาเจ้า และได้บอกเหตุการณ์แห่งการเสียทรัพย์หมื่นกหาปณะนั้นแก่พระยา พระยาบอกแก่พราหมณ์เจ้าทรัพย์นั้นว่า “ถูกจกให้ได้ทรัพย์หมื่นกหาปณะคืนแก่มีงแล”

จากนั้นพระยาและอามาตย์ทั้งหลายก็ได้ประชุมตรีครตรองพิจารณาหาทางแก้ไข ยังมีลูกสาวพระยาคนหนึ่งชื่อว่านางวิจิตตะสารี เป็นผู้ที่มีปัญญาเฉียบแหลมกล้าศึก ได้บอกแก่พระยาพ่อตนดังนี้ “พระยาเจ้าอย่าได้หนักใจเลย ข้าหากจกตรีครตรองแก้ปัญหาคด้วยปัญญาข้าแล”

จากนั้นนางวิจิตตะสารี จึงได้แต่งปริศนาธรรมไปให้ฤๅษีสัตินนั้นแกดังนี้ “ข้าแต่เจ้าฤๅษีทั้งหลาย ยังมีปริศนาธรรมอันหนึ่ง ข้าหากสงสัยสงก่ายังนัก ข้าจักถามเจ้าฤๅษีทั้งหลาย ขอให้เจ้าฤๅษีทั้งหลาย จงแก้ปริศนาธรรมนี้แก่ข้าเทอญ มีเรื่องว่า ยังมีสาวงามผู้ชื่อ โจมปัญญาดีผู้หนึ่ง ไปเรียนศาสตรศิลป์จากอาจารย์ทิสปาโมกข์ผู้หนึ่ง เมื่อเรียนจบก่อนกลับ ได้บอกสัญญาแก่อาจารย์ตนดังนี้ “ตราบใดที่ข้ายังมีได้ให้อาจารย์อยู่อนร่วมเสพคอมข้าก่อน ข้าจะมีให้ชายผู้เป็นสามีอยู่อนร่วมเสพคอมข้าแล” เมื่อนานมานางนั้น ได้เข้าพิธีแต่งงานกับสามี มันได้บอกแก่สามีมันว่า คนได้ให้สังจะสัญญาแก่อาจารย์ไว้ดังนี้ ข้าขออนุญาตสามีกลับไปปฏิบัติสังจะสัญญากับอาจารย์ก่อน สามีนางนั้นก็อนุญาตตามขอ นางผู้ นั้นมันเดินทางพร้อมด้วยเครื่องประดับที่มีค่ามาก กลับไปสู่สำนักอาจารย์

ในระหว่างทางยังมีเสือ โคร่งตัวหนึ่ง ได้จับนางไว้หมายจกกิน นางนั้นได้บอกสังจะสัญญาอาจารย์แก่เสือ และขอเสื่อว่า หากข้าได้ปฏิบัติสังจะสัญญาต่ออาจารย์แล้ว ข้าจักกลับมาให้เสือกิน เสือได้คิดว่านางผู้นี้เป็นผู้มีสังจะควรที่ถูปลอยให้มันไปก่อน นางเดินไปข้างหน้าได้พบโจรผู้หนึ่ง โจรนั้นมันเห็นนางผู้ประดับด้วยของอันมีค่ามันจึงจะฆ่านางเอาเครื่องประดับ นางนั้นก็ได้ออกสังจะสัญญาแก่โจร โจรยินยอมปล่อยให้นางไป นางไปถึงสำนักอาจารย์และได้แจ้งแก่อาจารย์ว่า “ข้ากลับมาสู่สำนักแห่งท่านนี้เพื่อปฏิบัติตามคำสังจะสัญญาที่ข้าให้ไว้แก่อาจารย์

นั่น ทาสก็วิ่งลักหนี ชายทั้งสองคนต่างวิ่งนำรอยตีนวัวและรอยตีนทาส ผู้หนึ่งไปทางทิศเหนือ ผู้หนึ่งไปทางทิศใต้ เขาทั้งสองไปพบกันกลางสะพาน ไม้ท่อน ต่างคนต่างไม่ยอมหลีกกัน จนกันคดสะพานทั้งสองคน พวกเขาต่างเถียงกัน ไม่ยินยอม จึงพากันไปหาเสนา ให้ไต่สวนคดีความ ให้ เสนากล่าวว่า “ผู้หนึ่งทาสลักหนี ผู้หนึ่งวัวขาดวิ่งหนี อย่าได้เอาเรื่องแก่กันเทอญ เขาทั้งสองไม่ยินยอม จึงพากันไปหาพระยาให้ตัดสินความให้ ทั้งสองได้เล่าเหตุการณ์ทั้งหมดให้ พระยารู้อึ้งแล้ว พระยาจึงถามเขาว่า “เหตุฉนั้นใครพวกเจ้าจึงรู้ว่า ทาสของกูไปทางนี้ วัวของกูไปทางนี้” เจ้าของวัวกล่าวว่า “ข้าก็วิ่งตามรอยตีนวัว ของข้าไปทางนี้” ผู้เจ้าของทาสก็กล่าวว่า “ข้าก็เห็นรอยตีนของทาสไปทางนี้ จึงได้วิ่งตามไป พระยาจึงถามเจ้าของวัวว่า “ถ้ามีงไปตามรอยเท้า วัว มีงแท้แล วัวมีงวิ่ง ไปทางคิน วัวมีงหาได้วิ่งบนสะพานนั้นไป” พระยาจึงตัดสินว่า ให้มันชวานาเจ้าของวัวชดใช้ชวานาเจ้าของทาสคน ปูนเป็นสามส่วน ให้เจ้าของวัวใช้ส่วนหนึ่ง

สรุป ตำนานชนกันคดขั้ว ลักษณะคดี หลักการพิจารณาเหตุและผล ในกรณีแรงคว้น เป็นอุทาหรณ์คดีสอนให้พิจารณาตริตรองถ่วงถึรอบคอบ ใช้กุศโลบายแก้ปัญหอันปราศจากอคติ ไม่มีความโกรธแค้นโต้ตอบ ให้ถ้อยแก่กันและกัน และตอบโต้กันด้วยปริศนาธรรมอันควรแก่การเกิดความสุข

5.6 ตำนานคดีโจร

เนื้อเรื่อง

ยังมีพ่อค้าสองหมู่ หมู่หนึ่งพักศาลากลางบ้าน หมู่หนึ่งพักศาลานอกบ้าน เมื่อกลางคืนพ่อค้าผู้หนึ่งในพวกพักศาลานอกบ้าน ไปลักไก่ชาวบ้าน เจ้าของบ้านจึงไล่จับโจรผู้ลักไก่อ้นั้น ในขณะนั้นพ่อค้าผู้หนึ่งในหมู่พ่อค้าที่พักกลางบ้าน ได้ยินว่าจับโจร จับโจร มันจึงวิ่งลักจับโจรได้ โดยกอดปล้ำกันอยู่ เมื่อเจ้าของไก่และชาวบ้านวิ่งตามทัน เห็นทั้งสองกอดปล้ำกันอยู่ เขาทั้งสองนั้นต่างว่าตัวเองเป็นผู้จับโจร เจ้าของไก่ จึงไม่อาจรู้ได้ว่า คนไหนเป็นโจร คนไหนเป็นผู้จับโจร จึงได้ผูกมัดเขาคนทั้งสองไปหาเสนา เสนาไม่อาจตัดสินได้ เพราะหาสักขีพยานมิได้ว่าใครเป็นโจร จึงได้นำเขาทั้งสองไปหาพระยา และได้แจ้งเหตุการณ์ทั้งหมดแต่ต้นจนจบแก่พระยา พระยาจึงกล่าวว่า อันใดๆ ด้วยการชิงคู่กันของเขาทั้งสอง หากสักขีพยานมิได้จักเอาเรื่องอื่นมาเป็นเครื่องตัดสิน ก็เป็นอันยาก ควรเอากำลังของเขาเองมาเป็นพยานสักขี แห่งเขาทั้งสอง จากนั้น พระยาจึงให้เขาทั้งสอง ปล้ำกัน เมื่อเขาทั้งสองปล้ำกันเป็นเวลานาน ผู้หนึ่งแพ้ ผู้หนึ่งชนะ พระยาจึงตรัสว่า ผู้ชนะยอมจับโจรได้ ผู้แพ้ยอมปล่อยโจรไป อันนี้เป็นสักขีพยานที่แท้จริง พระยาจึงถามผู้แพ้เห็นว่า “ดูรามึงเป็น โจรลักไก่อแท้แล มันก็ขานตอบด้วยคำชื่อว่า” ข้าก็ได้ลักแท้ นั้นแล พระยาจึงตรัสให้ปรับไหมโทษแก่มัน

เข้าป่าหาขิงนกก อันสัตว์สาวาสั่งทั้งปวงไม่สามารถที่จะเข้าไปกินกล้าได้ เมื่อขาวนายังไม่กลับจากป่า กระพู่เสาริ้วได้ลึกลับกล้าเสียเอง นกแขกเต้าพูดกับหมาว่า “เจ้าเคยรู้เคยฟังเรื่องกระพู่ลึกลับกล้านี้หรือยัง” หมาตอบว่า ถึงรู้ก็ไม่ควรพูด เพราะเราเป็นเพียงสัตว์เครื่องงาน พูคไปก็เปล่าประโยชน์ เราเป็นสัตว์ชั้นต่ำ จะทำให้มนุษย์ผู้เป็นสัตว์ชั้นสูง คิดหังาคูหมิ่นเท่านั้น”

ฝ่ายเจ้าพระยาจึงคิดว่า วันนี้โอกาสไม่ดี นกแขกเต้าและหมา รู้จักเราแล้ว จึงรีบกลับด้วยความรีบด่วน จึงลี้มรองเท้าทองคำ ไว้บนบ้าน เมื่อนางเสนาคืนเข้ามา เห็นรองเท้าทองคำก็ตกใจ นกแขกเต้าจึงเล่าเรื่องทั้งหมดให้นางพระยาฟัง แล้วนางพระยา จึงบอกให้นกแขกเต้า รีบไปส่งข่าวให้ชัชชนะเสนาที่ชายแดนให้ทราบเรื่อง

ฝ่ายชัชชนะเสนาสามารถชนะข้าศึก ได้ชัยชนะจับเฉลย ได้ช้าง ม้า ข้าคน เป็นอันมาก และได้ทราบข่าวจากนกแขกเต้า จึงคิดว่า ถ้าเรากลับเข้าสู่นคร ในเวลานี้จะเป็นอันตราย จึงคิดหาอุบาย ใช้ทหารของตนไปแจ้งข่าวแก่เจ้าพระยาว่า บัดนี้ตนปราบอริราชศัตรูชนะศึกแล้ว แต่ยังมีพะวงใจกลัวอยู่ เพราะฝันว่า ตนได้เห็นราชสีห์ตัวหนึ่งออกจากถ้ำ จะลงไปอาบน้ำสระโบกขรณี อันเป็นทะเลสาบหิน อันเป็นที่อาบน้ำของหมาจึงจกตัวหนึ่งมาก่อน ราชสีห์รู้ความจริงนั้น จึงไม่อาบน้ำในที่แห่งหมาจึงจกเคยอาบนั้น เพราะเป็นชาติที่ต่ำกว่า แล้วจึงกลับมาสู่ถ้ำของตนตามเดิม อันความฝันเช่นนี้ จะเป็นมงคลหรือว่าจะเป็นภัยอันตราย ยังไม่รู้ จึงกังวลใจกลัวอยู่

เจ้าพระยาเข้าใจทันทีว่า ชัชชนะเสนาบดคิดนี้ รู้เรื่องของคนทั้งหมดแล้ว จึงสั่งตอบทหารไปว่า “อันความฝันเช่นนั้น เป็นมงคลอย่างดี บรมิเหตุภัยใดๆ ให้รีบยกทัพกลับมาเทอญ” ทั้งสองรู้เข้าใจแห่งปริศนาซึ่งกันและกันดี

ชัชชนะเสนาบดคิดกลับมาถึงเรือนแล้ว นางเสนาภรรยา จึงได้นำรองเท้าทองคำมา มอบให้ ชัชชนะเสนาจึงคิดกุศโลบาย ที่จะนำรองเท้าทองคำ ไปส่งเจ้าพระยา จึงได้เตรียมหนทางจากบ้านเรือนคนไปยังราชวังให้ประดับประดาตกแต่งอย่างงดงาม แล้วนำพระบาททองคำใส่หลังช้างแห่เข้าไปส่งเจ้าพระยาพร้อมให้ประกาศโฆษณาว่า ด้วยเดชานุภาพที่เจ้าพระยาให้นำพระบาททองคำ ไปเป็นชัยชนะมงคลแก่กองทัพ เราจึงได้ชัยชนะข้าศึกกับมา ถ้าเจ้าพระยาเสด็จเป็นแม่ทัพเอง คงจะยึดได้บ้านเมืองของข้าศึกทั้งหมดแล ประชาชนทั้งมวลชื่นชมยินดี เทิดทูนสักดิ์ เจ้าพระยาแห่งตนด้วยคิดว่า มีบุญญาธิการอย่างไรใหญ่หลวง

เจ้าพระยาสำนึกผิดคิดเห็นคุณของชัชชนะเสนา ที่ไม่คิดร้ายต่อตน และถ้ามวลหมู่ประชาชนรู้ อันความประพฤดิร้ายของตน อาจจะทำจัดตนจากราชสมบัติได้ ก็เพราะเหตุแห่งชัช

มันได้ยื่นเสียงมะม่วงหล่นมันจึงไปจกกัดมะม่วงนั้นแล้วกลับลงโพรงตามเดิม ขยายเข้ามาพบ ลูกมะม่วงที่หล่นลงเห็นลูกโตสวยงามดีนัก จึงได้นำไปทูลถวายพระยา พระยาจึงให้ขันที่ ปลอกมะม่วงชิมดูรส ขันที่คืนตายเพราะพิษงู พระยาจึงว่าขยายเผ่าทั้งสองแต่งยาพิษเพื่อฆ่าคน จึงให้เอาขยายเผ่าทั้งสองไปฆ่าเสีย

มีปราชญ์บัณฑิตคนหนึ่งกะนั่งในใจหยั่งรู้ จึงได้แจ้งเหตุนี้แก่พระยา ปราชญ์ บัณฑิตได้ไปที่โคลนมะม่วงต้นนั้น และได้ปลิดมะม่วงโยนขึ้นตกลงบนพื้น งูเห่าตัวนั้น ก็ เลื้อยออกมาจากโพรงจกกัดมะม่วงแล้วกลับเข้าโพรงเหมือนเดิม ปราชญ์บัณฑิตจึงได้เก็บ มะม่วงลูกอื่นที่ใหญ่สุกสวยดีกลับไปถวายแก่พระยา เมื่อพระยากินแล้วจึงรู้ว่าไม่มีพิษ จึงได้เกิดการกินแทนที่ได้ฆ่าขยายเผ่าทั้งสองนั้น นายประตู่แจ้งว่าหากพระยามิได้พิจารณาให้ ถ่องแท้แล้วก็จะกินแทนคั้งนี้แล จึงไม่ยอมให้ออกประตูด้านทิศใต้

พวกอาชญาขุนจึงนำราชบุตรไปออกประตูด้านทิศตะวันตก และได้แจ้งเรื่อง นั้นๆ แก่นายประตู่ นายประตู่ไม่ยอมให้ออกบอกจกจกต่อจกจาริตประเพณี ที่จะนำคนออกไปฆ่า กลางคืน หากกระทำแล้วจะกินแทนภายหลัง นายประตู่ได้ยกนิทานมาแล้วว่า ยังมีชายคน หนึ่งได้เลี้ยงกบตัวหนึ่งไว้ กบตัวนั้นรู้ภาษาคนพูดจาได้และมีความรักภักดีต่อเจ้านายเป็นอย่าง ยิ่ง

ต่อมาเมื่อยชายคนนั้นมีชู้ กบได้เห็นชายชู้ มานอนสมสู่กับเมียนาย หญิงผู้เมียจึง คิดว่าจะต้องหาอุบายฆ่ากบไว้ก่อนที่ภักจะมาถึงตน หญิงถ้อยนั้นจึงได้ไปหาแม่มด ให้สินจ้าง รางวัลแก่แม่มดนั้นให้อุบายฆ่ากบ

แม่มดจึงไปบอกชายนั้นว่า “ขวัญเมียมึงไม่ดี จะเกิดเคราะห์หลวงถึงแก่มีว ยมรณา มึงจงฆ่ากบทำขวัญเมียมึงเสีย มื่ออย่างนั้นเมียมึงจะตายแท้แล”

ชายนั้นเชื่อคำแม่มด จึงจับกบหวังจะฆ่า มันจึงเอามีควงที่คอกบ กบหลบตาไม่ ร้องไม่พูดแต่อย่างใด มันจึงพูดกับกบว่า “ทำไมมึง วันที่เหยี่ยวจับมึง วันนั้นมึงร้อง แต่เมื่อจ จะฆ่ามึง มึงทำไมไม่ร้องเลย” กบจึงบอกกับนายมันว่า “เมื่อภักจากข้าศึกคือเหยี่ยวมาถึงก็ต้อง ร้องหาเจ้านาย แต่บัดนี้เจ้านายจกจกฆ่ากบเสียเอง จกให้กูร้องหาผู้ใด” กบว่าดังนี้ และกบได้บอก เหตุการณ์ที่เมียมันมีชู้ให้นายมันฟัง มันจึงรู้โทษแห่งเมียตน มันจึงกินแทนจนเดี๋ยวนี้ นาย ประตู่ทางด้านทิศตะวันตกก็ไม่ยอมให้ออก

อันเหตุการณ์ทั้งหลายเหล่านี้เกิดขึ้นแต่จวนคำจกจกถึงรุ่งสว่าง ในคืนนั้นนางชิดา ได้เล่าเรื่องที่เกิดขึ้นแต่คืนจนตลอดให้นางเทวีฟัง เมื่อรุ่งเช้านางเทวี จึงได้ทูลแก่เจ้าพระยาด้วย เรื่องราวทั้งปวง เจ้าพระยาจึงให้ไปนำตัวทิพยวิฑยธรรมาสอบสวนดู จึงได้รู้ว่าเป็นราชบุตรเมื่อ

มัดเสมอเหมือนดังมา จระเข้จึงกล่าวว่า “ครั้งก่อนกระทำมากกว่านี้” นายเกวียนจึงมัดขึ้นอีก จระเข้บอกว่ายังแน่นไม่พอดังที่เคยผูกมาเมื่อก่อน นายเกวียนจึงขันมัดแน่น ไม่อาจขยับตัวได้เลย แต่นั่นพระโพธิสัตว์จึงถามว่าสระใหญ่บึงหลวงมีแท่นหรือ จระเข้ตอบว่ามีแท่น ที่อยู่แห่งข้าสะดวกล้ำสบายใจ ปูปลาทั้งจอกแหนเหลือล้น” พระโพธิสัตว์จึงด้านบอกนายเกวียนให้นำกลับไปทีที่แห่งนั้น เมื่อไปถึงที่สระใหญ่บึงหลวงอันว่างเปล่า ไม่มีน้ำแห่งขอด นายเกวียนจึงบอกว่า “บึงนี้เพียงแท่น พระโพธิสัตว์ได้พิจารณาดู ไม่มีบึงใหญ่สระหลวง จึงถามจระเข้ให้แน่หรือบึงใหญ่ จระเข้ตอบว่า “เป็นสถานแห่งตนแท่น” แต่นั่นพระโพธิสัตว์ จึงกล่าวว่า “มีงคนออกคัจฉา ทำคุณบ่ชอบจริงแล้ว จึงบอกนายเกวียนอย่าชักช้ารีบแก้จระเข้ลง ให้มันอยู่บึงกว้าง สระใหญ่ให้สะดวกสบาย กินปู กินปลาอิม้ท้อง” เมื่อนั้นจระเข้กล่าวขอภัยโทษว่า “ข้าหากโมหะแท้ ขอให้เอาตัวข้ากลับไปในที่ที่โน้นเทอญ ข้าหากหลายจำแล้ว” นายเกวียนตอบว่า “สถานที่แห่งเจ้าที่ว่าสระใหญ่บึงหลวง ปูปลา จอกแหนสมบุรณ์ จงอยู่สบายเถิด จงอย่าได้มากล่าวถ้อยถึงผู้อื่นเลย” จระเข้เห็นอภัยอนกระหายหลายวัน หลายคืน ก็มีวรมรณา

สรุปตำนานนาคคินายเกวียนช่วยจระเข้ เป็นปรัชญาธรรมยุทในการแก้ปัญหาการพิจารณาดี ผู้ตัดสินใจที่เที่ยงตรงแท้จะต้องพ้นจากอคติดี พระโพธิสัตว์แก้ปัญหาที่ด้วยคติที่ว่าทุกปัญหาต้องแก้ที่เหตุ จึงให้นำจระเข้กลับสู่สภาพเดิม

5.3 ตำนานคติเรื่องกินหนาง

เนื้อเรื่อง

ยังมีพระยาเมืองหนึ่ง มีริชาที่สวยสดงดงามยิ่งนัก เป็นที่ลือเลื่องสู่แดนไกล หากผู้จะเปรียบปานมิได้ จึงมีทิพยวิทยาธรคนหนึ่งได้ใช้เวทมนต์มาลักลอบเอานางริชานั้น ไปผูกมัดไว้ที่ต้นมณีโคตร พร้อมกับทั้งนางริชาทั้งหลายที่ได้ลักมาจากเมืองต่างๆ และทิพยวิทยาธรได้ตั้งห่าวยนต์หลาวเหล็กไว้

พระยาเมืองนั้นจึงได้ประกาศว่า หากมีผู้ใดสามารถนำริชากลับมาได้ จะอภิเษกสมรสเป็นคู่ครอง และจะแต่งตั้งให้เป็นอุปราช

ยังมีราชบุตรแห่งเมืองหนึ่งสำเร็จศาสตรศิลป์จากสำนักทิสปาโมกษ์จะกลับบ้านเมืองแห่งตนได้หลงทางในป่า ไปพบริชาลูกพระยาเมืองที่ทิพยวิทยาธรผูกมัดไว้ จึงได้ใช้ธนูศิลป์ยิงตัดสายห่าวยนต์หลาวเหล็กนั้น และได้ช่วยนางริชาพระยาเมืองพาออกจากป่ากลับสู่เมือง แต่ถูกเหล่าเสนาอำมาตย์แห่งพระยาเมืองนั้นจับกุมควบคุมตัวไว้ โดยที่อำมาตย์นั้นโลกในตัวริชาพระยาเมือง และตำแหน่งอุปราช จึงได้แยกราชบุตรนั้นจากริชา และได้นำริชาส่งสำนักแห่งเทวี และแจ้งว่าตัวเองได้จับกุมเอาทิพยวิทยาธรได้แล้วพร้อมกับได้ช่วยริชาได้อย่าง

งมจิวลวดไปบายหูยนต์ไม้เบื่องขวา หุ่นเลยกลายเป็นคนกระทำชำเราหญิงนั้น แล้วมันปล้นจับ
 ลูกชายโงงคนนั้น ไว้เมียพราหมณ์เลยจับจวบจวนดงคำชาย โงงผู้นั้นคำพันหนึ่งทีเอวชาย โงงผู้นั้น มัน
 ก็แก้เอาไว้แล้ว มันจึงสั่งให้คนเสียนมาช่วยค้อนผูกเอาชายโงงผู้นั้น มันข้านกล้วนัก กุมพิศบ่
 หลุด หญิงผู้นั้นรู้ว่าชายโงงผู้นั้นข้านกล้วนเป็นอันอึ่ง มันจึงรีบจับบายหูยนต์เบื้องซ้ายเลยกลายเป็น
 ไม้ ชายโงงผู้นั้นจึงปบหนี มันข้านกล้วนอันแล บ่นานเท่าใดพราหมณ์ผู้เป็นสัวจึงกลับมาสอด หญิง
 ผู้เมียจึงเล่าเหตุอันตนได้คำพันนั้นให้แจ้งแก่พราหมณ์ผู้สัว ความอันนั้นก็ผากฎไปสอดหอมมนต์ผู้
 แสมแขบยนต์นั้น หอมมนต์จึงมาโจษเอาพันนั้น คอมพราหมณ์ เหตุหอมมนต์จึงบได้กินคำข้าง
 แห่งพราหมณ์ เท่าแปลงยนต์นั้นให้พราหมณ์ด้วยวิวาทสิ่งเดียวว่ายนต์หากแปลงนั้น หากกุมเอาโจร
 เมียท่านจึงได้คำพันนั้นคาย ว่าคงนั้นเขาทั้งสามคนนั้นคือว่าพราหมณ์และหอมมนต์ และเมียพ
 ราหมณ์นั้นสู่คนสู่ว่าอยากได้หลายอันนี้ต่อหนึ่งให้ผู้มีผยาหยั่งรู้เทอญ

อีกต่อหนึ่งเล่า ยังมีขาพ่อลูกสองคนพ่อตายเสียเป็นศพมาลำแดงแก่ลูกชายว่า ให้
 กระทำบุญหาให้ ได้เมื่อที่คิดงั้น ลูกชายผู้นั้นมาพิจารณาหาวัตถุเจ้าของก็บมีสิ่ง ยังแต่หมูอัน
 พ่อหากเลี้ยงคายังเป็นคนนั้นตัวเดียวหนึ่ง กะโทชายผู้ลูกนั้นจึงฆ่าเอาเนื้อหมูตัวนั้นกระทำเป็น
 อาหาร กระทำอุทิศให้แก่พ่อ เท่าว่าเมื่ออันกะโทชายผู้ลูก จะฆ่ายังหมูตัวนั้น หมูตัวนั้นคิด
 สอดธรรชาติ ชายผู้นั้นจะฆ่ายังคนลวดมีจิตเลื่อมใสในทานอันจะฆ่าเอาเนื้อตัวให้ทานนั้น เมื่อ
 จุติตายจากชาติอันเป็นหมูคังนั้น กะโทชายผู้เป็นเผตนั้นกับทั้งหมูตัวนั้นก็เมื่อปรากฏเป็น
 เทพบุตรอยู่ในชั้นฟ้าจตุรม เป็นนารทะเทวบุตรพร้อมกัน ผาสาททิพย์หลังหนึ่งเกิดในกาละบัด
 นั้น อันขาทั้งสองเมื่อสอดคั้นสิ่งเดียว ขาทั้งสองชิงกันเป็นเจ้าวิมาน พวกกันไปหาพญาทั้งสี่ก็ตัดบ
 ได้ พวกกันขึ้นเมื่อสอดพระยาอินทร์ก็บตัด ขายังเคียงกันเท่ากาละบัดนี้ว่าฉนี้

นักปราชญ์ผู้มีปัญญาให้ฟังมหาประการ อันเป็นปรมัตถธรรมแล้ว แลคัดเทอญจบ
 แล

บทปัญหาสองอัน อันเก๋อย่างว่าแต่ฟังมหาประการแลปรมัตถ ให้หลังหาสุดคังคะ
 สุดคานูโลมมาแบ่งแยกถ้วนถึแจบแล นักปราชญ์ผู้ใดคัคความสามค่อนี้คถ้องนัก ผู้นั้นได้ชื่อว่ารู้
 หลักแจบ ในมหาประเทศสี่คหิแล เมื่อว่ามหาประเทศสี่คือว่า สุดคังหนึ่ง สุดคานูโลมมะหนึ่ง
 อาจารย์วาเทหนึ่ง อัดคโนมัตติหนึ่ง

5.2 ตำนานคดีนายเกวียนช่วยจระเข้

เนื้อเรื่อง

มีนายเกวียนผู้หนึ่ง ได้นำวัวเทียมเกวียนเข้าป่าเพื่อหาตัดฝืนมาขาย ในป่านั้นมีบึง
 ใหญ่กว้างแต่น้ำขาดเงินวัง จระเข้ขนอนอยู่เปลือกคตมไม่อาจจะหนีได้ มันมาอยู่ตั้งแต่หน้าฝน

3. การกระทำโดยสำคัญผิด การนำเอาทรัพย์สินของผู้อื่นมาเป็นของตน โดยเจตนา กฎหมายถือว่าเป็นการกระทำความผิดฐานลักทรัพย์และต้องรับโทษ แต่ถ้าการกระทำนั้นเป็นไปโดยสำคัญผิด หรือเข้าใจผิดว่าทรัพย์สินนั้นเป็นของตน กฎหมายโบราณโบราณกำหนดให้ผู้กระทำไม่ต้องรับโทษ

4. การกระทำเพื่อประโยชน์ของบุคคลอื่น การกระทำบางกรณีที่เกิดจากความช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความเดือดร้อน แต่กลับทำให้ผู้ที่ต้องการจะช่วยนั้นเสียหาย กฎหมายกำหนดให้ผู้กระทำไม่ต้องรับโทษ

5. การกระทำโดยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด การกระทำความผิดบางกรณีต่อบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เช่น สามีกับภรรยา ลูกกับพ่อแม่ ศิษย์กับอาจารย์ หรือมิตรที่สนิทสนมกัน กฎหมายกำหนดให้ผู้กระทำไม่ต้องรับโทษ

6. การกระทำโดยเด็กที่ไม่ถึงอายุความผิดภาวะ เด็กนั้นไม่ต้องรับโทษ

7. การกระทำเพื่อป้องกันสิทธิของตนหรือของผู้อื่นให้พ้นภัยอันตรายซึ่งเกิดจากการประทุษร้ายอันละเมิดต่อกฎหมาย และเป็นภัยอันตรายที่ใกล้จะถึง ถ้าได้กระทำพอสมควรแก่เหตุ ไม่มีความผิด

เฟลที่ห้า การศึกษาปรัชญาธรรมยุท ผลการวิจัยสังเคราะห์สรุปได้ดังนี้

5. ปรัชญาธรรมยุท

เป็นปรัชญาแนวทางที่ประกอบด้วยกุศโลบายโดยมีหลักการและแนวทางว่า บัวมิให้ซ้ำ น้ำมิให้ขุ่น งามิให้เสียด เย็บดไม่ให้ตาย ค้อนมิให้หัก ฟังมิให้เพ ซึ่งเป็นกรอบแนวทางการวินิจฉัยตัดสินคดีความอ้างให้เที่ยงธรรม ยกหลักปรัชญา ดำนาน อ้างประกอบเป็นสักขีพยานให้ชัดเจนแต่รักษาไว้ซึ่งสถานะของบุคคลและสภาพสังคม ให้สัมพันธ์มั่นคง

ในสมัยโบราณนิยมใช้ปรัชญาธรรมยุท แก้ปัญหาการเมือง มีการพยายามหลีกเลี่ยงการใช้ทหาร การยุทธวิธี แก้ไขข้อขัดแย้งด้วยวิธีการต่างๆ มีวิธีหนึ่งที่เรียกว่าธรรมยุท เป็นการต่อสู้กันด้วยสติปัญญาความรู้เชิงปริศนาธรรม ใครจะมีปัญหาหลักแหลม และทุกฝ่ายจะต้องตั้งอยู่ในสัจจะปฏิญาณ เจ้าพญาเมืองทั้งหลายจะยึดมั่นในสัจจะปฏิญาณเป็นอย่างยิ่ง ถ้าเสียสัตย์ก็ถือว่าเสียเกียรติยศ ขาดความนับถือ เป็นที่ดูหมิ่นเหยียดหยาม ตามหลักรัฐจริยศาสตร์ เจ้าพระยาจึงจำเป็นต้องหลักมังคละวุฒิ 18 ประการ คือ ท่านได้นำเอาหลักธรรมยุทมาเป็นปรัชญาในการแก้ปัญหาสังคมยึดถือเป็นหลักกุศโลบายในการตัดสินคดีความ

1.3 การกำหนดโทษของบุคคลโดยคำนึงถึงเพศและอายุของบุคคล ส่วนใหญ่มีปรากฏในกฎหมายสร้อยสายคำ กฎหมายฉบับนี้มีการกำหนดค่าปรับโทษที่เทียบเท่ากับอาบัติขั้นปาราชิกไว้จำนวน 9 ชั้น สำหรับนำไปใช้กับความผิดบางประเภท ปาราชิกแต่ละชั้นผู้ชายจะมีจำนวนเงินค่าปรับมากกว่าผู้หญิงหนึ่งเท่า

2. การกำหนดโทษตามลำดับขั้นของความคิด การกระทำความผิด บางอย่างที่ก่อให้เกิดความเสียหายในระดับต่างๆ กัน กฎหมายกำหนดให้ผู้กระทำความผิดต้องรับโทษตามพฤติการณ์ที่ได้กระทำลงไป

3. การกำหนดโทษตามวัตถุประสงค์ที่รองรับการกระทำความผิด การละเมิดต่อทรัพย์สินของบุคคลอื่นในบางกรณี เช่น การลักทรัพย์ หรือทำลายทรัพย์ ฯลฯ กฎหมายกำหนดให้ผู้กระทำความผิดต้องรับโทษตามมูลค่าหรือตามความสำคัญของทรัพย์สินประเภทนั้นๆ ถ้าเจ้าของทรัพย์สินได้ของที่ถูกลักคืนมา อัตราค่าปรับโทษจะน้อยกว่ากรณีไม่ได้ของคืน

4.5 ลักษณะการลงโทษ

บุคคลที่กระทำความผิดโดยไม่มีเหตุอันควรยกเว้นโทษต้องรับโทษตามที่กฎหมายกำหนดไว้ การลงโทษของกฎหมายโบราณบางกรณีวิธีการลงโทษเพียงสถานเดียว แต่บางกรณีใช้วิธีลงโทษหลายสถานควบคู่กัน กำหนดให้ปรับเป็นเงินพร้อมทั้งเช็ยและจำคุก ผู้กระทำความผิด วิธีลงโทษผู้กระทำความผิดที่ปรากฏในกฎหมายจารีตโบราณโบราณฉบับต่างๆ สามารถจำแนกตามผลความเสียหายที่บังเกิดแก่ผู้ถูกลงโทษได้ดังนี้

1. การลงโทษที่กระทำต่อตัวบุคคล นิยมใช้กับการกระทำความผิดที่มีโทษหนัก โดยมีจุดมุ่งหมายและมาตรการของการลงโทษหลายแบบคือ

1.1 การทำให้ไม่มีโอกาสกระทำความผิดอีก การลงโทษตามความมุ่งหมายในลักษณะนี้ได้แก่การฆ่า ตัดดินตัดมือ หรือขายผู้กระทำความผิดไปต่างเมือง เพื่อป้องกันมิให้ผู้กระทำความผิดหวนกลับมาสร้างความเดือดร้อนแก่สมาชิกในสังคมนั้นๆ ได้อีกต่อไป บทลงโทษดังกล่าวมีกำหนดไว้ใช้กับการกระทำความผิดร้ายแรงบางประการได้แก่ การลอบฆ่าท่าน การลักพาถูกเมียท่านไปขาย การทำลายสมบัติทางพุทธศาสนา การฆ่าสมณะพราหมณ์ การลักของสงฆ์ การเป็นโจรปล้นเรือนท่าน การนำข้าศึกมาไว้ในเรือน และการฆ่าพ่อแม่พี่น้อง

1.2 การทำให้ได้รับความเจ็บปวด ได้แก่ การเช็ยนตีเพื่อให้เกิดความเจ็บปวดทรมานไม่กล้ากระทำความผิดอีก การลงโทษโดยวิธีเช็ยนมักใช้กับความผิดเกี่ยวกับการละเมิดต่อตัวบุคคลหรือทรัพย์สินของชนชั้นสูง

ผู้พิจารณาคดีของกฎหมายตราสามดวงมาผสมกับตำแหน่งที่ปรากฏในกฎหมายสมัยอิทธิพล
ล้านช้าง โดยเรียกว่า “สุภาตุลาการ”

5. ตาแสงและนายบ้าน เป็นบุคคลชั้นผู้ปกครองชุมชนระดับเล็กกว่าเมือง
เทียบได้กับตำบลและหมู่บ้านในสมัยปัจจุบัน กฎหมายกำหนดให้ตาแสงมีอำนาจตัดสินคดีที่มี
โทษระดับขั้นต้นซึ่งเป็นโทษเบา นายบ้านมีอำนาจตัดสินคดี ที่มีโทษระดับขั้นสมมาซึ่ง
เป็นโทษเบาที่สุด ส่วนคดีหนักโทษนั้น ตาแสงนายบ้านจะตัดสินเอง ไม่ได้ต้องควบคุมคู่ความ
มาฟ้องร้องต่อสุภาตุลาการที่ศาลากลางประจำเมือง

6. กำนันและพันนายบ้าน เป็นตำแหน่งทางการปกครองตามแบบรัฐไทย
กลางมีระดับต่ำกว่าเมือง เทียบได้กับตำแหน่งตาแสงและนายบ้านของอาณาจักรล้านช้าง
กฎหมายโบราณที่ระบุว่ากำนันและพันนายบ้านมีหน้าที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดีได้แก่ กฎสาม
สถาน ซึ่งเป็นกฎหมายที่บัญญัติขึ้นสำหรับกำนันและพันนายบ้านโดยตรง

4.3 คุณธรรมของผู้พิจารณาตัดสินคดี

กฎหมายโบราณโบราณหลายฉบับได้กำหนดสิ่งอันพึงปฏิบัติ สำหรับผู้ทำ
หน้าที่พิจารณาคดี เพื่อก่อให้เกิดความยุติธรรมในการตัดสินลงโทษ โดยคุณธรรม คือ การ
ตัดสินคดีโดยเว้นจากอคติหรือความลำเอียง 4 ประการ ได้แก่ ฉันทาคติ โทสาคติ ภยากติ และ
โมหาคติ บุคคลที่ตัดสินคดีโดยเว้นจากอคติ 4 ประการ เมื่อตายแล้วจะได้เกิดในเมืองสวรรค์
ส่วนบุคคลที่ตัดสินคดีโดยมีอคติ 4 ประการ เมื่อตายแล้วจะไปเกิดในนรก

อคติมี 4 ประการ เหตุบาปว่า ฉันทา โทสา ภยา โมหา จัตตารอ อคคตโยโหติ
ดังนี้ ขุนพิจารณา และขุนวินิจฉัยทั้งหลาย คั้นว่า บ่เว้นจาก อคติ 4 นี้ได้ไปสู่อายนรกแล คั้นว่า
เว้นจากอคติ 4 นี้ได้เมื่อสู่สวรรค์แล

เมื่อว่าอคติ 4 นั้น ฉันทาคติ อัน 1 โทสาคติอัน 1 ภยากติ อัน 1 โมหาคติอัน
1 แล

เมื่อว่าฉันทาคตินั้น เห็นแก่ผู้ชกนั้น คำบ่ดีก็ให้เป็นคำดีให้แพ้ (ชนะ) ผู้คำดี
นั้น ชื่อว่า ฉันทาคติ บ่ดีแล

เมื่อว่าโทสาตินั้น ชังผู้ใด คำผู้นั้นดีก็ให้เป็นคำฮ้ายเสีย ให้คำผู้บ่ดีแพ้
(ชนะ)นั้นได้ชื่อว่า โทสาคติ บ่ดีแล

เมื่อว่าภยากตินั้น เห็นแก่บุคคลผู้เป็นก็ดี ผู้อาศัยซึ่งกันก็ดี ผู้หยาบช้ากลัวแข็ง
ก็ดี หย่าถนกลัวบุคคลผู้นั้นแล้วแต่ให้แพ้ (ชนะ) ดังนั้น ได้ชื่อว่าภยากติแล

ข้อ 55 พี่น้องมาเยี่ยมขาม เจ้าเรือนหาเหล่าสุกิน หากมันมาให้เจ้าเรือนไปส่งถึงที่อยู่ หากเจ้าเรือนไม่ส่งให้นอนพักค้างที่เรือน หากเจ้าเรือนไม่ส่งหรือไม่ให้พักค้างที่เรือน เมื่อโจรฆ่าตายกลางทาง ให้เจ้าเรือนช่วยเงินส่งสการ

หากเจ้าเรือนห้ามหรือให้พักที่เรือนมันบ่ฟังบ่นอน ให้เจ้าของบ้านแจ้งนายบ้านไว้เป็นสักขีพยาน หากมันไปโจรฆ่าก็ดี ฆูดอกก็ดี เสือกิน ตายกลางทางก็ดี อย่าวางสังแก่เจ้าเรือนเทอญ

ข้อ 56 พี่น้องต่างบ้านมาเยี่ยมเยียน เข้าบ้านนั้น บ่หอนพากินเหล่ากินยา แต่หากเหล่ายาไว้ที่เรือน และเอามาสู่แขกกิน ฝ่ายคนเจ้าเรือนบ่กินจักคน ผู้แขกกินเมื่อมาหรือตายเจ้าเรือนผิด เหตุท่านบ่กินเหล่าด้วยแล หากเจ้าเรือนก็กินเมื่อกินเจ้าเรือนกินก่อน เจ้าเรือนบ่ตายผู้แขกหากตาย อันนั้นก็หากกรรมของแขก ให้เจ้าเรือนส่งสการเผาผีเสีย บ่ให้ใหม่

หากเจ้าเรือนกินก่อนชิมก่อนแขก ผู้แขกกินตาย ให้ใช้ชดใช้โสดหนึ่ง หากแต่เมื่อให้เจ้าเรือนบ่นปีรำรักษาให้หายสู่ขวัญให้ใส่ขันแปลงหนึ่ง

ข้อ 57 หากเจ้าเรือนร้องเรียกท่านมากินเหล่า เมื่อกินเหล่าในเรือนตนบ่ชิมบ่กินแขกกินตายให้ใช้สองโสด ขันค่าคอกหนึ่ง หากแต่เมื่อไม่ตายให้สู่ขวัญและปรับใหม่ หากเจ้าเรือนกินแล้วไม่บ่แขกกินยังเมื่อมา ใส่ขันแปลงและสู่ขวัญ หากเอาเหล่าจากเรือนอื่นมาสู่กิน ให้ใส่โทษแก่เจ้าของเหล่านั้นเทอญ

เพลงที่สี่ การศึกษาวิธีสัจบัญญัติ ผลการวิจัยสังเคราะห์สรุปได้ดังนี้

4. กฎจารีตประเพณี พิจารณาความ

4.1 หลักพินิจนัยสุคติ

ศรีสวัสดิ์สะติ จักกล่าววิธีไต่ถ้อยตัดคำให้เป็นสุคติคมนะ ให้เป็นที่พึงแก่โลกทั้งหลาย ให้วุฒิจำเจริญแก่โลก พึงให้วุฒิจำเจริญแก่บ้านเมือง แก่ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ แลจำเจริญเพื่อห้ามหนทางอันเป็นบาปแห่งนักปราชญ์แลราชบัณฑิตทั้งหลาย แลผู้จักพิจารณาให้สุคติคมนะ หากผู้พิพากษาพิจารณามีใจอันชื่นมีใจตั้งอยู่ในอนันตาคติเป็นต้น คั่งโบราณจารีตแลเทียมคั่งคดีโลกคดียุทธแล้วแลตั้งตามโทษแลคุณคั่งนั้น หมายก็บ่มีแก่ผู้พิจารณาคำนั้นแลเป็นคั่งบัวอันออกมาแต่น้ำแลดม ไพบ่บีบบั่นกึ่งามบริสุทธิ์และธรรมชาตินั้นแล

แม้ว่าได้วัตถุข้าวของด้วยถ้อยคำอันชอบนั้นมากินมาบริโภคมาให้ทานก็ดี หาโทษบ่ได้ ท้าวพระยาได้ส่วนอันมาเข้าเล่มเข้าจางนั้น ท้าวพระยาก็หาโทษบ่ได้แล

อันหนึ่งว่าด้วยหลาย ได้แก่ คำอันหาความจริงมิได้ ได้กล่าวขึ้นไปให้เป็นโทษ
ต่อกัน ได้ชื่อว่าคำหลายแล (โกหก)

อันหนึ่งว่าด้วยพาง ได้แก่ คำอันหนึ่งประกอบด้วยให้เกิดข้อสงสัยคำอันนั้นได้
ชื่อว่าคำพางแล (อำพราง)

อันหนึ่งว่าด้วยล่อ ได้แก่ คำอันหนึ่งควรเป็น โทษมีต้นว่า ได้ให้เงินให้คำดั่งนั้น ผู้
หนึ่งผู้แจ้งจักให้ฉิบหาย ไปบอกคำต่อเจ้าขุนคั่งนั้น ได้ชื่อว่าคำล่อแล (ล่อลวง)

อันหนึ่งว่าด้วยลวง ได้แก่ คำอันมีก็มีคำอันบมิได้ก็มีหลายคำสองคำอันนั้นท่าน
จักฉิบหายด้วยคำอันใดอันหนึ่งก็ดี คำนั้นท่านเขียนตามคำหนึ่งนี้ไปให้คำหนึ่งดั่งนั้น ได้ชื่อว่า
คำลวงแล (หลอกลวง)

อันหนึ่งว่าด้วยหละหละ ได้แก่ คำมีก็กล่าวว่ามี คำอันหาว่าบได้ก็กล่าวว่ามี
เมื่อท่านถามแต่คำอันมีก็ว่าหาบได้ คำอันหาบได้ก็หาว่ามีดั่งนี้ ได้ชื่อว่าคำหละหละ

เอาห้าประการนี้มาเป็น ไหวหารว่า หลาย พาง ล่อ ลวง หละหละ (โกหก อำ
พราง ล่อลวง หลอกลวง หละหละ) ชื่อว่าเป็นเรื่องที่บาปหนักนัก ย่อมให้ความฉิบหายแก่
สัตว์ทั้งหลายมากแล

ข้อ 47 พาง (อำพราง) นั่นก็ใช้หลายเอาคำอันหนึ่งมาว่าประกอบด้วยคำอันหนึ่ง
ให้หลงสองใจนั้นว่าพาง(อำพราง) แล เอาคำอันหนึ่งมาบังอันหนึ่ง เอาวัตถุอันหนึ่งมาบังวัตถุ
อันหนึ่งเสียกว่าพาง(อำพราง) แล อันว่าพาง(อำพราง) นี้บใช้หลาย (โกหก) เลย เหตุว่าคำก็มีวัตถุ
ก็มี เท่าว่าให้หลงสองใจเท่านั้น

ข้อ 48 จักกล่าวลักษณะ การดูทรัพย์ โดยบาลี พระธรรมศาสตร์ดังนี้

ลักษณะดูหาทรัพย์ท่าน มี 3 ประการ คือ ดูทรัพย์ ผู้คนอื่น ว่าเป็นทรัพย์ของ
ตนประการหนึ่ง ดูลักษณะทรัพย์สินแห่งท่านว่า เหมือนของตนประการหนึ่ง เกาะกุมหน่วง
เหนี่ยวท่านไว้ จะเอาทรัพย์ประการหนึ่ง

ข้อ 49 ชื่อของจากกันขาดแล้ว เมื่อภายหลังว่ายังขาด อันหนึ่งชื่อของจากกัน
และจ่ายค่าสิ่งของหมดแล้ว เจ้าของตามมาเอาค่าบอกว่าจ่ายไม่หมด ให้ใส่ขันใหม่

ข้อ 50 อนึ่งโจรลักของมา มีผู้ตามเอาได้ ได้ป่าวประกาศให้เจ้าทรัพย์มาเอาของ
คืนผู้หนึ่งมิใช่ทรัพย์สินของตัวมันหลาย (โกหก) ว่าเป็นทรัพย์สินของตนท่านก็เชื่อและคืนให้
ภายหลังเจ้าทรัพย์ที่แท้จริงมา โจทก์เอาทรัพย์สินที่โจรลักมาคืน ให้มันผู้หลาย (โกหก) ใช้
ทรัพย์สินของท่านคืนเป็นสองเท่า อย่าให้คนทั้งหลายทำตามมันเทอญ

นัยยะหนึ่ง ผู้เก็บได้ทรัพย์อัน โจรลักมา ให้บอกเล่าแก่ผู้อื่นเป็นสักขีพยาน จึงไม่
เป็นโทษ หากเก็บซ่อนปิดบังไว้เป็นโทษเสมอใจ

อนึ่งทรัพย์ของท่านอัน โจรลักมาขายเมื่อเจ้าทรัพย์มาถาม ไม่บอกภายหลังเจ้าของ
ทรัพย์จึงรู้ ให้ปรับไหมแก่ผู้รับซื้อนั้นครั้งหนึ่งของโทษ โจร

ข้อ 40 ลูกชายลูกหญิงลักของพ่อแม่ให้แก่ผู้(คู่รัก) ก็ดี พ่อแม่ลักของกันเองก็ดี
ผู้เมียลักของกันเองก็ดี พี่ลักของน้องก็ดี น้องลักของพี่ก็ดี ทรัพย์สินที่ลักมายังอยู่ให้เอาคืนแต่
หากทรัพย์สินนั้น ไม่พบเห็นก็ให้แล้วอย่ามีโทษแก่กัน

อันนี้กล่าวเฉพาะพ่อแม่ลูกเมียพี่น้องอยู่บ้านเรือนเดียวกัน ด้วยว่าเขาทั้งหลายได้
หาสร้างไว้ด้วยกันแล

ถ้าหากว่าเขาทั้งหลายที่กล่าวมานี้ มิได้อยู่บ้านเรือนร่วมกันต่างคนอยู่นอกเรือน
อื่น ไม่สมควรกล่าวโทษเป็น โจร ก็อย่าเอาโทษเป็น โจร

เทียมคั่งเจ้าภิกษุสองคนเป็นสหายกัน คนหนึ่งหนีไปบิณฑบาต คนหนึ่งอยู่ใน
วิหารเอาส่วนข้าวตนไปบิณฑบาต ไปฉันทด้วยวิสาสะคุ้นเคยกันตั้งนั้น

ควรเป็น โจรให้เอาเป็น โจรเทียมคั่งเจ้าภิกษุคนหนึ่งซึ่งเอาวัดวาอาวาสกลางแดน
พระเจ้าใส่อาบัติปาราชิกด้วยโดยจิตอันลักแท้ คัดสินคั่งนี้ หนโลกใส่ขันค่าคือโทษเสมอใจ

ข้อ 41 พ่อครูอาจารย์เอาจของลูกศิษย์ ลูกศิษย์ลักของพ่อครูอาจารย์ตั้งนั้นก็ดี ศิ.
ของอันลักนั้นตั้งแต่ค่าบาทหนึ่งขึ้นไป (ให้พิจารณาเงินตามยุคสมัย) ใส่ใจเอาแท้ หมายถึงมี
เจตนาลักทรัพย์สินนั้นก็ได้มาแท้ ข้าวของทรัพย์สินนั้นก็ว่าโจรลักเอาไปโดยแท้ ดังนี้หนโลก
คนลักทรัพย์สินข้าวของดังกล่าวมานั้น ได้ชื่อว่าเป็น โทษ โจรแล

3.5 ห้องลักษณะมิจณาจาร

ข้อ 42 มิจณาจารประกอบด้วยองค์ 4

1. อะคะมะนียะวัตถุ หญิงหรือชายที่ไม่ควรล่วงละเมิด
2. ตัสมิง เสวะนะะ จิตตัง มีความตั้งใจจะเสพในหญิงหรือชายนั้น
3. เสวะนัปปโยโค กระทำความพยายามในการเสพ
4. มัคคะนะ มัคคะ ปฏิบัติดี อะชิวาสะนัง พอใจในการทำมรรคให้ถึงกันเฉพาะ

ด้วยมรรค

ข้อ 43 มีลูกหญิงให้มีแล้ว ชายผู้ใหม่มาขอบพอกุศจาพ่อแม่เห็นแก่เงินค่าข้าว
ของว่าเรามีมาก บอกว่าลูกหญิงตัวเองไม่มีแล้ว รับเอาเงินทรัพย์สินจากชายใหม่ อย่าใส่โทษแก่

ข้อ 28 เด็กน้อยพวกหนึ่งอายุยังไม่ถึงสิบสองปี พวกเขาชวนกันไปเล่นโยนไม้
ซ่อนก้อนดินใส่กันพลาดถูกกันตายให้ผู้กระทำชดใช้ค่าคนผู้ตายให้พ่อแม่มันเสีย โทษอย่าใส่
โทษ ถ้าแต่พอเลือดตกยางออกบวมซ้ำให้สู่วิญ

ถ้าหากต่างคนแย่งกันขึ้นต้นไม้ หรือ โคนน้ำก็ตี ใ้รับบาดเจ็บอย่าว่าสังแก่กัน
แต่หากผู้หนึ่งผลักไสตกเจ็บให้สู่วินแล้วชดใช้

ข้อ 29 มาตราหนึ่งสิบคนตีคนเดียวบาดเจ็บก็ตี ใ้ว่ามันจะตีที่เดียวหามิได้ มัน
ยอมตีคนละที ให้ไหมมันผู้เดียวแก่เขาทุกคนที่มันตี

สิบคนตีมันคนเดียวบาดเจ็บ ท่านให้ไหมสิบคนแก่มันคนเดียว ถ้าพวกมัน
สิบคนตีมันคนเดียวแตกชำบาดเจ็บหลายแห่ง ให้ไหมมันผู้บันศาล โทษเป็นต้นเหตุให้มันแตก
บาดเจ็บทั้งนั้น โดยให้ไหมรายตัวผู้ตีให้เกิดบาดเจ็บแห่งหนึ่งสองแห่ง ให้เอาคนทั้งหลาย
นอกนั้นเป็นพวกแต่มิได้ลงมือ

ถ้ามันคนเดียวตีสิบคนบาดเจ็บหลายแห่ง ให้ไหมมันผู้เดียวแก่เขาคนอื่นจงทุกคน
ตามบาดแผลมาน้อย

ข้อ 30 คนบ้านเข้าบ้านท่านตีฟันแทงคนคิงจะไหมคนคนบ้า ท่านว่ามีชอบ
เพราะว่าหาตัวแหว่งแวงสัดยมิได้ ท่านว่าให้ไหมพ่อแม่พี่น้อง เผ่าพันธุ์ บ้าใช้เก็งเย็บ ปูกตัวตัวผู้
คนให้เวณบ้านนั้น ไปให้แก่พ่อแม่พี่น้องเผ่าพันธุ์จึงจะชอบ ถ้ามันตีมีบาดเจ็บหาโทษมิได้ถ้าตีเป็น
ที่ไฮ่ที่นาป่าดงพงแขมเป็นที่อยู่แห่งคนผู้สูงอายุ และคนวิกลจริตบ้าให้ผู้ใดเข้าไปในที่นั้น มัน
ฟันแทงมีบาดเจ็บตายก็ตี ถ้าพบพ่อแม่กลางถนนหนทางมิได้หลบหลีก และมันฟันแทงตายก็ตี
จะเอาโทษแก่มันมิได้เลย (อาณัติธรรมจักร หน้า 101)

ข้อ 31 คนทั้งหลาย มีสัตว์พระก็ตี สัตว์ตัวของเลี้ยงมีก็ตี ผู้ตีฟันแทงให้ตาย
ท่านให้พิศค่าแม่มันเท่าใดใช้ค่าลูกในท้องเก็งค่าแม่มันด้วยและบาปไหมมัน

ข้อ 32 ผู้ใดตบตีฆ่าลูกเมียตน มันเล่นหนีไปขึ้นบนเรือนท่าน และเลือดตกลงที่
บนเรือนท่าน ให้ผู้ตบตีนั้นพลีเรือนท่านให้นิมนต์ภิกษุสงฆ์ 7 รูปสูตรมนต์แต่งพลีเรือนท่าน

3.4 ห้องลักษณะอทินนาทาน

ข้อ 33 อทินนาทานประกอบด้วยองค์ 5

1. ประระปริคคะหิตัง ของนั้นมีเจ้าของหวงแหน
2. ประระปริคคะหิตะสัตถุญตา รู้อยู่ว่าเป็นของมีเจ้าของหวงแหน
3. เถยยะจิตตัง มีจิตคิดจะลักของนั้น
4. อุปปีกะโม พยายามลักของนั้น

นัยยะหนึ่ง บรรดาลูกทั้งหลาย ผู้สมควรเป็นพี่แฉะ ผู้มีคุณนำสุภามาให้แก่พ่อแม่ ก็ควรให้ของอันสมควรแก่ผู้หนึ่ง ส่วนลูกผู้อื่นๆ ให้ได้ส่วนที่ค่าน้อยกว่า ผู้มีคุณก็ชอบธรรม ศาสตร เหตุว่าพ่อแม่หากเป็นใหญ่แก่ข้าวของแล

หากว่าลูกชายเอาทรัพย์สินสิ่งของพ่อแม่เป็นทุนค้าขาย กระทำไร่นาเมื่อพ่อยังเป็นคนนั้น มันก็ได้ข้าวของอันมากนัก เหตุเอาทรัพย์สินของพ่อแม่มาเป็นทุนค้าขายนั้น ในกาลเมื่อพ่อแม่ตายแล้ว ลูกทั้งหลายคนอื่นๆ จะกล่าวว่พวกเราพี่น้องกัน คนนั้น เอาทรัพย์สินของพ่อแม่เราไปเป็นทุน จึงได้ทรัพย์สินข้าวของมาก ให้คนนั้นเอาทรัพย์สินนั้นๆ มาแบ่งปัน ด้วยกันดังนี้ จึงเกิดพิพาท

ก็พึงให้เอาแต่ข้าวของทรัพย์สินอันพ่อแม่ให้ไปเป็นทุนนั้นมาแบ่งแก่เขาเทอญ ทรัพย์สินสิ่งของอันมันหามาได้ด้วยประการกิจการค้าขายนั้นก็อย่าได้เอามาแจกปันกันเลย ให้เป็นทรัพย์สินของผู้หาได้ของเขาเทอญ

ข้อ 23 ถ้าหากว่า ของพ่อแม่แบ่งปันไว้ด้วยกันคั้งนั้น ลูกทั้งหลายผู้หนึ่ง ถ้าว่าเขาเป็นลูกพ่อแม่เดียวกันเมื่อพ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ ได้แบ่งปันแจกแจงทรัพย์สินให้แก่ลูกหญิงลูกชายเสมอกัน ก็ให้เป็นไปตามใจพ่อแม่แล

เมื่อพ่อแม่เขาตายแล้ว ลูกหญิงลูกชายก็แบ่งปันแจกแจงทรัพย์สินเสมอกันแล คลองธรรมศาสน์มีนัยยะหนึ่งคั้งนี้ บางกรณีลูกทั้งหลายนี้ มีพ่อเดียวต่างแม่ก็มี เมื่อพ่อยังมีชีวิตอยู่ก็ดี ตายแล้วก็ดี ลูกทั้งหลายผู้หนึ่ง แม่ต่างกันนั้น มีสิทธิ์รับทรัพย์สินของพ่อได้แล แต่ลูกต่างแม่นั้น ก็ย่อมมีสิทธิ์ได้รับทรัพย์สินของแม่ผู้ให้กำเนิด แต่ไม่มีสิทธิ์ในทรัพย์สินจากแม่ผู้อื่น

ข้อ 24 ทรัพย์สินที่พ่อแม่สร้างไว้ อันเป็นสิทธิของเขาทั้งสอง รักลูกผู้ใดก็ย่อมมีสิทธิให้แก่ลูกผู้หนึ่งด้วยใจอันประกอบด้วยกันในทรัพย์สิน อันเข้าตัวเป็นเจ้ามรดกนั้น ลูกคนอื่นๆ จักมาชิงเอาไปได้เลย

นัยยะหนึ่ง ทรัพย์สินมรดกพ่อแม่ทั้งสองรวมกัน พ่อรักเอ็นดูลูกผู้ใด ย่อมยกทรัพย์สินให้แก่ลูกผู้หนึ่งได้คั้งหนึ่ง และหากแม่พึงพอใจ เห็นด้วยตามพ่อ ยกทรัพย์สินให้ทั้งหมดก็หากแล้ว ถ้าแม่ไม่พึงพอใจ ทรัพย์สินอีกคั้งหนึ่งย่อมเป็นสิทธิ์ของแม่แต่ผู้เดียว ถ้าผู้ใดไม่ยอม จะคัดค้านสิทธิของเมียในทรัพย์สินคั้งหนึ่งก็ไม่ชนะ

ข้อ 25 ชายผู้หนึ่งมีเมียที่หนึ่งแล เมียนั้นไม่มีลูก ชายผู้ผู้นั้นจึงชวนขวายเป็นมีเมียในที่อื่นอีก และได้ลูกกับด้วยเมียใหม่นั้น ลูกของชายผู้นี้ก็ย่อมได้สิทธิในทรัพย์สินของพ่อ และเมื่อพ่อแม่ตายแล้ว มันก็ย่อมรับมรดกครอบครองครอบครัวของพ่อแม่ และลูกของชาย

หากเขาหย่าร้างกันแล้วยังกระทำกิจการร่วมกันอยู่บ้านเรือนเดียวกัน เขาขบถกันก็อันเดียวกัน ความกลัวความเมียดังนี้ยังไม่ขาด ถ้าหากว่าทรัพย์สินสิ่งของที่เขาแบ่งปันกันแล้ว การกินการอยู่ก็ต่างกัน ชั้นกลางบ้านเรือนหลังเดียวกันอยู่ การพูดจาก็ได้ยินถึงกันอยู่ ดังนั้น หากมีชายอื่นใด มาสมสู่กับหญิงนั้น ให้ผู้เก่าปรับไหมเสมอคั่งมาตุรงค์บิดา ปีตุรงค์บิดานั้น อย่าใส่โทษ มิจงจาร หากว่าชายอื่นและหญิงนั้นจะอยู่ร่วมเป็นสามีภรรยานั้นก็ให้เจรจาโอมขอเอาจากชาย ผู้เก่านั้นเทอญ

ข้อ 17 ชายผู้หนึ่งที่เป็นสามีภรรยาไว้ไปเที่ยวค้าขาย ถึงกำหนดเวลากลับมา ไม่กลับ ไปมีเมียอื่นในภายหน้าก็ดี หากล่วงเลยถึงสามปีไม่มาเหตุการณ์อันใดข่าวสารจดหมายถึงเมียก็ไม่มี ข่าวของอันมันไว้เลี้ยงเมียก็หมดสิ้น ดังนั้นก็ให้มีผู้ใหม่ช่วยค้าจนเลี้ยงดูต่างพ่อแม่ที่นอญ หากว่าผู้เก่ากลับมาถึงก็ให้ผู้ใหม่แต่งสมมาผู้เก่า ด้วยข่าวตอกคอกไม้ ผึ้งเทียนเทอญ หากมีสิ่งของใดๆ ของเขาอันติดพันกันกับผู้เก่าก็ให้คืนแก่มันเสียเทอญ ผู้เก่า มันจักว่าเป็นเมียมันมิได้

เพราะหากว่ามันถึงสามปีแท้ มีเหตุการณ์ก็ดี บมีเหตุการณ์ก็ดี กระทำมันยังมี สิ่งของอันใดก็ดี มีข่าวสารจดหมายหนังสือด้อยความอันใดๆ ฝากมาหาเมียมัน เป็นสภาวะคั่งนี้ นั่น อย่าฟังว่าขาดความกลัวความเมียดังนั้นก่อน ก็หากว่าผู้ผู้หากให้ปฏิญาณว่าหนึ่งถึงสองปี สามปี สี่ปี หรือมากกว่านั้นก็ดี จึงจะกลับมาคั่งนั้น เมียมันนั้นก็รับปฏิญาณผู้มันแท้ตั้งนั้น แม้นข่าวของอันให้เลี้ยงชีวิตก็สิ้นหมดไป ดังนั้นก็ดีหรือแม้นนานปานใด ยังไม่ถึงกำหนดอัน เขาปฏิญาณไว้แก่กันตามกำหนดนั้นๆ ความเป็นผู้เมียยังมีได้ขาด ความกลัวความเมียดังนี้เป็นการหนัก ในโลกนี้แล

ข้อ 18 ผู้ใดแต่งเอาลูกหญิงนางสาวท่านเป็นเมีย เห็นความยุ่งยากไม่ใส่ใจแก้ไข ช่วยพ่อแม่และเมีย เมื่อเหตุการณ์ผ่านไปแล้วกลับมาหาเมียไป ๆ มา ๆ ถึงสามครั้ง อย่าตามใจ มันบอกให้มันรับรู้รับทราบไว้ หากเกิดความยุ่งยากภายหลังอีก มันก็หนีไปครั้นหากหมดความยุ่งยากมันกลับมาอีก อย่าได้เป็นคู่เป็นเมียกันเลย

หากว่าพ่อแม่เมียว่ากล่าว มันสรวลให้มันสมมาพ่อแม่เมีย หากว่ามันไม่ยอมสมมาและหนีไปก็หากแล้ว แต่หากว่ามันรู้โทษผิดยอมสมมาพ่อแม่เมียมัน ก็ให้อดคอกโทษก่อน ยังควรให้คืนหาเมียมันก่อนแล

ข้อ 19 ผู้หนึ่งขอลูกท่านมาเลี้ยงเป็นลูก ภายหลังลูกมันไม่ประสงค์อยู่ แอบลักหนีคืนไปหาพี่น้องเผ่าพงศ์วงศ์มันก็ดี ให้ประเมินค่าเลี้ยงดู พ่อแม่แท้เลี้ยงก็ปี พ่อแม่ขอเลี้ยงเลี้ยงก็ปี ให้ยุติร่วมกัน

ข้อ 9 อันหนึ่งหญิงตัวเป็นสาว ยินยอมให้สามีคนอื่นเสพสม ได้ตั้งครภที่มีห้อง ให้ใส่ขันแปงแก่ชายและให้ชายรับผิดชอบค่าทำคลอดและค่าทำขวัญ มิให้เป็นโทษมิจณาจารย์ ถ้าหากหญิงผู้นั้นตายในภาวะคลอดลูก ให้ชายจุดเบี่ยงเผาผี ส่งสการ ความให้แล้วแก่กัน

ข้อ 10 อันหนึ่งบ่าวสาวชายหญิง ได้พูดจาตกลงกันเป็นคู่ คู่รัก คู่ชายคู่หญิงและเสพสมผู้หญิงถึงที่หลับที่นอนแล้วละทิ้งฝ่ายหญิง ไม่ยินยอมแต่งฝ่ายหญิงเป็นเมีย ให้ใส่ขันแปงและขันใหม่แก่ชาย ความให้แล้วแก่กัน

3.2 ห้องลักษณะครอบครัว

ข้อ 11 จะกล่าวซึ่งบุคคละทั้งหลาย อันเป็นคู่เมียกันแล้ว พลอยจักหย่าร้างจากกันด้วยเหตุอันใดอันหนึ่งก็ดี สมควรขาดคำเป็นคู่เมียกันก็ดี บ่ควรขาดคำเป็นคู่เมียกันก็ดี ด้วยเหตุอันใดอันหนึ่งก็ดี ถ้าว่าฝ่ายหญิงหากยังประสงค้อยู่ร่วมกับชายผู้เป็นคู่ก็ดี ถ้าหากว่าชายผู้เป็นคู่หากมีจิตปฏิพัทธ์ ประสงค์อยู่ด้วยเมียก็ดี จงให้แล้วแก่กัน อย่าว่าใดๆ แก่กันเลย

คำว่าสามีโกนั้น หมายถึงว่าชายเป็นใหญ่แก่หญิง มิได้หมายความว่าหญิงเป็นใหญ่แก่ชาย เหตุตั้งนั้นหากไม่ประสงค์อยู่ร่วมเป็นสามีภรรยา กัน ผู้ชายบ่ควรซื้อฮ้างขึ้นขวัญแก่หญิงผู้เป็นเมียเลย หญิงควรซื้อฮ้างขึ้นขวัญแก่ชายจึงขาดความเป็นคู่เมียตามฮีดผัวคลองเมียแล

ข้อ 12 หญิงก็ดี ชายก็ดี มีใจปรารถนาหนีจากกัน ก็ว่า คู่ผู้มีใจปฏิพัทธ์ด้วยเมีย เมียผู้มีใจปฏิพัทธ์ด้วยคู่ ทั้งหญิงและชายประสงค์แยกทางกัน ดังนั้น ให้ขึ้นกันด้วยดอกไม้รูป เทียน ก็แล้วขาด

ข้อ 13 บุคคละทั้งหลายที่ได้จัดแจงแต่งแบ่งลูกหลานให้เป็นคู่คู่เมียกัน ต่อมาฝ่ายชายผู้สามีได้สร้างงานบ้าน การเรือน ไร่นา ไร่สวน ไม่กระทำการใดๆ อื่น ที่จักเป็นประโยชน์ ในการบ้านการเรือน ตามคลองแห่งการดำรงชีวิต ฮีดผัวคลองเมียนั้น พ่อแม่ญาติโคตรวงศ์ทางฝ่ายเมียนั้นก็ดี ไล่หนีก็ขาดความเป็นคู่เมียกันแล

นัยยะหนึ่ง น้อบน้อมล่อมตัวเข้ามาเป็นเขยแล้ว ภายหลังมีพฤติกรรมแข็งกร้าว ไม่ยำเกรง มีอารมณ์ดุร้าย อันใดอันหนึ่ง ให้โอกาสสั่งสอนเสียก่อน หากยังคือคึงถึงความหลายครั้ง ดังนั้น พ่อเมีย แม่เมีย โคตรวงศ์ ไล่หนีความเป็นคู่เมียก็ขาด โทษพฤติกรรมของมันมีอย่างใด ให้ใส่ขันใหม่แก่มันก่อนจึงไล่หนี

ข้อ 14 บุคคละผู้ใด หากมีลูกกับเมียเก่า แล้ว ไปแต่งหญิงอื่นมาเป็นเมียอีก และมีลูกด้วยกัน เมื่อเขาทั้งหลายทั้งคู่และเมียตายแล้ว ทรัพย์สินทั้งหลายให้แบ่งแก่ลูกเมียหลวงสามส่วน ให้แก่ลูกเมียน้อยสองส่วน หากเมียหลวงไม่มีลูกทรัพย์สินให้แก่ลูกเมียน้อยทั้งหมด ญาติพี่น้องแห่งแม่หลวงก็ดี ญาติแห่งพ่อก็คืออย่าว่าสังแก่มันเทอญ

ก่อน ถ้าชายหากผิดสัจจะดั่งนั้น ให้ปรับขันไหม ให้แก่หญิงแล ถ้าหญิงหากผิดคำสัจจะดั่งนั้น ให้ปรับขันไหม ให้แก่ชายชอบแล

ถ้าว่า ต่างคนต่างผิดสัจจะดั่งนั้น อย่าว่าสังแก่กันเทอญ เหตุว่าความเสมอกันแล นัยยะหนึ่ง หากผ่าน หากเลยคำผิดคำนั้น ยามหนึ่งก็ดี วันหนึ่งก็ดี ปีหนึ่งก็ ดี แล้วแต่คำผิดคำตกลงนั้น ถ้าผู้ชายเอาหญิงอื่นเป็นเมียก็ดี ถ้าหญิงหากได้เอาชายอื่นเป็นผัวก็ ดี อย่าว่าลือใดๆแก่กันเทอญ ไผ่จักอธิบายใส่แก่ไผ่ขี้ขึ้น หากเพราะเลยคำผิดคำนั้นให้แก่ กันแล

อันหนึ่ง บรรดาสิ่งของ อันสองผู้หญิงชายฮักกัน หากให้เอาข้าวของเงินค่า แก้วแหวนเสื้อผ้าของอันใดอันหนึ่งก็ดีแก่กัน ภายหลังจักโจทก์เอาคืน หากว่าของเหล่านั้น ยังคงมีอยู่ ก็เอาคืนได้ ถ้าหากว่าของเหล่านั้นหากหายสูญหมดแล้ว ก็บ่อาจคืนได้แล

อธิบายว่า เมื่อชายและหญิงฮักกันนั้น ได้ให้วัตถุสิ่งของแก่กันดั่งนั้น ภายหลัง ผู้ให้จักโจทก์เอาคืน หากว่าวัตถุสิ่งของเหล่านั้นยังคงมีอยู่ ก็สามารถคืนได้แล ถ้าหากวัตถุ สิ่งของเหล่านั้น หากได้ซื้อขายจ่ายกินหมดแล้วก็ดี สูญหายเสียแล้วก็ดี ก็บ่อาจคืนได้ อย่าว่า ลือใดๆ แก่กันเทอญ

ถ้าหากว่า กลัวภัยแล้วได้ให้วัตถุสิ่งของนั้นแก่กัน ก็สามารถโจทก์เอาคืนได้แล ถ้าแม้หากว่าได้ซื้อขายจ่ายกินหมดแล้ว จะนานเท่าใดปานใดก็ดี จำต้องให้ใช้คืนแล เพราะ เหตุว่าการให้วัตถุสิ่งของนั้นแก่กันเกิดจากการกลัวภัยแล

การให้วัตถุสิ่งของแก่กันด้วยศรัทธานั้น แม้นวัตถุสิ่งของเหล่านั้นยังอยู่ที่ดี หรือ มันหากซื้อขายจ่ายกินหมดเสียแล้วก็ดี จักโจทก์เอาคืนบ่ได้แล

ข้อ 2 อันหนึ่งฝ่ายชายเอาของไปหมั้นหมายลูกสาวท่าน พ่อแม่ฝ่ายหญิงก็ ยินยอมตกลงยกให้ ฝ่ายสาวไม่ยินยอมพร้อมใจพลอยลักหนีไปอยู่ที่อื่นที่เขาพึงพอใจ ให้ปรับ ไหม

ถ้าหากว่า ไปหมั้นหมายฝ่ายสาวก็ยินยอมพร้อมใจ พ่อแม่ฝ่ายสาวก็ตกลงรับการ หมั้นหมาย เมื่อภายหลังฝ่ายสาวพลอยหนีไปอยู่ที่อื่นที่เขาพึงพอใจนั้น ถ้าหากว่ายังไม่ถึง มาตุคาม (หมายถึง ชายหญิงได้เสียแก่กัน ด้วยการร่วมประเวณี) ให้เอาตัวผู้หญิงคืนแก่ฝ่ายชายผู้ ไปหมั้นหมายนั้น

ถ้าหากว่า ได้ถึงมาตุคาม (ชายหญิงได้ร่วมประเวณี) ดั่งนั้น ก็ให้เอา โทษ มิจลาจาร(หมายถึง การกระทำผิดทางเพศตามจารีตประเพณีโบราณ) แก่ชายที่ฝ่ายหญิงหนีไป อยู่ร่วมนั้น

คะลำเกี่ยวกับการนอน

1. นอนป็นหัวไปทางตะวันตก คะลำ
2. เมียนอนก่อนตื่นหลังหัว คะลำ
3. นอนหงายเล่นคาบ นอนคาบนมเมีย เลี้ยคมมีค คะลำ
4. ก่อนนอนปล้างตีน ลูกขึ้นปล้างหน้า คะลำ
5. เอาเสื้อผ้าเก่ามาหนุนต่างหมอน คะลำ
6. เป็นสะเก็ดเป็นเขยอนเียง คะลำ

คะลำทั่วไป

1. ไปจอบพังเขาเว้าพื้นทานขวัญกัน คะลำ
2. ไปค้าฮ่วมทีนกัน คะลำ
3. ไปเอาบุญก่ายบ้าน บัญแสงาย คะลำ
4. ผัวไปค้า เมียแต่งเพศ คะลำ
5. ไปโหน้อออกซื้อกัน คะลำ
6. ไปปล่า มาบ่คอบ คะลำ
7. บ่สมมาก่อนเส้า คีไฟแม่บันได ประตุ ในวันศีล วันพระ ก่อนนอน คะลำ
8. เมียบ่สมมาหัวในวันพระวันศีล คะลำ
9. เกี่ยวคำหมากสูบยานอนกลางคืน คะลำ
10. เล่นหมากกรุกหมากสกาในเฮือนคนยังบ่ทันตาย คะลำ
11. ไปหาหมอยา เว้าให้คนไข้ไคยัน คะลำ
12. แทกตัวคนไข้ เพื่อตัดโลงให้คนไข้เห็นหรือไคยัน คะลำ
13. เอาชิงฝ้านุ่งเช็ดหน้า คะลำ
14. ฝ่นมีคพริ้ว ขวานหอกคาบกลางคืน คะลำ
15. ของคำไว้สูง คะลำ
16. ทูบตีเฮือนชาน คะลำ
17. เว้าพื้นตัว หัวพื้นเพิน คะลำ
18. ปากก่อนกวาน ขานก่อนเจ้า คะลำ
19. ตัดกลอน ฮอนชื้อ คะลำ
20. ฟันฝิ่นมือเข้า ฝัดข้าวมือแสง คะลำ
21. เพินบ่เอ็นตัวชาน เพินบ่วานตัวช่วย คะลำ

คลองห้า เมื่อถึงวัน โคนวันพระให้สมมาหรือขอมมาก่อนเส้าแม่เตาไฟและแม่หัวบันได ประตูลี้นที่ตนอาศัยอยู่

คลองหก เมื่อจะนอนให้ล้างเท้าเสียก่อน

คลองเจ็ด เมื่อถึงวันพระขึ้นหรือแรม 15 ค่ำ ให้นิมนต์พระมาสวดไชยมงคลที่บ้านเรือนและทำบุญถวายทาน

คลองแปด เมื่อถึงวันพระให้นำดอกไม้รูปเทียนมาสมมาสามีบของตน และพ่อแม่ตลอดจนญาติผู้ใหญ่ และให้แต่งดอกไม้รูปเทียนไปถวายพระภิกษุสามเณร

คลองเก้า เมื่อพระสงฆ์มาบิณฑบาตอย่าให้ท่านต้องคอย ขณะที่ตักบาตรอย่าให้สัมผัสบาตรหรือไปแตะต้องตัวภิกษุสามเณร อย่าสวมรองเท้า ทางร่วม เอาผ้าคลุมศีรษะ อุ้มบุตรหลาน หรือถืออาวุธไปตักบาตร

คลองสิบ เมื่อภิกษุเข้าปริวาสกรรม ให้จัดดอกไม้รูปเทียนและอัฐฐบริวารไปถวายท่าน

คลองสิบเอ็ด เมื่อเห็นภิกษุเดินมาให้นั่งลงยกมือไหว้ก่อนแล้วจึงค่อยเจรจา

คลองสิบสอง อย่าเหยียบหรือข้ามเงาของพระภิกษุสามเณรตลอดจนคนมีศีลบริสุทธิ

คลองสิบสาม อย่างนำอาหารที่ตนบริโภคแล้วไปถวายแต่ภิกษุหรือเก็บไว้ให้สามีบริโภค

คลองสิบสี่ อย่างเสพกามคุณในวันพระ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา และวันมหาสงกรานต์

2.5 คะลำ

คำว่ากะลำ เป็นภาษาลาวเดิมมีความหมายว่า เป็นข้อห้ามหรือเป็นข้อเว้นมิให้กระทำ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่คิงาม หรือเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม

กะลำเกี่ยวกับการกิน

1. ไทเชือนเดียวกินบ่พร้อมกัน ผู้น้อยกินก่อนผู้ใหญ่ เมียกินก่อนผัว คะลำ
2. ผู้ใหญ่กินเงื่อนผู้น้อย ผัวกินเงื่อนเมีย คะลำ
3. กินข้าวบ่อัดฝักถ้อง บ่สู้เก็บบ่สู้เมี้ยน คะลำ
4. เอาเงื่อนให้ทานกะลำ

5. กินอ้าปากแลบลิ้น เลียบปากเลียมือ กินคำใหญ่ กินเสียงดัง กินบ่เป็นยาม กินบ่สู้จัก

ประมาณ คะลำ

เพียงกัน จักรระบบราชการบ้านเมือง ไม่ขัดแย้งต่อกัน เมื่อถึงวันแรมค่ำหนึ่ง ให้ป่าวเตือนราษฎร
ไหลเรือไฟ บูชาพญานาค สิบห้าตระกูล บ้านเมืองจักอยู่สุขเกษมเต็มคลองแล

คลองสิบสอง เป็นเจ้าพระยา เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ ถึงเดือนสิบสองขึ้น
หนึ่งค่ำ ให้ป่าวเดินหัวบ้านหัวเมือง สิบร้อย น้อยใหญ่ในขอบขันตะสีมา ร่วมกันแข่งเรือและ
นมัสกาลพระธาตุศรีธรรมมาโสกราช

คลองสิบสาม เป็นเจ้าพระยา เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ ให้แต่งแบ่งกระทำ
กิจกรรมทุกอย่าง เป็นต้นว่า ศักจุนและบวชพระสดทรงเถรภิเษกเจ้า ตั้งมาลัยไข่มพาทิ
รักษาศีลห้าศีลแปดเป็นนิจกาล ทุกวันอุโบสถ และมีหัวใจอันเต็มไปด้วยพรหมวิหารทั้ง สี่
ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เอื้อเพื่อเผื่อแผ่แก่เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ น้อยใหญ่
ราษฎร ในขอบเขต ขันตะสีมา อย่างมีใจอันกระตือรือร้น เคียงไปด้วยพาล จงเลี้ยง
นักปราชญ์ผู้อาจให้แล้วยังกิจการเอาไว้ และให้มีเสนาอาตมาตย์ผู้ฉลาดกล้าหาญกับทั้งสมณะ
พราหมณ์ ผู้ศรัทธาปฏิบัติและความรู้ ส่งสอนทายกทายิกา อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย และให้
ประกอบด้วย ทศพิชราชธรรมสิบประการ บ้านเมืองจึงจะวุฒิจำเจริญ แล

คลองสิบสี่ เป็นเจ้าพระยา เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ ให้มีสมบัติ อันประเสริฐ
สิบสี่ ประการ คือ หูเมือง ตาเมือง แก่น เมือง ประคูดเมือง ฮากเมือง เหง้าเมือง ซื่อเมือง ฝ่าเมือง
แปะเมือง เขตเมือง สติเมือง ใจเมือง คำเมือง และเมฆเมือง กำหนดให้รักษาสมบัติคุณเมืองหรือ
สิ่งที่มีความสำคัญต่อบ้านเมือง 14 ประการดังนี้

1. หูเมือง ได้แก่ ราชทูตคนดี ผู้มีความรู้ สามารถฉลาดในด้านการติดต่อกับ
ต่างประเทศ
2. ตาเมือง ได้แก่ ผู้มีความรู้ในด้านวิชาการต่างๆ สามารถเข้าใจและสอนหลัก
ภาษาบาลีได้
3. แก่นเมือง ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ผู้มีความรู้และประพฤติปฏิบัติตามหลักพระ
ธรรมวินัย
4. ประคูดเมือง ได้แก่ เครื่องศาสตราวุธต่างๆ ที่สะสมไว้เพื่อใช้ป้องกัน
บ้านเมืองได้
5. ฮากเมือง ได้แก่ ผู้มีความรู้ในด้านโหราศาสตร์สามารถทำนายชี้ชะตาชีวิต
ของบ้านเมืองได้
6. เหง้าเมือง ได้แก่ เสนาผู้ใหญ่ที่มีความกล้าหาญและมั่นคง

คลองสี่ ถึงเดือนแปด ให้เข้าวัสสา ตลอดไตรมาสสามเดือน จนถึงเดือนสิบเอ็ดแรมค่ำหนึ่ง แต่เดือน สิบเอ็ดแรมค่ำหนึ่งไปถึงวันเพ็ญเดือนสิบสอง ให้รับผ้ากฐินรักษาคลองฝ้าถึงสี่เดือน

คลองห้า ออกวัสสาแล้ว ฤดูเหมันตะ (ฤดูหนาว) ภิกษุสังฆะเข้าป่าปริวาสกรรม

คลองหก ให้เที่ยวไปบิณฑบาต ตามบ้านน้อยบ้านใหญ่ อย่าได้ขาด

คลองเจ็ด ให้สุตรมนต์ ภาวนา เจริญสมาธิทุกคืนทุกคืนวัน อย่าขาด

คลองแปด ถึงวันศีลค้ำ คิลเพ็ญ ให้ประชุมกันลงอุโบสถ ทำสังฆกรรม อย่าขาด

คลองเก้า ถึงวันสงกรานต์ เทศกาลปีใหม่ ทายกไหว้ข้าวอู่ ให้นำไปสร่งน้ำพระพุทธรูป พระธาตุเจดีย์

คลองสิบ ศักราช ปีใหม่ ไหว้พระ ให้สร่งน้ำเตราภิเษก และบายศรีพระสังฆะเจ้า

คลองสิบเอ็ด ศรีทธาชาชาวบ้านนิมนต์สิ่งใด อันบิณฑคอกคลองวินัย ก็ให้ปฏิบัติตาม

คลองสิบสอง เป็นสมณะให้พร้อมกันสร้างวัดวาอาราม พระธาตุเจดีย์

คลองสิบสาม ให้รับทานของทายก คือ สังฆะภัต และสลากภัต เป็นต้น

คลองสิบสี่ เสนาอำมาตย์ ข้าราชการ มีศรีทธาานิมนต์ ประชุมกันในสี่มาแห่งใด แห่งหนึ่ง ในวันเพ็ญเดือนสิบเอ็ด เป็นกาลอันใหญ่อย่าได้ขาด

2.4.2 คลองสิบสี่ผู้ปกครอง

เป็นฮิตคลองที่ชนชั้นผู้ปกครองจะต้องยึดถือปฏิบัติอย่างครบถ้วน โดยเคร่งครัด
คลองหนึ่ง เป็นเจ้าพระยาหรือผู้ปกครองจะแต่งตั้ง เสนาอำมาตย์ ราชมนตรี ข้าราชการ ให้พิจารณา รู้ ผู้ซื้อผู้คัด ผู้ร้ายผู้ตี ผู้ช่างแกล้งแปลงลิ้น มักสับส่อด้อยคำอันหนักอันเบา สมที่จะฟัง จึงฟัง อันไม่ควรฟังก็อย่าฟัง ให้แต่งตั้งผู้ซื้อสัตย์สุจริตเที่ยงตรง ผู้รู้จักกิจจะ ราชการ บ้านเมือง ผู้ไม่ข่มเหงกดขี่รังแก โพร่ฟ้าข้ามแผ่นดิน ให้ดำรงตำแหน่งต่างๆ

คลองสอง เป็นเจ้าพระยาผู้ปกครอง ให้เสนามนตรี ข้าราชการ เป็นสมักรสมานสามัคคีพร้อมเพียงกัน ให้หมั่นประชุมกัน อย่าได้ขาด

ต่อส่วนรวม การเป็นผู้บำเพ็ญทานแก่สมณะชีพราหมณ์ นอกจากนี้ยังมีเรื่องความสามัคคี การทะนุถนอม กิริยาอาการ การพูดจา การเดิน การเป็นคนใจกว้าง มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ยึดมั่นใน พระพุทธศาสนาปฏิบัติศีลห้า ศีลแปด และอุโบสถศีล มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ การขยัน ขันแข็งในการสร้างบารมีให้แก่ครอบครัว

2.3 อีตลีสอง

อีตลีสองเป็นกิจกรรมการปฏิบัติตามประเพณีต่าง ๆ กำหนดไว้ครบทั้ง 12 เดือน ประเพณีที่อยู่ในอีตลีสองส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการทำบุญตามคตินิยมทาง พระพุทธศาสนา และบางส่วนเป็นกิจกรรมทางศาสนาพราหมณ์ตลอดจนลัทธิการนับถือเป็น ความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพุทธ พราหมณ์ และลัทธิการนับถือผี เป็นคติความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อ พฤติกรรมของบุคคลในสังคมอีสานมาก เป็นกุศโลบายช่วยควบคุมความประพฤติของบุคคล และรักษาสภาพสังคมให้มีความสงบสุข ชาวอีสาน เป็นชนบทรอบรู้ประเพณีที่เป็นมรดก สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ และได้นิยมเป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตมาโดยตลอด เรื่อง อีตลีสองคลองสิบสี่ ดังนี้

อีตหนึ่ง เดือนอ้าย นิมนต์พระสงฆ์เข้าปรีวาสกรรม และเลี้ยงผีมด ผีหมอ ผีฟ้า ผีแถน

อีตสอง เดือนยี่ ประเพณีบุญคุณลานทำพิธีสู่ขวัญข้าว

อีตสาม เดือนสาม ประเพณีบุญข้าวจี

อีตสี่ เดือนสี่ ทำบุญมหาชาติหรือบุญพระเวส เพื่อฟังเทศน์เรื่องพระ

เวสสันดรชาดก

อีตห้า เดือนห้า ประเพณีบุญสงกรานต์โดยถือว่า เป็นวันขึ้นปีใหม่ มีการรดน้ำ ขอบพรจากคนแก่คนแก่ สรงน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์ ขนทรายเข้าวัด

อีตหก เดือนหก ประเพณีบุญบั้งไฟ เพื่อบูชาแถนผู้มีอำนาจบันดาลให้ฝนตก ต้องตามฤดูกาล

อีตเจ็ด เดือนเจ็ด ประเพณีบุญเบิกบ้าน ทำพิธีเลี้ยงมเหศักดิ์หลักบ้านหลักเมือง และเลี้ยงผีปู่ตา เพื่อแสดงความขอบคุณต่อผีที่ให้ความคุ้มครองและปกป้องบ้านเมืองให้มีความ ร่มเย็นเป็นสุขตลอดปี

อีตแปด เดือนแปด ประเพณีบุญเข้าพรรษา ถวายเทียนจำนำพรรษาและอัฐฐ บริหารแต่พระสงฆ์

ลาวตะวันออก เป็นกฎหมายที่จัดกระทรวงความผิดเข้าไว้ในมาตราต่าง ๆ เช่นเดียวกับกฎหมายที่กรุงเทพฯ ใช้อยู่ เพียงแต่บางแบบที่คัดลอกมาใช้ในอีสาน (ปิยะนัทร ปีเตอร์รณ. 2528 : 11)

ต่อมาในรัชการพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักฐานปรากฏว่าทรงโปรดให้ประกาศใช้กฎหมายหลักคำคลองเมืองว่าด้วยฮิตสิบสองคลองสิบสี่ ในหัวเมืองลาวทั้งหมด กฎหมายอีสานจึงเปลี่ยนศูนย์อำนาจจากล้านช้างมาขึ้นกับราชสำนักไทย แต่กฎหมายดังกล่าวยังรักษาหลักการเกี่ยวกับฮิตสิบสองคลองสิบสี่และจารีต การบันทึกตามแบบเดิมของท้องถิ่นอีสานเอาไว้ (อรรถ นันทจักร. 2531 : 130)

ต่อมาในรัชการพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักฐานปรากฏว่าทรงโปรดให้ประกาศใช้กฎหมายหลักคำคลองเมืองว่าด้วยฮิตสิบสองคลองสิบสี่ ในหัวเมืองลาวทั้งหมด กฎหมายอีสานจึงเปลี่ยนศูนย์อำนาจจากล้านช้างมาขึ้นกับราชสำนักไทย แต่กฎหมายดังกล่าวยังรักษาหลักการเกี่ยวกับฮิตสิบสองคลองสิบสี่และจารีต ตามแบบเดิมของท้องถิ่นอีสานเอาไว้ (อรรถ นันทจักร. 2531 : 131)

1.2 โครงสร้างของกฎหมายโบราณ

กฎหมายโบราณเดิมเป็นคัมภีร์หนังสือผูกใบลานและหนังสือก้อมใบลาน จารด้วยอักษรธรรม และอักษรไทยน้อย

ปราชญ์ชาวอีสานนิยมบันทึกเรื่องราวต่างๆ ลงในใบลานมากกว่าวัสดุชนิดอื่นๆ สาเหตุสำคัญเพราะคัมภีร์โบราณทางพุทธศาสนานิยมจารเป็นหนังสือใบลานและใบลานเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายภายในท้องถิ่น และมีกรรมวิธีในการจัดเตรียมที่ไม่ยุ่งยากนัก หนังสือใบลานของภาคอีสานมี 2 แบบคือ หนังสือผูกเป็นใบลานขนาดยาว มีความกว้างประมาณ 2 นิ้ว และความยาวประมาณ 23 นิ้ว และหนังสือก้อมเป็นใบลานขนาดสั้นมีความกว้างประมาณ 2 นิ้ว และมีความยาวประมาณ 11 นิ้ว (สุภณ สมจิตร์ศรีปัญญา. 2530 : 2)

อักษรธรรม เป็นตัวอักษรที่มีรูปลักษณะกลมมนคล้ายอักษรอมฤ นักอักษรศาสตร์ ฐวัช ปุณ โฉงก สันนิษฐานว่า ได้แบบอย่างมาจากอักษรอมฤที่มีความเป็นมากับพุทธศาสนา จากประเทศศรีลังกา อักษรธรรมคงวิวัฒนาการมาจากอักษรขวนของล้านนา โดยในระยะแรกกลุ่มชนไทย-ลาว ของอาณาจักรล้านช้างได้นำตัวอักษรขวนมาใช้ในดินแดนแถบกลุ่มแม่น้ำโขง และมีพัฒนาการมาตามลำดับจนเกิดเป็นอักษรธรรม ภายหลังอักษรธรรมในล้านช้างก็ได้แพร่เข้ามายังภาคอีสานของประเทศไทย (ฐวัช ปุณ โฉงก. 2522 : 82)

2. สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนของการวิจัยขั้นตอนที่สอง โดยทำการการประชุมปฏิบัติการสนทนากลุ่ม (Focused Group Discussion) กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants)

2.1 เพื่อนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายการวิจัย

2.2 เพื่อหาข้อสรุปร่วมตามความมุ่งหมายการวิจัยร่วมกันก่อนจะนำเสนอผลการวิจัยตามลำดับขั้นตอนที่สาม ทำการปฏิบัติการภาคสนามเพื่อสังเคราะห์สรุปผล ประยุกต์นำไปใช้เป็นกฎจารีตควบคุมพฤติกรรมทางสังคมในจังหวัดมหาสารคาม และสังคมอื่นๆ ที่มีบริบทเดียวกันตามกรอบแนวทางการศึกษาระดับปริญญาโท เป็น 5 เฟส ดังนี้

เฟสที่หนึ่ง ประวัติ วิวัฒนาการและโครงสร้างกฎหมายและจารีต โบราณ

เฟสที่สอง คติความเชื่อ ค่านิยม และจริยธรรม ฮีตสิบสอง คลองสิบสี่ ในการควบคุมทางสังคม

เฟสที่สาม สารบัญญัติ

เป็นการศึกษาประมวลกฎหมายลายลักษณ์อักษรที่บัญญัติอรรถาธิบายถึงลักษณะพฤติกรรม การกระทำความผิด ซึ่งเป็นการละเมิดและการละเว้นอันให้เกิดผลเสียหายแก่บุคคลและสังคม และการกำหนดบทลงโทษตามพฤติกรรมและสถานะผู้กระทำความผิด ทั้งผลกระทบ

เฟสที่สี่ วิธีสบัญญัติ

เป็นการศึกษาถึงวิธีการดำเนินการหรือกระบวนการเกี่ยวกับการพิจารณา วินิจฉัยคดีความที่อธิบายอรรถาธิบายลักษณะผู้พิจารณาคดี ลักษณะรูปคดีความอันมี วัวพัน หลัก หางพันหัว หังล้านคั้งเผือก วัวเลยเชือก จระเข้เผ่งตอ พระรามแผลงศร ขอนคอกพาเฮื้อ ไหล ไฟลามไหม้ผาสาท นักปราชญ์คอกเวจี คลองเมืองมีบ่ได้ ตกห้องโกลเป็นเม็ชว เทียวทางนอนป่า ผ่าไม้ท่อนเป็นคำ เทียวทางตำหน้าผาก ปากฮ้ายบาบใหม่กัน ใจตีบตันเป็นโทษ ชีมี้า โทคลวดตายคว่ำ กีนท่าของเก่า เกาะข่าเผ่าลงเฮือน ขวัญกินเงินวางยา จักราชขึ้นปลายเป็ลียว ผู้เคียวเจ้าหัวเขา กินเต่าว่ากินแลน กินแตนได้ใช้ต่อ ลูกฆ่าพ่อตายสามคน ชกชนได้หลายสิ่ง จีคร้านจึงเป็นดี บ่ายหนีต้องทีนแก่น กินกาลได้เสียสาม หญิงมานท้องสามเท่าให้เจ้าป็นของ ผู้คลองบ่ผู้ฮืด ตากผ่านเล่นลิ้มฝนของเพาะตน ไปเพื่อท่าน และลักษณะพยานต่างๆ รวมทั้งระยะเวลาอายุความในการยื่นฟ้องคดี

อาจารย์รู้แห่งสภาวการณ์ที่นางมีสามีแล้ว จึงกล่าวแก่นางว่า “ดูรา นางเราก็ได้ให้ตั้งจะสัญญาแก่กันแท้แล แต่บัดนี้นางมีสามีแล้ว ข้าจึงไม่ยอมร่วมเสพสมกับนาง ได้แล ตั้งจะสัญญาที่ให้นั้น ขอให้จบสิ้นแก่กัน ถือว่านางได้ปฏิบัติแล้ว นางจงกลับไปหาสามีเทอญ ขึ้นชื่อว่ากระทำมิจจารเป็นโทษหนักแท้”

เมื่อเล่าปริศนาธรรมจบ นางวิจิตตะสารีจึงถามฤๅษีทั้งสี่คนว่า “อันเขาทั้งสี่นั้นได้แก่สามีนางหนึ่ง เสือ โคร่งหนึ่ง โจรหนึ่ง และอาจารย์ของนางหนึ่ง ในสี่คนนั้นใครล้ำกว่ากันบ้างจึงขอต่อผู้ใด ขอเจ้าฤๅษีทั้งสี่จงแจ้งสงกานแก่ข้าเทอญ”

เจ้าฤๅษีคนหนึ่งบอกนางว่า “เราจึงขอสามีมันล้ำแล อันเมียคนแท้ยังปล่อยให้เป็นผู้อื่นแล” นางวิจิตตะสารีหมายใจว่า เจ้าฤๅษีคนนี้มีจิตใจหึงหวงแล

เจ้าฤๅษีคนสองบอกแก่นางว่า “เราจึงขอเสื่อมันล้ำแล มันหิวอยากอาหารนัก ยังปล่อยให้นางหนีไป” นางวิจิตตะสารีจึงหมายใจว่า เจ้าฤๅษีคนนี้มีรักโลกในการกินแล

เจ้าฤๅษีคนสามบอกนางว่า “เราจึงขอโจรมันล้ำแล ของมีค่าอันจักได้มีมากนัก ยังปล่อยให้นางหนีไป” นางวิจิตตะสารีหมายใจว่า เจ้าฤๅษีคนนี้มีจิตใจอัน โลกในทรัพย์มากนักแล

เจ้าฤๅษีคนสี่บอกนางว่า “เราจึงขออาจารย์ของมันล้ำมากแล หญิงสาวเลอโฉมขนอนร่วมเสพสมด้วยยังไม่รับ” นางวิจิตตะสารีหมายใจว่า เจ้าฤๅษีคนนี้มีจิตใจมักมากในกามคุณแล

เมื่อฤๅษีทั้งสี่คนนั้นได้แจ้งเฉลยใจในคำสงกานแก่นางแล้ว นางจึงรู้ว่าเจ้าฤๅษีคนที่สามเป็นผู้ลักเอาทรัพย์หมิ่นกหาปณะของพราหมณ์ที่ฝากไว้ จึงแจ้งแก่พระยาผู้เป็นพ่อว่า ฤๅษีคนนี้มีลักทรัพย์หมิ่นกหาปณะของพราหมณ์พ่อค้า

สรุป ตำนานเรื่องฤๅษีสี่คน เป็นการวินิจฉัยคดีจากแนวคิดของคนไปสู่พฤติกรรม นางวิจิตตะสารีได้นำปรัชญาปริศนาธรรมเป็นเครื่องวินิจฉัยคดี เพื่ออนุมานสู่สุคติภพ

พยานที่แท้จริง พระยาจึงถามผู้แพ้นั้นว่า “ดูรามิ่งเป็น โจรลักไก่แท้แล มันก็ขานตอบด้วยคำซื่อ
ว่า” ซ้ำก็ได้ลักแท้ นั้นแล พระยาจึงตรัสให้ปรับไหมโทษแก่มัน

สรุป คำานานคู่โจร เรื่องอันหาสักขีพยานมิได้ บุคคลผู้มีปัญญาพึงพิจารณา
ตามกรรมอันเป็นวิสัยแห่งเหตุและผล แล้วตัดสินจึงสุคติแล

ตำนานคดีหญิงสองผัว

เนื้อเรื่อง

ยังมีมาณพผู้หนึ่ง ไปค้าขายต่างเมือง เป็นเวลานานหลายปี ลูกเมียญาติพี่น้องอยู่
บ้าน ได้ข่าวสารว่าตายเสียแล้ว จึงได้ทำบุญให้ทานอุทิศหา ชาวบ้านชาวเมืองก็รู้กันทั่ว อยู่
ต่อมาแต่แก่ญาติพี่น้องได้หาผัวให้นางเมีย และอยู่กินด้วยกัน

ต่อมาภายหลังมาณพผู้ผัวเก่าที่ไปค้าขายต่างเมืองกลับมาถึงบ้าน ได้เห็นเมียเอาผัว
ใหม่ มันไม่ยินยอม จึงพากัน ไปหาเสนาให้ไต่สวนตัดคำ กล่าวแจ้งเรื่องราวทั้งหมดให้แก่เสนา
เสนากล่าวว่า “เรื่องอันเป็นอย่างนี้ เราไม่เคยได้พบเห็นแท้แล เราบ่อาจจะตัดคำตัดสินได้แล
มาณพจึงไปหาพระยา และกล่าวแจ้งฟ้องเรื่องทั้งหมดแก่พระยา พระยาจึงกล่าวว่า “อันเรื่อง
อย่างนี้ กูจักเอาอันอื่นมาตัดสินบ่ควรแล ยังควรก็เอาแต่คำผู้หญิงนั้นตัดสิน หากว่าผู้หญิงรักผัว
ใหม่ ก็ให้เอาผัวใหม่ ผัวมันรักผัวเก่า ก็ให้เอาผัวเก่า ดังนี้ชอบแล หากผู้หญิงรักผัวใหม่ ก็ให้เอา
เป็นผัวเมียกัน ก็เท่าว่าให้สมมาผัวเก่าจึงควรแล ข้าของทั้งหลายที่เขากระทำไว้ทำใด ก็ให้
แบ่งปันกันเสีย แต่หากว่าผัวเก่ามาสู่เรือนเมียให้แบ่งปันทรัพย์ถึงหนึ่งไว้แก่หญิงแล หากว่า
ผู้หญิงมาสู่เรือนผัวเก่า ให้ปันทรัพย์สินข้าวของไว้แก่ผัวเก่าสองส่วน เมียมันส่วนหนึ่งและค่า
ครองผู้หญิงมีทำใดให้ผัวเก่าเอาเท่านั้นเทอญ หากเขาออกเรือนสร้างครอบครัวด้วยกัน ข้าของ
ให้แบ่งปันครึ่งจึงควร อันที่เขาเอาผัวใหม่นั้นจักว่าผิดก็ไม่ได้ เหตุว่าผัวเก่าไปค้าขายข้ามเดือนปี
เป็นอันมากไม่กลับมา ได้ยินข่าวสารว่าตายเสียแล้วดังนั้นแท้ ชาวบ้านชาวเมืองก็รู้ก็เห็น เมีย
มันก็แต่งบุญแต่งทานอุทิศให้มันแท้ ะรอยว่าบุญเขาที่ได้สร้างด้วยกันมาได้หมงคลงเท่านั้นแล
การสร้างครอบครัวด้วยกันเป็นสิ่งที่ยากแท้

หากว่าผู้หญิงรักผัวเก่า ก็ให้เอาผัวเก่าดังเดิมนั้นแล แต่ให้ผู้หญิงแต่งสมมาผัว
ใหม่ ข้าของทรัพย์สินหาได้ใหม่เท่าใดให้คืนแก่ผัวใหม่ตนเสียเทอญ อันว่าข้าของทรัพย์อัน
มันหามาสู่เรือนนั้น ก็ให้คืนผัวใหม่หมดสิ้น แล้วให้แต่งผ้าผืนหนึ่ง เสื้อผืนหนึ่งสมมาผัวใหม่แล
คำอันเป็นฉันทน์ผู้มีปัญญาก็พึงรู้ คำตัดสินนี้เป็นสุคติมณะบัวมิให้ซ้ำ น้ำไม่ให้ขุนแล

สรุป ตำนานหญิงสองผัว คำตัดสินนี้เป็นบัวมิให้ซ้ำ น้ำไม่ให้ขุนแล

ยะเสนา ผู้มีปัญญาเลิศ ได้แก้ไขเรื่องร้ายให้กลายเป็นดี จึงเกิดความพึงพอใจ ให้ยศบรรดาศักดิ์สืบต่อมา

สรุปตำนานกระทู้กินกล้า เป็นปรัชญาธรรมยุทในการแก้ปัญหาการพิจารณาคดีที่มีรูปคดีที่เป็นภยันตรายอย่างใหญ่หลวง จากร้ายกลายเป็นดี

เป็นอุทาหรณ์ลักษณะคดี คดีสอนให้พิจารณาตริตรองถ้วนถี่รอบคอบ ใช้กุศโลบายแก้ปัญหาอันปราศจากอคติ ไม่มีความโกรธแค้นโต้ตอบ ให้ภัยแก่กันและกัน และตอบโต้กันด้วยปรีชาธรรมอันควรแก่การเกิดความสงบสุข เป็นกุศโลบาย บัวมิให้ซ้ำ น้ำมิให้ขุ่น ฐมิให้ลึบ เข็มมิให้ตาย ส้อมมิให้หัก ผึ้งมิให้เพ

ตำนานคดีชนกันตกขัว

เนื้อเรื่องที่หนึ่ง

ยังมีชายหนุ่มสองคนออกจากบ้านไปด้วยกิจแห่งตน ชายผู้หนึ่งได้ข่าวว่าพ่อตาย ชายคนที่สอง ได้ข่าวว่า ไฟไหม้บ้าน ชายทั้งสองคนต่างวิ่งกลับบ้านด้วยความรีบด่วนสวนทางกัน และได้ชนกันบนขัวสะพาน ต่างคนต่างตกน้ำ ทั้งสองไม่ยินยอมเกิดถกเถียงกัน จึงได้พากันไปหาเสนาเพื่อทำการไต่สวนตัดสินคดีความให้ เสนาจึงบอกว่า คนหนึ่งพ่อตาย อีกคนหนึ่งไฟไหม้บ้าน อย่าได้เอาโทษว่าแก่กันเลย ดังนี้ เขาทั้งสองไม่ยินยอมจึงได้พากันไปหาพระยากล่าวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแต่ต้นจนจบให้แจ้งแก่พระยา พระยาจึงถามผู้ปกครองไพร่ราษฎรทั้งหลายว่า “ผู้อันไฟไหม้บ้านนั้น เมื่อมันไปพันการณมันจะกระทำอย่างไรบ้าง” นักปราชญ์ทั้งหลายตอบว่า “อันชาติว่าไฟไหม้บ้านเรือนนี้ หากว่าเจ้าเรือนไปพันการณยอมดับมอดไฟได้ แต่หากว่าไม่อาจดับมอดไฟได้ ก็ยอมเอาข้าวของหนีจากไฟได้” พระยาจึงถามต่อว่า คนผู้พ่อมันตาย นั้นเป็นอย่างไร นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวตอบว่า “ชาติอันความตายในโลกนี้ แม้ที่ว่าพี่น้องเผ่าพงศ์วงศ์มาพันการณเท่าใดก็ดีแล จะมาปลุกคนตายให้ลุกขึ้นเป็นดังคนดีดังเก่ามิได้เลย”

ดังนั้นพระยาจึงตัดสินให้บุคคลผู้พ่อตายนั้นชดใช้ของเสียหายแก่บุคคลผู้ไฟไหม้เรือนนั้น โดยให้คำนวณทรัพย์สินข้าวของบุคคลผู้ไฟไหม้เรือนนั้น มีเท่าใดให้แบ่งเป็นสามส่วน แล้วให้มันใช้ส่วนหนึ่ง คำตัดสินดังนี้ เป็นสุคติปรัชญาธรรมยุทแล

เนื้อเรื่องที่สอง

มีชายชวานาสองคน เมื่อถึงฤดูกาลทำนา ชายผู้หนึ่งไปไถเอาทาสมาช่วยทำนา ชายผู้หนึ่ง ไปซื้อวัวมาเพื่อลากไถทำนา ชายผู้ซื้อวัวมานั้น เชื้อกษัตริย์จึงไป ชายผู้ไถทาสมา

ธิดาแห่งตน จึงได้จัดการอภิเษกสมรส และได้ตั้งให้ราชบุตรนั้นเป็นอุปราช ส่วนนายประตู่ทั้ง
สี่นั้นได้แต่งตั้งให้เป็นเสนาบดี

สรุปตำนานกินแหนง เป็นปรัชญาธรรมยุทธในการแก้ปัญหาการพิจารณาคดีที่มี
รูปคดีเป็นคดีอาพรางให้การเท็จ

คดีสอนให้พิจารณาตริตรองถ่วงถ่วงรอบคอบ ไม่ควรเชื่อแม้แต่บุคคลที่ควรเชื่อ
มีฉะนั้นก็จะเกิดการเสียคางใจทุกๆ ครั้งที่หวลคิดกลับมา เปรียบเสมือนการกินแหนง ที่เสียคาง
แทงอยู่ตลอด เป็นกุศโลบายซ่อนมิให้หัก ผังมิให้เพ

ตำนานคดีกระทู้กินกล้า

เนื้อเรื่อง

ยังมีเมืองหนึ่งเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ มีเจ้าพระยาปกครอง มีเสนาสำคัญ
คนหนึ่ง ชื่อว่า ชัยชนะเสนา ค่อมามีข้าศึกมาถ่วงกล้าชายแดน พระยาจึงสั่งให้ชัยชนะเสนา ไป
แก้ปัญหาหำบับไล่ข้าศึก ชัยชนะเสนา จึงนำกองทัพออกไปสู้ชายแดน

เจ้าพระยาคิดว่า ชัยชนะเสนา ออกไปสู้ศึกจักได้ชัยชนะ หรือจะปราชัยยังไม่รู้ เพื่อ
ความไม่ประมาทจะเสียบพระนคร จัดค่ายป้องกันพระนครไว้ก่อนเจ้าพระยาจึงชี้ข้างเสียบพระ
นคร พร้อมบริวารตรวจตรากำแพงประตูหอรบ ให้ตั้งมั่นเป็นอย่างดี ในขณะที่เสียบพระนครอยู่
นั้นนางเสนาผู้เมียชัยชนะเสนานั้น ก็ได้ออกมา เจ้าพระยาเห็นนางมีลักษณะดี สวยสดงดงาม จึง
เกิดจิตปฏิพัทธ์อย่างแรงกล้าจนไม่อาจระงับใจไว้ได้ จึงกลับเข้าสู่ราชวังคิดหาทางจะเอานางมา
เป็นเมีย

ตกเวลากลางคืนเงียบสงัด พระยาจึงได้ไปยังเรือนของชัยชนะเสนา โดยหวังว่า
จะเข้าหานางเสนานั้น และเอานางเป็นเมีย เมื่อชัยชนะเสนากลับมาก็จะหาทางฆ่าเสีย

เมื่อชัยชนะเสนาจะยกทัพออกศึกนั้น ได้ส่งเสียหามาแม่ลูกอ่อน และนกแขกเต้าที่
เลี้ยงไว้ในเรือน ให้รักษาบ้านเรือนให้ดี

เมื่อเจ้าพระยาขึ้นบ้านเสนาไป หมาตัวแม่เห็นก็รู้ว่าเจ้าพระยา ไม่กล้าเข้า
ส่วนลูกหมาได้พร้อมกันเห่าเสียงดัง หมาตัวแม่จึงเตือนลูกว่า อันนี้อันตราย ความฉิบหายจะ
มาถึง ลูกๆ ไม่ควรเห่า เมื่อเจ้าพระยาเข้าไปถึงกลางเรือน นกแขกเต้าเห็นเข้า จึงแก๊งพุดกับแม่
หมาว่า “คืนนี้เรานอนไม่หลับ จึงอยากเล่านิทาน เรื่อง กระทู้ตักกินกล้า ให้พวกเจ้าฟัง หวังว่า
พวกเจ้าคงพอใจฟัง” หมาคอบว่าเจ้าจงเล่าไปเถิด เจ้าพระยาจึงหยุดฟัง นกแขกเต้าเล่าเรื่องราว
“ชาวนาผู้หนึ่งได้ทำนาว่านกล้าไว้ และได้ฝังไว้ปกหลักโดยรอบไว้เป็นอย่างดี จึงได้ถือหน้าไม้

พวกอาชญาขุนได้นำราชบุตรนั้นไปออกประตูเมืองทางด้านทิศเหนือ ในคำคั้นนั้นทันที และได้แจ้งเรื่องแก่นายประตู

นายประตูจึงบอกว่าการจะนำคนออกไปฆ่ายามคำคั้น ผิดต่อฮึดคลองเมือง นายประตูจะเปิดให้นำออกตอนกลางวันเท่านั้น มิเช่นนั้นจะกินแหงน ดังพระยาปัจจันตะประเทศได้ตัดมือพระยาราชธานีเสียแล้วกินแหงน มีเรื่องว่า เมื่อพระยาปัจจันตะประเทศไปนอกเมืองเพื่อล่าสัตว์จึงได้ถอดแหวนไว้ นกกระเรียนที่พระยาปัจจันตะเลี้ยงไว้เห็นเห็นหัวแหวนสีแดงเข้าใจว่าเป็นเนื้อ จึงได้กินแหวนนั้น เมื่อพระยาปัจจันตะกลับมาไม่พบแหวน พระยาราชธานี(ขันทีปลอมแปลง) บอกว่านกกระเรียนกินแหวน พระยาไม่เชื่อจึงสั่งให้ตัดนิ้วมือทั้งสิบนิ้ว ภายหลังพระยาปัจจันตะประเทศได้รู้ความจริงจึงเกิดการกินแหงน

พวกอาชญาขุนจึงได้นำราชบุตรนั้นไปออกทางประตูด้านทิศตะวันออกและได้แจ้งเรื่องแก่นายทวารผู้รักษาประตู นายประตูแจ้งตอบว่า โบราณไม่เคยฆ่าคนกลางคั้น หากกระทำไปก็จะกินแหงน ดังพระยาได้ฆ่าหมอโหราจารย์ เรื่องมีว่า มีหมอโหราจารย์คนหนึ่งมีความปราดเปรื่องกว่าโหราจารย์ทั้งหลาย ได้ให้ฤกษ์ยามในการจะยกเสาโรงปราสาทแก่พระยา หากทำได้ตามฤกษ์ยามนั้นเสาโรงปราสาทจะกลายเป็นทองคำ พระยาจึงตั้งรื่องป่าวให้ผู้คนมายกเสาโรงปราสาทตามฤกษ์นั้น แต่เสาโรงปราสาทนั้นใหญ่และหนักจึงไม่อาจยกได้ตามฤกษ์ยามนั้น พระยาไม่รู้เหตุนี้ โรงปราสาทไม่เป็นทองคำดังคำโหราจารย์ พระยาจึงสั่งให้ควักเอาลูกตาทั้งสองของโหราจารย์นั้นออกเสียเป็นการลงโทษ

ยังมียายเฒ่าคนหนึ่ง ได้ทราบฤกษ์ยามนั้นจึงได้เตรียมหลุมปลูกกล้วย เมื่อได้ยินเสียงฆ้องก็รีบเอาหน่อกล้วยลงปลูกตามฤกษ์ยามนั้น กล้วยทุกหวีได้กลายเป็นทองคำ และได้นำกล้วยหวีหนึ่งไปถวายแก่พระยา เมื่อพระยาเห็นกล้วยกลายเป็นทองคำจึงได้สอบถามยายเฒ่า จึงได้รู้ความเป็นจริงแห่งฤกษ์ยามนั้น จึงเกิดกินแหงน เสียขายหมอโหราจารย์นั้น

พวกอาชญาขุนได้นำราชบุตรไปออกประตูด้านทิศใต้และได้แจ้งเหตุแก่นายประตู นายประตูจึงบอกว่า กลางคั้นห้ามนำคนไปฆ่าเหตุใดๆ หากยังไม่พิจารณาก่อนให้ถืองแต่ข้อมเกิดกินแหงน ดังพระยาได้สั่งให้ฆ่าสองเฒ่าที่เฝ้ารักษาป่ามะม่วง เรื่องมีอยู่ว่า ยังมีชายคนหนึ่งรู้วิธีการปลูกมะม่วงกว่าคนทั้งหลาย จึงได้ปลูกมะม่วงให้สองยายเฒ่าเฝ้ารักษา เมื่อมะม่วงโตขึ้นมีรสเลิศ มีมะม่วงสุกหล่นลงพื้น มีงูเห่าตัวหนึ่งอาศัยอยู่โพรงดินได้ร่วมมะม่วงนั้นมันได้ขึ้นเสียงมะม่วงหล่นมันจึงไปปลกกัดมะม่วงนั้นแล้วกลับลงโพรงตามเดิม ยายเฒ่ามาพบลูกมะม่วงที่หล่นลงเห็นลูกโตสวยงามคั้นัก จึงได้นำไปทูลถวายพระยา พระยาจึงให้ขันที

ว่าท่านกรุณาขานแท้ให้นำเข้าไปปล่อยกลางน้ำลี้กราวท้องโคนันแล” นายเกวียนจึงแก้กระเซ้ ปล่อยลงที่น้ำลึก กระเซ้ได้กินน้ำมีกำลัง แต่หิวอาหารมาหลายวันจึงลืมนายเกวียน มันคาบ ขาวัวนายเกวียน เมื่อนั้นนายเกวียนร้องกล่าวว่า มิ่งทำสิ่งนี้ไม่ควรทำเค้แก้มิ่งเป็นคุณอันยิ่ง มิ่ง ขั้วถ้อยลืมนุ้แก่” กระเซ้ด้านตอบนายเกวียนว่ามิ่งหากกุมตะแบงผูกกูแน่นเหลือสิ้น อันว่าโทษ ท่านนี้มีมาก ควรที่กูจะกินมิ่งแท้ แต่กูจักกินวัวมิ่งเดียวนี้ นายเกวียนด้านแถลงความว่าหากมิ่ง จักกินกูแท้ให้ถามท่านทั้งหลายดูก่อน โทษควรกินจึงกิน

แต่นั้นเขาจึงพากันเดินหาผู้ที่ควรแก้การตัดสินใจ พบบงเห่าตัวหนึ่งจึงถามให้ตัดสินใจ ความให้ งูนั้นหากเป็นพวกกระเซ้ จึงตัดสินใจว่านายเกวียนผิดให้กระเซ้กินขอบแล้ว คำ ตัดสินอันนี้เป็นจันทาคติแท้หนึ่งแล

นายเกวียนไม่ยอมจึงพากันไปให้วัวใหญ่ตัวหนึ่งตัดสินใจ ความให้ วัวใหญ่คิดใน ใจว่าพวกมนุษย์นี้ทำบาปแท้แก่ฝูงวัวทั้ง โถนาและลากเกวียน จึงตัดให้กระเซ้กิน อันนี้เป็น โทษาคติแท้หนึ่งแล

นายเกวียนไม่ยอมจึงไปหาแพะให้ตัดสินใจ ความ แพะนั้นไม่อาจมีปัญญาตรึก ตรองได้ เคยเห็นแต่กระเซ้คาบลากกินคน จึงตัดสินใจให้กระเซ้กิน อันนี้เป็น โทษาคติแท้หนึ่งแล

นายเกวียนไม่ยอมจึงพากันไปหาพรานเบ็ด พรานเบ็ดคิดในใจว่ากูนี้หากินอยู่ฝั่ง น้ำแม่่นที่ หากผิดใจกับพวกกระเซ้มันก็จะกินกูแท้ พรานเบ็ดจึงตัดสินใจให้กระเซ้กิน อันนี้เป็น โทษาคติแท้หนึ่งแล

นายเกวียนไม่ยอมจึงพากันไปหาพระ โพธิสัตว์เจ้าที่ไถ่รับไม้แห่งหนึ่งในป่า นั้น เมื่อนั้นพระ โพธิสัตว์จึงถามกระเซ้ว่า “มิ่งมีจิตเคียดแค้นให้นายเกวียนด้วยเหตุอันใด นาย เกวียนทำบาปให้มิ่งอย่างไร ให้บอกตามชื่ออย่ากล่าวคำเท็จ กระเซ้จึง ได้กล่าวตอบว่าข้านี้มีที่อยู่ สุขสบายในสระใหญ่บึงหลวงแห่งนั้น นายเกวียนมันผูกเอาตัวข้ามาโทษท่านมีคังนี้ตัวข้าจึง จักกิน

เมื่อนั้น โพธิสัตว์ได้ตรึกตรองถ้วนถี่ จึงกล่าวกับนายเกวียนว่า ท่านจงผูกมัด กระเซ้ทำเหมือนคังที่ท่านผูกมัดมันมา อย่าได้กระทำเกินก่อนนั้น นายเกวียนจับเชือกผูกกระเซ้ มัดเสมอเหมือนคังมา กระเซ้จึงกล่าวว่า “ครั้งก่อนกระทำมากกว่านี้” นายเกวียนจึงมัดขึ้นอีก กระเซ้บอกว่ายังแน่นไม่พอคังที่เคยผูกมาเมื่อก่อน นายเกวียนจึงขันมัดแน่นไม่อาจขยับตัวได้ เลย แต่นั้นพระโพธิสัตว์จึงถามว่าสระใหญ่บึงหลวงมีแท้อหรือ กระเซ้ตอบว่ามีแท้อ ที่อยู่แห่งข้า สะดวกกล้าสบายใจ ปูปลาทั้งจอกแหนเหลือสิ้น” พระโพธิสัตว์จึงด้านบอกนายเกวียนให้นำ กลับไปที่แห่งนั้น เมื่อไปถึงที่สระใหญ่บึงหลวงอันว่างเปล่า ไม่มีน้ำแห่งขอด นายเกวียนจึง

พิ. จักตัดความปัญหาสามประการนี้ ให้ปลงประมัตถะธรรมลงให้แจกแล้วแลตัดแต่งเทอญ คำอันนี้ไว้ให้นักปราชญ์มีที่ฮ่มเพ็งแล เมื่อปัญหาสามประการนี้คืออันใดจา

แต่แลยังมีมาณะวะสามคน เขาพร้อมกัน ไปคว้า โจรขอมมาได้คำพันหนึ่งแล้ว เขาจักไปขออันอื่น ก็คิดมิดแจบแล้วจึง ไปไว้กับคอมย่าเต่าผู้หนึ่ง กับทั้งห่อส้มป่อยอันหนึ่งก็ฝากไว้ เขาทั้งสามนั้นจึงสั่งย่าเต่าว่าเมื่อ ในตูทั้งสามนี้มาพร้อมกัน ย่าจึงให้ล่าตูทั้งสามนี้ ผู้ใดผู้หนึ่งหากมาเอาไปพร้อมกันอย่าอย่าให้เทอญ ย่าเต่าก็รับเอาปฏิญาณเขาแล้วเขาก็ออกหนีจากบ้านย่าเต่าไปสอดคนอกบ้านเห็นพอชั่วคอยเห็นแลเอ็น ได้ยินถ้อยความแจ้ง จึงเขาเห็นน้ำห้วยอันหนึ่งใสงาม เขาว่าจักอบ เขาคืนเมื่อเอาส้มป่อยมาสระหัวเขาถ่อน ว่าคั้งนั้นจึงใช้ผู้หนึ่งเมื่อเอาส้มป่อยคอมย่าเต่า ย่าเต่าบให้ มันคืนมาหาสองนั้นน้อยหนึ่งมันจึงเอ็นหาสองคนนั้นว่า เชื่อทั้งสองเฮย อย่าบให้หนาวคั้งนั้น เขาสองคนนั้นจึงเอ็นคืนว่า ให้อย่าเต่าให้แก่มันถ่อนว่าคั้งนั้น ย่าเต่าได้ยินว่าให้สองตูคองว่าให้มาเอาถกคำกับห่อส้มป่อย อย่าก็บายเอาถกคำกับทั้งห่อส้มป่อยให้แก่มัน มัน ได้แล้วลงเอ็นย่าเต่า แล้วมันก็พาเฮงหนีหันแล เขาสองคนดูนานบเห็นถิ่นมาหาย่าเต่า ย่าเต่าจึงว่าให้แก่มันผู้เชื่อให้มาเอาตามถ้อยความ เชื่อว่าให้อย่าให้แก่มันถ่อนว่าอัน มันบไปหาเจือเจ้าลือ ขาบยอมแก่ย่าเต่า จักให้ย่าเต่าใช้ ย่าเต่าบใช้ จึงพากันไปหาวิญจลย์ บางผ่องว่าควรใช้ บางผ่องว่าบควรใช้ อันนี้ต่อหนึ่ง

ต่อหนึ่งเล่า ยังมีพราหมณ์ผู้หนึ่งเมี่ยมันประกอบด้วยราคะคณหาเดียวเป็นอย่างยิ่ง พราหมณ์ผู้ศัวจัก ไปค้า เหตุมันราคะคณหาจักต้องอยู่คอมชาย พราหมณ์ผู้ศัวจักบึงความเมี่ยมันจึงอำพราหมณ์ผู้เป็นศัวจัก ไปหาคอมชายอื่นต่างตัวศัวจักมันไว้ พราหมณ์ผู้ศัวจักนั้นจึงไปหาหมอมนต์ให้ควัดรูปไม้แล้วจึงสบมนต์ใส่จึงบอกพราหมณ์ว่าคันทหากให้เป็นคนให้จับบายหูเมืองขวาแล้วให้เมี่ยมันทำนอยู่คอมมันเทอญ มันหากอยู่คอมเมี่ยมันต่างตัวทำนแล คันทหากอิมพึงใจต่อราคะแล้วให้เมี่ยมันจับบายหูเมืองซ้ายมันจักเป็นรูปไม้อยู่คังเกำหันแล พราหมณ์กระทำตามคำหมอมนต์นั้นแล้ว ก็หนีไปค้าหันแล อยู่มาภายหลังเมื่อพราหมณ์ไปแล้ว ในวันหนึ่ง ชายโงงผู้หนึ่งมันหากรู้ว่าหญิงผู้หนึ่งมีราคะคณหาเดียวนัก มันจึงเมื่อเมื่อคินเพื่อว่าจักนอนคอมหญิงนั้น เท่าหากว่ามีคมันงมจัวลวดไปบายหูยนต์ไม้เมืองขวา หุ่นเลขกลายเป็นคนกระทำชำเลาหญิงนั้น แล้วมันปลันจับถูกชาย โงงคนนั้น ไว้เมี่ยมันพราหมณ์เลยจับจวบจุกคำชาย โงงผู้หนึ่งคำพันหนึ่งที่เอวชาย โงงผู้หนึ่ง มันก็แก้เอาไว้แล้ว มันจึงฮ้องให้คนเอ็นมาช่วยคือนผูกเอาชาย โงงผู้หนึ่ง มันย่านกล้วนัก กุมพืดบ่ หลุด หญิงผู้หนึ่งรู้ว่าชาย โงงผู้หนึ่งย่านกล้วนเป็นอันยัง มันจึงรีบจับบายหูเมืองซ้ายเลขกลายเป็นไม้ ชาย โงงผู้หนึ่งจึงบหนี มันย่านกล้วนอันแล บ่านานเท่าใดพราหมณ์ผู้เป็นศัวจักกลับมาฮอด หญิงผู้เมี่ยมันจึงเล่าเหตุอันคนได้คำพันนั้นให้แจ้งแก่พราหมณ์ผู้ศัวจัก ความอันนั้นก็ฝากฎไปสอดหมอมนต์ผู้

วันพหุส เดือนหกขึ้นสองค่ำ จุลละสังกาศ พันสองร้อย 3 สิป 3 ปีมะแม ดินิสก (ประกาศคำเมือง : ลาน 1 หน้า 1) จากตัวอย่างสะท้อนให้เห็นได้อีกประการหนึ่งว่า คณะอาญาสี่ มีอำนาจที่จะประกาศใช้กฎหมายที่บัญญัติขึ้นใหม่ภายในเขตการปกครองได้

2. ตำแหน่งผู้ช่วยอาญาสี่ มี 4 ตำแหน่ง คือ ท้าวสุริยะ ท้าวสุริโย ท้าวโพธิสาร และท้าวสิทธิสาร คำว่า “ท้าว” เป็นคำนำหน้าชื่อของผู้ชายที่อยู่ในสกุลขุนนาง

3. ตำแหน่งเสนาบดี มี 2 ตำแหน่งคือ เมืองแสนเทียบกับสมุทกลาโหม เมืองจันทน์เทียบกับสมุหนายก

4. ตำแหน่งเจ้าพนักงานหรือกรมการเมืองต่าง ๆ ได้แก่เมืองขวา เมืองซ้าย เมืองกลาง เมืองคุกเมืองฮาม เมืองแพน นาเหนือ นาใต้ ชานนคร ชานนทร์ महामนตรี ขาบัญญัติ ชมเมือง และสุโผ ตำแหน่งต่าง ๆ เหล่านี้ถ้าเป็นเมืองมีกษัตริย์ปกครองใช้คำนำหน้าว่า “พญา” หรือ “พระยา” ถ้าเป็นหัวเมืองใช้คำว่า “เพี้ย”

ระดับต่ำกว่าเมือง ประกอบด้วยผู้ปกครองชุมชนขนาดเล็กในระดับต่าง ๆ

ดังนี้

1. ท้าวฝ่ายหรือนายเส้น มีตำแหน่งเทียบเท่ากับนายอำเภอ เป็นผู้ปกครองในระดับเขต

2. ตาแสง หรือนายแขวง มีตำแหน่งเทียบเท่ากับกำนัน เป็นผู้ปกครองในระดับแขวง

3. กวนบ้านหรือนายบ้าน มีตำแหน่งเทียบเท่าผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้ปกครองระดับหมู่บ้าน

4. จำบ้าน มีตำแหน่งเทียบเท่ากับสารวัตรกำนัน หรือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

5.2 ระบบการแบ่งชนชั้นในสังคม

การแบ่งชนชั้นในสังคม หมายถึง การที่สมาชิกในสังคมถูกจัดแบ่งออกเป็นชนชั้นหรือระดับต่าง ๆ เพื่อชี้ให้เห็นว่าบุคคลนั้น มีสถานภาพหรือฐานะสูงกว่า เท่าเทียมกันหรือต่ำกว่าบุคคลหรือคณะบุคคลอื่นในสังคม (ไพฑูริย์ เครือแก้ว, 2516 : 311)

ฐานะหรือสถานภาพของบุคคลเป็นตำแหน่งนั้นมีสิทธิในกลุ่ม ตำแหน่งของบุคคลในชนชั้นต่าง ๆ จะมีข้อกำหนดว่า บุคคลที่อยู่ในตำแหน่งนั้นมีสิทธิอย่างไร มีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อสังคมอย่างไร สิทธิและหน้าที่ดังกล่าวมีระบุไว้ในบรรทัดฐานหรือกฎเกณฑ์ที่ควบคุมสังคมประเภทต่าง ๆ เช่น คำสอนทางศาสนา จารีตประเพณี กฎหมาย ฯลฯ (สุพิศรา สุภาพ, 2522 : 52)

ไสยาสค์ ภิกษุขบู่รู้ว่ากับแก้ว แลนกกาน้ำมานอนอุคฤฎีคอม พระเจ้าก็ยังไม่เอาบัตินุกฤฎาย หน
โลกอาณาจักรใส่ขันห้าบาทขอบแล

ผิวผู้ใดลักข้าวท่านพอเมา ให้ใหม่ห้าบาทให้ใช้เท่าหนึ่งแล ผิวว่าลักพอบุงให้ใหม่เจ็ด
บาทให้ใช้เก้าเท่า ผิวว่าพอหอบให้ใหม่ฮ้อยแลใช้เก้าเท่า

ผิวว่าลักกล้วยฮ้อยให้ใหม่ห้าบาทผิวว่าลักตีกแหวกหนองที่เป็นวงจให้ใหม่ห้าบาท ผิ
ว่าลักน่านาเมื่อเช้าให้ใหม่สองฮ้อยเงินแล ผิวว่าลักเมื่อค่ำให้ใหม่ฮ้อยเงินแล ผิวว่าลักสระบวง
หนองท่านให้ใหม่ห้าบาทแล

ผิแลเฮดเงินค่าควางตัวจะซื้อชายเอาของท่านอาชญาควรรฆ่าเสีย ผิ.บ่ง่าให้อื้อเอาควมัน
มาใส่ราชโกฏิ แห่งพระยาขอบแล

ผิวว่าคนสะหวาดแลย้าท่องข้าว ย่าตันหนึ่งก็ตีให้ใช้ซีกเงิน ผิ.ข่าข้าวแสดแลหลกก็ตี ให้
ใหม่สามฮ้อย สามบาท สามบับ สามซีก สามเลี้ยวแล เหตุมันพางานแล

ผิวว่าลักหมากพลูใหม่ห้าบาท ผิวว่าลักหมากพร้าวหมากตาลได้ของเก่าคืนให้ใช้เท่า
หนึ่ง บได้ของเก่าคืนให้แทนสองเท่า ลักผักลักแดงให้แทนเบ็ยหนึ่ง ลักคราดลักไถได้ของเก่า
คืนให้ใหม่เบ็ยหนึ่ง บได้ของเก่าคืนให้ใหม่สามบาท ผิวว่าลักถ่อลักพาย ได้ของเก่าคืนให้ใหม่
เฟื้องหนึ่ง บได้ของเก่าคืนให้ใหม่เบ็ยหนึ่ง

ผิ.ผู้ใดปลุกพีชะของกินเป็นต้นว่า ตาลพร้าว เมื่อเป็นหมากเจ้าดินมาชิงเอา คังนั้นให้
ผ่าสามส่วน ให้ผู้ปลุกสองส่วน ให้เจ้าดินส่วนหนึ่ง ลักข้างมาข่าคน ใส่ขันค่าคอ ลักจ้วควายเฮือ
ใส่สองฮ้อย ลักหมูใส่ขันฮ้อยหนึ่ง ลักหมาใส่ขันห้าบาท ลักเปิดต้องห้าบาท ลักไก่เบ็ยหนึ่ง ลัก
นกดต่อขันห้าบาท ลักข่าขลักกินขันบาทหนึ่ง ลักผักหมคทั้งสวนขันบาทหนึ่ง ลักแดงเด้าข้าวโพด
สาหลีหมากพิกหมากน่านขันสองฮ้อย ลักเสียมลักพร้าวมีคขันสองฮ้อย ลักช้อนลัก ไซปลาเกดี ใส่ขัน
สองฮ้อย ผิวว่าบได้ของเก่าคืนคังนั้นขันห้าบาท ลักช้อนแห โต่งนามขันห้าบาทบได้ของเก่าคืน
ขันฮ้อยหนึ่ง ลักบวกลักหลุมขันฮ้อยหนึ่ง ลักยาคน้ำทั้งปลาเป็นที่ลวงนามที่เป็นของไพร่ ผู้ใด
หากบอกให้ท่านไปเอาให้ ใส่ขันค่าคอเทอญ ลักขอ ไปงวักควาย ขันห้าบาท ลักจิกก็ห้าบาท

5. สภาพสังคมในยุคกฎหมายจารีตโบราณโบราณ

สังคม หมายถึง มนุษย์ที่รวมกันอยู่เป็นหมู่คณะ มีทั้งหญิงและชาย ตั้ง
ภูมิลำเนาเป็นหลักแหล่งรวมกันเป็นกลุ่ม มีความสัมพันธ์ติดต่อซึ่งกันและกันอย่างใกล้ชิด มี
ส่วนประกอบและภาวะมูลฐานของการดำเนินชีวิตที่คล้ายคลึงกัน (ไพฑูริย์ เกรือแก้ว, 2513 :
25-26) การที่สังคม จะดำรงอยู่ได้ตลอดไม่จำเป็นต้องมีสถาบันต่าง ๆ ทำหน้าที่พื้นฐานในการ

น้อมเอาของสงฆ์มาเป็นของตน ภิกษุทั้งหลายนำไปไหว้พระเจ้า พระเจ้าใส่อบัติปาจิตติย์แก่ ภิกษุคนนั้น แลหน โลกใส่ขันเปรงชอบแล

ผิ.ผู้หนึ่งอยู่สงัด คือว่าที่ลับที่บัง กับเมียท่านสองต่อสอง ขาดังนั้น ให้เขียนถามดู ผิ.ได้ ถึงเมถุนธรรมะ ให้ใส่ขันค่าค้อ แต่ ปากจาคอมกันที่สังคให้ใส่ขันแปลงชอบแล เทียมคังภิกษุคน หนึ่งอยู่ในที่สังคกับมาตุคามยังมีอุบาตอุบาติกาผู้มีศีลห้าศีลแปดเห็น แลมาบอกเล่ายังคามิแท้ ควรใส่ปาราชิกก็ใส่ ควรใส่สังฆาทิเสสก็ใส่ ปาจิตติก็ใส่ หน โลกพิจารณาดูให้แจ้ง ควรขัน เท้าใดจึงใส่ตามพระวินัยพระเจ้าทอญ

ผิ.ผู้หนึ่งไปสับต่อเจ้าพระยาผู้ชักกันให้ม้างจากกันด้วยคำสอนั้น พิจารณาดูเป็นโทษ ให้ใส่ขันไหมแถมัน เหตุว่ามันปากหลาย เทียมคังภิกษุคนหนึ่งม้างสงฆ์ให้ผิดกัน ภิกษุทั้งหลาย นำไปกราบไหว้พระเจ้า พระเจ้าใส่อบัติสังฆาทิเสสแก่ภิกษุคนนั้นแล หน โลกควรใส่ขันไหม ชอบแล

ผิ.ผู้ใดไปชิงเอาดินบ้านแดนเมืองดิน ไร่ ดินนาท่านกลายหลักปักแดนแท้ ควรใส่ขัน ค่าค้อแถมัน เหตุแผ่นดินมีค่ามากหลาย เทียมคังภิกษุคนหนึ่ง ไปชิงแดนดินวัดวาอาสามท่าน กลายที่ฝั่งหลักแท้ ภิกษุทั้งหลายนำไปไหว้พระเจ้า พระเจ้าใส่อบัติปาราชิก เหตุแผ่นดินมีค่า มากหลาย หน โลกควรใส่ขันค่าค้อชอบแล

ผิ.ผู้หนึ่งเอาของท่าน บ่อเห็นเจ้าของแลปลามใส่ใจว่าขี้มก่อนว่าดังนี้ หือว่าท่านผู้อื่น ได้ยินนำก็ดี แม้นหากว่าด้วยคนก็ดีไปควรใส่โทษเหตุมันบได้ลัก ยังฮ้องเสียดหาขาย เทียมคัง ภิกษุคนหนึ่ง ไปเอาไม้ของสงฆ์มาทำวิหารแห่งคน ด้วยคำใส่ใจว่าขี้มดังนั้น ภิกษุทั้งหลายโจทก์ ท่านว่าท่านนี้บ่เป็นสมแล นำไปไหว้พระเจ้า พระเจ้าว่าท่านนี้ใส่ใจสิ่งใด ภิกษุคนนั้นว่า ข้าใส่ใจ ว่าขี้มแล พระเจ้าว่าอนาบัติ หาอบัติบได้ เหตุขี้ม หน โลกบ่ควรใส่ขันเต็ม ผิ.เสียดของอันขี้มเท้า ให้แทนชอบแล ผิ.บ่เสียดก็บ่ควรว่าสังแถมันแล

ผิ.ผู้หนึ่งเอาความผู้หนึ่ง ไปไล่เอาของในสำนักแห่งนั้น ผู้หนึ่งของอันนั้นมันบให้แก่ผู้ มันเอาความไปนั้น มันหากเอาไว้เหิงนานจึงฮู้ ของนั้นให้มันให้มันใช้แทนคงเสียด ผิ.วัดอุอัน หนักเสียด ก็ให้ใส่ขันเปรงแถมัน หากมันหลายจัดว่าลักก็ไปขึ้น เหตุยังเอาความผู้หนึ่งเป็นนิมิต เทียมคังภิกษุคนหนึ่งเอาความนางจุลลนันทาภิกษุณี ไปเอาของสกุลอุปัฏฐากแห่งนางมาบริ โภค แก่ตน ภิกษุทั้งหลายฮู้ไปไหว้พระเจ้า พระเจ้าใส่อบัติปาจิตติย์แก่ภิกษุคนนั้น หน โลกเอาความ ไปหลายเอาเงินนั้นควรใส่ขันเปรงชอบแล

ผิ.ผู้หนึ่งตากผ้าไว้ลิมกั ผู้หนึ่งเห็นกลัวเสียดมันกัไว้ เจ้าของโจทก์ว่า ของกุหากตากไว้นี้ ไผเอาของกุหา ผู้กัว่าค้อยกัไว้แล เจ้าของว่า ท่านลักของกัว่าดังนี้ โทษบมีแก่ผู้กั เหตุบได้ใส่ใจ

พิวาสกุลพราหมณ์นั้นตายเสียที่น้องมันปมี พราหมณ์ต่อพราหมณ์ก็ควรกินครัว
เฮือนพราหมณ์ ผู้ตายนั้นก็ชอบแล ของสงฆ์ก็ดี ของพราหมณ์ก็ดี ให้พิจารณาตามนัยนี้เทอญ

อันหนึ่งผู้ใดจักให้สินแก่ช้อยแก่ไพร่ แก่ลูกขุนท่าน หากบ่เล่าแก่เจ้าลูกขุน แล
เจ้าไพร่ แลเจ้าช้อยคั้งนั้น ให้สืบเสียเทอญ อันลูกท่านก็ดี ช้อยท่านก็ดี เทียวทางคอมกันเห็นพิชะ
ลูกไม้แลชวนกันขึ้นแลแตกตายคั้งนั้นให้ทั้งหลายส่งสการแก่มันเงินช้อยหนึ่งเทอญ

4.24 ลักษณะที่ควรฮับตัดแลบ่ควรฮับตัด

ลักษณะที่ควรฮับตัดแลบ่ควรฮับตัดประกอบหลักพิจารณาคติในคัมภีร์สุวรรณมุกดา
หนังสือผูกโบราณคั้งนี้

บัดนี้จะจาลักษณะอันบุคคละทั้งหลายกระทำกับด้วยวิญญาณและอวิญญาณซึ่งกับอัน
ควรตัดเสียแลบ่ควรตัดเสียแก่บุคคละฝูงเป็นสื่อเมืองแล

เมื่อว่าข้าวของอันควรตัดเสียนั้นเป็นฉัน โฉจา เหตุสักขิมิฉันนี้ว่า

อันว่าอันถ้อยเสียยังแผ่นดินอันนาน ได้ชาวปีด้วยอันเจ้าดินหากเห็นก็ดี ด้วยอัน โจทก์
ถามเอาก็ดี อันว่าอันถ้อยเสียแห่งข้าวของอันนาน ได้สิบปี อันท่านฝูงอื่นหาก ได้ถือเอาไป
บริโกล กล่าวคือเจ้าของหากให้

อธิบายว่า เจ้าของอันบุคคละทั้งหลาย หากให้แก่ท่านฝูงอื่น ไปบริโกล สิ้นเจียรกาล
นานประมาณว่าได้ สิบปีแล้วจึงมาได้เมื่อภายหลังแล มาโจทก์เอาคืนคั้งนั้น ควรตัดเสียแล แม้น
ว่าแผ่นดินก็ดีหากรู้อยากเห็นของตัวแลบ่โจทก์บ่จาเอาท่านฝูงอื่นหากมาอยู่สร้างกระทำกิน แล
หวงแทนพิทักษ์รักษาไว้ สิ้นเจียรกาลสิ้นชาวปี ด้วยอันผู้เป็นเจ้าของเห็นแล บ่ว่าสังแก่ท่าน สิ่งนั้น
ก็ควรตัดว่าล้าเสียแล ประการหนึ่งอริกรถ้อยคำสิบประการ จำเมืองควรตัดเสีย เหตุสักขิมิฉันนี้
ว่าอันว่าถ้อยความทั้งหลายฝูงนี้อันประมาณสิบประการ คือว่า

คือว่าข่มเหงเอาของกัน

คือว่าพนันกันก็ดี

คือว่าปุกตุ่กันก็ดี

คือว่ากระทำผู้สู่มิยอมท่านก็ดี

คือว่าหมายมั่นอาฆาตพยาบาทใจกันก็ดี

คือว่าตัวะพางเอาของกันก็ดี

คือว่าเอาข้าวของผู้ยืมกันก็ดี

คือว่าสิบเอาของกันก็ดี

คือว่าเป็น โจรเอาของกันก็ดี

ได้ช่วยอันเก็บหอมบ่ให้จับหายเสียของอันสร้างใหม่นั้นให้ยกออกสิบพูด ไว้กับที่สองพูดก็ตีพูด
หนึ่งก็ตี อันยังเหลือนั้นให้แก่ลูกสองพูด ให้ได้แก่แม่น้ำพูดหนึ่ง

ผิ.บังเกิดลูกกับแม่น้ำห้าคนให้ไว้ผู้หนึ่ง ของอันได้ใหม่แจกสิบพูด ให้ไว้แก่เจ้า
ที่พูดหนึ่งก็ตีสองพูดก็ตี ถ้านั้นให้ตั้งหอมเข้าก่อนแล้วให้แจกสิบพูดให้ไว้แก่ลูกเก่าแลพ่อนั้น
พูดหนึ่งแล เหตุว่ามันได้คร้วหลังแต่พอมันแล ให้ไว้แก่ลูกคั้นเมียใหม่นั้นสองพูด ให้ไว้แก่ลูกผู้
ถัดนั้นสองพูด สองพูดเพียงไว้แก่แม่น้ำแล ลูกผู้ไว้กับที่นั้นคนพูด ผิ.ลูกแม่น้ำบ่มี เท่ามีแต่ลูกเก่า
หัวได้แก่ลูกหัวนั้นหกพูด ให้ไว้แก่แม่น้ำสี่พูด ผิว่าชื่อผู้หญิงขาดมาสู่ที่ตน ลูกเก่าหัวหนึ่งอยู่กับ
เฮือน พอมันเล่าลูกกับแม่น้ำมีสองคนสามคนคั้งนั้น ให้แจกของนั้นเป็นแปดพูด แล้วไว้แก่ลูก
แก่นั้นสามพูด ให้ไว้แก่แม่น้ำนั้นสองพูดเก็ง ให้แก่ลูกคั้นแม่น้ำพูดเก็ง ให้ไว้แก่ลูกผู้ถัดนั้นพูด
เก็ง ให้แก่ผู้ช้อยนั้นเก็งพูด ให้ไว้แก่แม่น้ำนั้นสองพูดเทอญ

ผิว่าของสร้างได้ใหม่นั้นให้ไว้แก่แม่น้ำสามพูด ให้ไว้แก่ลูกคั้นหัวเก่าสองพูด
ให้ไว้แก่ลูกคั้นอันมีคอมแม่น้ำนั้นพูดเก็ง ให้ไว้แก่ผู้ถัดพูดเก็ง ให้ไว้แก่ผู้ช้อยนั้นเก็งพูด ของอัน
พ่อเขาสร้าง ได้นั้นแล ได้ให้แต่มีชีวิตนั้นอย่าว่าถึงเทอญ ผิว่าพ่อผู้นั้น ได้กินเมืองข่มการ ถ้ายัน
ถ้ำเมืองเกิดคอม ผละคุณพ่อเขานั้น ของอันนั้นให้แจกเป็นเก้าพูด แล้วไว้แก่แม่น้ำนั้นสามพูด
ไว้แก่ลูกหัวแก่นั้นสามพูด ให้ไว้แก่ลูกคั้นมีคอมกั้นนั้นพูดเก็ง ให้ไว้แก่ผู้ถัดนั้นพูดหนึ่ง ให้
ไว้แก่ลูกผู้ช้อยเก็งพูด

ผิว่าลูกหัวแก่นั้นว่ามีไปพ้อเข้าการช่วยพ้องคั้งนั้นให้ไว้แก่แม่น้ำสามพูด ให้
ไว้แก่ลูกเก่าหัวนั้นสองพูด ให้แก่ลูกผู้คั้นมีคอมแม่น้ำนั้นสองพูด ได้ลูกผู้ถัดนั้นพูดเก็งแล
ไว้แก่ลูกผู้ช้อยนั้นเก็งพูด

ผิว่าลูกของหัวบ่มี แม่น้ำก็บ่มีลูก ให้ปันกันคนเก็งเทอญ ผิว่าลูกของหัวมีเท่าพ้อ
ไปข่มการนั้น ของอันนั้นให้แจกปันพูด แล้วให้ไว้แก่ลูกหัวสามพูด ลูกแม่น้ำนั้นสี่พูดเทอญ

ผิว่าลูกหัวเก่าพ้อมันได้ปลูกได้แปลงให้ลงสร้างเฮือนกินตางแล้ว แม่น้ำมีสิ่งของ
พ้อหากให้แล้วเท่าใดพ้อมีแล้วเท่าให้ข่าวมูลเฮือนหลังพ่อนั้นเทอญ ผิว่าตายแลสั่งว่าให้แบ่งให้
ปันจึงปันเทอญ ผิว่าสกุลชาวบ้านชาวเมืองก็ตี มีลูกหญิงลูกชายหากว่าได้ให้ลงสร้างเฮือนกิน
ตาง แลมีการผูกพันเกี่ยวข้องกับด้วยตน บ่เนื่องบ่เจือด้วยกับพ่อแม่คั้งนั้น ผิว่าหัวตายให้ไว้แก่
เมีย ผิว่าเมียตายให้ไว้แก่หัว เท่าให้ข่าวกแก่พ่อแม่ผู้ยังเทอญ

ผิว่าพ่อแม่ตายเสียก็ให้ข่าวกผู้กินมูลเฮือนพ่อแม่เขานั้นเทอญ อันหนึ่งผิว่ามีลูก
ชาย เวียกบ้านการเฮือนบ่ติดกับตัวมันพ่อแม่หากหาเมียให้ก็ตีมันหากหาเมียได้ก็ตี ขายังอยู่เฮือน
พ่อแม่คั้งนั้น ขาสร้าง ได้ก็ตี พ่อแม่มันให้ก็จึงได้ หากเป็นของพ่อแม่สร้างทั้งมวลแล เมื่อเขาจัก

ผิ.สกุลชาวบ้านชาวเมือง ผิ.ไปสู่อาน เชียงเช่นการปมกับตน บ่เนื่องบ่เจือกับพ่อ
แม่ภายหลังผิ.ผัวตายเสียข้าวของอันขาสร้าง ได้คอมกันนั้น ให้ไว้แก่เมีย ผิ.เมียตายเสียให้ไว้แก่
ผัว ให้ข้าวแก่เผ่าพงศังสาพ่อแม่กำผู้ชายก็ตีกำผู้หญิงก็ตีแ

อันหนึ่ง ผิ.ขาผัวเมียหากลงเฮ็ดกินตางการบ้านการเมืองยังติดกับพ่อแม่อัน
เดียวกัน พ่อแม่หากค้าการบ้านการเมือง อยู่ต่างชายค้าขายกินมังมีเป็นดีผู้ลูกชายตายเสียข้าว
ของอันขาสร้างได้คอมกันนั้น ให้ผัวแก่ กิ่งหนึ่งให้ไว้แก่เมีย กิ่งหนึ่งให้ไว้แก่พ่อแม่ เหตุว่าพ่อ
แม่หากค้าการบ้านการเมืองจึงอยู่ต่างค้าขายกินคาย

อันหนึ่ง ผิ.ผู้ชายไปสู่ผู้หญิงขาคมีลูกหญิงลูกชาย ผิ.ขาฮ้างเสียกันให้ไว้กับที่ทั้ง
มวล ผิ.ผู้หญิงตันจักหนีเมื่อหาเค้าหามูลตัว ของอันขาสร้าง ได้คอมกันนั้น ให้ป็นไว้แก่เจ้าที่สอง
ส่วน ผู้บ่ใช่เจ้าที่ส่วนหนึ่ง อันนี้จาเมื่อมันตายเสียกันแล จักกินหามูลตัวแล ผิ.ขาฮ้างกันมีลูกก็ตี
ก็ให้ป็นคังกล่าวแต่ภายหลังนั้นเทอญ

อันหนึ่งผิว่า ด้านผู้หญิงมาเฮือนผู้ชายไปขาดด้วยคำด้านก็ตีปฎิญาณว่าด้านพ่อให้
บ่ทุกสี่ฮ้อยก็ตี เมื่อขาฮ้างกัน ผิ.ยังมีลูกคอมกันสามคน ให้ไว้แก่แม่ผู้หนึ่ง ได้แม่พ่อสองคน ผิ.
ลูกสองคนให้ไว้แก่พ่อผู้หนึ่งแม่ผู้หนึ่ง ผิ.ผัวตายเสียผู้หญิงกินหามูลหลังก็คังนัยคังนั้นแล

ผิ.เจ้าลูกขุนผู้ชายด้านค่าแลเสียขาดเอามาเฮือน เมื่อผัวตายมันคินเมื่อหามูลหลังมัน
ให้แต่ตัวเดียวมันคิน มันมีลูกหญิงชายเท่าใดก็ตีให้เอาไว้ตงเสียง

ผิ.ขาฮ้างกันเสียอย่าให้หนีให้เอาผัวใหม่ ให้เป็นเวียกแก่เจ้าขุนภายหน้านั้นเทอญ
อันหนึ่ง ผิ.เจ้าลูกขุนกำผู้หญิงด้านเอาลูกขุนท่านเป็นผู้ชายมาเป็นผัวคนตัวผู้หญิงฮวดค่า ก็หาก
ด้านแล้วทุกอัน ผิ.ขาฮ้างกันผู้ชายบ่เฟ็งให้หนีให้เจ้าลูกขุนหาเมียให้ ให้ค้ำเวียก ผิ.ขามีลูกชาย
คอมกัน ตามที่ลูกมักอยู่คอมพ่อก็คืออยู่คอมตายก็ตีตามแต่ใจมัก เหตุว่าเป็นลูกขุนที่เดียวกัน
คาย

อันหนึ่งผิ.ผู้ชายเป็น ไทแล ไปเอาช้อยท่านเป็นเมียผิฮ้างกันกันสี่คนก็ตีเท่าใดก็ตีเมื่อ
มันหนีให้เอาลูกไว้ทั้งมวลให้หนีแต่ตัวเดียวมัน ผิ.มันบ่มีลูกหญิงลูกชาย มันหนีให้มันเอาเงินมา
แปงเฮือนช้อยหนึ่งจึงให้หนี

อันหนึ่งผู้หญิงเป็น ไท ได้เอาช้อยชายท่านเป็นผัว ผิ.ผัวมันตายเสียมันจักหนีไปหา
พี่น้องมันอย่าให้เจ้าช้อยผู้ชายว่าสังแก่มันเทอญ ผิ.มันมีลูกคอมกันลูกนั้นเขามัก ไปนำแม่ก็ให้
เขาไป ผิ.เขามักเขาอยู่คอมพ่อก็ตีตามเขา เท่าอย่าให้ผู้เจ้านั้นว่าเป็นช้อยเป็นข้าผิ.ผู้เจ้าหากว่าเป็น
ช้อย แลขายกินให้ใหม่สงช้อยขันแปงหนึ่ง เหตุว่าแม่เขาเป็น ไทแล

ประการหนึ่งสมบัติข้าวของแห่งผู้ตาย หากไปได้สั่งให้ลูกเฝ้าพงศังสาใดคั้งนั้น เขาหากมาสู่วินิจฉัยปันให้แก่เขา เพื่อให้สื่อเมืองปันเต็มคำเสริมคั้งพระ โพธิสัตว์เจ้าแบ่งปันนั้น ถ้าลูกหลานมิว่าผู้ใดมีบุญสมภารแลมีคุณอันยิ่ง อาจเพื่อจกสืบอัครกะหา อัครกะหุดาพ่อแม่ไปภายหน้า บิให้วงศาอันนั้นจิบหายเสีย เอาผู้หั้นพิพย์ข้าวของให้เป็นใหญ่ ล้ามันจึงแบ่งปันตามคุณตามสติแห่งเขาหั้นแล เหตุสักขีมีจันนี้ว่าผู้ใดตั้งอยู่ในศีลห้าศีลแปดเอาจกสืบอัครกะหุดาพ่อแม่ไปภายหน้า บิให้ข้าวของพ่อแม่ส่วนเสินจิบหายเสีย ให้เอาผู้หั้นสืบไว้ให้เป็นใหญ่

ผิผู้ใดบ่ตั้งอยู่ของคั้งนั้น อย่าปะละเขาเสีย ให้เลี้ยงคู่ด้วยข้าวของ ข้าวน้ำเสื่อสาธอาสนาเสื่อผ้าอากร อย่าให้เขาเป็นทุกข์เลี้ยงดูเขาอย่าให้ขาดสกุลวงศาเสีย เพิ่งให้สื่อเมืองแบ่งข้าวของอันควรจำแจ้งแก่เขาเป็นคั้นว่าแก้วแหวนเงินคำเสื่อผ้าอัน ควรข่าวสมผู้หนักผู้เบา เทอญอย่าให้ผิ.สูตรพระธรรมวินัยเป็นสุขติแล

ที่แท้ลักษณะแก่คร้วเฮือน ยังมีหลายประการเป็นจันนี้ ผิว่าลูกก็ดี หลานก็ดี หากยังมีหลายก็ดี เล่ามีคุณเสมอกันคั้งนั้น ให้ปันตามนัยว่าอายกินสี่ ยี่กินสาม สามกินสอง ส่วนนั้น เทอญ ก็หากสมกับด้วยด้อยคำแห่งบูรพาจารย์เจ้าทั้งหลายแจกไว้ในธรรมศาสตร์ อธิบายว่า ข้าวของในคร้วเฮือนนั้น ให้แจกเป็นสิบส่วน เอาส่วนหนึ่งออกเป็นสินแก่วินิจฉัย พิจารณาแก้ส่วนนั้นปันเขาเต็ม นัยอัน ได้แก่แต่ก่อน อย่าให้สื่อเมืองผ่าเอาวัตถุเหลือกว่าส่วนหนึ่งนั้นบ่ชอบ เหตุว่าบิใช่หั้น บิใช่ขันอันใหม่คาย อันว่าผ่าสามส่วนนั้น เท่าวัตถุใหม่สิ่งเดียว วัตถุเก่านี้เท่าแต่ถอดสิบส่วนหนึ่งจึงควร แม้นผละพีชะเครื่องปลูกของฝั๋งก็ดี ก็เท่าผ่าเป็นสิบส่วน เอาส่วนหนึ่งเป็นเบี่ยเช่าจึงควรดีหลีแล นัยหนึ่งอธิบายว่าเจ้าอัครกะกาสำแดงว่าควรผ่าวัตถุข้าวของให้เป็นสิบส่วน เอาส่วนหนึ่งมาเป็นราช โกฏีแก่พระเจ้าแผ่นดิน แก้ส่วนไว้แก่เจ้าของกิน อันนี้ก็หากเป็นบูรารามแห่งชมพูทวีป แต่ปฐมกับพื้นมาคี่หลีแลนักปราชญ์ผู้มีพยาอย่ากระทำหลิ่นเหลือกว่านั้น เทอญ

ลักษณะอันเป็นคร้วเฮือน ผู้ยังมีชีวิตแห่งบุคคลละทั้งหลายเป็นคั้นว่าผู้ชายคือว่าเจ้าขุนอัน ได้ไปสู่วินิจฉัยบ่ขาดเช่นหลัง แลเอาเมียคั้นมาหาที่แห่งผู้ชาย ยังมีคุณเจ้าเลี้ยงให้กินบ้านกินเมือง ของอัน ได้ด้วยคุณแห่งผู้ชายเมื่อหาฮ้างกัน ของอันด้วยผละกินเมืองนั้น ให้ปันคนเก็ง

ผิผู้ชายตายเสีย ยังมีลูกชายลูกผู้เค้าให้ปันมาก้ามูลพ่อของเขาสั่งได้ย่อนเมืองนั้น ให้ปันมาแก่ลูกเก็งหนึ่ง ผิ.บิมีลูกพ่อแม่ที่น้องสาว โจทก์เอากินคร้วให้ปันมันเก็งหนึ่งเหตุได้ผละด้วยคุณแห่งผู้ชายอันหนึ่ง เมื่อมันผู้ได้กินเมืองจกตายนั้นของอันเก่าหอมไว้นั้นบ่ควรจกแจกปันให้แก่ผู้ใด ไปได้ถวายเป็นแก่เจ้าผู้เป็นใหญ่ อันปลูกแบ่งให้กินเมืองนั้น ให้จกของนั้นสามพุด ให้จัน

4.20 สกวลี่จ่าพวก

สกวลี่จ่าพวกประกอบหลักพิจารณาคติในคัมภีร์สุวรรณมุกขาหนังสือผูกโบราณคั้งนี้
ที่นี้อาจารย์เจ้ากล่าวตำนานด้วยนัยหนึ่งอันมีสกวลี่จ่าพวกตามชาติแห่งเขา

ลูกจ่าพวกหนึ่งนั้น พ่อก็ผู้เดียวแม่ก็มีชาติอันเดียวแล ได้กล่าวในคาถาห้า อัน
ตำแดงว่าลูกชายมีสิบสาม อธิบายคั้งนี้เล่า ถ้าลูกชายทั้งหลายสิบสามจ่าพวกนี้ เมื่อพ่อแม่เจ้า
เสียนยังมีชีวิตฮับผู้ใดแลแจกปันของให้แก่เขาก็ตามใจผู้พ่อผู้แม่ หากให้แก่เขาก็หากแล้ว เมื่อ
พ่อแม่เขาแลตายข้าวของพ่อแม่บ่ได้สั่ง ผิ.แลมิตั้งนั้นจะแจกปันกันคั้งถือ ให้แม่นธรรมศาสตร์นี้
จา.....

4.21 จาฮิตบ้านสิบหกประการ

จาฮิตบ้านประกอบหลักพิจารณาคติในคัมภีร์สุวรรณมุกขาหนังสือผูกโบราณคั้งนี้
จาฮิตบ้านอันผิดมีสิบหกประการคั้งนี้

ที่เหมืองมาถมให้เป็นนาก็ผิด

ที่นาขุดให้เป็นเหมืองก็ผิด

ที่นากระทำให้เป็นบ้านก็ผิด

ที่บ้านมาทำให้เป็นนาก็ผิด

ที่กลางฝ่ายบ่ให้เป็นฝ่ายก็ผิด

ที่บ่ควรวีให้มีฝ่ายให้มีฝ่ายก็ผิด

ที่ขั้วบ่ให้เป็นขั้วก็ผิด

ที่บ่ควรมีขั้วให้มีขั้วก็ผิด

ที่เป็นทางแลตันเสี้ยก็ผิด

ที่บ่ควรแบ่งทางเล่าแบ่งทางก็ผิด

ที่หลุมที่หนองข้งไว้เป็นนาก็ผิด

ที่นาขุดให้เป็นหนองก็ผิด

ควรรกระทำแลบ่กระทำก็ผิด

ที่บ่ควรเป็นฮิดแลให้เป็นฮิดก็ผิด

ที่บ่ควรรกระทำแลกระทำก็ผิด

กันแล้วประโยชน์ของบุชชาว่าคั้งนั้น ผิ.แล้วประโยชน์นะเอาคืนได้ อันท่านบ่ให้เลยาคทีนเอาไว้
ก็เอาคืน ใต้ของฝูงนี้บริสุทธิ

หลักข้อที่หนึ่งฮ้อยสิบเจ็ด ชาวบ้านชาวเมืองทั้งมวลหามากินเสียค่าสูปีท่านเจ้านา
ยังกินเสียค่า อย่าให้เข้าได้ถอดถอน ผิ.เขากินบ่ช่วยเต็มเวียกบได้ไปส่งมาฮับ จึงถอดถอนให้ผู้
ใหม่มากิน ผิ.ท่านยังได้เวียกท่าน เจ้านาหากยังกุมถอดถอนให้ผู้อื่นกินเขากุมค่าดีกันโทษเจ้านา
คาย

ผู้กินนาท่านให้มีเหล้ายา อาหารการกินกับเหล้าฮอดไปหาเจ้านาสูปี หมายไว้ให้ผู้
ว่าท่านถือนาฮัดกินสูปี แต่งเหมืองแต่งฝายแล้วคั้งนั้น ผิ.เจ้านายังเห็นแก่ผู้ใหม่แล ถอดเสีย เขา
ผูกตักันตายก็ตีเจ็บก็ตี โทษเจ้านาหนักแลเมื่อถูจกให้ตกกล้าลงนาสูปีปกติฮัดคนาบ่แต่งอันให้ผู้ว่า
ยังฮัดเจ้านาเขี้ยวว่าบ่ฮัดจึงให้ผู้ใหม่มาหาฮัด เขาผิดเถียงฆ่าพันกันเจ็บก็ตีตายก็ตีบ่เป็น โทษแก่
เจ้านาแล

หลักข้อที่หนึ่งฮ้อยสิบแปด คนถือนาบ่เอื่อกลางคืนผู้หนึ่งกินเหล้ากลางลาดกาลดี
แลเมาฮ้ายให้เจ้าค่านเอาผูกไว้ฮ้างเช้าตื่นตาฮ้างฮ้างจกเจ้ามันจึงให้นำไปส่งผิ.บ่ส่งฮอดเจ้ายังเสียฮ้อย
ท่านให้แทนค่า คนผู้หนึ่งผิ.บ่ฮ้างจกตัวมันให้นำไปหาหมื่นล่ำม ผิ.ฮ้างจกตัวมันก็ตี เห็นเครื่องอาวุธ
กับตัวมันก็ตี มีคั้งว่ามีคบ้องก็ตี ชูดไฟก็ค้อย่าให้นำไปหาเจ้ามัน ให้มันนำไปหาหมื่นฮอกหมื่น
ล่ำมพิจารณาดูโทษมัน กินเหล้ายาแต่ผู้ใด ต้องถือนันว่ายังเห็นเครื่องว่าเป็นคนฮ้ายแล

หลักข้อที่หนึ่งฮ้อยสิบเก้า ผู้ใดจิมบ้านกลางคืนถือนันว่าเป็นคนฮ้ายให้ใส่ขันเทียม
โจรเทอญ

หลักข้อที่หนึ่งฮ้อยยี่สิบ คนบ่มีบ้านก็ตี คนเข้าบ้านก็ตี คนทั้งหลายตอนก็ตี ผกเอา
ก็ตี ได้ผู้หนึ่งทางทางหลวงไกลอันถือนันเอื้อนให้เอาไปหาหมื่นล่ำมทั้งสองพิจารณา ดูเหตุผู้ไปคว่ำ
กลางคืน ผิดกับด้วยโทษ ประการหนึ่งมีค้ำสงสัยแก่มันมากถือนันว่าเป็นคนฮ้ายแล

หลักข้อที่หนึ่งฮ้อยยี่สิบเอ็ด ผู้ใดถือนันกินสินก็ตี ถามบ่ได้ก็ตีไปคว่ำถือนันอยู่จึง
เห็นก็ตี คัดหนี่จู้โทษใส่เขาก็ตี เห็นกันอยู่หลอนยุบขาดเอาด้วยง่ายให้อ้อนแก่บ้านเมือง เอื้อนมี
หังมีขวา บ้านมีจำมีกวน ให้เอาฮัดบ้านคลองเมือง ให้เอาเจ็ยเอาลายไปใส่ จับพิจารณาตาม
คลองเมือง ควรได้ควรเสียบไปหมกกัน ให้กวนสารตัดแต่งให้จิงเอาเว้นแต่เห็นฆ่าลักคนโจร บ่
ผู้ที่อยู่เข้าเอื้อนมัน คั้นจับขาดได้แล้วให้นำไปหาหมื่นล่ำมทั้งสองพิจารณา อันหนึ่งเว้นไว้เห็น
ฮ้อยลักหนี่เข้าบ่าวลักหนี่กวนบ่ผู้ที่อยู่เข้าเอื้อนเขาเห็นทางชอกทางลาดลีให้จับเอาแล้วให้
ไปบอกเล่าแก่สองหมื่นล่ำมให้ผู้ มีผู้ค้ำพาษาช้องให้คาดไว้ ให้ผู้ค้ำมาสู่อาชญา ยังหนีแลคายให้
เอาคอมผู้ค้ำเทอญ

หลักข้อที่หนึ่งฮ้อยสิบเอ็ด แม่บ้านผู้เมืองอันพระยาให้กินบ้านกินเมืองมัน
ตายหล่างพระยาเจ้าจิงคร้วเฮือน ยังมีลูกเมียหลานเหลนพี่น้องวงศาเขา ให้มันตามลำดับผู้ชั้นผู้
ปายลูกเต้าเขามีสืบแนนแทนเชื้อให้แทนหมู่ซุมให้ไ้ราชการ ผิ.บมีพี่น้องลูกหลานเผ่าพงศัวงศา
จงนำขึ้นราชโกฎเจ้าแผ่นดินทอญ ผิ.เมียเค้ามียเคิมบมี ยังลูกเล็กเด็กน้อย เมียน้อยหลายคนผู้ใด
เจ้าเฮือนไว้ให้อาณัติจัดเคิม ลูกน้อยเมียปายช้อยคนให้อาณัติเป็นใหญ่แก่ท่าน

หลักข้อที่หนึ่งฮ้อยสิบสอง ผู้บ้านผู้เมืองอันกินบ้านกินเมืองมาแต่ก่อน บ่ได้
พิจารณาอุ้พิรุชอุคในอาชญาสัง พระยาเจ้าคนใหม่ขึ้นนั่ง อย่าฟ่าวลิดฟ่าวมังเสียให้นาม ยศศักดิ์
ให้ไว้คั้งเก่า เมื่อใดมีราชการเขาบ่ใส่ใจอาสาจิงถอดไ้เนาเขา ให้ผู้ใหม่กินทอญ

หลักข้อที่หนึ่งฮ้อยสิบสาม เฮือค้ำขายขึ้นล่องท้องเทียวแต่สิบห้ามาเชิงค้ำข้าว
เคิมเฮืออันล่องมาจอดเคินพันตา ผิ.เฮือคั้นสี่ศอกให้อาณัติกินข้าวห้า ให้เอาแถบหางสองดวง พวง
หลังหนึ่ง ถ่อหนึ่งไว้แฮการเมือง ถ่อหนึ่งไว้แฮเคือเหลือเคือขาด ลำนันเก็งตำพื้นมาได้ให้ผ่อน
เสียห้าบาท มาได้ให้ผ่อนชาว มาได้ให้ผ่อนสิบให้อาณัติเจ้าค้ำพื้น ลำคัมมาได้ให้ผ่อนลง เฮือ
ฮอดเจ้าคั้งบ่าวเพรวเจ้าขุนเอาข้าว ไ้ข้างดงมาหากวานก็ดี ข้าวให้นามาส่งขุนกวานก็ดี อย่าเอา
ตุกเคินแต่พ่อข้าวจิง ผู้เยี่ยมห้องเฮือจิงก็ดีเทียมบั่วก็ดี ผิ.เฮือมีจุมตาผ่าสาค ตัดตุกเคิน ผิ.เฮือจิง
หอมบั่วเทียมก็ดีเฮือค้ำแต่สบท่าทำให้มีแต่ของฝากหมากคาวไปเล่าแล้วให้กาย

หลักข้อที่หนึ่งฮ้อยสิบสี่ เกินลาดอันพันด่อนฮับกินเช่นฝักคองหายบ่ได้นั้น
ขวนขวยแผ่นหน้าตาคนหน้าเบียนอย่าเอาแก่เขาผู้ไ้คนึงขายฮ่วมหน้าตาคนเบียนให้ช่วยเสีย
คอม เจ้าหน้าตาคนหน้าเบียนนั้นทอญอย่าเอาออกเหลือ อันหนึ่งอย่าไปคว่าเอานอกลาดนอกตีมา
ตกลาดถึงเอา

หลักข้อที่หนึ่งฮ้อยสิบห้า หน้าเกินทางน้ำอย่าเอาเฮือทางน้ำเฮือหนึ่งล่องมาได้ขึ้น
ถึงเกินให้จอด ผิ.บ่จอดให้กินให้ดู อันท่านใส่ด่อนหมายตาแหลวให้จอด ผิ.ยังล่องกลายชั่วพัน
วาก็ดีฮ้อยวาก็ดีให้ถือเอาของค้ำคองเสี่ยง ผิ.น้ำถิบใส่บ่จอดทันใจไ้ค้กลายแต่ฮ้อยวาสองฮ้อยวา
อย่าว่าสัง เหตุน้ำถิบผัน ผิ.บ่มาแก่ตุกเคิน มีเอหนึ่งวันหนึ่งให้ถือเอาของค้ำคองเสี่ยง ผิ.เขามา
ขอให้ผ่าถ่อจิง ผิ.เฮือถ้อยฮ้อยความเจ้าขุนให้อาณัติสองส่วนกินส่วนหนึ่ง เงินค้ำคองแสงในถง
ท่านอย่าเอา อันใส่เครื่องค้ำของขายอย่าฮ้อย เอาเฮือขึ้นมาเกินค้ำพื้นเกินพันตาเฮือแผนแลฮาน
เฮือคั้นสามศอก สามห้องมีเครื่องค้ำขายมีคั้นว่าเกือปลาส้มปลาแคกให้อาณัติหล่มชาวเงิน ผิ.
คั้นสี่ศอกหล่มสามสิบเงิน คั้นเกินมเหศักดิ์เอาแล้ว ให้หมายหน้ากิดเกินหน้าคั้งเอาผ่อนขึ้น
ตามลำดับเท่าฮอดเกินพันตา เกินคค้ำปา สิบไปเป็นลั่นลคค้ำพื้น เกินมเหศักดิ์เอาแล้ว อย่า
ให้อาณัติ เกินคค้ำเป็นเกินหน้าคั้งเกินเชียงจูน เกินปาสิบเป็นเกินหน้าคั้ง เกินเมืองตั้ง เกิน

ได้ ทางน้ำนี้เป็นทางเรือแพเที่ยวขาย ผิ.ถ่อถึงดินเขาปไ่คินใ้เรือแพท่านเป็นอนตายอันใดให้ พิจารณาตามคลองเมือง

หลักข้อที่เก้าสิบแปด เรือท่านกลับทาดท่าไหลเสีย ผู้ไคยังผู้จักเรือให้เล่าบอกแก่ เจ้าเรือ ผิ.บ่ผู้จักเข้าให้บอกผู้บ้านได้บ้านเหนือ เหลือไว้เป็นสัมพันธ์สัญญา เจ้าเรือไปไ้ท่าหาให้ บอก ให้เจ้าเรือให้ค้าขายเป็นหมากหัวเรือก่อน เรือเฟิ่นให้กินบ่กินบ่ชอบ อันหนึ่งได้เรือท่าน ไหลควมมือ ผิ.บ่บอกให้ท่านผู้เป็นสักขีไว้แล้ว เจ้าเรือไปไ้ท่าหา เจ้าเรือให้ค้าขายแก่ผู้้นั้นเป็นเงิน เก็งหนึ่งจึงเอาเรือนี้เทอญ

หลักข้อที่เก้าสิบเก้า อันหนึ่งได้ไหลควมกินหนึ่งสองกินนั้น ผิ.เจ้าเรือไปไ้ต้อคจะ เอาเรือนี้ ให้เจ้าเรือให้ค้าขายแก่ผู้ไค้นั้นเป็นเงินบาทเงินเบี้ยเทอญ อันผิ.ได้เรือท่านแล้วแล หากเรือเสียให้ใหม่ถ่องขันแปลงหนึ่งแล้วเรือท่านให้คืน ผิ.บ่คืนให้เอาค่าเรืออันไค้นั้นให้แก่ เจ้าเรือตงเสียงเทอญ

หลักข้อที่หนึ่งร้อย เจ้าช่างนายช่างไปแชไปล้างบ่ถือช่างให้ดี ยังไปพื่อนไปหลี่ เรือแพท่านหล่มจมเสียของท่านก็คี่ช่างไปฆ่าเรือท่านแตกก็คี่ ให้เจ้าช่างนายช่างแทน ผิ.นายช่าง เป็นข้อยให้เจ้าช่างแทน ผิ.ว่าพ่อค้าคนเจ้าข้อยบ่แทนให้ตัวข้อยผู้นายช่าง ผิ.ช่างราชวังพระยาเจ้า ก็ให้เอาตัวมันผู้ชี้ช่าง ผิ.ลูกเมียมันมิให้ขายแทน ผิ.หากช่างหากหลู่หากแข็งเสียฟันบ่ฟังทั้งหลาย เห็นแล้ว หากถันกำลังอย่าว่าสังเหตุใจสัตว์ตัวนั้นแม่นเจ้าแม่นความมัน มันก็จักขจัดจกฆ่าเหตุ มันแจ้งคาย

หลักข้อที่หนึ่งร้อยหนึ่ง ผู้ไคถักน้ำนาท่านใ้ขนาดคนให้ใหม่ขันหนึ่งสองร้อยเงิน ผิ. เอาแต่ทางเหมืองหลวงสาธาารทั้งหลายอย่าว่าสัง

หลักข้อที่หนึ่งร้อยสอง ผิ.ผู้ไคถักเอาเนื้อถักแห้ว ถักหลาวท่านก็คี่หมาท่านขบก็คี่ ผิ.ได้ของคืนใหม่ถ่องขันแปลงหนึ่ง ผิ.บ่ได้ใหม่ขันแปลงหนึ่ง

หลักข้อที่หนึ่งร้อยสาม ผู้ไคพระยาเลี้ยงกินบ้านกินเมืองผู้ไคไปข่มเหิงเอาชวดเอา งาคำบ้านเมืองมีคั้นว่าเงินคำล่าหอบกอกแขบพลิกเทียมชิงหอมบัวข้าวชวดหลวงเจ้าเสียปกติบ่ เอาตามพิมพ์จาฮัดแลงข่มเหิงตั้งบิบเอาเหลือ คือว่าแลเบี้ยหลวงเสียปกติเท่าไคบ่เอาเท่านั้น ยัง ข่มเหิงเอากลายคืนแต่ก่อน เหลือใจให้ไพร่มาอ้องมาคางพระยาเจ้า ให้สวนคจกเสียนา ของ ไพร่เหลือจึงเอาคืนตงเสียง หาให้บ่ได้ ใช้ลูกเมียข้อยบ่าช่างมีมัน เพื่อค้ำบมีให้หากมาอ้องให้ใ้ ขันค่าค้อไพร่หนึ่ง ของผู้นั้นให้เอาเท่าของผูไคแล้วให้ค่าสามส่วน จำเมืองส่วนหนึ่ง ราชโกฏี ส่วนหนึ่ง วินิจฉัยส่วนหนึ่ง

หลักข้อที่แปดสิบเก้า ผู้ใดเอาเหล่าเชื้อสีท่านมาผิดกิน ใส่ขันแปลงหนึ่งยังแตกให้แทนค่ามิ.แต่ถูกวน ให้ไหเหล่าเชื้อส้มถั่วจ๊กใหม่ขันแปลงหนึ่ง ผิ.สหาวนทักไหเหล่าเชื้อท่านแตกใหม่ขันหนึ่งสองฮ้อยเงิน เหตุท่านว่ามันมีผี ท่านจ๊กเชื้อไว้เพื่อให้สวัสสะดีคาย ผิ.ท่านให้มาตคแต่ตั้งค้อยบ่มายังอนตายวัวควายช้อยคนท่านตายท่านว่าเป็นความให้แทนค่าของเพิ่นคายนั้นเทอญ

หลักข้อที่เก้าสิบ ผิ.วัวควายกินข้าวแสกให้แปลงชาว ผิ.ชนกองข้าวกองแสกให้แปลงชาวห้า ผิ.บอกแล้วบ่มาแปลงวัวควายผู้คนท่านด้านให้แทนค่า เหตุโลกหาว่าเจ็ดควางวัวควายข้างม้าปากช่วยไว้ ได้กินข้าวท่านเมื่อฝิ่งปลูก ให้ปลูกแทน ผิ.กินเมื่อข้าวแก่เป็นสาวคั้งคั้นก็คิดกันมานก็ดีให้ตะมวนดูข้าวน้อยมากให้แทนข้าวกิน ผิ.ช้อยคนลูกเต้าเลี้ยงเด็กน้อยเลี้ยงให้แทนสองเท่ามิ.แม่เจ้าเต้าเฮือนเลี้ยงให้แทนสามเท่า สัตว์ทั้งหลายบ่หอนมาแกงของเลี้ยงของดูท่านเสีย ผู้ใดยังได้ฆ่ากินของท่านตายให้ไร่ค่าตงเลี้ยง สัตว์คายนั้นมอบเสียแก่มันผู้ฆ่า ผิ.บ่ตายจำปัวให้ดี ให้เป็นการดั่งเก่า ผิ.ปัวใส่ขันแปลงหนึ่ง ผิ.แต่เจ็บสมพอไหมครวห้า ผิ.ป่วยการที่ให้เสียค่าทั้งหมด

หลักข้อที่เก้าสิบเอ็ด ผิ.ได้เป็นช่างม้ายังหนักกว่าวัวควายเพราะยังเกิดกับค้อย
ราชการ

หลักข้อที่เก้าสิบสอง ผู้ใดใดตัดผมม้าตัดหางทำให้ตัดคอเสีย ผิ.ม้าปล่อยม้าลัดให้ตัดนิ้วมือเสียสองนิ้ว

หลักข้อที่เก้าสิบสาม ผู้ใดขี่ช้างม้าเลี้ยงวัวควายลงนาท่านใหม่ขันแปลงหนึ่ง ผิ.ช้างใหม่สามฮ้อย ผิ.ข้าวแก่แล้วเลิกกินแทนสามเท่าบ่มีให้ตะมวนดูน้อยหลายให้แทนสามเท่าเทอญ ผิ.ช้างม้าวัวควายลงเหยียบเสีย เสียเท่าใดให้แทนเท่านั้น สัตว์บ่ได้ตั้งใจก็คคาย

หลักข้อที่เก้าสิบสี่ ผิ.เฮือล่องแก่งก็คิเชื้อท่านเล่มหนึ่งล่องก่อนเล่มเหนื่อมาตั้งหล่มเสียของให้เล่มเหนื่อแทน ผิ.ที่น้ำฮ้ายทั้งหมดที่แก่งฮ้าย ให้ผ่าส่วนหนึ่งค้อยเคราะห์เขา ผิ.คนตายก็ให้แทนค่าสองส่วน ผิ.เล่มได้ตั้งเล่มเหนื่อล่องมานั้น ใส่ใจอยากให้กลายท่าหล่มเสียหากแล้ว ผิ.เฮือขึ้นเฮือเล่มได้ก็ตั้งเล่มเหนื่อเสียของท่านให้แทนตงเสียง ผิ.เล่มเหนื่อป่วยตั้งเล่มได้ อย่าให้กายท่านนั้นหล่มเสียของค่าแล้ว ผิ.แล้วได้จอดเนบอยู่ในที่ไกล แล้วเฮือเหนื่อมาโหยคมาตั้งเล่มได้เสียของให้แทนถ่องหนึ่ง ผิ.หากไหลคมะตั้งเล่มได้ เฮือเหนื่อหากหล่มเสียค่าแล้วเคราะห์หากฮ้ายแล ผิ.เฮือท่านไหลมา เฮือได้บ่จอดอยู่ยังถ่องขึ้นตั้งเฮือเหนื่อหล่มเสียของให้แทนตงเสียง คนท่านตายให้ใช้คนท่าน

เอามันผู้ขัดเวียกนั้นมาเปลี่ยน ค่าจ้างให้มันผู้บ่มาเฮ็ดเวียกนั้นเสีย ตามกวางเวียกตัดไว้ แลวันให้
มีเงินเท่านั้น แม่นขุนกวางหากได้ให้คนเฮ็ดตาง ก็ให้ค่าสามเวียกคอมผู้สามเวียก

หลักข้อที่เจ็ดสิบเจ็ด ผิ.อาชญาขังกระอ้ายแก่เจ้าเวียกแลเกียกกาย คือว่าผูกตีให้มัน
สู่ขวัญหกสิบ ผิ.ได้ผูกด้วยเชือกด้วยปอให้สู่ขวัญหกเบี่ยเงิน

หลักข้อที่เจ็ดสิบแปด ผู้หนึ่งเฮ็ดเวียกก็ขังบ่ขังสามเจ้าเวียกแลเกียกกายบ่พิจารณา
ให้ถี่ ค้อนผูกตีลูกเวียก เลือดบ่ตกขางบ่ออกให้สู่ขวัญหกเบี่ยเงินขันแปลงหนึ่ง ผิ.ตีพอเลือดตก
ขางออกผูกด้วยเชือกปอให้สู่ขวัญหกเบี่ยเงินขันใหม่หนึ่ง เหตุท่านบ่ผิดผูกท่านแล

หลักข้อที่เจ็ดสิบเก้า ลูกศึกลูกเวียกผู้ใดอาชญาบอกให้ไปเอาราชการศึกที่ใดก็ดี
คันเจ้าหมวดไปลูกศึกไปให้ทัน ลูกศึกผู้ใดบ่ย้ายพร้อมกว่า บ่มาพร้อมกว่าเจ้าศึกจักเสียหน้า
เหตุหัวเรือป่วยท้ายเรือบ่จอด

หลักข้อที่แปดสิบ เจ้าศึกยังฮบเลวลูกศึกหนีจากเจ้าศึกพระยาเจ้าจักฆ่าเอาใส่
สินจ้างหาร ผิ.ลูกศึกฮบเลวชวด เจ้าศึกจักลงตั้งทัพเอาตั้งตั้งก็ดีย้ายไปทัพหนึ่งสองก็ดี ลูกศึกบ่
ย้ายทัพด้วย อันเป็นผู้เล่นผู้กินตามตีนพระยาเจ้า แลยังแต่งผู้ตามหน้าตามใจ ไปตั้งเรืออยู่คอม
อย่าฟ้าวว่าสังแก่ผู้ลูกศึก อันเป็นผู้เล่นผู้กินคอมพระยาเจ้านั้นเทอญ

หลักข้อที่แปดสิบเอ็ด คันแดงเมื่อข้ามศึกยังฮบเลวกันไปแพ้กำไคยังมีตัวเขาเข้ามาสู่
สมการอย่าให้ผู้ใดหยุดขาดเอาเป็นข้อยคนไต่ผู้เจ้าขุนเข้าสู่สมการ แต่เมื่อไปแพ้กัน ผิ.ยังแพ้ได้
ข้ามศึกอันเป็นครอบครัวลูกเมียมันให้จัดให้แก่มันบรรณาคุณเขาผู้ใดหัวถึงคน ผู้ชายห้าสิบ ผู้หญิง
สามสิบตามผู้น้อยผู้ใหญ่ เหตุอาสาเจ้าอาชีวิตแลกลาย

หลักข้อที่แปดสิบสอง หลายคน โหมกัน ได้ช้างม้าเข้าคนกลางศึกผู้ใดขี่คอช้างก็
ได้แก่มัน ผู้ใดขี่หลังม้าชกแค้นก็เป็นของมัน ผู้ใดผูกเอวคนได้ก็เป็นของมัน ผิ.เขา ได้ผูกพร้อม
กัน ผูกเอวแควนหนัก ผูกแขนอย่างมึก คันหากย้ายหนีมาหาทัพสาวคราวจอนนอนผู้ใดยังจับยัง
ขาดเอาเซย ท่านมีโทษ ผิ.หลุดจากมือให้แทนถ่องหนึ่งวัวควายผู้ใด ได้ถือเอาเอาเชือก ให้ได้แก่ผู้
นั้น ผิ.ช้างม้าวัวควาย ข้ามศึกอันใดมาตกเป็นของคนแล้วยังปล่อยเสียในทัพศึกเล่า เจ้าศึกยัง
ติดตามไปบ่ขาด ผิ.ผู้ใดได้ให้ฆ่าถ่องข้าเอา ผิ.บ่ตีบ่ได้นำผู้ใดได้ให้เป็นของผู้นั้น ผู้คนเซยลักหนี
คาบทัพศึก ออกพันทัพศึกควสามพันวา ผู้ใดได้เป็นของผู้นั้น ผิ. ไปพันสามพันว่าอย่าฟ้าวเอา
ชเลขท่าน ผิ.คำปากเซยบ่ว่าลักหนีแท้ ให้ฆ่าตามลำดับมัน โกลัโกลยุดิตตามที่ควรเทอญ ผิ.พันสาม
พันว่าคันเข้าเซลยบ่ได้ไป แควว่ามันไปควว่าหากินอย่าฟ้าวฟังถ่ามันเทอญ เกิดประเทศใดเทียบ
ห้อยมกักคิยินตีประเทศนั้นแล ผิ.ย้ายทัพถิ่นยังจ่องหน้าทัพเป็นสามพันวาสี่พันวา บ่เพิงว่าเขาลัก

ครัวเรือน ผู้ชายตาย ผู้หญิงจึงมูลผู้ชาย แต่มูลหลังพามาก็ได้ เค้ามูลข้าวของกำผู้ตายเกิดเอาพื้น
เสี่ยงแล เว้นไว้แก่เขาฮักกัน หากจ่ายสู่กันจึงเสี่ยงเท่าใดความให้แล้วเทอญ

หลักข้อที่ห้าสิบเก้า ของแถมูลหลังผัว มาซื้อผู้มูลเมียกินก็ดี เสี่ยงเท่าใดก็ค่าแล้ว
ของมูลเมียซื้อชุกกินเสี่ยงเท่าใด ค่าแล้วเทอญ

หลักข้อที่หกสิบ สองซู้ก็ดี มิตรสหายกันก็ดี ฮักกันหากให้ข้าวของเงินค่าเสื้อผ้า
แก้วแหวนแก่กันด้วยศรัทธาค่าแล้ว อย่าว่าสังภายลุนเอาคืนบ่ได้แล

หลักข้อที่หกสิบเอ็ด บ้านเมืองเป็น โจร โภษะภัยอันตราย มิตรสหายพี่น้องกัน ไปฝาก
ข้าวของไว้ค่อม ด้วยคำให้มันตายก่อนจึงเอาว่าคั้งนั้นให้ตามปฏิญาณ ผู้ใดสวนเอาของท่าน ผิ.
สวนคกให้ไหมสองเท่าใส่ขันแปลงหนึ่ง

หลักข้อที่หกสิบสอง ผู้หนึ่งสวนเอาช้อยท่าน ได้มาใช้กินก็ดี ผู้เจ้าช้อยรู้ว่าสวนเอา
ผิ.ผู้สวนได้เล่าช้อยให้ตามจริงคุณสวนหนึ่ง ผิ.ยังขัดแข็งสวนเอาช้อยท่าน สวนคกแมนช้อยท่าน
ให้คืนตงเสี่ยง ใส่ขันค่าคอกหนึ่ง ผิ.บ่ใช่ช้อยตัว แลสวนใส่ขันไหมหนึ่ง

หลักข้อที่หกสิบสาม ผู้ใดเอาช้อยท่านมาขายกิน สวนคกว่าเป็นช้อยท่านแท้ ใช้
สองคนใส่ขันค่าคอกหนึ่ง ผิ.ผู้ขายนั้นลูชะ โทษเล่ง อย่าว่าสัง ผิ.บ่ลูชะโทษ ให้ไล่เอาผู้ชายมือ
เขียวผู้หญิงมือซีกยังได้ช้อยคืน จักให้เอาค่าแวง ผิ.บ่ได้เอาช้อยคืนกันให้แทนสองคนขันค่าคอก
หากแล้วเท่านั้นแล

หลักข้อที่หกสิบสี่ ผู้ใดภายหน้าอย่าว่าสังถ่อน เหตุท่านกินแวงด้วยวัตถุท่านได้
ตาย ผู้ใดรู้ว่ามันเป็นช้อยท่านผู้อื่น บ่ใช่ช้อยท่านผู้ชายคนใด ให้เอาขันไหมหนึ่งเสมอ ดังสมคบ
ค่อมกันค่าแวงให้ผู้ชายเสีย

หลักข้อที่หกสิบห้า มีผู้หนึ่งเล่าโลมเอาช้อยท่านมาใช้สินท่าน ให้ใส่โทษแก่ผู้เอา
ถ่อลวง ขันค่าคอกหนึ่ง ค่าแวงไล่เอาค่อมมัน ผู้เอามาถ่อลวง ผู้เจ้าเฮือนบู้ ว่าเอาช้อยท่านมา
ถ่อลวงอย่าว่าสังเทอญ

หลักข้อที่หกสิบหก ผู้หนึ่งว่าจักขายช้อยแท้ จักมาโอมจักได้ขายบั้นใด ผู้นั้นลัก
หนีหากแล้วอย่าว่าสังแก่ผู้ใดช้อยท่านเทอญ

หลักข้อที่หกสิบเจ็ด ไพรวโท ผิ.ท่านบ่ได้ว่าจักขายช้อยท่าน หากไปถามเอา ช้อย
ท่านผู้นั้นลักหนี ให้หาช้อยท่านให้ได้ ผิ.บ่ได้ช้อยท่านให้มันแทนช้อยท่านแก่ช้อยท่านตามข้า
ช้อย ที่อาัยงกายสิบวันก็คีสิบห้าวันก็ดี มันผู้ช้อยจะช้อนหนีอย่าว่าสังแก่ผู้ถาม ได้ช้อยท่าน
เทอญ

หลักข้อที่สี่สิบสี่ ผู้ซัดหัวไว้กลางวัน ปักขวากหลาวไว้กลางวันที่ก็ ยังถือท่านตาย ให้แทนคนผู้ตาย โศคนึง ผิ.เจ็บให้สู้ขวัญหกเบี่ย ผิ.กลางคืนถือคนก็ดี สัตว์ตัวของเลี้ยงของดู คายก็ค้อย่าว่าสังแก่เจ้าหัวเจ้าขวากเทอญ เหตุกลางคืนนี้ก็จักจะด้วยสงสัยหลายแล

หลักข้อที่สี่สิบห้า ผิ.ไธ่มาฮั่วสวนท่าน ปลุกพิชะท่านล้อมไว้ฮับประตูคาดฮิงไว้ก็ คี อันหนึ่งสิ่งของท่าน ถือเสมอดั่งกลางคืนแลให้ขุดคูเทอญ

หลักข้อที่สี่สิบหก ขอลูกท่านมาเลี้ยงเป็นลูกตน โหญ่ภายหลังผู้พ่อขอมันบ่แก้วน อย่าว่าสัง ของกำหนดให้เอา อยากรู้จึงด้านเจรจาเส็งเอาคอมพ่อแม่เทอญ

หลักข้อที่สี่สิบเจ็ด ขอลูกท่านมาเป็นลูกตน ผิ.บ่แก้วนหนีเมื่อหาพ่อแม่เก่าก็ดี ญาติ เผ่าพงศวงศา เชื้อแนวแถวเลือดมันก็ดี ให้ยังคำมันให้ผ่าคำมัน อันพ่อแม่ถึงเลี้ยงมันนั้น ได้จักปี ให้ยุบหากัน ผิ.ขอขาดเลี้ยงแต่น้อยแท้ ผิ.กินเมื่อหามูลมัน ให้เอาคำมันเต็มถีบ ผิ.ขอเมื่อใหญ่ให้ ผ่าดองคำมันให้พ่อแม่ขอ ผิ.มันไปที่อื่นพ่อแม่ของมันว่าให้ไปจึงได้ บ่ให้ไปบ่ได้แล

หลักข้อที่สี่สิบแปด ผู้หนึ่งชายข้อยมันก็ดี ชายลูกชายเมียมันก็ดี ภายหลังมันอยาก กินมาหาพ่อแม่พี่น้องมัน คำเท่าใดให้แก่ท่าน ผิ.ไปที่บ่ไซ่หมู่ของมัน ผู้เจ้าบ่ขายหากแล้ว

หลักข้อที่สี่สิบเก้า ผู้ใดหากินบ่ได้ ชายข้อยคนก็ดี ลูกก็ดีกิน ผิ.มีปัญญาให้เอา ปัญญาให้เขาใช้ค่าเท่าเท่า อย่าให้ขึ้นค่าหลั่นเก่าเทอญ

หลักข้อที่ห้าสิบ ผู้ให้ลูกหญิงลูกชายไปเป็นลูกท่านขอ ภายหลังพ่อแม่ถึงตาย บ่ ควรค่าวมาเกินครัวเรือนพ่อแม่ถึงได้แล เท่าควรกินด้วยผ้าสิบส่วนกินส่วนหนึ่ง ผิ.พ่อแม่ถึงสัก หากให้เมื่อยังมีชีวิตหากแล้ว

หลักข้อที่ห้าสิบเอ็ด ลูกผู้ท่านขอมันสักพ่อแม่ถึงเที่ยวมายามอยู่คอมยังตายด้วย พยาธิอันใดก็ค้อย่าว่าสังถ่อน ลูกเค้าไฟห่อนให้ตาย

หลักข้อที่ห้าสิบสอง ลูกหญิงอันด้านหาขาดแล้วก็ดีภายหลัง บ่ให้ไปสู่ท่านก็ดี สอง จำพวกนี้ ควรกินครัวเรือนพ่อแม่ถึงคนได้แล เท่าให้กินด้วยอันขาวเทอญ

หลักข้อที่ห้าสิบสาม ชายผู้ไปสู่ท่านขาดก็ดี หญิงผู้ไปสู่ท่านขาดก็ดี เขาเป็นผัวเขา เป็นเมียกันแล้ว ของอันเขาพ่อแม่ถึงให้ลู่อันเขาเอากันเป็นผัวเมียนั้น ว่าเป็นของเขาผัวเมียทั้งสอง ผิ.ผัวตายได้แก่เมีย เมียตายได้แก่ผัวพ่อแม่ควรเอาได้แล ผิ.บ่ยอมกันให้ผ่าสามส่วนไว้แก่ ผู้เป็นผัวยังก็ดี เมียยังก็ดี ไว้แก่พ่อแม่ผู้ตายส่วนหนึ่ง เหตุว่าผู้มาสู่ตายยังจักเอาของท่านเห็นลูก หญิงนางสาวตนตายจักเอาคืนบ่แม่นแล

หลักข้อที่ห้าสิบสี่ ผู้จักตายสั่งว่าให้ไว้ครัวเรือนแก่ข้อยก็ดีหลานก็ดี อย่าม้างคำ ผู้ตายฉั้นเทอญ แม่นว่าให้ไว้กับวัวควาอาฮามที่ใดก็ดี ก็ให้นำไปไว้ที่นั่น แม่นสักลูกหญิงชายมัน

โทษอย่าสงสัยเทอญ ผิ.เลือคคกสูง้วญหกเบ็ยเงินผิ.ตีเจ็บไข้พองจำรูบ ให้สูง้วญหกเบ็ย ยังเส็ย
องคะเส็ยการให้ใช้แทนสองฮ้อยเงินผิ.สูงนขึ้นไม้ก็ตีตายเจ็บปวดอย่าว่าสัง ผิ.มันผู้หนึ่งผลักไส
ตกตายก็ให้แต่งตั้งหลังนั้น เทาอย่าบปใหม่ไสโทษ ผิ.ตัวโคเอาตัวนั้นสูง้วญกันเท่านั้น ผิ.
ตายเอาตัวแทนตัวเท่านั้นก็แล้ว

ฮับเอาสูง้วไปนอนเฮือนท่าน เจ้าเฮือนยกอริกร ไส้ขันแปลงหนึ่งสมมาเฮือนท่านชาว
เงิน

หลักข้อที่สามสิบสอง ผู้ใดพักเขาเฮือนท่าน เส็ยของท่านในขณะนั้นเจ้าของหลัง
น้ำคว่ำบวยได้ ให้แทนทั้งมวล ผิ.เจ้าของตั้งสังจะบ่ได้อ่าให้แทนเทอญ บ่คั้งนั้นให้เอาใจด้วย
อันผ่าต้อง ผ่องสองเขาไว้ให้แต่งตามคลอง ผิ.เจ้าเฮือนบักผู้แขกลักแท้ สูง้วญให้กระทำด้วยสาต
คะสินมีต้นว่ากินข้าวกับแลง ผู้แขกบ่ได้ให้ไสโทษตามวัตตอุ้นน้อยอันหลายเทอญ ผิ.แขกแล
กระทำบ่คิด ให้ใหม่เท่าอันของเส็ยนั้น สูง้วญหกเบ็ยเงิน เหตุคำอายถึงท่าน ผิ.เจ้าเฮือนสูง้วให้หลัง
น้ำ จักว่าเส็ยว่าอัน ก็ให้หลังแล้วแต่งตามสังจะ ผิ.มันผู้แขกลักแท้ให้ใหม่ตามคลองเทอญ

หลักข้อที่สามสิบสี่ ผิ.เช่าเฮือท่านไปด้อนมาฮับ ในบ้านในเมืองท่าน ผิ.หาความ
กันฮอดเจ้าขุนให้เส็ยวันสองแวนเบ็ย ยังเส็ยเฮือท่านให้แทนตามอัน ได้ด้านกันนั้น ผิ.เฮือแตกให้
ผู้เช่าแบ่งให้ดี เจ้าเฮือบเข้าใจเอาให้ผู้เช่าแทน ตามคำอันได้ด้านแต่เท่านั้น เฮือให้ไว้แก่ผู้เช่าเอา

หลักข้อที่สามสิบห้า แม่่นยืมวัวควายเกวียนช้างม้าเส็ยผ้าสิ่งของอันใดก็ดี ให้แต่ง
สันเค็ยวนั้น ส่วนคังของอันเช่านั้น ยังก่ายด้วยอันให้ค่าเช่าแก่กัน ตามอันด้านกันนั้น พันคังของ
อันแตกหากขาดก็ตีจิบหายเส็ยก็ตี ก็หาค่าแทนของท่านแล

หลักข้อที่สามสิบหก ขึ้นล่องท่องเที่ยวทาง หากยังแพพักเฮือท่าน หากไว้กับท่า
แตกบิ่นบ้านข้างเส็ยให้แปลงของท่าน ให้ดี ผิ.แปลงดีแล้วเจ้าของบ่เอามอบเส็ยแก่ผู้เฮือแตก ให้
เล็งดูอันเก่าอันใหม่ ฮวดค่าอันซื้ออันขายนั้นเห็นว่าแตกเส็ยแล้ว จึงขึ้นค่าเต็มสินเมื่อซื้อใหม่นั้น
บ่แม่่นคลองให้วัตตุนั้นเป็นประมาณ

หลักข้อที่สามสิบเจ็ด ยืมคำถือบ่ได้อ่านค่า คำแก้วเจ้าของว่าคำสิบ ให้หลังน้ำเอา
กันหลังได้ให้แทนค่าคงเส็ยง

หลักข้อที่สามสิบแปด ผู้ผิดกันสองหากอยู่ที่ตัวถือค้อนก็ตีอาวุธก็ตี ขาบ่ออกสู่กัน
อันนั้นให้เป็นโทษสู่ก่า ผิ.เขาเอิ้นค่ากันเท่าใดก็ตี พิจารณาคุณเขาค่ากันนั้น ให้ถามสากสี่ผู้
ผู้ใดเข้าชวนก่อนให้แต่งขันเอาใส่ผู้ขายฮ้อยสองบาท ผู้หญิงหกลีบตามยุติเทอญ

หลักข้อที่สามสิบเก้า ผิ.ข้อยลักไปหาอยู่คอมเขาสมมาลาโทษกันแล้ว จักเอาไปส่ง
กัน ให้ส่งเมื่อวันให้แจ้งแก่ตา ผิ.คำบ่ผู้จักหน้าคนจิบเอาไปส่ง ผิ.เจ้าเฮ็ยยกเอาด้วยคำว่า มาดีแล้ว

หลักข้อที่ยี่สิบเอ็ด ช้างตัวน้อยให้หลักตัวใหญ่ ผิ.ช้างน้ำมัน ตีฝางฮาดสำคัญ ตัวบ่น้ำมันให้หลักตัวน้ำมัน ผิ.หากหลักแล้วก็ดี บ่ทันหลักก็ดีช้างน้ำมันพานายได้แทงเอาไว้บ่ได้ หุนเสี้ยพินชวดแทงตายอย่าว่าฮือเทอญ ผิ.ช้างตัวน้ำมันนายบ่ลับบ่พินไว้ ยังแทงท่านตายให้ใช้ค่าถ่องหนึ่ง ผิ.ตั้งไสไล่แทงแท้ให้เจ้าช้างแทนค่าตัวช้าง ผิ.ช้างราชวัตร บ่ให้ลับพินไว้ไว้ด้วยแข่งขา บ่ฟังอย่าว่าฮือเทอญ

หลักข้อที่ยี่สิบสอง ท่านเพียงช้างในเดือนท่านก่อน เจ้าขุนหากได้เอาช้างไปเพียงเมื่อลุนบ่อยู่แลช้างเพียงก่อนได้แทงตายหากแล้วเสี้ย ผิ.ช้างตัวเพียงลุนแทงตัวเพียงก่อนตาย ให้เอาตัวแทนตัว บ่อันให้เจ้าช้างใช้แก่เจ้าช้างตัวนั้นคงเสี้ย ผิ.ช้างตัวเพียงก่อนนั้น หากบ่ใช่เค้นเจ้าช้างตัวปล่อยก่อนนั้น ภายลุนมีช้างตัวหนึ่ง น้ำมันก็ตีบ่น้ำมันก็ตีหากไปปล่อยเดือนอันนั้นว่าช้างฮ้ายให้เอาช้างเขาหนี เขาหากบ่เอาหนี ได้แทงตายหากแล้ว ผิ.ช้างตัวปล่อยก่อนได้แทงตายหากแล้ว หากผู้คนสู้ว่าช้างมันแข็งแรงจึงบ่เอาหนีจากกัน ผิ.จักปล่อยช้างตัวก่อนหากหาคืน เข้าคืนให้อนุญาตแล้ว จักปล่อยที่เป็นคืนเจ้าที่ เหตุเจ้าหากให้ท่านปล่อยก่อนแล้ว เรียกกว่าว่าช้างตัวลุนนี้จึงที่ท่านแล ยังเป็นนอนตายแก่ช้างตัวก่อน ให้เจ้าช้างตัวลุนแทนค่าช้างตัวตายนั้นคงเสี้ย ผิ.เจ้าคืนบ่พิจารณาให้ที่แลให้อนุญาตสู้ตัว ให้เจ้าคืนแทนค่าช้างตัวตายเก็งหนึ่งให้แก่เจ้าช้างตาย ผิ.เจ้าคืนแล้วว่าช้างท่านเอามาปล่อยนี้บ่เป็นที่ปล่อยเพียงคั้งนั้น หากยังคืนปล่อยแท้ บ่เป็นโทษแก่เจ้าคืน เท่าให้พิจารณาช้างทั้งสองนั้นตามอันหนักอันเบา

หลักข้อที่ยี่สิบสาม ผิ.ช้างโงงพระยาเจ้าปล่อยเพียงที่ใดก็ดี ให้เขาเอาช้างเขาหลัก ผิ.บ่หลักแทงตายหากแล้ว ผิ.ช้างเขาแทงช้างหลวงตายให้ช้างแทน

หลักข้อที่ยี่สิบสี่ ผิ.ผู้เป็นที่น่าเชื่อแก่ท่าน เอามาถามมันบ่มีสังจะมันหลายมันมาสวนกว่านั้นว่า ความหนึ่งแล้วตก มีผู้เจ้ากว่านั้นเป็นความพร้อมเจ้ามัน ว่าให้แม่นความมัน ผู้นั้นก็อย่าถือเอาความ มันเป็นอสังชี แม่ส่วนเอาไพร่เมืองก็ตีเถื่อหนึ่ง มันพร้อมว่าไพร่ได้มาเป็นไพร่แล้วเถื่อหนึ่ง มันเป็นความว่าบ่ใช่ไพร่ผู้มันบ่ถือเอาความมันปากหลายเป็นอสังชีแล

หลักข้อที่ยี่สิบห้า ชื่อของคอกกันขาดแล้วมันให้บ่หมด เจ้าของมาเอาค่าอันนั้นก็ตีอันหนึ่งมันชื่อของแม่ลักโจร มันย่านเป็นโทษ มันฮึดเป็นความว่าบ่ได้ชื่อ ว่าคั้งนั้นก็ตี มันชื่อคอกผู้ใดก็ดี มันได้ชื่อแล้วมันให้ค่าบ่หมด เจ้าของมาเอาค่าอันบ่หมดคั้งนั้น ว่าบ่ได้ชื่อเท่ามาเจียดคายคอกว่าอัน สวนตกมันชื่อแท้ ให้ไหมขันหนึ่ง ผู้ใดเอาเครื่องไว้คอก เห็นของท่านพึงใจยากได้ของท่าน เขาของไปเปลี่ยนแทนเอา ลวดว่าจ่ายขาดแล้วตาย บ่ให้แล้วว่าคั้งนั้น ผิ.สวนตกว่าท่านบ่ได้ขายเท่าเอาไปเจียดแท้ให้ไหมขันหนึ่ง

ผู้หนึ่งถืออาวุธมาสู่เขาเจ้า เจ้าที่ฆ่าตายหากแล้ว อย่าให้เป็น โทษแก่เจ้าที่ ผิ.มันฆ่าเจ้าที่ตายใช้โสศ
ขันคำคอบหนึ่ง ผิ.เจ้าที่บ'ได้ถืออาวุธกำกาง ให้ใส่ขันฆ่าคอบ อย่าให้เขาหย่าฆ่าท่านเทอญ

ผิ.สองคิดกันถืออาวุธอยู่กับที่สู้ทำให้ถือคำกันเสีย ผู้หนึ่งยังเล่นออกที่ไปให้ โหม
ถ่องขันแปลง ผิ.เจ้าที่บ'ถืออาวุธคอบใหม่ขันแปลงหนึ่ง ผิ.ถือค้อนอยู่กับที่สู้คนให้ถือเท่ากัน ผู้
หนึ่งยังออกคนไปใหม่ชาวห้า ผิ.ผู้หนึ่งถือค้อนออกจากที่สู้ท่าน ผู้หนึ่งออกมาสู่เปล่าตาย โหมผู้
ค้อนชาวห้า ผิ.เปล่าออกสู่ท่านใหม่ชาว ผิ.ผู้ใดออกถือค้อนเจ้าที่ถืออาวุธ โหมเจ้าที่บ'ควรแล
เหตุท่านฮักษาชีวิตท่านกับที่ตาย

หลักข้อที่สิบ สองคำกันผู้คำก่อนความหนึ่ง ผู้คำดูสองความถือเสมอกัน ผิ.ผู้
หนึ่งมันเปล่าคอบให้ผู้คำท่านนั้นแต่งข้าวตอกคอกไม่มีเทียนสีคู่สมมา ผิ.ผู้หญิงมียศกว่าให้เอา
ดินมือใส่หัว ผิ.บ'เอาใส่ให้มีเงินขาว ผึ่งเทียนคอกไม้สมมา

หลักข้อที่สิบเอ็ด ผู้ทุกข์แลเจ้าขันผู้มียศต่ำประมาทแลคำผู้มียศศักดิ์ใหม่เอาเป็น
ข้อย อย่าให้ผู้ข้อยหยามดูง่าย ผู้ใหญ่เจ้าให้เจ้านาเจ้าหมื่นหมื่นเจ้าแสนผู้เป็นองอาจสามารถ
อย่าให้ดูง่ายเทอญ

หลักข้อที่สิบสอง ผู้หนึ่งถือหอกคาบว่าจักไปฆ่าท่าน แลขอดเวรกันแต่ก่อนภาย
ดูมันคิดว่าบ'แม่น บ'ไปจากที่อย่าฟ้าว่าสังแก่มันออกไปถึงที่ท่านมีคนห้ามมันก็ดีมันจึงคืนก็ดี
โหมขันหนึ่ง ผิ.บ'มีคนห้ามมัน มันคิดว่าไปสู่ท่านบ'แม่นอาชญา มันหากคิดแต่ก่อนเขตท่านให้
ใส่ขันแปลงหนึ่งแล

หลักข้อที่สิบสาม การไปถามสิ่งของบ'ได้ ส่งถ้อยความหากัน เจ้าที่หากดีผู้แขกสิ่ง
นั้นให้เจ้าที่สู่ขวัญ ตามอันเจ็บใส่ขันสองฮ้อย ผิ.ได้ค้อนสองตีกันเจ็บ ให้พิจารณาตามสักขีพยาน
ดู ให้แต่งตามคลองผู้ผิดคือผู้บ'ผิด ตามลำนาคั่งกล่าวคั่งแล้วนั้น

หลักข้อที่สิบสี่ ผิ.จ้างลูกท่านข้อยคนท่านขึ้นมะพร้าวตาลหวานส้ม พ่อแม่เจ้าของ
บ'สู้ หากเป็นความกันขึ้น ลูกท่านข้อยคนแลคนสินท่านหลอนตกตาย ให้แทนค่าผิ.เข้าฮอดพ่อแม่
เจ้าคนก็ให้ขึ้นกินค่าจ้าง หลอนตกตาย อย่างสังแก่ผู้จ้างถ่อน ทำให้ผู้จ้างเงินห้าบาท ไป
ส่งสการผู้ตาย ผิ.ยังหากความกันฮอดเจ้าขุนให้มีเงินฮ้อยส่งสการ ผิ.เท่าแต่ว่าคอบคอบได้ให้สัง
แท้ให้ยังค่าผู้ตาย ผ่าสามส่วนให้แทนสองส่วน ละเสียส่วนหนึ่ง เหตุปากท่านหากว่าให้แล้วไป
ค้วยแท้ไปเปล่าตาย จักให้คนท่านตายคอบคอบใช้การ

หลักข้อที่สิบห้า ผู้งมั่วแล้วควายไปทางเดียว บ'บอกให้ท่านหลีกไกลหลอนชน
แลจบท่านตาย ให้แทนค่าคนท่านทั้งมวล ผิ.ยังเจ็บให้สู่ขวัญกับเบี่ยเงิน ผิ.ปล่อยไว้กลางทุ่ง
กลางนา หากชนท่านตายให้สัตว์ค้วนนั้นมาฆ่าถ่องหนึ่งส่งสการ ถ่องหนึ่งไว้ผู้เจ้า

ผู้มีโลกะ โมหะ

ผู้มักฟังคำท่าน

ผู้ว่ามาด้วยอันขับอันพื่อน

ผู้ยินดีในบาปหยาบช้ากล้าแข็ง

ผู้ยินดีในโทษแห่งท่าน

4.16 ลักษณะพยานฟังได้

ลักษณะพยานฟังได้ตามราชาศาสตร์กฎหมายโบราณมีดังนี้

1. คปฺลีโน นักบวชผู้อยู่ในคลองธรรมอันชอบ
2. ทานสีลา ผู้ชอบให้ทานรักษาสีล
3. กุติมา ผู้มีตระกูลดี
4. สัจจะวาหิณา ผู้มีวาจาสัตย์
5. รัมมะปะทานา ผู้อยู่ในคลองธรรม
6. อุชชวา ผู้มีใจอันใสซื่อ
7. ปุตตะวันโต ผู้มีลูกหลานมาก
8. กลหารา ผู้รู้กระทำไร่นาค้าขายเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม
9. เตชทโมทินา ผู้ยินดีในคัมภีร์เวทย์

4.17 หลักพินิจนัยสุคติ

หลักพินิจนัยสุคติประกอบหลักพิจารณาคดีในคัมภีร์สุวรรณมุกดาหนังสือผูกโบราณ
ดังนี้

หลักข้อหนึ่ง ผู้ใดสะท้อหวาดเลื่อง มาตัดต้นส้มต้นหวานพร้าวตาลหมากผักท่านเสีย
แลของเลี้ยงของดูท่านให้เสีย ให้ใส่ขัน ไหมสองฮ้อย ผิ.หาส่งบได้ให้ใส่ถอกขาววัน

ผิ.สัตว์มีชีวิตมีวัวควายหมาแมวเป็นเค้าก็ดี สัตว์ตัวมีปีกมีตีนว่าเป็ดไก่ให้แทน
ตัวลำน่า แต่ผู้ลักหนหลังนั้นเทอญ

หลักข้อสอง ของบมีวิญญาณ ให้มันปลุกเครื่องของท่านบกเบาเป็นลูกเป็นหมาก
ผิ.มันบ่ปลูกปองให้ไล่อาหลางแสงงานขายไล่ปีเท่าใดให้ไล่สู่ปีเท่าเถิงได้กินได้ขายนั้นเหตุให้
เป็นผละเจ้าของคาย

หลักข้อสาม ผู้ใดลักอาชญา ไปสันทาบนาบเต็งบาปไหมเอาเบี่ยเอาเงินท่าน

มาตราหนึ่ง ทูบตีกันหัวแตกฟันหักเอามากฎหมายยังเพ่งอาชญาให้พิจารณา
สืบไปถ้าอยู่ถึงสามวันสี่วันจึงเอามากฎหมายจะจับมิได้ ถ้าโจทก์ฟ้องอีกพิจารณาได้

มาตราหนึ่ง ถ้าทาสเค้นใจเจ้าเมียนายเงินด้วยประการใดก็ดี ฟ้องให้เสียกนายน
เงินมา โสภศาลใดๆ ท่านว่าให้มาส่งเงินค่าตัวมันแก่นายเงินเสียก่อนจึงให้มันฟ้องอย่าให้มันฟ้อง
เหนือเงินท่านถ้าเจ้าเงินท่านกระทำผิดความมหันตโทษบ่ส่งค่าตัวก็จับไว้พิจารณาได้

มาตราหนึ่ง ทาสลูกหนี้ส่งเงินค่าตัวและเงินหนี้ให้แก่นายเงิน แลเจ้าหนี้บ่จับถึง
สามทีให้ทาสลักหนีแล้วฟ้องประทับส่งให้เจ้ากระทรวงแพ่งกระเสริม ถ้าเจ้าเงินผู้เนื้อความแล้ว
ถ้าคิดใจว่าประการใดให้เอากันออกมาว่ากล่าวในเวียงกำหนดสามวัน นอกเวียงแปดวันถ้ามัน
ละเงินเสียมิได้ออกมาว่ากล่าวในสามวันแปดวันแลมันจักออกมาว่ากล่าวอย่าเพิ่งให้ว่ากล่าว
สืบไปเลย

มาตราหนึ่ง ราษฎรวิวาทตีกันด้วยเหตุใดๆก็ดีถ้าจะฟ้องแต่ในสิบห้าวันหา
เดือนหนึ่งพันกว่านั้นอย่าจับฟ้องบังคับบัญชาไว้เป็นอันขาด

มาตราหนึ่ง รู้เห็นว่าโจรลักทรัพย์สิ่งของคนไปแล้วค่าความแต่พอเป็นแต่สินไหม
พินัยโทษเบาซึ่งจะยอมกัน ได้ก็ดีแลความเช่าทรัพย์ความหย่าทรัพย์ คอบยอมทรัพย์สิ่งของติด
พันการใดๆก็ดีแลความอาชญาผูกมัดจำต้องเป็นคั้น

อันหนึ่ง มีผู้มาบอกเล่าว่าเมียมีชู้ ผู้ชู้จักตัวชู้ปรากฏแล้วก็ดีถ้าจะกล่าวหาฟ้อง
ฟ้องกันให้ฟ้องแต่ในสามเดือนลงมาพันกว่านั้นอย่าจับบังคับบัญชา ถ้าป่วยโง่แลมีกิจราชการ
ไปทัพบมาแล้วแลป่วยหายให้ฟ้องคดีนั้นแต่เดือนหนึ่งลงมาพันกว่านั้นอย่าจับฟ้องสืบไปเลย

มาตราหนึ่ง ผู้มีคดีฟ้องกล่าวโทษกันว่ามีผู้มาบอกเล่าว่าชายมาทำชู้ด้วยเมียแล
มีผู้ทำลายแก่ตัวแลวิญญาณกะทรัพย์แลอวิญญาณกะทรัพย์ด้วยประการใดก็ตามมิได้เห็นแก่จักกู
แลมีแต่ผู้มาบอกเล่าท่านว่าให้เสียกหาเอาตัวผู้มาบอกเล่านั้นมาถามดูก่อน ถ้าผู้บอกเล่านั้นจับ
สมฟ้องจึงให้เอาตัวผู้ต้องคดีมาพิจารณาว่ากล่าวกับผู้บอกเล่าสืบไป ถ้าผู้บอกเล่ามิจับอย่าเพิ่งให้
พิจารณาสืบไปเลย

4.13 อุตตะริอุทธรณ์สิบสองประการ

อุตติอุทธรณ์สิบสองประการตามราชศาสตร์กฎหมายโบราณมีดังนี้

ให้พิพากษาอภัยคำไพร่มาประหารราษฎร แก่อาคันตุกะ ยางกนขอข้าวมา
ฮ้องทุกข์ต่อเจ้าเมืองกรมการ พิจารณาอย่ากำฮายนานความให้กระทำฮ้อยสุขทุกข์ของราษฎร
ทั้งปวง อย่าให้เจ้ากระทรวงหลวงกรมเข้าไปว่าหักห้ามอภัยคำคอยไต่ถามพิพากษาเอาความจริง
อย่าเห็นแต่สินบนเลย ถ้าเจ้าทุกข์มาฮ้องว่าผู้พิจารณาจับเอาข้าวของเงินทอง แลเครื่องสักการะมี

ปมิกะเบียนทางเว้าเขียนตาประทับหนึ่ง

ทรัพย์สินของหลวงหลายเหมือนขนทรายเข้าในวัดขาดผิดนัคประการใดท่านมิให้แพ้
แก่กัน ละเมิดนั้น ไปถามซักจะห้ามทักท่านมิได้โดยบทท่านกล่าวไว้ให้แจ้ง

การอุทธรณ์ต่อคดีที่ตัดสิน ไม่ชอบธรรมคู่กรณีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเห็นว่าการตัดสิน
เป็นไปอย่างไม่บริสุทธิ์และไม่ยุติธรรม กำหนดให้ยกเลิกการตัดสินแล้วนำมาพิจารณาตัดสิน
ใหม่ ในกรณีการตัดสินดังต่อไปนี้

1. ตัดสินโดยอำนาจความพอใจแห่งตน
2. ตัดสินโดยเบียดเบียนข่มเหงตั้งเอาข้าวข้องถูกเมียท่าน
3. ตัดสินในเวลากลางคืน
4. ตัดสินในที่ลับร โหฐาน
5. ตัดสินโดยไม่ถูกต้องตามพระธรรมศาสตร์ หรือคลองธรรม
6. ผู้หญิงตัดสินให้ผู้ชาย
7. ตัดสินโดยผู้เป็นมิตรของคู่ความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง
8. ตัดสินโดยโลกเจตนาจำง้าง

4.11 การตัดจำนวนคดี

การตัดจำนวนคดีตามราชศาสตร์กฎหมายโบราณมีดังนี้

ลูกความให้สินจ้างแก่สุภาการะการแลผู้พิพากษาให้สุภาการการคัดแปลงถ้อยคำ
ปิกจำนวนเสียหนึ่ง

ผู้มีอัคระคดีหนึ่งสือจดไว้แก่สุภาการะการว่าจะมาให้ถามก็ดี เดิมเกิดชื่กิดชื่ขาดก็
ดี มิได้มาตามนัดสามนัดให้กฎเอาเนื้อความเป็นแพ้แก่กัน

อันหนึ่งถ้าขาดคัดส่งทรัพย์สินข้างมาเข้าคนขาดสามผิดสามนัดจึงให้กตเอาคดีเป็น
แพ้

อันหนึ่งผู้มีคดีในสุภาการกาลแลฝ่ายข้างหนีจากสุภาการะการ ไปได้สิบห้าวันลง
มาให้พิเคราะห์ดูจำนวน ถ้าพิสูจนับกพร่องจึงให้เอาคดีผู้มันหนีเป็นแพ้ ถ้าพ้นกำหนดสิบห้าวัน
แล้วก็อย่าได้สำนวนนั้นเลยให้กฎเอาคดีมันเป็นแพ้

อันหนึ่งคือผู้มีคดีเป็นความด้วยกัน ในสุภาการะการแลมีถ้อยคำคิงทุเลาคัดพยาน
ในสำนวนให้กฎเอาคดีเป็นแพ้ คือว่าธารการไปชี้พยานถึงกลางหนทางหลวงธารการกลับมา
หนึ่งอันผู้มีคดียังมีได้นำธารการไปฝ่าถึงพยานนั้นแล ฝ่ายหนึ่งลักลอบไปสู่หากกล่าวจาด้วย

4.7 ลักษณะคดีฟ้อง

อันว่าลักษณะคดีฟ้องคดีตามราชศาสตรกฎหมายโบราณมีดังนี้คือ

ความมรดกพันสิบปีเอาคดีมาฟ้องหนึ่ง
ใช้พี่น้องเข้ามากล่าวหาเอาทรัพย์มาทูลถวายหนึ่ง
ใช้เจ็บตายมิได้ช่วยกันจะแบ่งปันฟ้องเอาทรัพย์หนึ่ง
ไปลับปล้นคัดสินไหม มิเสียให้หาอุทธรณ์หนึ่ง
คำฟ้องก่อนกัน คำฟ้องมีถักต้องใจความผิดหนึ่ง
คนเสียสติบ้า ไปคนหาสติได้มากกฎหมายหนึ่ง
พ่อแม่ยายทำทารุณมีผู้คุมฟ้องกล่าวโทษหนึ่ง
กรณีโกรธสาเหตุมาแล้วมีฟ้องว่าในเจ็ดเดือนหนึ่ง
เอาความเพื่อนมิตรสหายใช้ญาติยายมากกล่าวหาหนึ่ง
คำพิจารณาในศาลนี้การกระการแล้วมาฟ้องหนึ่ง
โจรลักของปล้นสดมภ์เป็นสัตย์สมแล้วมาอุทธรณ์ราษฎรไปเขียนข้อในคำฟ้อง

เรียกชื่อหนึ่ง

เป็นกระสื่อสะมคแท้กลับฟ้องแก้กล่าวโทษหนึ่ง
เป็นสังฆะผิดกันบได้ว่าสิทธิออกมาฟ้องความวัดหนึ่ง
เป็นคดีหัตถ์โกรธคำตีเป็นสังฆะชี้ว่าความหนึ่ง
ฟ้องหาผู้ส่งพาน์เรียกหาทนายตางหนึ่ง
เบาะแสบางกระเบียงศักดิ์ มิเป็นหลักท่านแต่งไว้ ถ้าอุทธรณ์บ่ถึงใบศักดิ์อำแปลง

ตัดบทข่มหนึ่งหนึ่ง

มรดกเองบ่ฟ้องหาจักกันว่าบ่ฟ้องที่ จำเลยมียศศักดิ์หลายมีทนายบ่แต่งมาหนึ่ง

4.8 คดีว่าตางกันมิได้

อันว่าลักษณะคดีว่าตางกันมิได้ตามราชศาสตรกฎหมายโบราณมีดังนี้

เป็นสะมุติแลตรรกะลอกทองพระหล่อหลอมเสียหนึ่ง
ความผิดเมียทำขู้หนึ่ง
โจรปล้นสู้กันตายหนึ่ง
ขูดทรัพย์หลายได้ด้วยกันหนึ่ง
ถูกตีฟันถ่มแทงพ่อแม่หนึ่ง
ขายขคดวงดอกตาจ่ายเงินแดงหนึ่ง

การลงโทษโดยวิธีเขียนผู้กระทำผิดในกฎหมายจารีตโบราณโบราณมักควบคู่กับมาตรการแบบอื่นๆ เช่น จึงเอาออกมาเป็นข้อยศพุ่นหญ้าข้างคนแผล 3 ปี จึงหมลโทษแผล

1.3 การทำให้ได้รับความทุกข์ทรมาน ได้แก่ การจำคุกและการลดตัวลงเป็นทาส เพื่อจำกัดความมีอิสรภาพหรือต้องทำงานชคใช้ความผิด

2. การลงโทษที่กระทำต่อทรัพย์สินของบุคคล เป็นวิธีการลงโทษที่นิยมใช้กันมากในกฎหมายทุกฉบับ การให้ผู้กระทำผิดเสียดค่าปรับในบทลงโทษของกฎหมายบางฉบับกำหนดไว้เป็นชั้นเพื่อบอกระดับขั้นของโทษ และบางครั้งมีการนำไปเทียบกับอาบัตินัยสงฆ์ชั้นต่างๆ ชั้นค่าปรับของกฎหมายโบราณมีดังนี้

2.1 ชั้นค่าคอ เป็นค่าปรับชั้นสูงสุดเทียบได้กับอาบัตินัยสงฆ์ชั้นปาราชิก การปรับชั้นค่าคอกมักใช้กับความผิดที่กระทำโดยเจตนาและมีโทษหนัก เช่น การฆ่าคน การลักทรัพย์ การล่วงประเวณี การข่มเหงไพร่ราษฎร

2.2 ชั้นไหม เป็นค่าปรับโทษชั้นรองลงมาจากชั้นค่าคอ ใช้กับความผิดที่มีโทษสถานกลางเทียบได้กับอาบัตินัยสงฆ์ชั้นสังฆาภิเสส

2.3 ชั้นแปง เป็นค่าปรับโทษสถานเบา เทียบได้กับอาบัตินัยสงฆ์ชั้นปาจิตติย์กฎหมายบางฉบับเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าชั้นตี

2.4 ชั้นสมมา เป็นค่าปรับที่มีลักษณะของการขอขมาลาโทษ เทียบได้กับอาบัตินัยสงฆ์ชั้นเบาประเภทต่างๆ ได้แก่ ปาฏิเทศนีย์ ถุลลัจฉัย และทพภายิต การปรับบทชั้นสมมา มักใช้ในกรณีที่ผู้น้อยละเมียดต่อผู้นใหญ่ หรือละเมียดต่อจริยธรรมอันดีงามของสังคม

4.5 การยกเว้นโทษ

เหตุยกเว้นโทษการกระทำบางกรณีแม้ว่ามีลักษณะตรงกับองค์ประกอบของความผิดทางอาญา บุคคลผู้กระทำอาจไม่ต้องรับผิดโทษทางอาญา หากการกระทำเป็นไปตามเงื่อนไขที่กฎหมายกำหนดไว้ ที่เป็นเหตุยกเว้นโทษของกฎหมายจารีตโบราณโบราณมีหลายประการดังนี้

1. การกระทำโดยขาดสติ บุคคลที่กระทำความผิดโดยขาดสติด้วยสาเหตุต่างๆ เช่น มีนเมาหรือวิกลจริต กฎหมายถือว่าไม่ต้องรับโทษทางอาญา หลักการดังกล่าวตรงกับเหตุยกเว้นโทษอาบัตินัยสงฆ์ที่กำหนดไว้ข้อหนึ่งว่า ภิกษุเป็นข้าคลังจนถึงไม่มีสัมปชัญญะถือเป็นอนาบัติ หรือไม่ต้องอาบัตินัย

กฎหมายโบราณที่ระบุว่ากำนันและพันนายบ้านมีหน้าที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดี ได้แก่ กฎสามสถาน ซึ่งเป็นกฎหมายที่บัญญัติขึ้นสำหรับกำนันและพันนายบ้านโดยตรง

4.2 คุณธรรมของผู้พิจารณาตัดสินคดี

กฎหมายจารีตโบราณโบราณบางฉบับได้กำหนดสิ่งอันพึงปฏิบัติ สำหรับผู้ทำหน้าที่พิจารณาคดี เพื่อก่อให้เกิดความยุติธรรมในการตัดสินลงโทษ โดยคุณธรรม คือ การตัดสินคดีโดยเว้นจากอคติหรือความลำเอียง 4 ประการ ได้แก่ ฉันทาคติ โทษาคติ ภัยาคติ และโมหาคติ บุคคลที่ตัดสินคดีโดยเว้นจากอคติ 4 ประการ เมื่อตายแล้วจะได้เกิดในเมืองสวรรค์ ส่วนบุคคลที่ตัดสินคดีโดยมีอคติ 4 ประการ เมื่อตายแล้วจะไปเกิดในนรก

อคติมี 4 ประการ เหตุบาทีว่า ฉันทา โทสา ญา โมหา จัตตาโร อักคตโยโหติ คังนี้ ขุนพิจารณา และขุนวินิจฉัยทั้งหลาย คันว่า บ่เว้นจาก อคติ 4 นี้ได้ไปสู่อบายนรกแล คันว่า เว้นจากอคติ 4 นี้ได้เมื่อสู่สวรรค์แล

เมื่อว่าอคติ 4 นั้น ฉันทาคติ อัน 1 โทษาคติอัน 1 ภัยาคติ อัน 1 โมหาคติอัน 1 แล

เมื่อว่าฉันทาคตินั้น เห็นแก่ผู้รักนั้น คำบ่ดีก็ให้เป็นคำดีให้แพ้ (ชนะ) ผู้ดำตินั้น ชื่อว่า ฉันทาคติ บ่ดีแล

เมื่อว่าโทษาคตินั้น ชังผู้ใด คำผู้นั้นก็ให้เป็นคำฮ้ายเสีย ให้คำผู้บ่ดีแพ้ (ชนะ) นั้น ได้ชื่อว่า โทษาคติ บ่ดีแล

เมื่อว่าภัยาคตินั้น เห็นแก่บุคคลผู้เป็นกิตี ผู้อาศัยซึ่งกันก็คิ ผู้หยาบซำกล้ำแข็งก็คิ ย่านกลัวบุคคลผู้นั้นแล้วแลให้แพ้ (ชนะ) ดังนั้น ได้ชื่อว่าภัยาคติแล

เมื่อว่าโมหาคตินั้น ตัวหากบ่ฉลาดอาจรู้ หลงบ่รู้อันผิดอันแม่นก่อนตัดก่อนแต่นั้น ได้ชื่อว่าโมหาคติ

นอกจากคำสอนเรื่องอคติ 4 ประการนี้แล้ว กฎหมายจารีตโบราณโบราณยังสอนให้ผู้พิจารณาตัดสินคดีด้วยความรอบคอบ อย่าเห็นแก่ของจ้างรางวัล อย่าเห็นแก่ผู้มียศแลที่น้องมิตรสหาย ครูบาอาจารย์ อย่าเอาโทษเก่ามาข่มเหงเต็งเบียดท่าน ผู้ใดผิดให้ว่าผิด ผู้ใดถูกให้ว่าถูก และอย่าตัดสินคดีหรือลงโทษเกินอำนาจหน้าที่ของตน

4.3 การลงโทษในกฎหมายโบราณ

การลงโทษตามหลักกฎหมายอาญา หมายถึงการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้ได้รับการปฏิบัติเช่นนั้น ได้รับผลร้ายที่เป็นความทุกข์ทรมานทางร่างกาย ชีวิตจิตใจหรือ

ห้องลักษณะสุรา

ข้อ 404 สุราเมรัยประกอบด้วยองค์ 4

1. มัชชะภาโว น้ำที่คั้นนั้นเป็นน้ำเมา
2. ปาตุกัมขะตัจจิตัง ทิดจะคิมน้ำเมา
3. ตัซโซ วายาโม มีความพยายามคิมน้ำเมา
4. อัสโณ หาระณัง น้ำเมานั้นล่องล้ากลงไป

ข้อ 405 เหล้าห้าประการ

เหล้าห้าประการนี้ได้แก่

ปีดละสุราอัน ได้แก่เหล้าอันท่านทำด้วยแป้งอันนี้แก่นเหล้าสาโทแล
ปุวะสุราอัน ได้แก่เหล้าอันท่านทำด้วยขนมใส่ภาชนะแล้วคั้นใส่น้ำกระทำให้เป็น

เหล้าแล

โอทะนะสุราอัน ได้แก่เหล้าอันท่านกระทำด้วยข้าวสุกบ่มเป็นเหล้าแล

จินนะป็นคิชาสุราอัน ได้แก่เหล้าอันท่านทำด้วยพืชต่างๆ

สัมภาระสังยุตตะสุราอัน ได้แก่เหล้าอันใส่ยังเครื่องทั้งหมด

หนโลกว่าเครื่องยาห้าประการอันนี้ได้แก่

บุปผาสโว ได้แก่ยาอันแช่ด้วยนัยมีต้นว่า ดอกหมากขางแล้วแลหึ่งเอาเพื่อ

ผลาสโว ได้แก่ยาอันแช่ด้วยนัยมีต้นว่าหมากขางแล้วแลหึ่งเอาเพื่อ

มัททาสโว ได้แก่ยาอันท่านที่ใช้น้ำหวานเป็นต้นว่าน้ำเป็นเค็มแลหึ่งเอาเพื่อ

ดูราสโว ได้แก่ยาอันกระทำด้วยอ้อยเป็นเค็มแล้วหึ่งเอาเพื่อ

สัมภาระสังยุตตะสโว ได้แก่ยาอันเอาเครื่องทั้งหมดมาสมกันแช่แล้วหึ่งเอาเพื่อ

เหล้าห้าประการมีชื่อว่ามัชชะสิบประการ

ข้อ 406 ผู้ใดกินเหล้าแล้วมาไปร้องค่าเหยียดเกล้าท่านคั้งนั้น เขาอึ้งขึ้นให้จำเมืองชำระ
ดูก่อนถ้าเข้าในองค์เก้าประการเหมือนได้กล่าวไว้แต่ภายหลังนั้น ก็ไม่ควรมีโทษแล ถ้าแลบเข้า
ในองค์เก้าประการก็ควรใส่โทษแก่มันแล ผิ.บุคคลผู้ใดคิมคั้งนั้น ให้จำเมืองพิจารณาให้แก่
มันตามหนักตามเบาเทอญ

ข้อ 407 พี่น้องมาขามกัน เจ้าเฮือนนั้นบ่ห่อนกินเหล้า กินยาเท่ากระทำไว้เฮเฮือนแล
เอามาสู่แขกกินหลายคน ฝ่ายเจ้าเฮือนบ่ได้กินสักคนฝูงแขกกินพ่องเมื่อพ่องตาย ให้เจ้าเฮือนใช้
ส่วนผู้ตายหนึ่งกับขันค่าคองหนึ่ง แล้วให้สู่ขวัญเขาผู้เมื่อเหล้าหกลี้งเงินสุคน อันนี้จำด้วยเจ้า
เฮือนไว้ให้ท่านกินแล

ข้อ 397 สองสวนความกันผู้สวนกันหากค่ากันในกวางสองค่ากันให้ชั้นสมมาสู่กำ
เงินคนฮ้อยฝั่งคนพัน ได้แล้วความขาจึงมีให้ไต่ ผิ.กำหนึ่งค่ากำหนึ่งบ่ขาให้ผู้ค่าสมมาอาชญา
เทอญ

ข้อ 398 หลายเจ้าขุนพิจารณาไปตกแล้ว เถิงสามฮาสามที บ่ลงให้ใหม่สิบสองฮ้อยเงิน
ความมันมีจึงพิจารณาตัดให้แก่นัน ผิ.มันบ่เข้าใจมันจักหนีไปกวางอื่นให้มันไปให้กวางหลัง
แต่งตั้งแนบนำ ผิ.ตัดแนบกวางหลังมันสมมากวางหลังเงินฮ้อยพันพัน พุทธราชโคฎีให้มากวาง
หลังเหตุท่านหากได้ไต่แจ้งแล้ว พุทธพินิจชัยให้มันมากวางหลังสองส่วนกวางหน้าส่วนหนึ่ง

ผิ.มันไปเข้าใจให้ไปถึงสามกวางยังตัดแนบความหนึ่งความเดิวกันให้ใส่โทษคน
เท่าอันมันจักเสียนั้น สินให้นำเอาสิ่งเดิวนั้น อย่าให้ตี้มมูลแลสักขีให้มูลความหลังไปสวน ยัง
แปลงตามอย่าเอาสักขีใหม่ มีจึงอ้างหากก็อย่าเอาเหตุแต่ก่อนบ่ฮ้อยหา ยาดแท้มันจึงใส่สินจ้าง
สักขีก็บ่ฮ้อย เว้นไว้แต่มันวรรณ

อันหนึ่งมันอ้างหากสักขีสื่อเมืองหากบ่ถามให้สุดผิ.มูลความบ่ล้ำสักขีบ่ล้ำสื่อเมืองผิด
กัน ให้สื่อเมืองจากกันผู้ใดตัดถึกออกคิดอันใดให้ใส่โทษ เหตุออกดีนี้เทียบห้อยมนำไปถึงทุกข้ใน
อบาย ผิ.ตัดด้วยกรรมพาขอให้โทษเบาบางตามสมควร สมควรแล้วบ่สมควรว่าได้เอาบ่ได้อย่าง
ว่าสั่ง เหตุสื่อเมืองนี้เป็นสังคหะทุกกำแล

ข้อ 399 ขุนพิจารณายังพงไต่ตามไปสุด สวนกันไปตก ผู้ใดหากยังลวดไล่เอากันก็ตี
จับขาดเอากันก็ตีให้ใหม่ชั้นค่าคอหนึ่งสมมาหนึ่งก่อน ความมีจึงให้เขาสวนกัน โทษอันเขาผิด
กันด้วยอันผุคนั้น มันสวนแท้แล้วจึงให้ไปกวางอื่น ผิ.ทั้งสองมักให้ว่ากวางเดิวนั้นจึงให้ไต่
ให้ว่าแล้วตัดตามกลองเทอญ

ข้อ 400 ผู้สวนความกันเขาพันรกับสื่อเมือง ผิดวันยามย้ายไปฮอดคกวาง ผู้ใดหากขาด
ตายามหนึ่งบ่ฮอดคกวาง ให้ถือแท้มันผู้พายตายามนั้น ผิ.ว่าเหตุการณ์มันมีควรมีมาบ่ได้ ก็ให้
พิจารณาตุก่อน อันหนึ่งมันว่าหาสินพันรก็ได้ก็ตีมันไปหาผู้ใหญ่ว่าความนี้ไปเป็นอันให้เขา
พันรกันห้ามเสียสิ่งนั้นก็ตี ให้ถือแท้เทอญ

ข้อ 401 ผู้จักพันรกัน ได้เอาสินพันรเกี่ยวกัน ไว้เงินสินพันรบ่ทันเอาเครื่องฮ้อยก็ตี
เสื่อผ้าเกี่ยวกันไว้ก่อนให้เสื่อเมืองเอาผู้จักพันรกันนั้น ไว้กับกวางทั้งสองข้าง ข้าวน้ำมากพลู
ขบกินคอมสื่อเมือง อย่าให้ผู้อื่นมาปากจาคอม

ผิ.มีผู้อื่นกว่าสื่อเมืองมาให้กินข้าวน้ำปากจาคอมผู้จักพันรกันนั้นกำใดให้ถือแท้

นัยหนึ่งผิ.มัน ไปแปะหลายเอามาสู่เจ้ามันกิน จึงให้เจ้าผู้เก่าแต่งตั้ง ผิ.เจ้ามัน ไปคว่ำ
เถ่าไว้ด้วยคำว่าข้อยมีชื่อตั้งนี้มาเอาสิ่งของผู้ใด อย่าใ้ให้ว่าคั้งนั้นของอันนั้นหากอยู่นำตัวมัน
จักขุบยาาค่าตีข้อยท่านบ่ได้แล

ข้อ 388 บุคคลละผู้ใดก็ตีไปคัวะข้อยท่านก็ตี ชวนเอาข้อยท่านก็ตี ผิ.เจ้าข้อยไปเห็นเขา
ผู้ไปชวนไปคัวะเอาข้อยท่านนั้นควรมีคุณก็ให้มีบ่ควรมีคุณก็อย่าให้มี ผิ.ผู้ไปชวนไปคัวะเอา
ข้อยท่านนั้นยังคนเอาข้อยท่านชวนคัวะบ่แม่นข้อยตัวให้ใส่โทษช้นค่าคอกข้อยท่านให้คืนเทอญ

ข้อ 389 ผู้หนึ่งเถ่าโลมเอาข้อยท่านมาขายก็ตี ไซ้ลีนก็ตี ให้ใส่โทษผู้โลมเอาข้อยท่าน
นั้นช้นค่าคอกหนึ่งค่าแฮงก็คิดได้เอา ผู้ใด่ภายหน้าบ่สู้อย่าให้เป็นโทษแก่มัน ผิ.อันได้เนะเป็นคำ
เดียวกันคั้งนั้นเขาก็ควรเป็นโทษเสมอกันแล

ข้อ 390 ผู้หนึ่งเป็นสักขีแก่ท่านเอามาถามมันบ่มีสัจจะมันหลายให้แพ้ผู้บ่คิด ค้วยบ่มี
ว่ามี อันมีแท้มันว่ามี เขาขอมเขาจึงพันรกันแท้ตาม โสภาพทำบ่คิดมันมาสักขีให้แท้ท่านให้
ใหม่มันต่างผู้คิด ใหม่ช้นหนึ่ง ผิ.มันมาถามเถื่อหนึ่งมันเป็นสักขีกำหนดแล้ว ที่ดูนเถ่าเป็นสักขี
ป็นให้แท้กำหนด ผู้สิ่งนั้นมันอลัชชีสักขี อย่าเอาค้ำมันเทอญ เหตุมันหลายล้นให้ปาดล้นเสีย ผิ.
บ่สู้ให้ใหม่ช้นหนึ่ง เถ่าใส่ช้นแปลงหนึ่งแถมเทอญ

ข้อ 391 ผู้หนึ่งเป็นนายความเฟิ่นพามาสวนท่าน ผิ.มันมาขัดแข็งแฮงฮู้ก็ตามบ่โสภาพ
แท้ เฟิ่นแท้ให้ใส่ช้นหนึ่งแก่มัน พาดาม โสภาพตามฮึดคดลงมืออย่าว่าตั้ง ผิ.มันพร้อมท่านมาสวน
แท้กำหนดแล้ว มันเถ่าป็นพร้อมกำหนดนั้น มาสวนให้แท้กำหนดก่อนนั้นให้ใส่ช้นค่าคอกมันผู้
นี้ก็ถืออลัชชีภาวะแล

ข้อ 392 แม้นว่าข้อยหนีคนสิน ผิ.ผู้ใด่ก็ตีเมื่อมันบ่เมื่อในเมื่อเจ้ากวน มันพร้อมท่าน
ผู้อื่นมาสวนท่านเจ้ากวน มันว่ากวนหนึ่งแล้วภายหลังมีเหตุมันเถ่าป็นพร้อมความเจ้ากวน
ความมันคั้งนั้น ผู้สิ่งนั้นก็ได้อื่อว่าอลัชชีหนึ่งแล

ข้อ 393 บุคคลละผู้ใด่ก็ตีเขาบ่ไซ้ไพร่ตัวว่าเป็นไพร่ตัวพร้อมไพร่สวนเอาได้มาเป็นไพร่
แล้ว ภายหลังมีเหตุการณ์ฉันใดฉันหนึ่งมา มันกลับว่ามันบ่เป็นไพร่เสียคั้งนั้นมันผู้นี้ก็ได้อื่อว่าอา
ลัชชีหนึ่งแล

ข้อ 394 ผู้หนึ่งเป็นความมาฟังท่านช่วยค้ำการะป่านถ้อยป่านความให้แล้วแท้ก็แล้ว
แท้ ท่านยังได้เอาเงินค่าไปเสียว่าคั้งนี้ให้เจ้าของสัจจะแล้วให้แทนทั้งมวลแลผิ.ว่าของบ่มีบาป
หากจักได้แก่ผู้โลกมันหากเอาตัวมัน ไปสู่ทุกข์ ผิ.เจ้าของบ่สู้คั้งสัจจะธิดาน ก็อย่าให้แทนผิ.ผู้แท้
สัจจะธิดานหลังน้ำอย่างกระทำเหตุบ่อยากแทนของท่าน จักให้เสียของท่าน ให้ถือเอาความ
เจ้าของเป็นหลัก ผิ.เจ้าของทุ่นทอคทุ่นเสียว่าให้ผู้แท้ หากสัจจะธิดานเทอญ คันตั้งได้ก็จิงสว่าง

4. ประรัสสะ ตะทัดตะวิชานะนัง คนอื่นรู้เนื้อความนั้น

ข้อ 378 คนทั้งหลายจักคิดเถียงกันด้วยมธุสาวาทมิห้ำประการ

อันหนึ่งว่าด้วยหลาย คำอันหาบไต่ยกขึ้นใส่ให้เป็นโทษต่อกัน ได้ชื่อว่าหลายแล

อันหนึ่งว่าด้วยพาง คำอันหนึ่งประกอบด้วยให้สงสัยใจนั้นว่าพางแล

อันหนึ่งว่าด้วยถ้อย คำอันหนึ่งควรเป็น โทษมีคั้นว่า ได้ให้เงินให้คำคั้งนั้น ผู้หนึ่งผู้
แจ่งจักให้ฉิบหาย ไปบอกคำต่อเจ้าขุนคั้งนั้นชื่อว่าล่อแล

อันหนึ่งว่าด้วยลวง คำอันมีก็มีคำอันบ่มี ได้ก็มีหลายคำสองคำอันนั้นท่านจักฉิบ
หายด้วยคำอันใดอันหนึ่งก็คิ คำนั้นท่านเขียนถามคำหนึ่งนี้ไปให้คำหนึ่งคั้งนั้นชื่อว่าลวงแล

อันหนึ่งว่าด้วยเหลาะแหละ คำมีก็กล่าวว่ามี คำอันหาบไต่ก็กล่าวว่ามี เมื่อ
ท่านถามแท้คำอันมีก็ว่าหาบไต่ คำอันหาบไต่ก็หาว่ามีคั้งนี้ชื่อว่าเหลาะแหละ

เอาห้ำประการนี้มาเป็น โวหารว่าหลายพาง ล่อลวง เหลาะแหละ ชื่อว่าเป็นเข้าเค้าบาบ
หนักนัก ย่อมให้ฉิบหายแก่สัตว์ทั้งหลายมากแล

วัตถุอันเดียวผู้หลายทีหนึ่ง ได้บาบทีหนึ่ง หลายสองทีได้บาบสองที ต่างๆไปตาม
ประ โยค นับถั่วคำหลายนั้นแล

ข้อ 379 พางนั้นก็ไซ้หลายเอาคำอันหนึ่งมาว่าประกอบด้วยคำอันหนึ่งให้หลงสองใจ
นั้นว่าพางแล เอาคำอันหนึ่งมาบังอันหนึ่ง เอาวัตถุอันหนึ่งมาบังวัตถุอันหนึ่งเรียกว่าพางแล อัน
ว่าพางนี้ไซ้หลายเลย เหตุว่าคำก็มีวัตถุก็มี เทว่าให้หลงสองใจคาย

ข้อ 380 ผู้ใดเห็นท่าน ได้เงินคำมันมาแล้วแก่อาชญาให้สืบดู ผิ.บ่ม่วนคั้งคำมันว่า โทษ
มันอย่าใส่เทอญ คั้นใส่โทษแก่มัน แม้นผู้ใด ได้ภานหน้ามันก็บ่ม่วนแล้ว ผิ.หยังได้คั้งความมันว่า
ให้มันกินคุณ ให้ผ่าต่องอันนั้นสองส่วน ให้มันส่วนหนึ่ง

ข้อ 381 ผู้หนึ่งได้ของท่าน อันข้าตักคน โจรตักเอาท่านป่าวเดินให้กินมันเอาไปคั้นแก่
เจ้าของแท้ มันว่าผู้อื่นหากได้เจ้าของถามเอาอ่าว่าบไต่อัน ผิ.มันยามเป็น โทษ มันเอาไปถวาย
ผู้ใหญ่ เจ้าของบ่ยอม โจทก์ถามเอามันจึงว่ามีให้มันผู้นั้น ได้แทนของท่านส่วน โทษอย่าใส่ให้เอา
มันได้ของท่านให้เป็น โทษแห่งมันเทอญ

ข้อ 382 ของอันหาวิญญูณบได้เป็นคั้นว่าเสียค้ำเงินค้ำคกเสียเสียหายผู้ใด ได้ให้ฮ้อง
เถิงสองทีสามทีให้คนผู้ฉิบได้ฮินให้เล่ากวานบ้าน ผิ.เจ้าของมาถามให้บอกแก่เจ้าของ แล้วเอา
ของนั้นมาผ่าเป็นสองส่วนส่วนหนึ่งให้เจ้าของ ส่วนหนึ่งให้ผู้ได้

ผิ.เจ้าของถามมันบ่บอกแก่เจ้าของคั้งนั้น ให้เอาคินทั้งมวลโทษอย่าใส่เทอญ ผิ.มันบ่
บอกก็คิบ่คินหมกคิความถึงขุนมันจึงบอกคั้งนั้นให้ใส่ขัน ไหมมันขันหนึ่งเทอญ

ข้อ 369 ผู้ใดใส่ศาสตรศิลป์อิทธิเทพและท่าฝ่าแผดให้ห้วงกินแน่นว่าให้ฮักสามัคคี ให้ใส่ขันไหมสองฮ้อย ผู้ใดไปเอายานั้นให้ใส่ขันแบ่งหนึ่ง ผิ.ท่านยังคายแท้ให้ใส่สองส่วน ให้เขาช่วยกันขันค่าคอกี่ใส่แลคน สี่ฮ้อยแก่ผู้เฮ็ดแลผู้ไปเอายาแล

ข้อ 370 ผู้หนึ่งบ่ได้ผิด ผู้หนึ่งหากมาค่า ท่านให้ไหมคำปากฮ้อยยี่สิบ ผิว่ามันหากผิด ท่านแท้เห็นค่ามัน มันพลอยค่าตอบให้ใส่ขันไหมสองฮ้อยเหตุมันบ่สู้จักกลองเมืองแล

อันหนึ่งบ่ได้ผิดกันมันเล่ามาค่าท่าน ท่านเล่าดีมันหาโทษบ่ได้ อันหนึ่งหากผิดท่านแท้จึงค่า มันเล่ามาค่าเห็นให้ใส่ขันไหมฮ้อยยี่สิบ อันหนึ่งผู้หนึ่งค่าผู้หนึ่งดี ให้สู่ขวัญยี่สิบ ผิ.เลือกตกให้ใส่ขันแปดห้าสิบ อันหนึ่งสู่คนสู่ตักกันผู้ตักก่อนเลือกบ่ออกผู้ตักเลือกออกชื่อว่าเท่ากันหาโทษบ่ได้ อันหนึ่งบ่ได้ผิดผู้หนึ่งนั้นมาดี ให้สู่ขวัญห้าสิบ ผิ.เลือกตกให้สู่ขวัญฮ้อยยี่สิบ ผิ.คายให้ใช้โสคหนึ่งเป็นแปดฮ้อย อันหนึ่งผู้หนึ่งถือค้อนผู้หนึ่งถือดาบสู้ฆ่ากันผู้ถือค้อนตีก่อนบ่ตายผู้ตักฟันท่านตายให้ใช้โสคหนึ่งเป็นเงินฮ้อยหนึ่งส่งสการ อันหนึ่งผู้หนึ่งถืออาวุธฟันแทงก่อนก็บ่ตายผู้ตีตักตายหาโทษบ่ได้แล

ข้อ 371 ถ้าว้าข้าทาสในโฮงในศาลเจ้าแผ่นดินห้ามหากษัตริย์ หากลักหนีมาไพหากเอา มันอยู่นำใช้มันคั้นมันหากลักหนีให้ใช้คนหลวง เหตุว่าบ่ได้ไถ่ถามแลบ่ส่งคนไปตามเคิม ผิว่ามันหากไปทำโทษเป็นการใดก็ดี โสได้ไถ่ไว้ให้บ่ออกอย่าอำพรางถ้าว่าเป็นข้าท้าวบ่าวพระยา ก็ดี ก็คงจักถมคุณเท่านั้นแลถ้าว้า ไถ่บ่ไปขายเอามาก ท่านว่าขายคนหลวงกินให้ไหมเอาถ้าวมันนั้นมาคั้ง ไหมสองต่อ ถ้าว้าได้ตัวให้ไหมต่อหนึ่งแล

ถ้าว้าเป็นข้าไทแห่งราชทั้งหลายหากมาอาศัยเฮือนไผแลเอาใช้กิน สิบเป็นสัจย์ว่าอาศัยจริง หนีหายตายให้ใช้ค่าคนถ้าว้ามันบ่หนีคั้นเจ้าคนสิบเป็นสัจย์ก็ให้เอาคินไปเทอญ เจ้าเฮือนอย่าให้มีโทษเลย เหตุว่ามันมาอาศัยแลบ่ใช่เป็นใจมัน ถ้าว้าบ่บอกก้านนายนบ้านท่านว่าเป็นใจให้ใช้ค่าคน ถ้าว้าได้บ่อกนายบ้านนายอำเภอ ได้จ้งคหมายฮับฮู้เมื่อวันไว้ ถ้าว้ามันหนีหายให้ใช้ถ้องค่า ถ้าว้าคายอย่าให้มีโทษแก่เจ้าเฮือนอาศัยนั้นเลย

ข้อ 372 โทษฆาตกรรม

ผิว่าฆ่าพ่อเฮือน โทษสามสิบ ฆ่าแม่เฮือน โทษห้าสิบ ฆ่าลูกเฮือนผู้ชาย โทษสิบสองบาท ฆ่าลูกเฮือนผู้หญิง โทษแปดตำลึง

ผิว่าฆ่าพ่อข้าง โทษสามสิบ ฆ่าแม่ข้าง โทษซ่งหนึ่ง ฆ่าลูกข้างสองตำลึง ผิว่าฆ่าพ่อม้าตัวหกตำลึง ฆ่าแม่ม้าห้าตำลึง ฆ่าพ่อควายตัวสามตำลึง ฆ่าแม่ควายสิบบาท ฆ่าลูกควายสองบาท ไผฆ่าไก่ขวัญตัวห้าบาท ลูกไก่คอกตัวหกสลึง

ข้อ 373 กฎหมายชานคชานน

ผิ. วัควายผู้ใดได้เข้าให้ให้แก่ผู้นั้น ผิ. ช้างม้าวัควายอันได้มาตกมือของตัวแล้วยังปล่อยเสียในทัพศึกเจ้าของยังคิดตามไปบ่ขาด ผู้ใดได้ให้ฆ่าต้องค่าเอาต้องหนึ่ง ผิ. บ่คิดใจได้ตามผู้ใดได้ให้เป็นของผู้นั้น

ผิ. คนเฉลยลัทธิกลางทัพศึกออกพื้นเวียงไปคาวสามพันวา ผู้ใดได้ให้แก่ผู้ใด ผิ. ไปพันสามพันวาอย่ากล่าวเอาเฉลยท่าน ผิ. คำปากเฉลยว่าหนีแท้ให้ฆ่าตามสำเนาได้ไกลได้ใกล้ควรยุติตาให้ตามทางควรเทอญ ผิ. พันสามพันวา ค้นเขาไปเจ้าเฉลยบ่ได้ไปคอมแต่ว่ามัน ไปคว่าหาเกินว่าอันอย่าให้ฟังความเทอญเหตุเขาเกิดประเทศโดยอ้อมยินดีประเทศนั้น ผิ. นายทัพขึ้นยังได้ก้ำกัณหน้าทัพ แม้นว่าสามพันวาสี่พันวาก็คิดเพียงว่าเขาลัทธิ ผิ. ได้ภายหลังทัพข้างก้ำซ้ายก้ำขวา ค้นพันสามพันวา ผู้ใดได้เป็นเฉลยมันเว้นได้แต่เจ้าเฉลยยังพาไปหากินแล

ข้อ 362 ผู้ใดไปเอาราชการ ข้อก็คือถูกก็คือถูกป่วยการกลางทางผู้ใดอักษามันที่ฮ้ายให้ฆ่าต้องเอาอันให้พิจารณาคุณตายอันจูงแล้วให้แต่งตาม อันหนึ่งให้พิจารณาอันเขาป่วยหนักเขาเป็นประมาธ แล้วให้แต่งตามควรฆ่าต้องให้เขาตามอันเขาป่วยกันมาที่แข่งที่ยานนั้น ผิ. แต่เขาหลงทางผิดกันเสีย บุคคลผู้ใดได้ให้พ่อแม่มันเจ้ามันเสียค่าคุณให้ผู้รักษามันฮ้อยหนึ่ง ด้วยว่าพ่อแม่มันเจ้ามันให้ไปเอาราชการแล

ข้อ 363 บ้านเมืองฆ่าเชือกเป็นลักเป็น โจรเป็นเล็กก็ตีโตเดียว ได้ฆ่ากันพันกันตายคั้งนั้นเข้าว่าตุมาฮ้อยขึ้นให้จำเมืองฆ่าสะตีบตัวให้ได้ตัวแล้วพิจารณาคุณสมควรเป็นโทษ โจรก็ให้เอาโทษ โจร สมควรเป็นโทษฆ่าเจ้าเอาของก็ให้เป็นฆ่าเจ้าเอาของคั้งกล่าว วั้นั้นเทอญ

ข้อ 364 เมืองฆ่าข้อนเขตบักจะ โคนเขาได้สิ่งของกันบุคคลผู้เป็นเจ้าของมาฮ้อยขึ้นต่ออำเภอพิจารณาคุณก่อน ได้นั้นเป็นได้หลายประการได้เจ้าของบ่ยังอาลัยก็มี ได้เจ้าของบ่อาลัยความแล้ว ได้เจ้าของยังอาลัยนั้นยังควรแล้ว

ข้อ 365 ผู้ใดรักษาไฟดับดี แลไฟไหม้เลื่อนตัวก็ตีแลลามไปไหม้เลื่อนผู้อื่นก็ตีคั้งแต่สามหลังคาลงมาให้ลงพระราชอาญาสามสิบที และตระเวนวันหนึ่งจึงให้พ้นโทษ ถ้าไหม้สามสี่ขึ้นไปให้ลงพระราชอาญาห้าสิบทีแล้วตระเวนสามวันจึงให้พ้นโทษแล

ผิ. หาก มีผู้ฮ้ายจะ โมย โจรแล ผู้หญิงซึ่งมาใส่ไฟให้ไหม้เลื่อนท่าน สิบดูฮ้อยว่ามีผู้มาจุดเพื่ออย่าว่าถือแก่เจ้าเฮือน ผิ. จับผู้จุดผู้ใส่ไฟนั้น ได้ให้ใส่โทษตามคลองเมืองเทอญ

ข้อ 366 บุคคลผู้ใดไปเอาราชการก็ตีไปหากินก็ตี ไปฝากของไว้กับพี่น้องก็ตีไฟไหม้ป่าลามมาผู้ฮ้อยฝากนั้น ได้ขาดก็ตีบได้ขาดก็ตีเหลือกำลังไฟไหม้เลื่อนผู้ฝากเสียเลื่อนผู้ฮ้อยฝากก็ไหม้ของผู้ฝากแลของผู้ฮ้อยฝากนั้นก็ไหม้เสียหมดด้วยกันคั้งนั้นถืออย่าว่าถือแก่มันผู้ฮ้อยฝากนั้นเทอญ มันก็ฮ้อยฝากเลื่อนพื้นแท้ มันก็ใส่ใจว่าเลื่อนมันก็มีคนพองมันขนเอาได้แต่ของมันหนีแล

ผู้หญิงมีใจปู้จักอันไว้อันวางข้าวของหนึ่ง
 ผู้หญิงมักประดับคนด้วยข้าวของพื้นประมาณหนึ่ง
 หญิงอันโลกะยังหนักในอาหารพื้นประมาณหนึ่ง
 หญิงอันมักย่างเที่ยวไปมาหนึ่ง
 หญิงมีจิตตั้งผู้ชายหนึ่ง

ผู้หญิง 5 จำพวกนี้ชายผู้เป็นผัวควรค่าแลดี จักว่าฮ้ายและอย่าเสียก็บได้แล
 ศิ.เมียมันบ่ผิดผัวเล่าเกิดโทษะวิวาทบุตติเมียมันด้วยอันบ่ใส่ใจว่าจักให้ตาย หลอน
 ตายเสียคั้งนั้นให้ใส่ขันค่าคอกแก่ผัวมันขึ้นหนึ่ง แล้วให้ใช้ค่าเมียมันผู้ตายนั้นขึ้นหนึ่งให้แก่พ่อ
 แม่

ศิ.แต่เจ็บบ่ตายให้สู้ขวัญเมียมันตามที่เจ็บเทอญ
 ศิ.เมียผิดมันก็ตีบผิดก็ตีผัวยังได้บุตติเมียมันต่อหน้าพ่อแม่พี่น้อง โศครวงคั้งนั้น ให้
 สมมาพ่อแม่พี่น้องด้วยดอกไม้ผึ้งเทียนเทอญ

ศิ.มันบ่เข้าใจยังขัดแข็งอยู่บ่สมมาคั้งนั้น ก็ได้ชื่อว่ามันบ่ประสงค์คอมเมียมันแล อย่า
 ฟ้าวตัดคำหว่าคำเมียเขาก่อนให้ขุนพินิจลยสืบพยานอันเขาได้ให้แก่กันแต่ก่อนนั้นมาตัดคลอง
 ขาดตามปฏิญาณเขาให้แก่กันแต่ก่อนให้ขาดก็ชอบแล

ข้อ 356 ข้อยฆ่าเจ้า ลูกฆ่าพ่อแม่ เมียฆ่าผัว น้องฆ่าพี่ หลานฆ่าปู่ย่าตายาย หลานฆ่าน้า
 อาว โทษฝูงนี้หนักนักให้เข้าขุนพิจารณาควรทัณฑ์กรรมสามประการ อันหนึ่งฆ่าเสีย อันหนึ่ง
 คือว่าให้ตัดตีนตีนมือเสีย อันหนึ่งคือว่าให้ขายไปต่างเมืองควรแล ศิ.ยังมีข้าวของเงินคำช่างม้า
 วัวควายเครื่องประดับแห่งเขาฝูงตายนั้นได้ปะไว้ บควรให้เขาผู้ที่ฆ่ามันสืบแทนจักอันแล เหตุ
 เขากะทำฮ้ายผู้มีคุณตาย เท่าให้คาญ ฝูงเป็นเชื้อแนวแถวญาติกาวงสา นอกจากมันผู้ฆ่ามันแบ่ง
 บันให้แก่เขา ตามผู้หนักผู้เบา ผู้เป็นคุณกันแลบ่มีคุณหลายนั้นเทอญ ศิ.บ่มีเชื้อชาติแนวพันธุ์สัก
 คน ให้นำขึ้นราช โกฎิ ศิ.ยังได้พิจารณาให้ขึ้นราช โกฎิสองส่วนพินิจลยส่วนหนึ่งเทอญ

ข้อ 357 คนลฤหัสถ์ตัดรายฎฐยังได้ฆ่าสมณะพราหมเจ้าเสีย ยังได้บาปไปหมใช้ส่วน
 ผู้ตายแล้วบ่ควรพ่อแม่วงศ์ญาติเทอญบอให้เป็นอุปการช่วนแก้วทั้งประการสามศิ.เข้า
 หากน้อมให้พ่อแม่วงศ์ญาติผู้ตาย ให้สร้างบุญจึงให้กระทำตามเหตุวรรคหากเป็นลูกศิษย์
 สัพพัญญูเจ้าพัตันคั้งสิ่งของสมณะเจ้าตนตายบ่ได้ละนั้นก็คืนเป็นของสงฆ์ ด้วยเหตุคั้งนั้นจึงว่าบ่
 เป็นพ่อแม่ญาติบ่ควรกินค่าเจ้ากูเพื่ออันแล

ข้อ 358 บุคคลละผู้ใดกู่ของท่านพี่น้องพ่อแม่ลูกเมียมันในเฮือนก็คืนออกเฮือนก็ตี ก็รู้ว่า
 มันกู่แท้ภายลุนมันผิดอาชญาเจ้าฆ่ามันเสีย ฮ้อเอาคอกครวมันเสียแล้วสิ่งของผู้มันตายอัน

แก่เจ้าผู้ค้าทองคำ ผิ.เจ้าสินหากใช้ไปทางหนึ่งก็คือถูกสินนั้นตายเหมือนดั่ง ได้ขึ้น ไม้ลอยน้ำดั่งนั้น
แล

ข้อ 349 ผู้จักตายฮ้องหาว่า ผู้หันมาเพงมาเสียบมาพินญาว่าอันก็คือ อย่าให้ฟังความผู้
จักตาย มันเป็นพยาธิ เหตุว่าคลัง ไคล้ไหล ไปผู้จักตายก่อนก็ฮ้องว่าสิ่งเดียวกันนั้นก็คืออย่าฟาวบาป
ใหม่กันเท่าให้เงินฮ้อยหนึ่งส่งสการ ตามแบบตามเคราะห์แห่งมัน ผู้จักตายออกปากหาว่านั้นยังมี
ขอนผีถ้วนสองมันผู้จักตายนั้นฮ้องหามันสันเดียวกันเท่าให้ใหม่สองฮ้อยตามบาปเคราะห์นั้น
ผี.ฮ้องหาถึงสามขอนผีให้ใส่ขันค่าคอกหนึ่ง ใช้ส่วนผู้ตายส่วนหนึ่งก่อน ผิ.บ่ตายแต่ป่วยผู้หนึ่ง
สองคน ให้มันสู่ขวัญหกบาทเงินเท่านั้นแล้ว

ข้อ 350 ผิ.ผู้ป่วยผู้ตายมีถ้วนสองบ่ได้ฮ้องหาความหมอมว่าดั่งนั้น ให้จำเมืองสี่บาร
หมอดู ให้หมอทวยของก็คือทวยแปวแผลก็คือ ชันสูตรนอกคิง ในคิงที่ลับที่บัง ผิ.ยังแม่นแท้
จึงถือความหมอ ผิ.หมอทวยบ่แม่นให้ใส่ขันใหม่หนึ่งอย่าให้มันข่มขี้กใส่ท่านเทอญ

ข้อ 351 ผิ.ผู้จักตายฮ้องหาให้คำดูคำมูลมันแต่หลัง ผิ.บ้านหนึ่งเพิ่นจักตายฮ้องหา
มันเพิ่นก็ตายแท้มันเล่าหนี ไปอยู่บ้านใหม่เพิ่นจักตายก็ฮ้องหามันเพิ่นก็ตายแท้เพิ่นจักตายก็ฮ้อง
หามัน อันหน้ามันเฮ็ดสามที่คั้งนี้เพิ่นว่ามันเป็นฮ้ายแท้ให้จำเมืองสี่บารระดูคว้ามัน ใช้ไปเฮ็ดเพิ่น
แท้ ให้ใช้สองส่วน แล้วใส่ขันค่าคอกหนึ่ง

คว้ามัน ไปกินเพิ่นมันก็บ่ฮู้เมื่อ ฝ่ายผู้เจ็บผู้ป่วยก็บ่บอกคนตายเสีย ให้จำเมืองหยั่งคำ
ผู้ตายให้เป็นสามส่วน ให้เจ้าผีใช้สองส่วนละเสียส่วนหนึ่ง ด้วยว่าผู้ป่วยบ่ได้บอกเจ้าผี เจ้าผีก็บ่ฮู้
เมื่อมันเอ็นผีมันออกผีมันบ่ออกก็ดี ผีมันออกแล้วคนตายเสียก็ดีให้มัน ใช้ดองคำตน ชันค่าคอก
อย่าใส่มันเทอญ

คว้ามัน ไปเอ็นนอก ผีออกแล้ว คนบ่ตายดั่งนั้น ให้ถือเอาแต่คำด้วยแล้ว ให้มันสู่ขวัญ
หกบาทเงิน โทษอย่าใส่เทอญ

ข้อ 352 ผิ.เขียนความถามปากมันว่าบ่ได้เป็นปอบเป็นสือ บ่ลงปฏิญาณดั่งนั้นก็อย่า
ฟ้าวดัดด้วยอนุมาณ ผิ.มันขันกินขันพัน ก็ให้มันพันกันตามความเขอันฮ้องพันกันนั้น ผิ.เพิ่นแท้
มันจงให้ใส่ขันโทษแก่มัน ชันค่าคอกหนึ่ง ใช้ส่วนหนึ่งสองส่วน ผิ.มันแท้ผู้ยกให้ใส่เท่าขันตูอันมัน
แท้เพิ่นจักได้เพิ่นนั้นเทอญ

ข้อ 353 แต่ก่อนมันก็ขานว่ามันเป็นผีฮ้ายแท้ทำว่า ได้เสียผีเสียสงบริสุทธิแล้วมีผู้มา
ฮ้องขึ้นให้จำเมืองพิจารณาสืบเอาความถามเอาเหตุ ที่คนมันเข้านั้น ให้แน่อนก่อนจึงว่ามันเสีย
ผีหมอดจักให้เท่าควรเป็นแก่อาบัตินาตามวัดดั่งนั้นเทอญ อาบัตินั้นถึงแก่ปาราชิกอันจัก
ขึ้นกว่าปาราชิกนั้นบ่มีชายตัวมันก็หากเป็น โทษแก่มันแล

ข้อยท่านตายด้วยเหตุอันใดอันหนึ่งก็ดี เพิ่งให้เจ้าเมืองพิจารณาตามนัยอันได้กล่าวแล้วแต่
ภายหลังนั้นเทอญ เจ้าคนกับผู้จ้าง ได้ด้นกันประการใดให้พิจารณาตามนั้นเทอญ

ข้อ 340 จ้างข้อยท่าน ไปค้าต่างเมืองบ่ให้เจ้าผู้ ข้อยท่านตายก็ดีตายก็ดีให้ผู้เอา ไปค้าใช้
ค่าคนท่านเทอญ

ผิ.บอกแก่เจ้าข้อยแล้ว เจ้าข้อยก็ให้ไปแต่ตั้งนั้น ผิ.ตายด้วยพยาธิก็ดี ลักหนี่ก็ดี โจรฆ่า
ตายก็ดี เสือหมิงขบตายก็ดี แสคข้างม้าวัวควายก็ดี ขำมน้ำทั้งหลายออกได้มันออกบ่ได้แลตายก็ดี
อันนี้อย่าให้ว่าลือแก่ผู้จ้างเทอญ

อันหนึ่งผู้จ้างละเสียบ เป็นพยาธิก็ดี บ่ยา หากละเสียบให้ไปพลอยโจร ได้ฆ่าตายตั้งนั้น
ควรให้ผู้จ้างข้อยท่านนั้นใช้ค่าคนเทอญ

ข้อ 341 อันหนึ่งผู้เจ้าหากให้ข้อยตัวไปคว่ำหากินจ้างท่านนั้นนับเอาเบ็มือแก่มันคั่งนั้น
มันผู้ข้อยนั้นหาไปอยู่ที่ใดก็ดี ลักหนี่ก็ดีตายก็ดี อย่าว่าลือแก่ผู้จ้างภายหลังเทอญ

ข้อ 342 ข้อยก็ดีไทก็ดี ผู้ใดเห็นถือเชือกผูกคอมัน ไปคืนได้ให้เอาเงินห้าบาท ผิ.ไป
สอดคอกไม้ให้เอาเงินฮ้อยหนึ่งผิ.ขึ้นคั้น ไม้แล้วบ่ทันผูกให้เอาเงินฮ้อยห้าบาท ผิ.ผูกแล้วให้สอง
ฮ้อยเทอญ ผิ.ข้อยท่านให้ผ้าทองคำมัน ถิ่นนั้นเทอญ

ข้อ 343 ท่านฝากของ ไว้มันคอมเสียบของท่าน เพ็นให้เจ้าเฮือนใช้ เพราะว่าของมันไม่
เสียบตายอันหนึ่งเจ้าเฮือนมีที่ทางไปแลไป มันฝากเฮือนไว้คอมอื่นที่ใกล้กันฝากลูกไว้ก็ดี ลวดมา
เสียบของในเฮือนก็ดี เสียบถูกท่านก็คดกน้ำตายก็ดี ข้างม้าวัวควายเหยียบฆ่าตายก็ดี หมูหมากัดตายก็
ดี ให้ผู้ดูเฮือนแทนของตามเสียบ ผิ.ถูกท่านตายให้ใช้ค่าลูก ท่านตามอาญาแผ่นดินเมืองนั้นเทอญ

ข้อ 344 อันหนึ่งเด็กน้อยเขาหากเล่นคอมกันเขาตีกัน เด็กน้อยสิบปีสิบเอ็ดปีลงมา
หลุ่ม อย่าถึจับบิขบข่อยให้พอสู่ว้าวัวกัน ผิ.พ่อแม่พี่น้องผู้แล้วเหลือใจคอมลูกหลานคนหลอน
ตีถูกท่านเลื้อคบคกให้ใส่ขันแปลงหนึ่งสู่วัวกบบาท ผิ.เจ็บพอเลื้อคคกให้ใส่ขันหนึ่งสู่วัวก
เบ็เงิน แต่พอห้ามเขาอย่าว่าสั่ง

ผิ.เด็กปุ่นปานนั้นเอามือถือมีดพร้าฟันแทงกันตายทำให้พ่อแม่แทนค่า อย่าใส่ขันใหม่
เทอญ เด็กน้อยปุ่นนั้นเสมอ อุมมัดตักะพวกหนึ่งแลสู่มฮ้ายสู่มคิสติไปมันตาย ผิ.เขาบุดตีฟัน
แทงกันเจ็บคั่งนั้นเท่าพามีแต่พาเข้าพาขวัญกล้วยฮ้อยข้าวเล่าขวัญอันเลื้อคคกขางออกอย่างนั้น
เทอญ

ข้อ 345 เด็กน้อยซุมหนึ่งอายุสิบสองปีเมื่อถึงเขาชวนกัน ไปลื่นเขาถ่มไม้ค้อนก้อนดิน
ใส่กันหลอนถึคตตายให้มันผู้กระทำใช้ค่าคนผู้ตายให้พ่อแม่มันเสียบ โทษอย่าใส่เทอญ ผู้ถึกลเลื้อค

มิว่าข้อยท้าวบ่าวพระยาก็ดี บิดได้ทวยเสื่อหากินค่าจ้างเท่าข้ามคายนอก ผิ.เสื่อหล่มเหล่า คายให้มันผู้ถือเสื่อช่วยส่งสการ ผิ.ออกได้อย่าว่าถือ ผิ.ผู้เอาออกได้ให้ผู้ถือเสื่อผู้จักคนทำนผู้เอา ออกเป็นเงินต้องห้าบาท ผิ.หากบ้ผู้จักคุณท่านให้เจ้าผู้ได้ฝ่าต้องค่าเทอญ ผิ.หากลอบแล้วแลงม ลงตายพื้นเอาออกได้แลได้คืนมาให้มีเงินช้อยห้าบาทให้แก่เจ้าผู้เอาออก ผิ.หากบ้ผู้จักคุณท่าน ให้เจ้าผู้ออกได้ฝ่าต้องค่าคนเทอญ

ข้อ 332 เสื่อแพค้าขายก็ดีเสื่อเจ้าขุน ชาวบ้าน ชาวเมือง ไร่ น้ำ ไร่ ทาก็คือยาได้ใส่ถ่อใส่ พายพื้นประมาณ แม่นแพของหลวงก็ดีให้คิดหาไพร่ อย่าให้ขึ้นล่องเที่ยวท่องพื้นวิสัย ถ่อพายค้า ไป ผิ.เสื่อหลวงให้ไทขึ้นถือแปง โสงแปงเสื่อให้ท่าน ได้ค้าขายได้ขึ้น เหตุทำน้ำนี้บ่เป็นวิสัยแห่งผู้ เดียวเที่ยวขอมเป็นทำเป็นทางทั้งหลายขึ้นล่องท่องเที่ยวสู่คน ได้เบียดบ้านการเมือง ผู้ใดยังไม่ ยาวล่องสั้นพื้นประมาณถ่อถางท่านบ่ถึง เสื่อท่านขึ้นสูควิสัยถ่อหาที่ทางค้าที่ถ่มบ่ได้ยังไหล หล่มเสียวของให้ผู้คาดชกคาดชวานั้นแทนตงเสียง

ผิ.คนเสื่อท่านหล่มนั้นตายก็ดี ท่านผู้อื่นเอาออกให้ได้ก็ดีให้มันแทนแล แปะลงค้าขาย แก่ผู้ขึ้นเทอญ แม่นเสื่อแพหลวงพะยาเจ้า อันให้ขึ้นเสือบได้ใส่ฟ่งใส่แพไว้ เขาผู้คาดกับสืบกับ ขวง ไปถึงที่สุด ถ่อถาง ไปกับคนทั้งหลายหาที่ค้าที่ใส่บ่ได้เค้าใส่ถ่อขึ้นความแล้วอย่าว่าเสื่อ

เสื่อแพค้าขายอยู่ข้างน้ำข้างท่าสูควิสัยถ่อใส่คนบ่ถึง เขาได้ใส่ถ่อถางหาที่ค้าบ่มี ผู้ใด ยังสะหวาดำท่านชื่อว่าผิดคลองเมืองแล ผู้ใดพันให้ใส่ขัน โทษ ผิ.สองค่ากัน ให้พอกันเสียว ผิ.ผู้ หนึ่งยังเจ็บเลือดคดขวงออกแลบออกให้แต่งใส่ตามคั้งผู้ผิดนั้นเทอญ

ผิ.หากหากถ่มถ่อพาสวมถ่มถ่อแสงถักเสื่อถักแพ ถักสิ่งของท่านแตกให้แทน ผิ.มันคาด ชั่วคาดชวาให้ยาวสูควิสัยถ่อบ่ถึงคน เขาพายของขึ้นถักน้ำเข้ามาจับ ไม้สาวอยู่ก็เข้าถ่มถ่อใส่ ข้างเสื่อข้างแพ พื้นเสียวมือ ไหมวยด้วยเถียบแตกก็ดี เสื่อแพ ไหลก็ดี ไปขมะเสื่อท่านหล่มจมเสียว ก็แล้ว อย่าว่าดิเขาผู้ขึ้นหากเป็นโทษแห่งเจ้า ผู้ใส่สาวยาวบ่ให้คนถ่มถ่อแล

ทั้งหลายพร้อมกันอยู่จึงเป็นบ้านเป็นเมืองคาย อันนี้จักถือชา คังเสื่ออยู่ถึงบกแลแถวค กฏหมายเสื่อฮั่วเขตขวางอันถ่มนั้นบ่ได้ ทางน้ำนี้เป็นทางทั้งหลายเสื่อแพเที่ยวคาย ผิ.ถ่อถึงดิน เขาบ่ใส่ดินยังใส่เสื่อแพท่าน ยังเป็นอนตายอัน โคนหนึ่งจึงให้พิจารณาตามคลองเมืองนั้น เทอญ

ข้อ 333 ข้อยมันผิดมันหากฆ่าเสียวให้ใช้โทษหนึ่งขึ้นเล่มจางแลวินิจฉัย ผิ.หาสังเสียบได้ให้ใส่คอกไว้หกสิบสี่วัน เท่าวันไว้ผู้ผิดอาชญาให้ไปเอามันถื่ออาวุสขบเลวท่านได้ฆ่าตาย อย่าว่าสังเทอญ

ผู้ใดให้เงินแก่ท่านเพิงกินดอก ให้ใส่สังฆาสมมาตรเกณฑ์ไว้ให้มันต่อชื่อผู้มันมาคอม
นั้นอย่าให้เลี้ยงกันยากภายหลังจกให้ใช้เท่าเท่าก็ให้ว่า เอาดอกก็ให้ว่า ไล่ตามปฎิญาณอันจากัน
นั้น

อันหนึ่งผู้ใดผู้เงินท่านเท่าใดก็ดี เงินมันแทนแล้ว ยังแค่ดอกมัน ขอให้เป็นเท่าเท่าก็
ควรเอาแล เหตุว่าเป็นเท่าแล้ว

อันหนึ่งผู้วัวควายช้างม้า หมูหมาเป็ดไก่ แม่นานปานใดก็ดีเท่าควรเอาลูกมันเป็น
ชอบแล

ผู้เสื่อผ้าแผ่นแพรก็ติดดอกสองเท่า ผู้ข้าวเปลือกข้าวสารดอกสามเท่า

อันหนึ่งผู้ใด ไปผู้เซ่งท่านมาเฮ็ดถิ่นคำก็ดี ผู้มาซื้อขายสู่มาลูกเมียกินก็ดี ผู้เสียหนี้เสีย
สินก็ดี ผู้ซื้อเหล้ายากินก็ดี ผู้ไปเล่นหมากรุกรหมากสกา ก็ดี พ่อหาก ไปก็ลูกบู้ ผู้หาก ไปก็เมียบู้
เมียหาก ไปก็ผู้บู้ ลูกหาก ไปก็พ่อแม่บู้ ปู่ย่าตายายหา ไปก็ลูกหลานบู้ผู้นี้ แม่นว่าหากินข้าว
หวดเดียวกันก็ดี

อันหนึ่ง ลูกเพิงใช้ต่างพ่อผู้ยังมี อันหนึ่งบ่เพิงใช้ต่างก็ยังมี เหตุว่าเจ้าอรรถถว่าฉัน
นี้หาก ไปก็เหล่าท่านกิน ก็หาก ไปเล่นหมากรุกรหมากสกา ผู้หาก ไปเล่นเบี้ยพันเพิน เพินแพ้หา
อันเสียบ่ได้ก็หาก ไปเล่นมัจฉาจารย์หาก ไปเสีย ไปผู้มาเสียหนี้ ใช้บ่หมดสักเลื้อ ผู้นี้ลูกบ่ควรใช้
ให้ต่างพ่อแล หากว่าบ่เพิงสอนลูก ลูกบ่เพิงสอนพ่อ ลูกบ่ควรใช้ต่างเพินดังนี้แล

ห้องลักษณะปาณาติบาต

ข้อ 324 ปาณาติบาต ประกอบด้วยองค์ 5

1. ปาโณ สัตว์มีชีวิต
2. ปาณะสัจญิตา รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต
3. วัชระกะจิตตัง มีจิตคิดจะฆ่า
4. อุปีกกะโม พยายามฆ่า
5. เตนะ มรณัง สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น

ข้อ 325 เท่าบ่มีคำสัญญาท่านลักโจรแห่งบ้าน ท่านได้ฆ่าตายอย่าว่าคือ ผิ.ไฟมอด โคม
ได้ชูดยัง ฆ่าท่านตายโทษมีแก่ผู้ฆ่า แม่นคนใช้สอยก็นัยเดียวกันนั้น ผิ.คนใช้มันฮอดปีกตูบ้าน
ให้เสียหากแล้วเข้าบ้านบ่พิจารณาและฆ่าเสียโทษมีแก่เข้าบ้านให้มันใช้ส่วนคนส่วนหนึ่งเหล่า
ใส่ขันคำคอมันขันหนึ่งส่วนนั้นให้กระทำตามอย่างได้กล่าวแล้วแต่ภายหลังนั้นเทอญ

อันหนึ่งอย่าให้คนทั้งหลายคดด้วงตัดตาใหญ่อย่าให้จ่ายเงินแดงแปลงเงินฮางถ้าผู้ใดมี แล้วหล่อหลอมเป็นอันขาดถ้าผู้ใดจ้างแล้วยังคดด้วงตัดตาใหญ่จ่ายเงินสลึงแดงคาเหล็กเดียว เงินสองตัวเงินบาทแดงคาเหล็กเดียวถึงสี่บาท จับได้เอาตัวเป็น โทษ

ข้อ 318 ชื่อของเดือน

เป็นแต่ขอเกินกายแก่ผู้ซื้อชายตามอำเภอใจบดบังต้อง เห็นแก่ข้าวของซื้อฮับไว้บ่มีกำ นับกลับมาแม่ของพาล บอกรอการให้สืบเอาทรัพย์ ให้จับผู้ซื้อ สงสัยผู้ขายจับผู้ปลายสืบหาผู้ ดันพบความคว่นถ้วนผิดกำหนดหาถือบพ ท่านว่าให้ผู้ติดใจนำไปเกาะเอาผู้บอกเล่าแต่ดัน ออกมา ประจบผู้ปลายเหตุสมตามคำขอฮ้อง ต้องถือได้ลงฮับถึงแก่สารเอาจริง ๆ สมความคั้น การณ์ ให้ขุนศาลปรับใหม่เอาโทษตามความกล่าวสิ่งอันหนักอันเบาขึ้นโทษ

ข้อ 319 ทำเหตุคนให้ปรากฏคดีไว้แก่บุคคลไว้เป็นที่อ้างเปรียบดังช้างเคยขาม้าเคยไล่ ตัวใหญ่ฆ่าตัวน้อยอย่าเคียดค้อยสงกาเลยมันเคยฆ่ามันจึงฆ่า อย่ากล่าวกล้าหลบเสียดอย่าคำ เผลียงหนีบัพัน ได้ควร ได้ใช้เต็มทรัพย์ตามเหตุมันมี คั้นหากหาหนีเป็นความนอกเนื้อ เป็นความ แก่นสาร เป็นข้อประจاربอกกำหนดคดเอาข้อใหม่เข้ามาเติม คลองเมืองมีบ่ได้กฏเอาข้อใหม่ เข้ามาตาม พุดเป็นหน้าด่านแลสุภาศาลปรึกษาพิจารณาบ่มีที่คานับ กลับแปลไปให้ท่านได้ความ หลงไหล ไชเสนอกความเกินบ่ฟ้องความเกินเขาพี่น้องญาติวงศ์ลงใจหมายต่อผู้รู้ชี้เบียงความยก แขนขวาววณแขนชี้ในที่ชุมนุมปรึกษาให้สุดเขตสืบสี่ประการ ทั้งหลายผู้นี้หาถือบพท่านว่าให้ ไล่โทษลงตีความถักปาจิตศึบัพัน ได้แล

ข้อ 320 อันหนึ่งโจรลักของท่านมาขอแวะเฮือนฮู้ว่าโจรแท้เจ้าเฮือนเก็งโทษโจร ผิ. โจรหนีเสียให้เจ้าเฮือนหาโจรให้ได้ ผิ. บ่ได้เจ้าเฮือนเป็นโทษเหมือน โจรแล ผิ. บ่ฮู้ว่าเขาเป็นโจร เล่ามาแวะเฮือนโจรหนีให้เจ้าแทนของตามโจรแล้วให้ไล่ขันใหม่สองฮ้อย คั้นได้โจรจึงเอาคอม โจรแทนท่าน โจรนั้นกระทำตามโทษ

ผิ. เจ้าของนำฮอยมาถาม เจ้าเฮือนอ่าวว่ามีคอก ภายคูนได้โจรมาถามเล่าว่า ได้แวนอน ที่นั้นให้ไล่โทษเทียมโจร เหตุมันเป็นโจรหนักตาย

ผิ. เจ้าเฮือนเล่าความซื่อ ก็ว่ามาแห่วนอนแท้ ก็บ่ฮู้ว่าเขาเป็นโจรผิ. บอกแต่เค้าคั้งนั้น อย่าให้เจ้าเฮือนเป็นโทษโทษ ผิ. ยังฮู้ฮ้อยเฮือนนั้นแหล่งให้โจรมาแห่วนอนลืออยู่จึงให้เป็นโทษ แก่เจ้าเฮือนโทษ

ข้อ 321 ลักของเพื่อนมาฆ่ากัน คั้น ได้กินนำกันตั้งแต่แกงถ้วยหนึ่งก็ให้ว่าผู้ฮ้ายนำหมด ทุกคนแลผูกควายไว้แลเจ้าของเลี้ยงไว้ก็ดี มีควายผู้ใดผู้หนึ่งบู่ฮัวเข้ามาชนกับคอกก็ตีมาวนเวียน กลางวันกลางคืนนอนบ่ได้ให้บอกเจ้าของควายมาเอา คั้นบ่มาเอามาชนคนก็ตีชนควายก็ตี หาก

ข้อ 310 เสือท่านไว้กับท่า ยังมีเสือถ่อขึ้นยังตั้งหล่มเสียบของให้แทนตงเสียบ ผิเสือแตก
แหงบิ่นบ้านเสียบ แปลงให้ดีแก่ท่านเทอญ ผิเจ้าของเสือบ๋ยอมเอาให้กระทำตามอย่างได้กล่าวแล้ว
นั้นเทอญ

ข้อ 311 เสือหล่มหนึ่งถ่อขึ้นมาแต่ได้หล่มหนึ่งถ่อมาแต่เหนือจะจอก เอ็นบอกหล่ม
ขึ้นมาว่าเสือบ๋ยอมจะจอก เสือหล่มขึ้นมาแต่ได้บ่ฟัง คนถ่อขึ้นมาชุนหล่มจะจอกนั้นหล่มเสียบของ
มากน้อยเท่าใดให้หล่มถ่อขึ้นมา นั้นใช้ตงเสียบ

ผิหล่มถ่อขึ้นมา นั้นหล่มหากแล้ว คิ้วหล่มถ่อมานั้นบอกแล้ว ตัวบ่ฟังคนถ่อขึ้น

คาย

ผิวหล่มขึ้นมา นั้นเอ็นบอกก็จอกอยู่คั้งนั้นหล่มถ่อมานั้นมาพานเข้า หล่มถ่อหาก
หล่มอย่าว่าถือเหตุว่าตนเอ็นบอกเขาแล้วเขาก็จอกความความเสือดัวไปชุนเขา เสือดัวจึงหล่มแล

ข้อ 312 ลักษณะ โจร 6 จำพวก

1. สหัตถิโก คือว่าลักด้วยมือตนเองก็ดี
  2. อานัตถิโก คือว่าอานัติผู้อื่นให้ลักก็ดี
  3. นิปาจิโย คือว่าชักเอาของท่านไว้แล้วภายหลังจึงไปเอาที่ดี
  4. ถาวโร คือว่าลักด้วยมืออันมันคงมีต้นว่าบวกรน้ำและวังปลาที่ดีใส่ช้อนใส่ไซเขา
ปลาเลี้ยงปลาชุกของท่านในที่ถานไถ่นาและหน้าค้อนหน้าดีที่ท่านก็ดี
  5. อิทธิมโย คือว่าลักด้วยฤทธิ์มีต้นว่าบังหล่มเอาที่ดี
  6. วิชานโย คือว่าลักด้วยศาสตรศิลป์มีต้นว่าจ่ายเงินแดงแปงเงินค้องก็ดี
- ถ้าประ โยค 6 ประการนี้ ไผหากลักโทษเสมอกันแล

ข้อ 313 ผิวลักสาสระปลา ลุ่มปลา ทอดแห หน้าค้อน ก้นค้อนท่านก็ดีไหมหมกบาท

แล

ผิวลักสาสระปลาทอดแหเอาปลาในหน้าหลี่ท่านได้หลี่ท่านไหมสามตำลึง หน้าหลี่ใด
สามวังก้นหลี่ใดสองวัง ก้นค้อนใดวังหนึ่ง หน้าค้อนใดสองวัง ผิวข้ามแหที่หลี่ของท่านไหม
สองฮ้อยแล

ข้อ 314 ข่มแหงเอาที่ค้อนของท่านมาเป็นของตนให้ไหมฮ้อยหนึ่ง ผิวลักข้างของท่าน
ถ้าพิจารณาเป็นสัตว์ให้ใช้ค่าข้างท่านแล ให้ผูกคอ ไปฮ้อยว่าไผอย่าทำอย่างเขา ลักข้างท่านแล้ว
ให้เอาขึ้นขาหย่างสามวัน แล้วให้ประทวนด้วยลวดหนังห้าสิบที แล้วให้จำห้าประการ แล้วให้
ผูกโยงดอกเสียบบับขมับแล้วให้ใส่คอกไว้สามปี แล้วใส่ตะพุ่นหญ้าข้างเทอญควร

ข้อ 300 ข้อตกลงต่างเจ้าเค้าเกาะกันลักหนีพร้อมกันใต้หาตุ๋น ผู้ใดยังได้บ่เพ็งว่า จักเอาคน ผิ.เจ้าผู้หนึ่ง ไปผู้หนึ่งบ่ไปนำแท้ ให้เจ้าข้อผู้นั้น ให้ล่าคุณแก่ผู้ไปตามได้ยากได้ง่ายได้ ไกลได้ใกล้ ผิ.ตุ๋น ไปต่างทางกัน ผู้ใดได้ก็อย่าได้เอาคุณนั้นโทษ ท่านเห็นท่านก็จักเอามาแล ผิ.ผู้ใดได้เอาเงินค่าเสียค่ายากต่างคนเท่าใดให้ผู้เจ้าข้อแทนเท่านั้น

เมื่อใดได้เขียนตามมั่นผู้ลักหนี ผู้ใดหากยังเกาะชวบก่อน ไหมตามขันข้อฮ้อยเงิน ค่า แสงอย่าว่าสังเหตุเขาอยากพ้นจากอันเป็นข้อท่านตุ๋นคาย

ข้อ 301 ผู้หนึ่งจักขายแท้ท่านจึงมาโอมว่าจักได้ ข้อผู้นั้นลักหนีเสียหากแล้ว อย่า ว่าสังแก่ผู้ตามได้ ผิ.ท่านบ่ได้ว่าจะขายข้อ ท่านหากไปตามได้ข้อท่านผู้นั้นลักหนี ให้พิณิจฉัย พิจารณาตุ๋นก่อน ควรให้ผู้มาตามไถ่นั้น ใ้ใช้ก็ให้ใช้ บ่ควรใช้ก็อย่าให้ใช้

ผิ.ยังกลายสิบสามวันสิบห้าวันก็ดี มั่นผู้ข้อยนั้นจึงลักหนี ก็อย่าว่าสังแก่ผู้ตามได้โทษ

ข้อ 302 ข้อท่านลักหนีไปอยู่คอม มั่นข้านเป็น โทษมันหากมาเล่าอย่าให้ไหมมัน โทษ ทำให้มันเอาค่าสามเบี่ยกับผู้ชายมือเขียว ผู้หญิงมือซีก เงินโทษ

ข้อ 303 ข้อผู้ใดเจ้าข้ออยาก ได้บุญ ให้บวชเป็นภิกษุด้วยศรัทธาเป็นผลบุญแก่คน ดั่งนั้นเมื่ออุปฆาจารย์ตามข้อผู้บวชนั้น ก็ฮับว่าข้าพเจ้าพ้นจากข้อเป็น ไทแท้ดั่งนี้ ข้อผู้นั้น พ้นจากข้อเป็น ไทแล้ว ผิ.สึกออกมาก็เอาข้อผู้เก่าบ่ควรเอาเป็นข้อคาย ผู้ข้อยบวชนั้นบ่ อุดสาหะทำเพียร ได้เป็นแต่ฌรสิกเสียดั่งนั้น ก็เอาแต่เจ้าจักสละเสียดั่งตามจักเอาคืนเป็นข้อก็ ตามโทษ

อันหนึ่ง ยกเอาข้อท่านบวช อยากให้มันข้อยท่าน ให้มันใช้ข้อท่านดงเสียด แล้วใส่ ขันใหม่หนึ่งโทษ

ผิ.ข้อท่านลักหนีไปอยู่คอมมัน มั่นข้านเป็น โทษให้บวชยังอ้าข้อท่านไว้มีนาน ให้ มันแทนข้อท่านดงเสียด แล้วใส่ขันค่าคอหนึ่ง เหตุมันอ้าข้อท่านมีนาน ค่าห่างค่าฮามให้ไต่ เอาตามอย่าง ได้ว่าไว้มันโทษ

อันหนึ่ง ผู้ได้หาบุญบ่ได้ก็ดี เป็น ไทแก่ตัวก็ดี บวชเป็นภิกษุภาวะแล้วสึกออกมาอยู่ คอมผู้ใดได้เอาเสื้อผ้าฮับสิกกี้ดี บ่มีก็ดี มันหาบุญบ่ได้ มันบ่เป็นถ้อยความมาเพ็งอยู่คอมว่าคาย ผิงยังเสียด ผิ.จากหนีให้ล่าสองฮ้อยโทษ

อันหนึ่ง ไพร่ออกบวชสึกออกไปกระทำคุณคอมขุน ควรเอาจึงให้เอา บ่ควรเอาก็อย่า ให้เอา ผิ.สึกเป็นไพร่ก็ให้เป็นไพร่ ไปหาเรียกคั่งเก่าโทษ

ข้อ 304 เชื้อลุ่มเสียดของเจ้าของฮ้องหากก็บ่ฮ้องหากก็ผู้ใดมาดกช่วยเจ้าของก็ยังอยู่ช่วย อยู่อัน ผิ.ผู้ช่วยค่าเอา ได้ของเท่าใดให้ผ่าส่วนให้ผู้ได้ส่วนหนึ่งเจ้าของสองส่วนผู้ช่วยมีใจโลกเอา

ผิ.มันบไปบอกกับเจ้าของเจ้าของทุ่งทาวหาจึงพบจึงสู้ คังนั้นให้ใส่โทษมันขันตีหนึ่ง เหตุว่ามันบส่งข่าว มันบั้งข้อยท่านไว้ ข้อยท่านนั้นก็ให้เอาคืนให้แก่เจ้าข้อยค่าห่างค่าฮามนั้นมัน บั้งไว้ช้านานปานใด ก็ให้คิดเอาตามอย่างผู้ชายผู้หญิงให้เจ้าข้อย

ผิ.ข้อยท่านลัทธิเสียก็คี่ให้มันใช้ข้อยท่านค่าห่างค่าฮามก็ให้คิดเอาคัง ได้กล่าวนั้น เทอญ

ข้อ 297 ผิ.ข้อยท่านพาของหนีไปซ่อนไว้ในเฮือนผู้ใดก็คี่ ยังถ่วนสามวันเจ้าเฮือนก็สู้ แล้วบบอกบ่ส่งข่าวอ่าวเหลือถึงเจ้าข้อยคังนั้น ข้อยท่านลัทธิให้เจ้าเฮือนใช้ข้อยท่านของอัน มันพามา นั้นมีมากน้อยเท่าใด ให้ขุนพิณจลยเอาเจ้าข้อยมาชันสูตรให้แน่ให้เจ้าเฮือนใช้ตามของ อันน้อยอันมาก เล่าใส่ขันตีขันหนึ่ง เหตุว่ามันอำเอาตาย หน โลกควรใช้ของท่านเล่าใส่ขันตีหนึ่ง ตามคลองพระวินัยชอบแล กันเจ้าเฮือนใช้เสียค่าคนของแล้วข้อยผู้หนีนั้นก็ควรเป็นข้อยเจ้า เฮือนผู้เสียนั้นแล

ข้อ 298 อันหนึ่งข้อยท่านหนีมาขึ้นเฮือนเพิ่น ผิ.สู้ที่เจ้าข้อยให้บอก ผิ.บสู้เจ้าข้อยให้ บอกข่าวเดินบ้านเมือง เจ้าข้อยมาเอาให้มีเงินเบี่ยหนึ่งแปลงเฮือนเหลือนั้นอย่าให้เอา

ผิ.เจ้าเฮือนบให้ข้อยท่านมอบไว้ นั้น คันมันตายก็คี่ หนีเสียก็คี่ ให้เจ้าบ้านเจ้าเฮือนใช้ ข้อยท่าน ค่าห่างค่าฮามก็ให้คิดเอา ตามอย่างข้อยผู้หญิงผู้ชาย ด้วยมามันบ่กินข้อยให้ท่านแล ผิ. เจ้าบ้านเจ้าเฮือน ได้ข่าว ได้บอกกับเจ้าเกิดและเพื่อนบ้านแล ผิ.เจ้าข้อยมาพบเจ้าข้อยบได้ไต่ถาม เสียก่อน ไต่จับเอานอกบ้าน ข้อยนั้นบหนีเสียก็คี่จับ ได้ตัวก็คี่ อย่าว่ลือเจ้าบ้านเจ้าเฮือนเทอญ ผิ. ไต่จับในบ้าน ข้อยก็บหนีเสียอย่าให้ว่าลือแก่เจ้าเฮือนควรให้เจ้าข้อยแปลงเฮือนท่านขันหนึ่ง ตามบันคาศักคี่

ผิ.ว่าจับในบ้าน ได้ข้อยตัวแล้วคังนั้น อย่าว่ฟาวให้เอาข้อยตัวหนีให้เจ้าข้อยแปลงบ้านแปลง เฮือนท่านขันหนึ่ง

ผิ.ราชกุลและหัวศึก ขันแปลงสี่ข้อยหัวแสนในนาขันแปลงสามร้อยหัวหมื่นในนาขัน แปลงสองข้อยหัวแสนนอกนา ขันแปลงสองข้อยหัวหมื่นนอกนา ผู้โอกาสขันแปลงข้อยต้อง ขุนกวานและนายบ้านขันแปลงข้อยต้อง ไพร่แลชาวเมืองขันแปลงข้อยหนึ่ง คนทุกขี้ไธ้และข้อย ท่านขันแปลงต้องข้อย

อันนี้ ว่าด้วยเจ้าบ้านเจ้าเฮือน ได้ข่าว ได้บอกเจ้าเกิดแลเพื่อนบ้านแล้ว เจ้าข้อยบ่คอบ เจ้าบ้านเจ้าเฮือน เทียมคังพระภิกษุคนหนึ่งบ่คอบพระสังฆเจ้า ภิกษุคนนั้นถืออาบัติปาจิตตีย์แล หน โลกให้ใส่ขันแปลงตามวินัยชอบแล

ข้อ 290 ผู้ใดไปคว่ำสละกรรม์เอาของท่าน ให้เขียนเอาพ่อครูผู้หมั้นเขียนให้ได้ ผิ.พ่อครู
มันผู้นั้นยังสู้ที่ท่านช่อนของไว้ได้มันค้มันสละกรรม์นั้น มันผู้นั้นควรมอกเมืองแล

ผิ.ท่านไว้หม่อมมันลักเอาได้ ผิ.ท่านไว้ด้วยอันผู้ใดลักชูลักช่อนมันเอาไปได้โทษมันนั้น
เป็นโทษหลวงแล

ข้อ 291 บุคคะละคนคว่ำจ่ายเงินแดง แผลงเงินค้วง ถีบพระคุณ ไปดัวะหลายเที่ยวชื้อ
เที่ยวขายหลอนได้คอมผู้ใดให้จับเอาถุงเท้าของมัน มันได้ไปชื้อขายผู้ใดให้ส่งคืนเจ้าของตงเสี่ยง
โทษมันนั้นให้เป็นโทษหลวงแล

ข้อ 292 บุคคะละผู้ใดผู้หนึ่งลักเอาของเพื่อนมาให้ท้าวพะยาแสนเมืองผู้ใดก็ดี ผิ.ท้าวพะ
ยาแสนหมื่นหากบ่สู้ว่าของ โจรลักมาให้แท้ค้ดงั้น ก็ฟังว่าเอาของฝูงนั้นคืนแก่เจ้าของนั้นแล
โทษอย่าใส่เจ้าพะยาแสนหมื่นเทอญ มียอยู่ในธรรมบทมหาจักขุปาละเถระเสี่ยงประสาทคาบได้
ใส่ใจว่าจักหย่าให้สัตว์ตายก็หาอาบคิบบได้แก่มหาจักขุปาละเถระคนนั้น

ผิ.ท้าวพะยาแสนหมื่นผู้ใดก็ดี หากสู้ว่าของ โจรมาให้แก่ตนค้ดงั้นเอาค้ดงั้น โทษ
เจ้าพะยาแสนหมื่นผู้นั้นก็เสมอ โจรจากันตามยศนั้นแล

ข้อ 293 ผิ.ชาวเมืองลักข้อยท่านผู้หญิงก็ดีผู้ชายก็ดีเจ้าของข้อยไปตามเอาได้ในค่านเค้า
ให้ใหม่มันแก่เจ้าข้อยฮ้อยหนึ่ง

ผิ.เจ้าข้อยมันได้ไปบะไปจ้างเพิ่นให้ถือเอานำผู้ลักนั้น ใช้ตางตงเสี่ยง

ผิ.ได้ค่านถ้วนสองให้ใหม่สองฮ้อยได้ค่านถ้วนสามให้ใหม่สามฮ้อย ผิ.กลายหลาย
ค่านก็ให้ใหม่ถาคับค่านขึ้นไป ผิ.พันค่านนอกไป ผู่อันได้ให้ผู้ลักนั้นไถ่เอาข้อยท่านส่งคืน ให้แก่
เจ้าข้อย ค่าบะค่าจ้าง ค่าห่างค่าสามนั้นให้ถือนำผู้มันลักข้อยท่านนั้นตามอย่างผู้หญิงชายนั้น
เทอญ

ผิ.ข้อยท่านผู้หญิงเจ้าข้อยได้นอนนำผู้ลักเอานั้น ได้สูได้เป็นค้ดงั้น ให้จำเมืองพิจารณา
ใหม่เอาตามเมื่อยี่สิบจำพวกนั้นเทอญ

ผู้มันลักนั้นซ้ำทำมิจจารณันก็หาเป็นโทษหลวงแล

อันหนึ่งมีข้อยต่อข้อยลักเอากันหนี่ค้ดงั้น ผิ.เจ้าเฮือนสู้นำเจ้าเฮือนเป็น โทษ โจรเหมือน
ข้อยนั้นแล ผิ.เจ้าเฮือนบ่สู้โทษนั้นบ่ควรวใส่เจ้าเฮือนแล ด้วยว่ามันบ่สู้เมื่อ ให้เสี่ยแต่ข้อยผู้มันเป็น
โจรนั้นเหตุว่ามันถือข้อยมันบ่ได้ ผิ.เจ้าข้อยผู้เป็นโจร ไปตามเอาได้ให้จำเมืองถามมันก่อน ผิ.มัน
เสี่ยคายข้อยมันให้เสี่ยแต่ค่าห่างค่าสามค่าบะค่าบนนั้น โทษหลวงนั้นให้ยกเสี่ยได้มันไปตามเอา
ข้อยมันมาได้ ผิ.มันเสี่ยค่าห่างค่าสามค่าบะค่าบนนั้นบ่ได้ค้ดงั้นจึงให้เอาตามคลองเมืองเทอญ

ข้อ 277 อันหนึ่งคนผู้ใดผู้หนึ่งตากผ้าไว้แล้วลืมเสีย คนผู้หนึ่งเห็นกลัวเสียผู้ไว้ เจ้าของว่าหาว่าโจรเอาของถูกตากไว้นี้ไปสักเอาจาก ผู้รู้ว่่าข้อยผู้ไว้เจ้าของท่านว่าลักเอาว่าตั้งนั้น โทษบ่มี แก่ผู้รู้แลเหตุว่าบ่ได้ใส่ใจว่าลัก เทียมคั่งเจ้าภิกษุตนหนึ่งตากผ้าไว้กลางทางที่หนึ่งภิกษุตนหนึ่งกลัวเสียมาผู้ไว้โดยจิตอันลักบ่มี

พิว่ว่าหน โลก เห็นข้าวของเพิ่มเสีย ด้วยไฟด้วยลมแลเอาไว้ เจ้าของถามหาให้บอกด้วย ซ้อยบ่ควรให้เป็นโทษ เหตุว่าท่านเป็นคุณนายคิ.มันบ่บอกด้วยเจ้าของไปเห็นเขาได้ถาม โดยขาด ให้ใส่ขันตีมันควรแล

ข้อ 278 ผู้ใดได้ของอัน โจรลักคายท่านป่าวให้คืนผู้ลักบ่คืนแล้วผู้เจ้าของบ่ได้บ่เห็น ผู้อื่นมา ได้บอกเล่าซึ่งเจ้าของเห็นของคอมมัน ให้มันตามผู้ลักมาให้ได้ คิ.บ่ได้ให้โทษขันหนึ่ง ของให้คืนตงเสียง ยังเสียให้คืนตงเสียง

คิ.บุญโปงใส่ของไว้โจรลักเอาของในแล้วซัดขาน คิ.ผู้ใดมาได้ให้เล่าแก่ผู้ใดผู้หนึ่งไว้ เป็นสักขี เจ้าของเห็นจึงบ่เป็น โทษเสมอ โจร

ข้อ 279 อันหนึ่งคนฮ้ายลักของท่านมาขายเจ้าของมาถามมันผู้ซื้อข้อยบ่บอกภายหลัง เจ้าของจึงสู้ให้โทษมันแก่งผู้รับนั้นโทษ

ข้อ 280 คิ.วัวควายเสื่อผ้าแผ่นแพ สิ่งของอันมีวิญญาณก็คิ.บ่มีวิญญาณสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็คิ. แม้นโจรลักมาขายหาก ได้ซื้อคอมกันที่ปรากฏมีผู้รู้เห็นคอมกัน เมื่อซื้อแท้เจ้าของมาเห็น ให้เจ้าของเอาของอันนั้นคืนคาย ให้มันผู้ซื้อของนั้นหาโจรให้ได้ คิ.มันหากหาโจรบ่ได้ โทษ โจรนั้น ก็อยู่กับมัน หาเสียของอันมันซื้อนั้นความแล้ว โทษอย่าใส่เหตุมันซื้อที่ปรากฏแล

พิว่ว่าซื้อบ่มีผู้รู้ผู้เห็น หากสักขีบ่ได้ แม้นซื้อทางสงัดก็คิ.บ่ใส่ที่สงัดก็คิ.ของนั้นเสียมาก น้อยเท่าใด ให้เจ้าของมันทูนเอา ให้พินิจขี้ชำระคุดมันจักเป็น โจรถือ ถือบ่เป็น โจร คิ.มันเป็น โจรก็หากอยู่กับมัน คิ.หากบ่เป็น โจรให้ใช้แต่ของท่านเสียนั้น ด้วยว่ามันซื้อของที่บังลับ โทษ อย่าใส่คิ.มันหาโจร ได้จึงให้โจรใช้ทุนของมัน โทษนั้นหากอยู่กับโจรแล

ข้อ 281 ยกโทษใส่ท่านก็คิ. ตูท่านก็คิ. สวนตกให้ใส่ขันเท่าที่คู่ คิ. วัตถุประสงค์มันขกันนั้น น้อยก็คิ.มันจักพันตามใจแพ้ข้างใดให้ใส่เท่าคู่โทษ

ข้อ 282 คิ.เอาของไปฝากกับผู้ฮับฝากนั้นว่า โจรลักเอาเสีย เจ้าของมาฮ้องขึ้น ให้ พินิจขี้สืบชำระคุดก่อน ของฝากนั้นไว้ปุมเดียวก็คิ. ต่างปุมลอมก็คิ. ไว้ในเฮือนก็คิ. นอกและจิม บ้านก็คิ. เสียแต่ของผู้ฝาก ผู้ฮับนั้นบ่เสีย ให้ผู้รับฝากนั้นใช้ตงเสียง โทษอย่าใส่มัน

คิ.ของผู้รับฝากนั้นเสีย ของผู้มาฝากนั้นก็เสีย ของผู้ฮับฝากนั้นเสียหลายกว่าของผู้มา ฝากนั้นก็คิ.เสียเท่ากันก็คิ.อย่างว่าถือ ด้วยว่ามันบาปเคราะห์สู่คนแล

ได้ของเก่าคืนใส่ขันใหม่ตามหมายตัวหนึ่งแล้วพินิจนัยพิเคราะห์ของมันล็กนั้น ค่าไป
ถึงบาทใส่โทษฝูงนี้แล้วส่งสอนมันทีหนึ่ง

ผิ.ของมันล็กค่าบาทหนึ่งเมื่อเทิงเป็น โทษ โจร พระพุทธเจ้าใส่อาบัติปาราชิกนโลก
เป็นโทษ โจรให้ใส่ขันข้าวคอกเป็นโทษแล

ข้อ 268 ผิ.ล็กหมาสามารถให้ใส่ห้าบาท เงินล็กหมาต่างเฮือน ท่านใส่ขันฮ้อยเงิน ใช้
แทนค่าหมาห้าบาท

ล็กเกลือใหม่ฮ้อยเงิน หนึ่ง ใช้แทนสอง ถือค่าตัวฮ้อยเงิน เหตุเลียงชีวิตท่าน ได้ของเก่า
คืนมาแล้วแทนหนึ่งเทอญ

ผิ. ว่าล็กแมวสามารถใหม่ถ่อง ห้า บาทถือค่าแมวตัวบาท แมวมุงคุณ ท่านใหม่ห้าบาท
ใช้แทนสอง ค่าแมวตัวสามบาทแล

ผิ.ล็กแม่ใหม่ฮ้อยหนึ่งใช้แทนสอง ถือค่าแม่สองบาทเงิน

ข้อ 269 ล็กพรว้า ขวาน จก เสียม ผิ.ได้ของเก่าคืน ให้ใหม่สองบาทเงินผิ.บได้ของเก่า
คืนแทนค่าอันซื่อนั้นเทอญ

ผิ.ล็กห้าว ดาบ ใหม่ฮ้อยเงินหนึ่ง ผิ.ได้ของเก่าคืน ใหม่เท่าค่าซื่อนั้นเทอญ

ผิ.ล็กคาคโลกด้วยฮ้อยหมากน้ำเต้าหมากพริก ให้ใหม่บาทหนึ่งเทอญ ล็กพลูแต่พอ
เลี้ยวพอกิน ก็สมควรว่าอย่าว่าสัง

แม้ว่าล็กหมาก พริก แดง เต้า แลผักก็ดี แต่พอกินคายแลงงายอย่าบ่าฟ้าวบาปใหม่
กันเทอญ

ผิ.หากเอาหลาย ถือว่าเอาไปซื้อขายจ่ายกินนั้น จึงให้ใหม่ เป็นต่อนเงิน เบี้ยเงินบาท
คาย

ผิ.ล็กหมากพรว้าหมากตาล หมากลูกหมากแขง ผิ.ล็กน้อยใหม่สองบาทเงินเทอญ ผิ.
ล็กหลาย เอาไปซื้อขายจ่ายกินให้ใหม่หกบาทอันหนึ่งล็กข้าว เพิ่มพอสำให้ใหม่ถ่องห้าบาทใช้
เก่าเท่า ล็กพอบุงให้ใหม่ห้าบาท ใช้เท่า ล็กพอบาบให้ใหม่ฮ้อยเงินหนึ่ง ใช้เก่าเท่า ล็กเต็มเกวียน
ให้ใหม่ลำดับขึ้น ไปอย่างเดียวกันนั้นเทอญ

อันหนึ่งผู้ใดล็กเกลือ ถือกหลายท่านก็คิหมาท่านขบก็ดี ผิ.ได้ของเก่าคืน ให้ใหม่ถ่องขัน
แปงหนึ่ง ผิ.บได้ของเก่าคืน ให้ใหม่ขันแปงหนึ่งเทอญ

ข้อ 270 ล็กเผิง งวดคังท่าน ให้ใหม่ห้าบาทเงิน มันเอาเผิงเท่าใดให้แทนเท่านั้น มันได้
ขายกินเผิงนั้นเจ้าคินยังนับหมายไว้บ่อยมากเท่าใด ให้นำดูตามฮ้างฮวงเผิง ให้ถึถ้วนแลฮวงเผิง
ถือสี่ฮ้อยน้ำหนักพันเผิงถือค่าบาทเงิน ตามเมื่อถึถักแพงให้มันแทนเทอญ ของฝูงนี้ให้พินิจขุด

เมียน้อยเมียปลายมีผู้ ให้ไหมชายผู้สองซึ่งหญิงชั่งหนึ่ง ผู้ชักผู้ไล่ผู้ชักผู้ไล่แล

ข้อ 252 เมียแลศวกหากคิดค่ากันแลตีกันแลฟันเสือนชานแล้วแลลงหนี ถ้าบ่เอาสินค้ำ
สินเคิมไปนำ ความเมียหลังบ่ขาดกัน เอาสินค้ำของตัวไปนำลงเสือนมือใดความเมียล่งมือ นั้น
แล

ข้อ 253 ถ้าว่าศวกเมียหากค่ากันไปโหมหน้าพ่อตาแม่ยายไปบอกกำนันนายบ้านแล
สุภำเมือง ให้ท่านสุภำเมือง ให้พ่อตาแม่ยายจับลูกเขยหนีจากลูกสาวเสียแต่โต สิ่งของอย่า
ให้ไป ถ้าว่าเมียมันตามศวกไปให้แต่ขึ้นคาคิ่งนั้นแล

ข้อ 254 ถ้าว่าศวกเมียแต่งข้าวเสียบยงให้กัน ไปค้าขายหมูมา หากบ่มาหลายสามปี ความ
เมียควรล่งแก่กัน คั้นบอกมาว่าเจ็บป่วยเสียให้ถ้าอีกสามปี เข้ากันเป็นหกรปี ความศวกเมียควร
แล้วแก่กันแล

ข้อ 255 ศวกเมียผัดกันต่างคนต่างค่ากัน เมียไล่หนีศวกจึง ได้หนี กำหนดมีเก้าปี ควรแล้ว
แก่กันแล ตามมาตราความศวกความเมียแล คั้นเมียบ่ได้ไล่หนี ศวกหากหนีเองกำหนดมีสามปีควร
แล้วแก่กัน

ข้อ 256 คั้นไปทัพไปการพระเจ้าอยู่หัว คั้นกองทัพแม่กองก็กลับคืนมาแล้วคั้นศวก
บ่กลับมาสามปี ความเมียแล้วแก่ศวกกาลบัดนี้ คั้นบอกมาว่าเจ็บป่วยเสียมาบ่ได้ให้ถ้าอีกสามปีเข้า
กันเป็นหกรปีคั้นบ่มาควรแล้วแก่กันแล

ข้อ 257 เมียตัดศวกบ่ควรแล ศวกตัดเมียจึงควรแล้วแก่กัน

ข้อ 258 ยังมีสองศวกเมียไปคว่ำเคินเทศ หิวโภชนอาหารอ่อนแออยู่แล้วศวกก็เห็น
หมากเคื่อศวกก็ขึ้น เมียก็ขอกินแลเมียจึงขึ้นกิน ศวกก็ลงมาแล้วตัดหนามทับกกหมากเคื่อเสีย
แล้วแลหนี คั้นนั้นอีสาตั้นหา ไมตรีศวกเมียก็ขาดแก่กันคั้นนั้นแล ความศวกความเมียนีเขาตัดกันเอง
จึงได้แล ผู้อื่นตัดบ่ได้แล

ศวกผู้มีเมียไปชมแหงอยู่อนนำลูกสาวท่านคั้นนั้นให้ไหมคั้นกล่าวเล่นเมียท่านนั้นแล

ศวกหญิงยอมพร้อมใจแก่กัน ให้ล้างหน้าตาพ่อแม่ห้าคำลิ่ง แล้วก็เลี้ยงกันอันเทอญ

ห้องลักษณะอทินนาทาน

ข้อ 259 อทินนาทานประกอบด้วยองค์ 5

1. ประระปริกคະหิตัง ของนั้นมีเจ้าของห้วงแหน
2. ประระปริกคະหิตะสัจญญา รู้ยู่ว่าเป็นของมีเจ้าของห้วงแหน
3. เถยยะจิตตัง มีจิตคิดจะลักของนั้น

ข้อ 237 อันหนึ่งบ่าวสาวมักกัน คั้น ได้กิน ได้พันกัน กับผู้ชายว่าเจ้าขึ้นต้นไม้ได้ข่อย
จักเป็นเมียเจ้า พันกันมักตามใจหญิงชาย คังนั้นผู้ชายพันได้ก็ควรให้เป็นเมียมันแล ถ้าเค้าพันกัน
กลางป่าทำน้ำแห่งใดก็ดี พ่อแม่พี่น้องบู้บเห็น ก็บเป็นเมียมันก่อน ถ้าชายบ่ยอมยังสวนเอาเป็น
เมีย พ่อแม่บ่ยอมให้ผู้หญิง มีเงินสองบาท เสือกกับผ้าขึ้นขวัญให้ผู้ชาย ความให้แล้ว

ข้อ 238 อันผู้ชายไปขึ้นชูเอาหญิงเป็นเมีย คลองเฮือนมิให้เปลงแล้วให้เอาเงินสี่บาท
ฝั่งฮ้อยหนึ่ง เทียนเล่มบาทสองคู่ เทียนน้อยสองแปด เหล้าก่องหนึ่ง ให้ผู้ชายแต่งค่าคองไปให้
ผู้หญิงตามฮิต

ถ้าผู้หญิง ไปชูเอาชายเป็นผัว คลองเฮือนชายมิให้ผู้หญิงเปลง ฮิตคลองผู้หญิงมิให้
ผู้ชายเปลงเงินขึ้นแปดฝั่งเทียน อย่าให้เอาให้กินกันหมดทั้งสองกำ ให้ผู้ชายแต่งค่าคองไปให้
พ่อแม่หญิงตามฮิต

ถ้าชายบ่แต่งค่าคอง ชื่อว่าชายบ่ประสงค์นำหญิง หญิงลงหนีจากชายวันใด คำผัวคำ
เมียก็ให้แล้ว

ข้อ 239 อันหนึ่งผู้ชายมาเล่า โลมชักชวนเอาผู้หญิง ไปชู ต้องคลองเฮือนผู้ชายมีเท่าใด
ก็ให้สำแดงเอาเทอญ คลองเฮือนผู้หญิงมีก็ให้ชายเปลงแล้วให้เอาเงินห้าบาท ถ้าชายสมัครอยู่
กันก็ตามใจ ขาบ่สมัครอยู่นำกัน ชายหนีจากหญิง หญิงหนีจากชาย คำผัวคำเมียก็ให้แล้ว

ข้อ 240 อันหนึ่งบ่าวสาวสมัครพันธ์ มีขันหมากพลูมาด้าน โอมขอนำพ่อแม่ โดตรงค์
ผู้หญิง อย่าให้โดตรงค์ผู้หญิงเฮียกเอาขันเงิน ไขคำปากกับผู้ชายแต่เงินบาทหนึ่งเฟื่องสถึงถึง
เงินเบี่ยเงินบาทห้ามเป็นอันขาด แต่แก้วสินคองนั้น เอาแต่พ่อแม่โดตรงค์จะเอาน้อยมากก็
ตามใจ แล้วให้ทำอาวหะเป็นผัวเมียกันตามคลองเมือง

ภายหลังชายปะหญิงก็ดี หญิงปะชายก็ดี คำผัวคำเมียยังบ่ขาด ให้ผู้หญิงมีดอกไม้ฝั่ง
เทียนแก่ชาย เท่าฮู้แจ้ง คำผัวคำเมียขาดกันแล

ข้อ 241 อันหนึ่งผู้ชายผู้หญิงได้จ้างเสพสมกัน ผู้ชายได้ให้ข้าวของควรถ้าบาทเงิน
หนึ่งให้แก่หญิง หญิงก็รับเอาของจ้าง แล้วให้ชายผู้นั้นเสพสม ภายหลังผู้หญิงจักให้ผู้ชายเปง
เฮือน อย่าให้เปง เหตุท่านได้จ้างแล้วบ่ขึ้นแล

ข้อ 242 อันหนึ่งบ่าวสาวเว้ากันเป็นชู้ได้เสพสมกันมาน ผู้ชายบ่เอาหญิงเป็นเมีย ให้
เอาเงินมันแปงสี่บาท ค่าน้ำค่าไฟสิบบาท ออกกำแล้วให้ทำขวัญสี่บาท ถ้าหญิงตายด้วยภาวะลูก
ให้ใช้ค่าตัวสิบสองบาทแล

ให้ใส่ขันแปลงแก่ผู้หาสาวไว้นั้นให้ล้างหน้าตาพ่อแม่เป็นเงินสิบบาทแล เหตุว่ามาตัวมาทางผู้
สาวและพ่อแม่โคตรวงศ์ทั้งปวงแล

ข้อ 222 ผู้ชายฝากของให้เป็นค่าสินสอดแก่สาว พ่อแม่ก็รู้เห็นว่าลูกสาวเอาของบ่าว
ไว้ อยู่มาลูกสาวบ่มักลักหนีไปสู่ที่อื่น ให้ไหมสาวเป็นเงินสองร้อย ของเก่าให้คืนบ่าวเทอญ ให้
ไหมชายผู้หญิงไปหาสู่นั้น เจ็ดคำถึงสองบาทแล

ข้อ 223 ผู้ชายฝากหมากพลูแลสิ่งของแก่สาวหากแต่สองต่อสองหากพ่อแม่ก็บู้เห็น
นำเขา หากสาวบ่มเอาให้ไหมสาวเป็นเงินสิบบาทของบ่าวให้คืนส่งหมดแล

ข้อ 224 บ่าวสาวหากเว้าจากกันเป็นคำมายหมั้นเอาเป็นเอาตายแก่กันแล้วผู้ชายบอกให้
พ่อแม่ไปสู่ขอ พ่อแม่ก็ไปสู่ขอมาโคตรวงศ์ทั้งปวงแล้ว พ่อแม่ทางผู้สาวก็ยกให้ ลูกสาวก็มักบ่าว
คั้นอยู่มาอาภัพศิษย์ญาติว่าสอดมือสวันคืนจะมาขอทำขวัญให้แก่กันเป็นคู่เป็นเมีย แล้วอยู่มา
หญิงลักหนีไปสู่ชายอื่นให้ไหมสาวห้าคำถึง ให้ไหมชายผู้หญิง ไปสู่นั้นห้าคำถึง เหตุว่าเป็นใจ
กับผู้หญิง ของเก่าให้ส่งคืน

ข้อ 225 ผู้หญิงผู้ชายหากมักฮักกันเว้าจากกันเป็นชู้อันหญิงชายลักใจพ่อแม่อยู่อนนนำ
กันให้ผู้ชายมาล้างหน้าตาพ่อแม่ห้าคำถึง

ข้อ 226 หากแต่แต่จับมือถือนม ลูกสาวท่าน ท่านว่าบังอาจให้ไหมสิบบาทแล

พิวว่า หญิงแลชายบได้ยอมพร้อมใจกัน ชายหากมาข่มเหงอยู่อนนนำ ให้ไหมชายห้า
คำถึงผ้าขาวผืนหนึ่ง ขันล้างหน้าลูกหนึ่ง หัวหมูหนึ่ง ให้ขึ้นผีสงเวทคาเขาแล พิวว่ามีลูก แล้ว
แก่กัน พิวว่ามีลูกออกบ่ดี คั้นลูกสาวเขาตายเพราะประสูติ ให้ไหมชายผู้มาข่มเหงอยู่อนนนำหญิง
นั้นสิบสองบาทควรแล

ข้อ 227 พิวว่าหญิงแลชายบ่าวสาวเว้าจากกันนำกันแล ชายบ่ย่ำว่าแก่หญิงให้ขอจับมือถือน
นมชมแก่แล เป็นสังว่าคั้งนี้ ท่านว่าบังอาจ ท่านให้ไหมผู้ชายอันบังอาจนั้นห้าบาทแล เหตุว่า
ลบสง่าราศรีโคตรวงศ์แห่งหญิงแล

ข้อ 228 หญิงแลชายหากแนะนำกันเอาชายขึ้นอยู่กับด้วยกันเป็นคู่เป็นเมียกันให้ล้าง
หน้าตาพ่อแม่ห้าคำถึงแล้วก็อยู่กินคอมกันเทอญ

ข้อ 229 หญิงแลชายเว้าจากกันแล้วแล หญิง ไปขึ้นอยู่คอมชาย ให้ชายนั้นมาล้างหน้าตา
พ่อแม่มีเงินหกบาท ผ้าขาวผืนหนึ่ง ขันล้างหน้าลูกหนึ่ง บายศรีซ้ายขวา ก็ให้คืนสู่อยู่กับพ่อแม่
สร้างแปลงอยู่นำกันเทอญ

ข้อ 230 ถ้าว้าผู้ใด ไปเว้าจากกับช้อยในเฮือนท่านแล้วแลนำเอาช้อยในเฮือนท่านหนีมา
เป็นเมียตัวก็ดี พาฮักลักหนีไปกลายเขตกลายแดนก็ดี ท่านให้ห้าตัวมันมาตั้งไหมสามต่อ คั้นได้

- สองบาท สมมาพ่อสองบาท เจ้าโคตรที่ฝั่งพันหนึ่ง หมคโทษแล
 พี่เขยสู่น้องเมียมีผิว มีโทษปาราชิก 4 แล หญิงถือปาราชิกสงัด
 น้องเขยสู่น้องเมียมีผิว ให้เฒ่าแก่เอาโทษช้อยหนึ่ง ให้เฒ่าแก่กินบาทหนึ่ง ให้สมมา
 พ่อบาทหนึ่ง แม่บาทหนึ่ง หมคโทษแล
 น้องเขยสู่น้องเมียมีผิว โทษชายถือปาราชิก 4 หญิงปาราชิกคั้นแล
 พ่อสู่อุภสวามีมีผิว โทษชายเป็นสังฆา หญิงถือทุกกฎ ให้เฒ่าแก่กินห้าบาท คารวะ
 หลักคำ 2 บาท ให้แม่สามบาท เจ้าโคตรสองบาท หมคโทษแล
 พ่อสู่อุภสวามีมีผิว ชายถือปาราชิก 2 หญิงถือปาราชิกคั้นแล
 พี่ชายสู่น้องสาวมีผิว ชายเป็นปาจิตติย์ หญิงถืออุลตัจฉัย ให้เฒ่าแก่กินบาทหนึ่ง
 เจ้าโคตรบาทหนึ่ง คารวะหลักคำคำสิ่งหนึ่งกับฝั่งพันหนึ่งหมคโทษแล
 พี่ชายสู่น้องสาวมีผิว ถือปาราชิก 4 หญิงถือปาราชิกคั้นแล
 ข้อ 217 เมียจำพวกหนึ่ง มิจลาจาร โทษสิบสองบาท
 เมียสองจำพวกโทษมีสิบสองถ้วน
 เมียสามจำพวก โทษมีสิบเอ็ดสองบาท
 เมียสี่จำพวกโทษมีสิบเอ็ดถ้วน
 เมียห้าจำพวก โทษมีสิบคำลึง สองบาท
 เมียหกจำพวก โทษมีสิบถ้วน
 เมียเจ็ดจำพวก โทษมีเก้าสิบสองบาท
 เมียแปดจำพวกโทษมีเก้าถ้วน
 เมียเก้าจำพวก โทษมีสิบสองบาท
 เมียสิบจำพวก โทษมีแปดถ้วน
 เมียสิบเอ็ดจำพวก โทษมีเจ็ดสิบสองบาท
 เมียสิบสองจำพวก โทษมีเจ็ดถ้วนแล
 ข้อ 218 ไพร่เนื้อสู่น้องเมียกัน ฝ่าไปเอาการลักเล่นชู้ โทษมีสิบสองบาท
 ฝ่าไปรูดระคำชาย ลักเล่นชู้ โทษมีแปดคำลึง
 ฝ่าอยู่บ้าน โทษหกคำลึงสองบาท
 ข้อ 219 ยังมีบุคละผู้หนึ่งไปหมายลูกหญิง นางสาวท่านให้เจ้าขุนผู้เป็นดี เอาห่อหมาก
 ไปหมายสาวอื่นหนึ่ง พ่อให้สมมาห่อหมาก บ่เอาแต่คั้งนั้น ให้แม่สาวหาฝ่าให้ลูกสาวเอา
 เสียเทอญ อย่าให้ผู้มา หมายถึงสั่งเทอญ

ผู้ชายมาให้ผู้หญิง ผู้หญิงมาให้ผู้ชาย นิमितเป็นฐักีดี นิमितเป็นเมียกดี องค์สมเด็จพระพุทธเจ้า
ใส่อาบัติสังฆาติเสสแก่ภิกขุของคั้นั้น แลหนโลกให้ใส่ขันใหม่ตามพระวินัยชอบแล

ข้อ 212 ผิดว่า คนผู้ใด คู่พ่อ กระทำผู้สูเมียเพิ่นกดี คู่ท่านเป็นปอบ เป็นโพงกดี คู่ท่าน
ฆ่าเพิ่นกดี คู่ท่านลักของสมบัติ ช้าง ม้า จัว กวาย เพิ่นกดี ด้วยอันหาเค้าหามูลบได้แท้ ควรใส่
ขันใหม่แก่มันผู้บักคำตายหมายคำฮ้าย ใส่ท่าน ให้ควรค่าสมค่าองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า บัญญัติ
ไว้ในสังฆาติเสสภิกขุยกโทษปาราชิก ใส่ภิกขุองค์หนึ่ง อันหาเค้าหามูลบได้ ใส่อาบัติ
สังฆาติเสส กงยกโทษนั้นหนโลกคนภฤหัสถ์ก็ควรใส่ขันใหม่ตามพระวินัยชอบแล ผิดว่า เถิง
กินเถิงพันจึงฟ่ายกันคั้นั้นให้ใส่ขันแต่คู่แก่มันเทอญ

ข้อ 213 ผิดว่า บุคคลละผู้ใด ชวนเมียท่าน ไปที่ใดที่หนึ่งกดี ข้อแต่สองคนเขา หากไป
คอมกันคั้นั้น ควรใส่ขันแปงแก่มัน ผู้ชวนเมียท่านไปชอบแล คำอันนี้มีในปาจิตติย์ เจ้าภิกขุ
คนหนึ่งชวนผู้หญิงเที่ยวทาง ไปผู้เดียวกับด้วยตน อันเป็นคนเดียว เจ้าภิกขุทั้งหลายนำไป
กราบขุดองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า ใส่อาบัติปาจิตติย์แก่ภิกขุของคั้นั้นแล โทษหนโลก ให้ใส่ขัน
แปงตามพระวินัยชอบแล

ข้อ 214 ผิดว่า คนผู้หนึ่ง ไปสู่ที่สงัด คือว่า ที่บังกับด้วยเมียท่าน สองคนเขา หากอยู่
คั้นั้น ให้เขียนถามเขาดูก่อน ผิดว่า ถึกเมณธรรม ใส่ขันค่าคอ ถ้าแต่พอทักมือถือนิวให้ใส่ขัน
ใหม่ ผิดว่า แต่ปากจาให้ใส่ขันแปงตามบรรดาศักคั้นั้นชอบแล คำอันนี้ มีในอนนิต คั้นี้ เจ้า
ภิกขุคนหนึ่ง ไปนั่งอยู่ผู้เดียวกับคอมผู้หญิง อันเป็นผู้เดียวในที่สงัด คั้นั้น ยังมีอุบาสก
อุบาสิกาผู้หนึ่ง มีศีลห้า ศีลแปด หากเห็นแลมาบอกคำอันนั้น มีแท้เขากล่าวถ้อยคำ อันเป็นที่
ฟังเชื่อแท้ เจ้าวินัยธรควรใส่ปาจิตติย์ก็ให้ใส่ตามเหตุหนักเบาเทอญ หนโลกก็ให้พิจารณาดู
ควรให้ใส่ขันค่าคอก็ให้ใส่ ควรใส่ขันใหม่ก็ให้ใส่ ควรใส่ขันแปงก็ให้ใส่ เปรียบคั่งคลองพระ
วินัย ตั้งไว้ນั้นชอบแล

ข้อ 215 ข้อผู้เมียเจ้าคน ควรฆ่าเสีย ผิดฆ่าให้ขายเสีย ผิดเจ้าเฮือนผู้เมียข้อยผู้หญิงบ่
พร้อมใจเจ้าของมัน มันฮ้องกดี บอกคัวมันกดี เหลือใจเขาพากัน ไปถึงอาชญาให้เขาพันหัว
ข้อยทั้งสองขึ้นเป็นไท ผิดมันจะเอาโทษ เจ้าบ่ควรเสพข้อย มันทั้งสอง มันหากเป็นโทษแก่เจ้า
มันแล ซึ่งเจ้ามันผิดผ่านคลองเมื่อนั้น ให้มีขันค่าคอหนึ่ง คารวะหลักคำขันหนึ่ง คลองกับ
กว้านนั้น ให้เอาแต่คายนุ่มกับเบี่ยเข้าหนังสือเท่านั้น ตั้งค่าตัวนั้นอย่าได้นับค่าถ้องนั้น เหตุหาก
เป็นข้อยมัน มันหากทำผิดเมียข้อย มันได้ทำคุณขึ้นเป็นไทแล้วคาย

ผิดผู้หญิงพร้อมใจเจ้าเฮือน หมั้นนายจึงบอกคัวกดี มันหากฐักีดี ให้พันแต่คัวเป็นไท

ห้องลักษณะมิจฉาจาร

ข้อ 207 มิจฉาจารประกอบด้วยองค์ 4

1. อะคะมะเนียะวัตถุ หญิงหรือชายที่ไม่ควรล่วงละเมิด
2. คัสมิง เสวะนะะ จิตตัง มีความตั้งใจจะเสพในหญิงหรือชายนั้น
3. เสวะนัปปโยโค กระทำความพยายามในการเสพ
4. มัคเคนะ มัคคะ ปฏิปัตติ อะชีวาสะนัง พอใจในการทำมรรคให้ถึงกันเฉพาะ

ด้วยมรรค

ข้อ 208 ศิวา ราชสกุลเลหวัศีก กระทำมิจฉาจารกับด้วยเมียท่าน ให้ใส่ขันค่าคอปันสามร้อยเงิน แต่สักว่ามือถือนิ้ว ให้ใส่ขันใหม่แปดร้อยเงิน แต่กล่าวเล่าโลมให้ใส่ขันแปดร้อยเงิน

ศิวา เจ้าหัวแสนเท่า พระยาหัวหมื่น ได้กระทำมิจฉาจารกับด้วยเมียท่าน ให้ใส่ขันค่าคอปันสองร้อยเงิน แต่สักว่ามือถือนิ้ว ให้ใส่ขันใหม่หกร้อยเงิน แต่กล่าวเล่าโลมให้ใส่ขันแปลงสามร้อยเงิน ศิวา เจ้าขุนหัวพันหัวฮ้อยได้กระทำมิจฉาจารกับด้วยเมียท่าน ท่านให้ใส่ขันค่าคอปันแปดร้อยเงิน แต่สักว่ามือถือนิ้ว ให้ใส่ขันใหม่สี่ร้อยเงิน แต่กล่าวเล่าโลมให้ใส่ขันแปลงสองร้อยเงิน

ศิวา ขุนกวนท่านเพี้ย ได้กระทำมิจฉาจารกับด้วยเมียท่าน ท่านให้ใส่ขันค่าคอกฮ้อยเงิน แต่สักว่ามือถือนิ้ว ให้ใส่ขันใหม่สามร้อยเงิน แต่กล่าวเล่าโลมให้ใส่ขันแปลงฮ้อยต้อง

ศิวา ชาวบ้านชาวเมืองและอาคันตุกะ ได้กระทำมิจฉาจารกับด้วยเมียท่าน ท่านให้ใส่ขันค่าคอกสี่ร้อยเงิน แต่สักว่ามือถือนิ้ว ให้ใส่ขันใหม่สองร้อยเงิน แต่กล่าวเล่าโลมให้ใส่ขันแปลงฮ้อยเงิน

ศิวา คนทุกขี้ไฮ้และข้อยท่าน ได้กระทำมิจฉาจารกับด้วยเมียท่าน ท่านให้ใส่ขันค่าคอกสองร้อยเงิน แต่สักว่ามือถือนิ้ว ให้ใส่ขันใหม่ฮ้อยเงิน แต่กล่าวเล่าโลมให้ใส่ขันแปลงต้องฮ้อยเงิน อันนี้กล่าวไว้แต่ห้องโทมห้องขันแลเจ้าเฮย

ข้อ 209 ศิวา ผู้เมียนั้นสุดแล้วแต่ใจ เจ้าฟัวเป็นเฮ็น เจ้าฟัวมันจักฆ่าก็ตาม เจ้าฟัวมันจักเขี่ยนตีกะตาม ศิวา ฟัวบ่ฆ่า บ่เขี่ยนตีคังนั้น มันจักคิดเอาเงินก็ให้คิดเอาถ่อน ค่าตัวผู้ชายสิบสี่ ค่าตัวผู้หญิงสิบสอง นั้นให้แก่มัน ฟัวมันจักเอาเมียมันคืน ให้ชายผู้้นั้นการะต่างเจ้าฟัวเอาเมียมันคืน ขันการะหลักคำ ขันการะตัวชาย ชู้ ถ่านคลองเมืองขันหนึ่ง ผู้หญิงนั้นขันหนึ่ง เข้ากันสี่ขัน ค่าตัวผู้หญิงสิบสองนั้น ไว้ในเจ้าฟัว จึงเอาขันค่าคอกผู้หญิงขันค่าคอกผู้ชาย

ของแห่งมันคาย มันเอาไปทำใด ให้เอาของนั้นมาเป็น โดยคั่งวรรณชาติสี่จำพวกนั้นเทอญ ตามคลองธรรมศาสตร์ตั้งไว้ดังนี้

ข้อ 203 ชายผู้หนึ่งมีเมียที่หนึ่งแล เมียมันนั้นหาลูกบ่ได้ มันควั่นจึงชวนขวาย ค้าขายในที่อื่นซ้าเอาเมียที่นั้น ผู้หนึ่งมันจึงได้ลูกหนึ่ง คอมเมียมันผู้ใหม่นั้น ลูกชายผู้นี้ ก็ได้ ของอันพ่อมันหากให้แต่เมื่อ พ่อมันยังมีชีวิตนั้น เมื่อพ่อมันตายในที่นั้น มันก็ได้คร้วพ่อมัน อันพาไปสู่แม่ที่นั้นแลกลางคาบพ่อมันกับทั้งตัวมัน ผู้ลูกนั้นก็มาอยู่บ้านเก่า พ่อมันพี่ เมื่อพ่อมัน ยังมีชีวิต ให้ข้าวของแก่มันเท่าใดก็ดี ก็เป็นของมันผู้ลูกสิ้นแล เมื่อพ่อมันแลตายในที่นี้ก็ดี มัน ผู้ลูกนั้นก็ได้คร้วสิ้นแล เมียพ่อมันผู้นี้ก็ดี พี่น้องพงสาพ่อมันก็ดี เขาทั้งหลายจกจว่าฉันนี้แก่มัน ผู้ลูกนี้ว่ามิงบ่ได้เกิดเป็นในที่นี้เดพอมีงหากไปค้าขายในที่อื่นที่ไกล ไปเอาเมียต่างแห่งพุ้น จึง ได้มีงมาคาย พี่น้องพงสามึงก็หากที่อื่นพุ้นคาย มึงก็ควรได้คร้วมีง อันนี้ในที่พุ้นแล ในที่นี้ดู ทั้งหลายหากเป็นพี่น้องพงสาพ้อมึงคาย คร้วเฮือนพ้อมึงในที่นี้กูจะเอาแล เขาเฮ็ดคำแก่กันฉันนี้ พากันมาสู่จำเมืองให้ตัดตามธรรมศาสตร์ชั้นนี้ว่า มันพ้อมันหากให้ จึงเกิดเป็นโอรสคาย ของ พ้อมันมีเท่าใดก็ยอมเป็นของมันสิ้นแลคิดว่าลูกผู้อื่นกว่ามันนี้แล ยังมีในที่นี้แท้ คร้วเฮือนพ้อมัน นี้ ควรได้แก่ลูกผู้อยู่ที่นี้แล คร้วพ้อมัน ในที่พุ้นก็ควรให้แก่มัน ผู้อยู่ที่พุ้นแล

พิวว่า ผู้อื่นกว่ามันบ่มีคร้วมันอันที่ในสองแห่ง ก็ควรให้แก่มันผู้เดียวสิ้น พิวว่ามันหาก มักให้แก่ผู้ใดก็จึงให้ตามใจมันแล ดูทั้งหลายอย่ามาเฮ็ดคำแก่มัน ว่าจะชิงเอาคร้วพ้อมันนี้ ผิด คลองธรรมศาสตร์คาย ให้จำเมืองคักฉันนี้ชอบแล

ข้อ 204 อันบุตรทั้งหลายคั่งนี้

หนึ่ง อันว่าลูกชายอันเกิดมาแต่เมีย ธรรมชาติมันชื่อว่า โอรสแล

บุตรอันเกิดมาแต่หญิงผู้มีศ้วแต่ก่อน คือว่าหญิงฮ้าง หญิงหม้าย อันว่าลูกชายผู้มันชื่อว่าปะติบุตร

อันว่าลูกชาย อันเกิดมาในเขตแดนทั้งหลาย ได้แก่ อัคระ โขหนึ่ง เขต โขหนึ่ง ทิน โโก หนึ่ง อัน โควาสี โโกหนึ่ง อับวิโทหนึ่ง ปุพ โโกหนึ่ง

ข้อ 205 บุคละผู้ใดข้าวของเท่ากัน ผิดคนใดอุปัฏฐากมาก คนใดเท่าใช้สอยดินมือ เสมอคั่งนั้นก็ดีควรให้ส่วนแบ่งยิ่งแก่คนอุปัฏฐากนั้นแล คนใดอุปัฏฐากมาหุงข้าวให้กิน ดม้นำ ให้อาบ แมนวันเดียวก็คักได้ชื่อว่าอุปัฏฐากแล ผู้ใดเท่าได้ใช้ให้เอาข้าวแล ไปให้ด้วยได้ไป ผู้ นั้นบ่ได้ชื่อว่าอุปัฏฐาก

ผู้แสวงหาว่านยาแล ข้าวให้ผู้อื่นถือมากับด้วยคนแล ให้แก่คนเป็นพยาริกี้ดี ชื่อว่า

ผิ.ของอันนั้นยังเอาคืนได้ ผิ.ของนั้นหากได้ซื้อขายกินเสียเสียก็ไปได้แล

ผิ.ของอันนั้นยัง พ่อแม่เอาคืนแล้ว พ่อแม่หากให้แก่ผู้ใด ก็เป็นของผู้นั้น ผิ.พ่อแม่ได้สั่งสอนไว้ ให้แก่ผู้ใดแล ตายเสียคั้งนั้น ผิ.ผู้ขายอยู่ค้อมนั้น ลูกหลานแล ข้อยคำมีคุณก็คิมาว่าจั้นให้จำเมืองพิจารณาแบ่งปัน ให้ตามผู้มีคุณน้อยหลายนั้นเทอญ

ผิ.ผู้ขายเห็นว่า เมียตัวตายก็คิ ผัวตัวตายก็คิ หากหนีเสีย คั้งนั้น ให้พิจารณาปันให้แก่ของเขาสราง ได้ค้อมกันนั้น ตามอันเป็นที่ และบใช้ที่เทอญ

ข้อ 196 มาตราจกแจกของให้ลูกทั้งหลาย อธิบายว่า ทั้งหลายเมื่อก่อนนั้น ข้าวของผัวเมียต่างคน ต่างไว้้นั้น เมื่อใดพ่อแม่จะแจกของให้แก่ลูกทั้งหลาย ควรให้ตามใจมักพ่อแม่อย่าว่าผู้พี่ผู้น้องมักให้ข้าวของทั้งมวล แก่ลูกผู้ใด ก็จงให้เทอญ

นัยยะหนึ่ง ถ้าลูกทั้งหลาย ผู้แวนเป็นที่แล ผู้มีคุณนำสุขมาให้แก่พ่อแม่ ก็ควรให้ของอันแวนคิแก่ลูกผู้นั้น ถ้าลูกผู้อื่น ให้ได้ส่วนน้อยกว่า ผู้มีคุณก็ชอบธรรมศาสตร์ เหตุว่าพ่อแม่หากเป็นใหญ่แก่ข้าวของแล

ผิว่า ลูกชายผู้เอาของพ่อแม่เป็นทีนค้ำขาย กระทำไรนาเมื่อพ่อยังเป็นคนนั้น มันก็ได้ข้าวของอันมากนัก เหตุเอาของพ่อแม่เป็นทีนค้ำขายนั้น ในกาลเมื่อพ่อแม่ตายแล้ว คั้งนั้น ลูกชายทั้งหลายผู้่อื่นว่า คั้งจั้นนี้ พี่เฮาน้องเฮา ผู้มีชื่อคั้งนี้ เอาของพ่อแม่เอาไปเป็นทีน จึงได้ข้าวของมากตามเพื่ออันคาย ให้มันเอาของผู้นั้นออกมาปันด้วยกันว่าคั้งนี้ ลวดเฮ็ดความแก่กันมาถึงจำเมืองก็พึงให้เอาแต่ของอันพ่อแม่ให้ไปเป็นทีนนั้นมาแก่เขาเทอญ ของอันมัน ได้ด้วยกำคอกปลายนั้นก็อย่าเอาของอันนั้นมาแจกเป็นของเขาเทอญ

ของสิ่งหนึ่งเล่ามีสหยาแห่งมัน ผู้ลูกนั้นหากให้แก่มัน แต่เมื่อพ่อยังเป็นคนนั้นก็คิ หล่างคามมิตรสหยามัน หากให้มันเอาของไปจ่ายก็คิ เขาเข้าใจว่า แมนของพ่อเขาในกาลเมื่อพ่อเขาตายแลลูกทั้งหลายจกให้เอาของนั้นมาแจกปัน เขาลวดเฮ็ดความแก่กันไปถึงจำเมือง คั้งนั้นก็ควรปันให้แก่เขา เหตุบให้ของพ่อเขาคาย

ของอันหนึ่งเล่า เมื่อพ่อแม่ยังเป็นคนนั้น เขาปลุกแปงลูกเขาให้มีเมียแล ให้ข้าวของเป็นสิ่งโอมลูกนั้น พ่อตายแล้วลูกทั้งหลายเขาเฮ็ดค้ำแม่มันว่า ให้เอาของนั้นมาแจก หากันไปถึงจำเมืองของอันพ่อแม่หากให้ แม้นแต่หากยังมีชีวิตแล้วนั้น เป็นคั้งถ่มน้ำลายตกล่องแล้ว ก็อย่าแจกอย่าปันเทอญ เหตุบแม่มนของพ่อแม่เขาคาย ตคตามธรรมศาสตร์จั้นนี้ชอบแล

ข้อ 197 คนผู้มีอำนาจ อาชญาฆ่มแห่งเอาแล โจรลักก็คิ ยังเอาข้าวของอันลำดับมาแต่สกุลพ่อแม่ัน ลูกชายผู้ใด ยังกระทำเพียงเอาของนั้น ได้คินมาเล่า ของอันนั้นก็อย่าแจกแก่ผู้อื่น

ผิ.ขอเมื่อใหญ่ ผ่าต้องค่าเอาให้พ่อแม่ขอ ผิ.จกให้ไปที่อื่น พ่อแม่ผู้นั้นให้ไปจึงได้ไป บให้ไปก็บได้ไป ลูกหญิงชายอันให้เป็นลูกท่านภรรยาคนนั้น ผิ.พ่อแม่ถึงเขาตาย บ ควรค่าวมากินครัวเรือนพ่อแม่ถึงได้แล ท่อยังควรข้าวสิบส่วน ข้าวส่วนหนึ่ง ผิ.พ่อแม่ถึงหาก ฮักท่านให้ข้าวของเมื่อยังมีชีวิตหากแล้ว ผิ.พ่อแม่ถึงยังบตาย ผิ.ลูกของผู้นั้นฮักพ่อแม่ถึง มัน เทียวไปมาอยู่คอม ยังตายด้วยพยาธิ อันโลกก็ดี อย่ว่าสังเทอญ ลูกเข้าโหมบ่อนอยากให้ตายแล

ข้อ 186 ผู้หนึ่งมีลูกหญิงชายช้อยคน มันแบ่งปันข้าวของให้สู่คน พ่อแม่เขาตายเสีย ยังแต่ที่น้องยังอยู่คอมกัน ถ้าปากเขาผู้หนึ่งผู้หนึ่งเล่าตายเสีย ยังแต่ของอันปันนั้น หากลูกเมีย สืบแทนบได้ตั้งนั้นที่น้องผู้ยัง ให้ปันกันตามประเพณี อันลำดับเทอญ

ผิ.พาไปสู่ท่าน และตายเสีย ช้อยคนสิ่งของผู้นั้น ให้ผ่ามาหามูลหลัง ส่วนหนึ่งให้ ไว้แก่เมียมัน สองส่วนนั้นแล

ข้อ 187 ทายาทผู้จกกินครัวเรือนนั้น อยู่ในเขตอันเดียวกัน จึงควรกินส่วนถ้าแล ผิ. ตกเขตวระเทศเขตสะ จึงมาต่างคนกันคือว่า ต่างคนต่างมีเวียกกันกับคนมันดั่งนั้น บควรกิน ส่วนถ้าแลผิว่าเมื่อเป็นพยาธิอาฆาตอันใดอันหนึ่ง เขายังได้มาช่วยปันปิว หว่านยาสงน้ำช่วย เอาลูกเอานั่งเอาอนดั่งนั้นจึงควรให้กินด้วยทุกซัยาค คือว่า ให้ข้าวสิบส่วน ข้าวส่วนหนึ่งแล ประอันยังอันใดอันหนึ่งให้ข้าวเชิงแก่กันควรแล

ข้อ 188 ยังมีกฎุมพีผู้หนึ่ง มีลูกชายสี่คน ผู้ที่กระทำมาเลี้ยงพ่อแม่ ผู้ถ้วนสองไป ค้าขายมาเลี้ยงพ่อแม่ ผู้ถ้วนสาม ไปกระทำคอมขุน ผู้ถ้วนสี่ บวชในศาสนา เมื่อปันของกันผู้ บวชได้สองส่วนเพื่อคุณอันมาก นำพ่อแม่ให้ถึงสุข ผู้กระทำคอมขุนได้ส่วนครึ่ง เหตุทั้งบังภัย อันตรายทั้งมวลเป็นต้นผู้เวียกการทำงานาเฮ็ดนา ค้าขายสองคน ผู้กระทำนาและผู้ค้าขายนั้น ให้ คนส่วนเสมอกัน

ข้อ 189 ข้อต่อไป ลูกชายสามคน พวกนี้ว่า พ่อแม่เขาสามคนนี้ตาย มีความวิวาท ผิดเถียงกันขาดเอาครัวเรือนกัน คุณแห่งเขาสามคน ก็หากเสมอกัน อันน้อยอันใหญ่ก็เสมอกัน ถ้าลูกสามคนนี้ผู้หนึ่งขอลูกเพิ่มมาเลี้ยงเป็นลูก ลูกถึงวิเศษกว่าแล ของมีในเรือนผ่าเป็นทก ส่วน สามส่วนให้แก่มันผู้ลูกถึง สองส่วนให้แก่มันลูกขอคอมท่านมาเลี้ยง ส่วนหนึ่งให้แก่มูล ช้อยอันเกิดในเรือน

ข้อ 190 ผู้ก็ดี มิตรสหายก็ดี สองฮักกันมาก ให้ข้าวของเงินค้ำเสื้อผ้า แก้วแหวน ของอันใดอันหนึ่งแก่กันก็ดี ภาชลุนจะโจยเอาคืน ผิว่าของนั้นยังเอาคืนได้ก็เอาคืนได้แล ผิว่า ของอันนั้นบยัง หากหายสาบสูญเอาคืนบได้แล

ผิ.สองพอกันมีน จึงสู้กัฒันจึงเล่าแก่พ่อแม่มันก็ดี ให้ผู้ชายแบ่งเสียน พ่อแม่พี่น้อง ผู้หญิงตามคลองเมือง ผิ.หญิงสาวหากยังคบหากับผู้ชายให้พ่อแม่เขามอบให้ผู้ชายเล่าให้ใส่ขัน แบ่งเสียนพ่อแม่หกเบี่ยเงินเทอญ

ข้อ 180 แยกต่างเมือง เป็นราชทูต อุปทูต ให้ถือลูกถือเมียให้ดี อย่าให้ไปคว้าว้าผู้แยก คนก่อนถ้าลูกถ้าเมียผู้ใด ยังไปสู่แยกสุดคน อย่าให้เจ้าผิวใหม่แยกก่อน ดีเท่าให้ผิวไปป่าวเหตุ มันป้อถือเมียมันได้คาย

ผิ.ผิวมันก็หากบ่เคินเมียมันแล้ว เมียมันหากลักใจผิวไปสู่แยกคั้งนั้น ให้ผู้หญิงแก้ซัน มันเสียบ ให้ไปป่าวบอกให้ชายโง่งทั้งหลายมาโหมเสียงกันกลางแจ้งห้าสิบคน ให้ปรากฏอย่าให้ ดูเยี่ยงเทอญ

ผิ.ผู้ใดหากพ้อแยกมาอยู่คอมฮ้างแซม เป็นขู้เขาสู่อันก็ดี แยกนี้แล้วให้ผู้พ่อแม่ผู้สาว ป่าวผิ.ยังมีผู้เกาะซ้อนให้แยกมานอนฮ้างแซมอยู่ให้ใหม่ซันหนึ่ง สมมาอาชญาซันหนึ่ง เงินฮ้อย เฝิงพันแก่ผู้เกาะซู้ให้แก่แยกนั้นแต่เวินไว้ แต่แยกอาชญาเจ้าบ่ป้อบกันนั้นแล

ข้อ 181 เมียผู้ใดไปคว้าว้าผู้เพินเจ้าผิวได้ใหม่เงินสามที แล้วยังอ่าไปชูเพิน อย่าให้ผิว ใหม่เทอญคนเจ้าผิวหากยังใหม่ ให้ผู้ผิวป่าวมัน เหตุให้เมียมันไปชูเพินใหม่กินเงินแล้วแล บุคละผู้ใดเอาลูกสาวเมียให้ลงพระราชอาชญาห้าสิบที เวินสามวันส่งให้ตะพุ่นซ้างเมียเทอญ

ข้อ 182 บุคละผู้หนึ่งมาเลี้ยงใหญ่แล้ว ผู้พ้อขอจักเอาเป็นเมีย มันบ่แก่นอย่าว่าสัง ของกำหนดลูกนั้น ให้แม่เก่าเอาคาย กันอยากได้จึงคัดค้านเส็งเอาคอมพ่อแม่เก่ามาเป็นเมียเทอญ

ข้อ 183 เมียยี่สิบจำพวกกันชายผู้ใดไปเสพเมถุนธรรมกับคอมเขา ถีกองคะห่า มิจจารจันแก่ชายผู้นั้น โดยนิยมคังกล่าว แล้วภายหลังพ้อบขึ้นแก่ผู้หญิง เหตุเป็นอาสาหมิกกะ ภาวะถ่อจันแก่ผู้ชายสิ่งเดียว ด้วยภาวะอันท่านทั้งหลาย คือว่าพ่อแม่เป็นเท่าเท่าเลิง สหธรรมมิ กะทั้งห้า อันเป็นถ้วนแปลหากฮักษาคุ้มแจ้งไว้ในห้องที่นอนแห่งเขาด้วยคำว่า หญิงผู้นี้กูบได้ ให้ชายผู้ใดผู้หนึ่ง ไปล่่วงเสพกับมันดีแลคั้งนี้

ผู้ชายหากมาลักเฮ็ดลักทำ อทินนาทานขึ้นแก่ชายผู้นั้น เหตุมาลักยังซัมมารมย์แห่งเขา ทั้งหลายผู้งั้น เหตุคั้งนั้นมิจจารจันแก่ผู้ชายเพื่ออันแลบ่ควรวดีกราชทัณฑ์ คือว่าซันค่าคอ ก็ต่อควรแก่ขันแบ่ง แลขันสมมา

ผิ.ผู้หญิงบ่สู้บ่มีกแล มากุมแก่ลากเฮ็ดที่ใดที่หนึ่งก็ดี ควรใส่ขันใหม่หนึ่ง ขันแบ่ง หนึ่งดีหลีแล

ข้อ 184 เมียสิบสองจำพวก ร่วมเข้าทั้งหญิงแปลคน อันควรเป็นยี่สิบจำพวกแล หนึ่ง ได้แก่ ผู้หญิงผู้ท่านผู้งั้นหากใส่ห่อหมากกุมแจ้งไว้

ข้อ 173 ผู้ใดเอาลูกหญิงนางสาวท่านเห็นความยุ่งยากมิปัสใจเอาคอม พ่อแม่ เมีย มันหนีการณ์หากการณ์แล้วกลับมาหาเมียไป ๆ มา ๆ ถึงสามเทื่อ อย่ายังใจมันให้เอาคำขันมันไว้ หากเกิดถึงความยุ่งยากภายหลัง มันหนีครั้งแล้วความยุ่งยากมันมา อย่าได้เป็นเมียมันเทอญ คั้นสิ่งนั้นเมื่อใดดีเขาเจ้าก็ตีไปหาแล เหตุท่านเลี้ยงลูกผู้หญิงนางสาวท่าน เพื่ออยากกินแสก คุณพ่อแม่เลี้ยงมาอยากตาย

ผิ.พ่อแม่เมียมันว่า มันสะหาว่าให้สมมาพ่อแม่เมีย ผิ.มันบ่สมมาแลหนีก็หากแล้ว ผิ. มันหนีก็สมกาลแล้ว มันรู้โทษคิดมาสมมาพ่อแม่เมียมัน ให้อคเอาสาก่อน ยังควรให้คืนหาเมีย มันก่อนแล

ข้อ 174 มีลูกหญิงให้มีผัวแล้ว ผู้ใหม่มาโอมเห็นแก่เงินคำมันหลาย ว่าลูกตัวบ่มีผัว มือเขามักกันหากอยู่คอมกันตาย คอกว่าคั้งนี้แล้ว ฮับเอาเงินคำผู้ใหม่ อย่าใส่โทษแก่ผู้ใหม่ ให้ใส่โทษแก่พ่อแม่ผู้หญิงเสมอมิจจากร ผู้ส่มกันรู้ว่ามันมีผัวแล้ว ยังค้ำนโอมแล ปลูกแปงพร้อมกันคั้งนั้น ให้ใส่ขันใหม่ทุกคนนั้นเทอญ

ข้อ 175 ผิ.หญิงผู้หนึ่งอยากฮ้างผัว หนีไปพึ่งชายผู้หนึ่งขอให้กล่าวคำผัว ชายว่าหากกล่าวคำผัวแล้วข้าจะเอาเป็นเมียว่าคั้งนี้ ผู้หญิงก็ฮับเอาคำปฎิญาณนั้น ครั้นทำผัวแล้ว เขาจะเป็นเมีย เจ้าว่าคั้งนี้ผิ.คำผัวแล้วแท้ ให้เอาตามปฎิญาณ

ผิ.เขาทั้งสองอยู่น่ากันแท้ มีชายผู้อื่นมาสมคบสู่เป็นกับหญิงผู้หนึ่งมิจจากรก็ขึ้นแก่เขาทั้งสอง

ผิ.เขายังบ่ได้สู่เป็นบ่ได้อยู่ น่ากันเทื่อ พายจนผู้หญิงไปสมคบกับชายผู้อื่นให้ใหม่ ผู้หญิงชั้นหนึ่ง ผิดคำปากชั้นหนึ่ง หกบาทเงิน ผู้ชายบ่รู้ว่าเขาให้กตึกาแก่กันแท้ ให้ผู้ชายแปงขวัญผู้กล่าวคำผัวคำเมียแล้วนั้น หกเมียเงิน

ผิ.มันยังฮู้ว่า เขาได้กตึกาแก่กันแล้ว ให้ใหม่ชั้นหนึ่งแปงขวัญหกเมียเงิน เหตุว่าเขาก็ให้กตึกาแก่กันแท้ เทว่าเขายังบ่ได้สังวาส อยู่คอมกันเทื่อ จึงบ่ได้ใหม่มิจจากรเพื่ออันแล

ผิ.ผู้หญิงว่า ถ้ากล่าวคำผัวคำเมียแล้ว อยากได้ข้อยเป็นเมียให้พ่อแม่พี่น้องยอมให้ จึงเอาว่าคั้งนี้ เมื่อแล้วคำผัวคำเมีย มันผู้ชายยังบ่ทันได้กล่าวโอมฮอดพ่อแม่ ผู้หญิงเล่าไปสมคบกับผู้ชายอื่นคั้งนั้น ให้มันผู้กล่าวคำผัวคำเมียแล้ว มันกินคุณตามหนักตามเบาเทอญ

ผิ.พ่อแม่ เมียอุบายให้ลูกเขยบวช ผิ.สังเขต ไว้ไปพ้นเขต พ่อแม่ให้ลูกสาวมีผัวคั้งนั้น ผู้ลูกเขยนั้นสึกออกมาคืน ให้ใส่ขันใหม่พ่อแม่ชั้นหนึ่ง ค่าคงมีมากน้อยเท่าใด ให้คืนแก่ลูกเขยเก่าตงเสี้ยงผู้ลูกเขยใหม่คั้งนั้น ผิ.มันฮู้อุบายนำ พ่อแม่เมียคั้งนั้น ก็ให้ใส่ขันใหม่แก่มันขัน

ข้อ 165 หญิงผู้หนึ่งใช้สินทําน เจ้าสินเอาเป็นเมียอยู่กับเจ้าสิน พายุลุนเจ้ามุลมาโฉบเอา ศิ.สินพอค่าคนหากแล้ว คือคั่งตามขาดแล้ว แม่นชะลือเขาก็ยังจักได้แทนสินคาย ศิ.เงินบ่พอค่าคนจักเอาทํานเป็นเมียขาด ให้ตีบให้พอค่าคน ศิ.เงินบ่ทํานให้ผู้ชายไปสู่พ่อแม่ผู้หญิง เงินสินนั้นให้เป็นสินสู่แต่งเกี้ยวคอง อันนี้ว่าผู้เป็นสินให้ผู้ใช้สินทํานแล ศิ.ช้อยทํานใช้สินลักเอา ช้อยทํานเงินก็บ่พอค่าช้อยทํานให้ตีบค่าช้อย ทํานให้เสียง ศิ.บ่เสียงยังมีลูกหญิงชาย ให้ผ่าตามน้ำเงินอันยังบ่พอค่าช้อยทํานมันควรเป็นน้ำเงิน พอดตามน้ำเงินเท่าใดก็ได้เท่า่นั้น เหตุเงินไปพ่อจึงได้คาย แม่นชะลือเขาก็จักแทนสินเอาช้อยเขากินแล้ว ลูกเมียมันนั้น อย่าให้ช้อยมันเป็นช้อย เป็นคนเทอญ

ข้อ 166 เมียมันคิดควรรตาย มันบ่ฮับเอาเมียมัน ผู้อื่นหากฮับฮองเอา มันบ่ได้เป็นเมียแล้วแล ศิ.มันยังคิดตามไป มีเงินค่าฮับมัน ยังขอรว่า ขอให้ฮับฮองเอา ให้มันโหยกก่อน ขวนขวยหายยาริได้จึงขอให้แต่เจ้าเทอญ ว่าคั้งนั้น ก็ไปขาดยังเป็นเมียมันแล

ข้อ 167 ศิวเมียปะฮ้างกัน บ่มีผู้เฒ่าผู้แก่ฮู้นำ ไปควรรขาดแม่นว่าเขาเคียดแก่กัน ผู้ชายหากชื้อเอาเค็งเทียนก็ตี บ่มีผู้เฒ่าผู้แก่ฮู้ก็ยังไม่ขาด ชาติคำศิวเมียนี้ เมื่อเอากันก็หนัก เมื่อปะกันก็หนัก ศิ.เขาปะกันแล้วกระทำกันอยู่เฮือนเดียวกัน เขาขบกันก็อันเดียวกันก็ยังไม่ขาด ศิ.สิ่งของช้อยคนเขาปันกันแล้วขบกันก็ต่างกันคั่นกลางเฮือนเดียวกัน บ่ชอบคั่นปากจาก็ได้ฮันกันอยู่คั้งนั้น ผู้ชายใดมาฮู้เป็นกับหญิงผู้หนึ่ง ให้ศิวเก่าโหมสมอตั้งมาตุยักจิดา ปิตุยักจิดานั้น อย่าใส่ขันมิจจางาร ศิ.จักเอากันใหม่ให้โหมเอาศิวเก่ามันเทอญ

ข้อ 168 ศิ.จักฮ้างกัน เอาปฎิญาณาเขาให้แก่กัน แต่ก่อนมาตัดใจให้แล้ว ศิ.บ่มีปฎิญาณาไว้แก่กันคั้งนั้น ศิ.มันไปอยู่นำพี่น้องพ่อแม่มัน หาเหตุการณ์บ่ได้ มันบ่มาหาเมียก็ตี

อันหนึ่งมันคิดพ่แม่มันแพ้ทําน ให้สมมาแก่พ่แม่เมียมัน มันก็บ่แต่งได้ถือว่ามันบ่ประสงค์คอมเมียมันแล้ว ศิ.มันบ่คิดพ่แม่มัน หากว่าคิดมันบ่แต่งให้พิจารณาดูก่อน ควรรขาดจิงว่าขาด บ่ควรรขาดอย่าฟ้าวดัด ความศิวความเมียทํานแจ้งอยู่ในเมียยี่สิบจำพวก

ข้อ 169 ผู้หนึ่งละไว้ไปเที่ยวค้าขาย ชาติที่มาบมาแล ไปเอาเมียภายหน้าก็ตี พ่อแม่ค้าเวียกงานบ่ได้มาฮอดคคองเมืองให้พิจารณาดูก่อน ศิ.มันถึงสามปีบ่มา เหตุการณ์อันใดมันบ่มีเสี้ยนสือมาบอกข่าวถึงเมียมันก็ตี สิ่งของมันอันไว้เลี้ยงเมีย มันก็เสียงไปคั้งนั้น ก็ยังเพิงให้เอาศิวใหม่ค้าเวียกงานต่างพ่แม่มันเทอญ ศิ.ศิวเก่ามาฮอดให้ศิวใหม่แต่งสมมาศิวเก่า ด้วยข้าวดอกคอกไม้เผิงเทียนเทอญ ศิ.มีสิ่งของเขายังคิดพันกันให้คั้นแก่กันเสียดเทอญ มันจักว่าเป็นเมียมันบ่ได้ ศิ.มันถึงสามปีแท้ มีเหตุการณ์ก็ตี บ่มีเหตุการณ์ก็ตี กระทำมันยังมีสิ่งของอันใดก็

ข้อ 159 ผู้ชายเป็นชาวเมือง ไปสู่ข้อย่านเป็นเมีย ผิ.จักปะปล่อยท่านหนี เมื่อหามูล
หลังให้มันแต่งเงินฮ้อยหนึ่ง แปรเอาข้อยผู้หญิงแล้วจึงหนี ผิ.หากลูกชายลูกหญิงให้ไว้เป็นข้อย
นำแม่มัน อย่าให้อาหนี ของอันสร้างไว้ยากัน มีเท่าใดก็ให้ไว้แก่ลูกเมียที่เข้ามัน เท่าวันไว้แต่
ของเฮือนหลังพาไปสู่มีเท่าใดให้คืนเท่านั้น ผิ.หากได้ขายสู่ลูกคู่เมียกินหมก อย่าว่าดีแก่เจ้าข้อย
ลูกเมียเทอญ

ข้อ 160 ข้อยชาวเมืองไปสู่ชาวเมือง ผิ.มีลูกเป็นชาย หญิงให้ไว้เป็นชาวเมืองนำแม่
มัน อย่าเอาหนีผิ.เขาหากสร้างได้คอมกันมีข้าวของ ข้อยคน เมื่อเขาฮ้างกันให้ผ่าสามส่วนไว้
แก่เมียมันผู้เป็นชาวเมืองสองส่วน ให้ผู้มาคู่ส่วนหนึ่ง ของอันพามาสู่นั้นให้คืนก่อนแล

ข้อ 161 ข้อยท้าวพระยา ข้อยเสนาอามาตย์ก็ดี ไปสู่ชาวเมือง ผิ.เจ้าข้อยยังหย่อน
ยานให้เขาเลี้ยงกันตั้งนั้น ผิ.มีลูกเมื่อเขาฮ้างฮ้างกันให้ปันลูกมากำพ่อผู้หนึ่ง ผิ.มีลูกไปถึงสี่คน
อย่าให้ว่าหือมันเทอญคว่ำว่าผู้เข้าเป็นคุณแก่ตัวมัน จึงควรปันมาหนึ่งคาย ผิ.เจ้าข้อยบ่หย่อน
ยานให้เขาเลี้ยงกันตั้งนั้น แม้นมีลูกชายหญิงก็อย่าปันให้แก่มันเทอญ ผิ.ยังมีข้าวของข้อยคน ก็
ให้ทำตามอย่างข้อยไปสู่ไพร่เมืองนั้นเทอญ

ข้อ 162 ข้อยต่างเจ้าเอากันเป็นผัวเมีย ครั้นเจ้าข้อยทั้งสองได้อनुญาติแล้ว มีข้อยผู้
หนึ่งคายเสียด้วยพยาธิก็ดี มีภักพะลูกตายก็ดี ก็ไม่ควรว่าสังแก่กัน ผิ.เขาสูกันแล้วก็ดี บ่ทันสูก็ดี
เขาเกาะเกี่ยวกันหนีซ่อน นอนอยู่นำผู้ใดก็ดี เจ้าที่บ่มาบอกค่าแซมค่าป่วยการ ก็ให้ไถเอา
เจ้าที่ตามข้อยผู้หญิงผู้ชายนั้นเทอญ ภายหน้าเจ้าเฮือนบ่จักปลุกแปลง เอากันเป็นผัวเมียตั้งนั้น
ยังบ่พ้นข้อยของตัวเจ้าข้อยหากเอาข้อยตัวหนีจากแล้ว ข้อยชายยังค้นไปหาข้อยหญิงก็ดี ข้อย
หญิงยังค้นไปหาข้อยชายก็ดี ให้เจ้าข้อยที่เป็นเจ้าที่นั้น ไถเอาตามค่ามันนั้นเทอญ ผิ.เจ้าข้อยผู้
เป็นเจ้าที่นั้น ไถเอาบ่ได้ ให้คืนข้อยท่านเสียแล้วให้ฮักษาข้อยตัวคู่คน

ผิ.เขายังค้น ลักสูเป็นกัน ผิ.เฮือน กำผู้หญิงก็ดี กำผู้ชายก็ดี ให้แบ่งเฮือนให้ท่าน
ตามครองเมืองนั้นเทอญ ผิ.เขาพากันลักหนี ให้พร้อมกันหาทุกคน ครั้นได้ข้อยคืนมาให้ถามดู
ผู้ใดยังชวนความก่อนให้ใส่ขันค่าคอแก่มันขันหนึ่ง ผิ.ได้แต่ข้อยผู้เดียวมาให้ผ่าถองให้แก่กัน
เหตุไปทุกคน ผิ.เจ้าข้อยไปหาผู้เดียว ผู้หนึ่งบ่ไป ผู้ไปได้ข้อยมาทั้งสอง ให้คิดเอาค่าคุณนำผู้
ไปนั้นให้แก่ผู้ได้ข้อยมานั้น ตามยากง่ายใกล้ไกลนั้นเทอญ ผิ.ได้มาผู้เดียวให้ผ่าสามส่วน
ให้แก่ผู้ไปนั้นส่วนหนึ่ง ก่อนพายลุนยังได้ข้อยตัวมา จึงคืนเงินนั้น

ผิ.ข้อยผู้ชาย หากลักเอาข้อยผู้หญิงหนีไปให้เจ้าข้อยผู้ชายแทนค่าถองหนึ่งก่อน ยัง
ได้ข้อยผู้หญิงคืนมาเมื่อลุนให้คืนค่าถองนั้นแก่เจ้าข้อยผู้ชายผิ.ข้อยผู้ชาย หากคืนมาผู้เดียว ข้อย

แล้ว คังนั้น ของสร้างไว้คอมกัน ควรเป็นของตัวทั้งหมด ด้วยว่ามันได้ไถ่มาขาด เป็นเมียมัน
แล้ว

พิวี่ มีลูกผู้ชาย เมียมันควรพันช้อยท่าน ผิ.มีลูกเป็นหญิง ให้พันแต่ลูก แม่ยังบ่พัน
ช้อยท่าน

พิวี่ มันบ่สมัครอยู่ คอมสัว สุดแท้แต่สัวผู้เป็นเจ้าของ มันจักสถานะเสียก็ตาม ผิ
ว่ามันจะเอาค่าเมียมัน ให้ขุนพินิจลยชำระตามเหตุเป็นประการใดก็ให้ตัดตามเหตุั้นเทอญ

พิวี่ เขาทั้งสองสร้างเฮือนอยู่คอมกัน ครอบค่อเท้าผิ.เมียตายก่อน ของทั้งหมดควร
ได้แก่สัวผิ.สัวตายก่อน ของสร้างได้คอมกัน ควรได้แก่เมียทั้งหมด ผิ.ของมูลหลังสัวยังมีเท่าใด
เจ้ามูลมาโจทก์เอา ควรให้แก่เจ้ามูลตงเสีย

พิวี่ เขาหักตายทั้งสอง คังนั้น ข้าวของให้ให้แก่ลูก พิวี่เจ้าลูกหากบ่มี ให้ให้แก่เผ่า
พงศังศา กำผู้ชายนั้นเทอญ พิวี่เผ่าพงศังศากำผู้ชายบ่มี ควรให้ขึ้นเล่มฉาง แลเสนาอามาศย์
ผู้พิจารณานั้น กิ่งหนึ่ง ทำบุญให้ทานหาเขาทั้งสองผู้ตายนั้นครั้งหนึ่งเทอญ

ข้อ 153 อันหนึ่ง ไถ่ช้อยมาเป็นสัว ก็ดีให้สินเอาเป็นสัวก็ดี สัวนั้นให้เป็นไท เมียมัน
ตายของเขาสร้าง ได้คอมกันเท่าใด ก็ให้แก่สัวมัน ผิ.ของมูลหลังกำเมีย ยังมีเท่าใด เจ้ามูลมา
โจทก์เอาควรให้แก่เจ้ามูล ผิ.เจ้ามูลบ่มี ก็ควรเป็นของมันทั้งหมด ผิ.เอาช้อยชายกลางเฮือน
เป็นสัว เมียมันตายให้พันแต่ตัว มันผิ.เมียมัน ให้ข้าวของสิ่งใดแต่ยังมีชีวิต หากแล้วผิ.บ่ได้ให้
ก็ให้มันกินครัวเฮือน ส่วนถ้วนสามนั้นกิ่งหนึ่ง เหลือนั้นให้แก่เจ้ามูล ผิ.เจ้ามูลบ่มีเป็นของมัน
ทั้งหมดแล ผิ.เอาคนมากินข้างเป็นสัวหาฮ้างกัน ของอันมันพามาสู่เท่าใด ให้กินทั้งหมด ค่าจ้าง
นั้นก็อย่าว่าถึงเทอญ ผิ.เขาสร้างกินนำกันเมียมันตายเสีย ข้าวของสร้างได้คอมกันนั้น ให้ผ่า
สามส่วน ให้แก่สัวส่วนหนึ่ง สองส่วนนั้นให้แก่เจ้ามูล ผิ.เจ้ามูลบ่มี ก็หากเป็นของมันทั้งหมด
แล

ข้อ 154 ผู้หญิงเป็นไท เอาช้อยท่านเป็นสัว ผิ.สัวตายมันจักหนีหาพี่น้อง มันอย่าให้
เจ้าช้อยผู้ชายจ้องคังมันไว้ ผิ.สินของท่านผู้อื่น คิดเขาสัวเมียให้ผ่าถ่อง ให้เจ้าช้อยผู้ชายแทน
ถ่องหนึ่ง ให้เมียมันแทนถ่องหนึ่ง ผิ.เขาเอาของเจ้าผู้ชายมาเฮ็ดทำทุนกิน ยังถูกเฮียน ก็ให้เสีย
แทนส่วนหนึ่งไว้แก่เจ้าช้อยผู้ชายส่วนหนึ่ง เหตุว่าอาศัยซึ่งผู้ตาย เป็นช้อยตัวจริงคาย ผิ.เขาเฮ็ด
ได้ใครก็ดีให้ผ่าแก่เจ้าช้อยผู้ชายถ่องหนึ่ง ให้แก่เมียมันถ่องหนึ่ง ผิ.ยังมีลูกหญิงช้อยคอมกัน ลูก
นั้นเขามักไปนำแม่ก็ให้เอาไปผิ.เขาอยากอยู่กำพ่อ ก็ตามใจเขา อย่าให้ผู้เจ้านั้นว่าเป็นช้อยเป็น
ข้า

แก่ชายนั่นจึงเต็ม ถ้าชายได้ธัญญาที่องหญิงทาส บให้เป็นอันฮ้าย อันตายตั้ง ดังนั้น แลหญิงทาสบ่สมครอยู่กับให้แบ่งค่าตัวลูกมัน เป็นส่วน ให้ส่วนทาส ถ้าชายบ่ได้ธัญญาที่องหญิง ทาสอย่าให้แบ่งค่าส่วนลูกมัน เป็นส่วนให้เลย

ข้อ 144 ไถ่หญิงค่าตัวมันขึ้นไปประสมศัวก์ดี ไถ่ค่าตัวชายไปประสมเมียก็ดี ท่านว่า มันทั้งสองก็คิดใด ๆ ในบ้านเฮือน นายเงินก็ดี บ้านเฮือนญาติพี่น้องก็ดี ท่านให้เป็นสิทธิ์แก่ผู้ไถ่จงสิ้น ถ้ามันบ่อยู่ในแดนนายเงินก็ดี ท่านว่าให้แบ่งค่าตัวลูกมันนั้นเป็นห้าส่วน ให้แก่มันส่วนหนึ่ง เอาสี่ส่วน เพราะมันไปที่ท่านเอง ถ้าทาสไปมันฮู้ ท่านว่าบ่ให้ลดค่าตัวลูกมันเลย

ข้อ 145 หญิงทาสท่านแห่งหนึ่ง สมรสด้วยชายทาสท่านแห่งหนึ่ง เกิดบุตรมากน้อยเท่าใดให้ลูกมันเป็นสิทธิ์แก่นายเงินหญิงจงสิ้นอุปมาคั้งแม่โคปล่อย บังเกิดลูกเท่าใด ๆ เป็นสิทธิ์แก่นายจัวตัวแม่นั้น

ข้อ 146 นายเงินเอาหญิงทาสเป็นเมีย ครั้นอยู่มานายเงินบ่พึงใจจะอยู่ด้วย หญิงทาสนั้นให้ทำค่าตัวมันเป็นสองส่วน ให้นายเอาแก่มันส่วนหนึ่ง ส่วนหนึ่งยกให้มัน ถ้าแลมันบ่เต็มใจ อยู่กับนายเงินให้เอาค่าตัวมันจงเต็ม เพราะว่าเอาใจหนีจากท่านแล

ข้อ 147 ทาสไทพึงใจทาสแล ชายบ่ช่วยไถ่เอาทาสไว้ในเฮือน เลียงเป็นเมียบ่ส่งทาสให้แก่ นายเงิน เกิดลูกก็ดี บ่เกิดก็ดี แลเอาทาสท่านไว้ให้บ่่วยการ ท่านว่าชายนั้นบั้งเอาบ่ได้เกรงพระราชบัญญัติความเมืองท่าน ให้ไหมชายนั้นตามกบิลเมือง แล้วให้เสียค่าบ่่วยการแก่ท่านด้วย ถ้าเกิดลูกด้วยชายนั้น อย่าเสียค่าบ่่วยการเลย ลูกนั้นให้แม่มัน เพราะมันเกิดในเฮือนเมียท่านตาย

ข้อ 148 สมคบกันเอง นายเงินบ่ฮู้ แลนายเงินข้างหนึ่งฮู้ว่า มันคบทาสท่านไว้ จักว่ามันสมคบทาสเองไซ้ อย่าให้ฟัง เพราะเป็นทาสเหมือนกัน ให้เอาแต่ทาสตนนั้นมา ถ้าเจ้าทาสไปพบเข้าให้เอาทาสของท่านมาส่ง ถ้าบ่ได้เอามาส่ง ให้เมียไหมเจ้าทาสผู้สมคบทาสท่านไว้แก่งหนึ่ง เพราะมันฮู้กันกับผู้คนของมันแล

ห้องลักษณะบ่าวสาว พัวเมีย ครอบครั้ว

ข้อ 149 ผิดว่า สองสหายขาฮักกัน ให้ปฎิญาณแก่กัน ด้วยคำว่า ฉันที้ เจ้าสหายจงเมื่อเสพเมียเกิด ครั้นให้อนุญาตแล้วดั่งนั้น สหายผู้นั้นก็ไปเสพแท้ มิจจจารบ่ขึ้นจักใส่สินไหมก็บ่ควรพึงชักเอาค่านานนี้มาเทียบเทอญ ส่วนคั้งเจ้าวิฑูรบัณชิต เอาปุณณะกะยักข์ ผู้เฮือนสามวัน อุปัฐฐาก ด้วยอาหารการกินทั้งมวลมากนั้ก แล้วเวนนางทั้งหลาย ห้าฮ้อยอันเป็นเมียคน ให้ใช้สอยตั้นมือปุณณะกะยักข์อันแล วิฑูรบัณชิต ก็คิดว่าหาโทษบ่ได้จึงกระทำอย่างนั้น

ข้อ 130 เดิมว่าจ้าง ม้า จัวควาย เงิน ทอง ผู้คน เชื้อนชาน ข้าวปลา สรรพสิ่งใด ๆ ก็ดี บ่หันให้เบียดผู้ขาย ตกศึก ให้ไกลก็ดี ทรัพย์อันไถ่และสินอันกู้ยืม มีประกันคิดดอกเบี้ยก็ดี ให้ถือดังกล่าวก่อนนั้น ถ้ามีบรรดาศักดิ์ เอาหัวพาขึ้นไปตกศึก ให้พิจารณาดู ถ้าผู้ตกศึกมีสิน สิ่งทาสไถ่อยู่แก่พ่อแม่ พี่น้อง ลูกหลาน ภายหลัง ให้พ่อแม่พี่น้อง ลูกหลาน ผู้ได้สิ่งสิน ท่าน ไถ่จุกกล่าวมานี้

ข้อ 131 เอาทาสท่านไว้เชื่อนแห่งคนแล้ว เจ้าทาสตามมาพบทาสท่านแล้ว เอาทาสท่านไปแล ตัวผลัดวันผลัดคืนจักเอาทาสท่านไปส่งแล คนบ่ได้เอาทาสท่านไปส่ง ขาดการงาน ไชร์ ถ้าชายเขาเบียดป่วยการวันละสองร้อย ถ้าหญิงเขาวันละร้อยห้าสิบ พันเดือนหนึ่งสองเดือน ให้เอาค่านั้นตั้งใหม่ ตามค่าเป็นสินไหมพินัยแก่แล

ข้อ 132 ข้าคนท่าน ท่านบ่ได้ว่าขายแล คนไปขอไถ่ทาสท่านแล ทาสท่านหนีไชร์ ท่านว่าผู้ไปขอไถ่ทาสเป็นคนฮ้าย ทาสท่านหนีเพราะไปขอไถ่นั้น ถ้าแลตัวทาสนั้นหนีไป มาแล้วมันว่าผู้ขอไถ่ชวนก็ดี แนะนำให้มันหนีก็ดี ผู้นั้นเสมอโจรลัก ให้ไหมคังโจรลักทาสท่าน แล

ข้อ 133 ทาสหนีเจ้าต่างเมืองแก่ข้าศึก หนีมาฮอดคืน มาให้ไว้แก่นายเงิน บ่ได้หนี ผูกคอกเบียดไปเสียแก่ข้าศึก ให้ตีค่าเป็นสามส่วน ให้เจ้าเบียดส่วนหนึ่ง สองส่วนให้ปรานีแก่มัน ผู้ขาย เพราะมันเป็นบาปกรรมด้วยกัน เกิดกลางจลในแผ่นดิน พระเจ้าอยู่เป็นอภัยแก่เจ้าเงินแล

ข้อ 134 ทาสเค้นใจแก่เจ้าเบียดนายเงิน ด้วยประการใด ๆ แลฟ้องให้เสียกนายเงิน ออกมายังโองศาลท่านว่าให้มัน ส่งค่าตัวมัน แก่นายเงินเสียก่อน อย่าให้มันฮ้องฟ้องเหนือเงิน ท่าน ถ้าว่านายเงินทำผิดเป็นความมหันตโทษ บ่สงกา แต่ฮับฟ้องได้

ข้อ 135 ทาสสินไถ่ มันบ่สมัครใจอยู่ แลมันถามส่งเจ้านายเงิน นายเงินบ่ฮับเงิน ท่าน ว่าบ่ชอบถ้ามันส่งค่าตัวมันสามครั้งแล้ว เจ้าเงินบ่ฮับ ให้คิดเอาสินให้หกปี เอาหนึ่งแก่นายเงิน เหตุว่านายเงินทำให้ยาก พวกไพร่พลเมืองท่าน ถ้ามันบ่ส่งเงิน แก่นายเงิน แลมันมา ฟ้องกล่าวแก่นายเงินขึ้นศาลให้คิดเอาสิบ ให้หกปี เอาหนึ่งแก่มันแล

ข้อ 136 ทาสแลทาสคู่เคียงกัน เกิดวิวาทแก่กัน แลค่าถึงเจ้าเบียดนายเงิน นายเงินบ่ได้ยินด้วยโสตประสาตนเอง คือ หูตัว แลทาสนั้นมาบอกนายเงิน นายเงินจักฟังช้านั้นบ่ได้ และถ้อยค่านั้นบ่ควรที่จักฟังฟัง จักเอาถ้อยคำไปไถ่ถาม อันหนึ่งนั้น เจ้าเงินได้ยินแก่โสตประสาตนเอง แลเห็นด้วยจักญ่เอง ดังนั้น จักเอาว่ากล่าวถ้อยความ

ไว้ไม่ได้ บอกแลกกฎหมายไว้ แต่ชวนมาที่ควรให้ปรับไหม แต่ในระหว่างโจร ถ้าบอกบ้านมา ที่ควรจับเอาผู้เป็นโจรปรับได้ เพราะว่าได้กฎหมาย

ข้อ 115 ทาสบอกแก่นายเงินว่า ผู้จับช้วนจวนเสียแล้ว จึงส่งบ่ควรให้บำเหน็จแก่ผู้ได้นั้นเลยเพราะช้วนจวนทาสเสีย ถ้าเอาไปทั้งจวน ให้เจ้าเงินมันให้บำเหน็จแก่ผู้ได้โดยกลนั้นแล

ข้อ 116 ผู้ใดเป็นทาสท่าน และหนี พาเอาทรัพย์สินของท่านไปแล นายเงินไปตาม ได้ตัวมันมาท่านให้มันใช้สินค้าย่านจวนคั้นเงินและคอกเบี้ย ให้เอาแก่นมันโดยกบิลเมืองท่าน ถ้าเจ้าเงินติดตามพบตัวมัน มีผู้ประกันไว้ แลทาสหนีไซ้ให้เอาทรัพย์สินของ ซึ่งมันลักนั้นแก่ผู้ประกัน อันหนึ่งเจ้าเบี้ย ติดตามพบตัวมันถึงแก่ความสิ้นชีวิต ท่านให้อาเบี้ยจากผู้ขายแต่ต้นทรัพย์โดยพระธรรมศาสตร์

ข้อ 117 ทาสลูกหนี หลบหนีหนีไปแห่งใด ๆ เจ้าทาสเจ้าหนีเสียบำเหน็จ และค่าจ้างแก่ผู้ได้นั้นนายเงินคิดเอาแก่ทาสลูกหนี ตามซึ่งเสียต่างกัน

ข้อ 118 ช่วยทาสท่านไปขายต่างเมืองแล ทำประการใด ๆ แก่มัน มันหนีท่าน ให้ใช้เก็งหนึ่งก่อนเก็งหนึ่งให้ผู้พรากพักหาตัวเดือนหนึ่ง ถ้าพบตัวให้ใช้ค่าท่านจนเต็ม ถ้าวันหน้าไปแลปล่อยตัวมันไซ้ให้เจ้าตัวผู้เป็นทาสแล

ข้อ 119 ประกันผู้คนท่านใช้แล้วว่าคนนั้นหนี อยู่มาเจ้าคนไปพบเจ้าตัวเข้า ซึ่งเป็นเฮือนนั้น เอามายังตุลาการพิจารณาเป็นสัจย์ว่า ผู้ประกันเอาไปขาย และลี้ซ่อนอำพรางไว้ให้ ไหมผู้ประกันทวีคูณเป็นสินไหม พินัยกึ่งแล แลเฮือนเป็นนั้น ให้ทวนด้วยลวดหนั่ง 10 ที แล้วลงตัวมัน เฮือนเบี้ยให้แก่เจ้าเงิน

ข้อ 120 ทาสฝากนายเงินใช้ให้เฝ้าเฮือน และลูกหลานนายเงินเอาแขกขึ้นเฮือน แล้วของหายให้ผู้เอาแขกขึ้นเฮือนใช้แล

ข้อ 121 ทาสโจทก์เจ้าว่า บ่ได้เป็นทาสก็คิดว่าส่งเงินค่าตัวก็ดี เมื่อพิจารณาเป็นสัจย์ ทาสท่านยังบ่ทันได้ส่งเงินแก่ท่านจริง ให้ทวนด้วยลวดหนั่ง 10 ที แล้วให้ส่งตัวให้เจ้าทาสคืนอย่าให้ดูเยี่ยงอย่างกันแล

ข้อ 122 ผู้ใดมีทาสชายหญิง เจ้าเงินได้ใช้สอยมันอยู่ช้านาน ครั้นอยู่มาเกิดข้าวแพง แลเจ้าทาสนั้นหาข้าวเลี้ยงทาสนั้นบ่ได้ ขับทาสนั้นให้ไปหาเลี้ยงชีวิตเอง มันทาสนั้นไปพึ่งท่านฝ่ายข้างหนึ่งแลท่านเลี้ยงมันไว้ ขณะเมื่อข้าวแพงนั้น เจ้าทาสเห็นตัวมันว่ากล่าว ว่ามันเป็นทาสของตัวหาบ่ได้ ครั้นอยู่มาข้าวลึก เจ้าทาสมาว่ากล่าวแก่ทาส ว่ามันนั้นเป็นทาสของตัวอีกบ่ได้เลย เหตุใดจึงกล่าวดังนี้ เหตุว่าเมื่อข้าวแพงนั้น ตัวบ่ได้กล่าวเป็นทาส

ข้อ 103 กู้หนี้ ถือสิน ขายนคนแก่ท่าน ได้ส่งเงินให้แก่ท่านแล้ว เจ้าหนี้และนายเงินบ่ได้ขึ้นสารกรมธรรม์ เจ้าหนี้รายเงินเกาะกุมทาสลูกหนีไปใช้สอย จำจง ดีโบย เมื่อพิจารณาเป็นสัจย์ว่าบ่ได้ให้เงินแก่เจ้าหนี้นั้น ๆ ขึ้นสารกรมธรรม์ให้ ท่านว่าจักใคร่ได้กินของท่านอีก ให้ใหม่มันมักได้ถ้าจำจง ดีโบย ให้ใหม่โดยอีกโศกหนึ่ง ถ้ายังบ่ได้ให้เงิน ซึ่งกู้และขายแก่ท่าน ท่านว่าวิบัติหายสิ้นท่านให้ทิ้งทรัพย์ตั้งใหม่ทวีคูณ

ข้อ 104 เมียเคินกางสอก ขายตัวแก่กัน มีบริคนเป็นกำหนด ถ้าได้โดยง่ายคอกเบี้ยมากเท่าใดให้ลดเสีย ให้เอาแต่ต้นสินจนเต็ม เพราะว่าเข้า่วมสามมี คั้นมันกินคอกเบี้ยแก่ผู้ใด ถ้าคนนั้นครั้นมันมาแล้ว ก็ล้มตายหายหนี ให้ผู้ขายนั้น ใช้ให้แก่ผู้ใดให้เมียค่าคนนั้นไปบ่สิ้นแก่กัน แม้นมันชักชวนลักหนีไป แลตายอื่นเป็นอภัยทั้งสองข้าง ต่างคนต่างจักเอาเงินอันยังมีแก่กันบ่ได้เลย

ข้อ 105 ผู้ใดเป็นทาสท่าน อยู่คอบนายเงินนั้น ค่าตัวมันน้อย นายเงินได้ใช้สอยมันมาช้านานแล้วนายขาดสน จนลง มันไปขายไว้แก่ท่านผู้อื่น ค่าตัวนั้นมาก ครั้นอยู่มาทาสนั้นบ่ชอบใจอยู่แล มันจักส่งแต่ต้นคิมนั้น ส่วนเงินบ่ครบนั้น ให้เจ้าใหม่เอาจากเจ้าเงินเก่า ถ้าแลมันอยู่ด้วยเจ้าเงินใหม่ แลมันจักส่งค่าตัวมัน ท่านว่าให้ส่งแก่เจ้าเงินเก่า เจ้าเงินเก่ามาให้ เจ้าเงินใหม่ ให้เจ้าเงินเก่าคืนสารกรมธรรม์แก่มัน

ข้อ 106 ผู้ใดค้ำเนื้อเคื่องใจ คิดให้เรียกค่าหนีสินทาสได้ และราชการ เร่งรัดเอาเงินหาผู้ใดจักช่วยไถ่มันบ่ได้ อยู่ในราชการ เป็นช้านานพันสามเดือนแล้ว มีผู้มาช่วยออกจากจำนำราชการ ท่านว่าเสมอช่วย แต่ท้องสำเนา แม้นมันมีลูกศวกก็ดี เป็นสิทธิ์แก่ผู้ใด ถ้าผู้ใดให้จักมาพิพากษาว่า เป็นลูกหนีสินแก่ผู้ใดนั้นบ่ได้เลย เพราะช่วยไถ่มาจากราชการ

ข้อ 107 ทาสไถ่ฝากนั้น ถ้าเจ้าเงินนายเงิน จิง โกรธ ทูบตี แต่อย่าให้พิการ ตีถึกในที่หักพิการเป็นสาหัส ค่าอันไถ่นั้นให้แบ่งเป็นสามส่วน หักเสียสองส่วน ให้คืนแก่ส่วนหนึ่งแก่ผู้ใด ถ้าตีถึงสิ้นชีวิตก็ให้ตกไปตามกัน

ข้อ 108 เอาคนไปขายฝาก สองแห่ง สามแห่ง ท่านว่าให้ผู้ใดเอาเบี้ยแก่ผู้ขาย โดยอันคับไป

ข้อ 109 ถ้าไพร่ฟ้า ข้าคน หากหนีนายเจ้า เข้ามาพบท่านบ่ให้ซื้อชักเอา สักอันท่านว่า ให้เจ้าไปทาสนั้นไปอาณัติแก่มันผู้เอา ไพร่ฟ้าข้าคนเขาไว้้น ถ้ามันผู้เอาคนไว้้น ต้นมูลที่ให้ไปว่ามูลนายอาณาประชาราษฎร แลให้แก่พระสุรัสวดี แลแจ้งให้เสียดหามาว่า โดยตามกระทรวงนั้น ถ้าพบในตลาดที่ควรให้อาณัติไว้แก่เจ้าตลาด ถ้าพบในกลางถนนหนทาง แลหา

ข้อ 91 นายเงินชักเอาเงินค่าตัวคนฝากแก่ผู้ขาย ผู้ขายว่าชัดเจน จักหาเงินให้บัพได้ ขอประกันเอาตัวคนฝากประจำ ซึ่งกัลยาเบี่ยนนั้นออกมา จะขายเอาเงินให้นายเงิน แลปล่อยคน นั้นหนีก็ดี คายก็ดี ท่านว่าให้เอาตามพระราชกำหนดฎีกา อันหนี อันตายนั้นแล

กล่าวลักษณะ 33 จบมาตราแต่เท่านี้

ข้อ 92 ผู้ทวยคำ ขาวราษฎรรัฐทั้งหลาย เอาคนมาขายฝากไว้แก่ท่านก็ดี คุ้มเงินให้ข้า คนก็ดี เข้าใช้ประจำซึ่งกัลยาเบี่ยน แล้วฮับเอาดอกเบี่ยนคืน เอาตัวมาไว้ใช้สอย ยังสถานเหมือนตัวก็ ดี แล้วทำดอกเบี่ยนให้เอาตัวทาสนั้น เอาคืนมาให้เจ้าเบี่ยนใช้สอยสืบไป เล่าแลมันผู้ทาสนั้น ทำ ให้สิ่งของนั้นหาย โดยมากน้อย ถ้าแลทรัพย์อันหายนั้นมาก แลมันหาสินจักเสียบได้ ค่าแต่ตัว มันนั้น บ่ถึงค่าให้เอามันผู้ทาสนั้น ออกขายทอดกลางตลาด ยืมสินค่าให้แก่เจ้าเบี่ยน ถ้าแลค่าตัว มันนั้นสิ้นค่าแล้ว ถ้าผู้ขายมีความกรุณาจะไถ่เอามันไปใช้สอย ท่านให้ใช้ของท่าน ซึ่งทำให้ แดกหักนั้นถึง ถ้าแลมันผู้ขายนั้นบัพได้ทำค้ำมันทาสสิ้นแล้วแล ผู้ใดจะไถ่บัพได้เลย ท่านว่าเป็น อภัยแก่เจ้าเงินแล

ข้อ 93 ชายหญิงมีอนุสนธิ์ใจ เอาลูกเมียไปขายฝากไว้แก่ท่าน เป็นเงินเท่าใด เท่าใด ก็ดี ข้อผูกคอกเบี่ยนตามธรรมเนียม เป็นเชี้ยอย่าง อยู่มาตัวคาย ยังแต่เฮือน คอกเบี่ยนท่าน กัลยา เบี่ยนยังคืออยู่ให้คิดเอาต้นเงิน และคอกเบี่ยนมันจนเต็ม

ข้อ 94 ผู้ขายคน ลูกเมีย ชายหญิง ไว้แก่ท่าน บัพได้ส่งคนให้แก่ท่านผู้ไถ่เอาไว้ผูก คอกเบี่ยนก็ดีแล้วว่าเฮือนเบี่ยนหนี ผู้ฝากคาย จงให้ใช้แก่ผู้ยังให้เป็นต้นสินแล ป่วยการนั้นเป็นที่ ส่วน ให้แก่เจ้าเบี่ยนสามส่วน ปราณแก่ผู้คายส่วนหนึ่ง

ข้อ 95 ชายค่าคนแล กรมธรรม์ว่าขายฝากก็ดี ขายขาดก็ดี ผู้ขายบัพได้ส่งทาสนั้นแก่ผู้ ไถ่ เอาคนนั้นผูกคอกเบี่ยนส่ง ค่าตัวขาดแล จ้างวานไปใช้ก็ดี แลผู้เอาไว้บัพได้ส่งตัวทาสแล เจ้า เงิน ไปถามเอาตัวทาสต่อผู้ไว้คอกเบี่ยนแล ค่าจ้างก็บัพได้ และผู้ขายเอาไว้วันนั้น บอกว่าตัวทาสนี้ก็ดี ท่านให้คิดเอาตัวเงินแลคอกเบี่ยน ป่วยการแล ค่าจ้าง แก่ผู้เอาเข้าคนท่าน ไว้จงถ้วน

ข้อ 96 ชินใจชัดเจน เอาญาติพี่น้องลูกหลานไปขายฝากไว้แก่ท่านก็ดี และขายตัว มันเองก็ดีมีสารกรมธรรม์ก็ดี แต่งไว้กำหนดให้ท่านไปใช้คอกประจำซึ่งกัลยา และเจ้าเบี่ยนบัพได้ เอามาให้มันปลุกคอกเบี่ยน ไปอยู่บ้านเมืองไกล มันผู้ทรัพย์สินผู้อื่น ที่มันไปอยู่นั้น และผู้ให้ ทรัพย์สินนั้นบัพผู้มันผู้นั้นเป็นข้าคนของผู้ใด อยู่จำเนียรกาลนานไป จักเอาทรัพย์สินซึ่งไปกู้ นั้น จักเอาทรัพย์สินคน ครั้นมันผู้นั้นมันว่าเป็นข้าคนก็ดี และมีผู้กล่าวว่า เป็นคนท่านช้านานแล้ว ปลุกคอกเบี่ยนมาว่า มันหนีก็ดี พิจารณาเป็นสัตย์ว่า เป็นค่าคนท่านจริง เป็นช้านานมา ท่านว่าเจ้าเบี่ยน และคนคนไปทำกัลยาเบี่ยน บ้านอื่นเมืองไกล ท่านให้เอาตัวมันทาสผู้นั้น ทวน

ถ้านายเงินมันบอกแก่ผู้ชาย ผู้ชายและนายเงินนั้น ได้พิทักษ์รักษาพยาบาลด้วยกันใน
เดือนนายเงินนั้น แลมันถึงแก่ความตายให้เอาค่าตัวทำเป็นสามส่วน ยกเสียสองส่วน เอาเสีย
ส่วนหนึ่งให้แก่นายเงินนั้น

ถ้านายเงินได้ไปบอกผู้ชาย ผู้ชายมีทุกข์กังวล ไข้เจ็บประการใด ๆ บ่ได้มาอยู่รักษา
แต่ได้มาเยี่ยมเยือน และนายเงินได้พิทักษ์รักษาพยาบาล แลมันถึงแก่ความตาย ให้ตั้งค่าตัวมัน
เป็นสองส่วน ยกเสียแก่นายเงินนั้นถึงถ้าแลนายเงินมันบอกแก่ผู้ชาย ผู้ชายบอกได้มีทุกข์ยาก
แต่ประการใด ๆ แลละวางเสียบ่ได้พิทักษ์รักษา แต่นายเงินมันได้รักษาพยาบาล แลมันถึงแก่
ความตาย ท่านว่า ผู้ชายนั้นเป็นเหตุถูกแก่ค่าคน ท่านให้ทำค่าตัวมันเป็นสามส่วน ยกเสีย
ส่วนหนึ่งให้ผู้ชายใช้สองส่วน

ถ้าผู้ชายบ่ได้มาพิทักษ์รักษาพยาบาลแล มันหาค่าตายบ่ได้ ลวคมีชีวิตค่าตัวมันนั้น
มากน้อยเท่าใด ให้สิทธิ์แก่นายเงินมันนั้น ถ้าผู้ชายให้ใถ่เอามันคืนไป ท่านบ่ให้เจ้ามันเลย
อันหนึ่ง ถ้าผู้ชายฮับเอาตัวไปรักษาพยาบาลอยู่เดือนผู้ชาย ถ้านายเงินนั้นได้มาพิทักษ์
รักษาอยู่คอมผู้ชาย มันถึงแก่ความตายให้ทำค่าตัวมันเป็นห้าส่วน ยกเสียสามส่วน เอาสองส่วน
ให้แก่นายเงินมัน ถ้าแลนายเงินบ่ได้พิทักษ์รักษา แต่มาเยี่ยมเยือนมันถึงแก่ความตาย ให้ทำ
ค่าตัวมันเป็นห้าส่วน เอาส่วนหนึ่งให้แก่นายเงินมัน

ถ้านายเงินมันบ่ได้มาเยี่ยมเยือนพิทักษ์รักษา ให้พวกเขาผู้ชายนั้นพิทักษ์รักษามันถึง
แก่ความตายแล ท่านว่าอย่าให้ค่าตัวมันแก่ผู้ใดนั้นเลย เพราะผู้ใถ่ความมันเสียถูกไพร่หลวง

ถ้าผู้ชายรักษาลวคพันหนึ่งสี่กาคะสามเดือน เบี้ยป่วยการ มากน้อยเท่าใด ท่านบ่ให้
เอาเลย ให้ส่งตัวมันให้แก่นายเงินใช้การตามกบิลเมือง และให้ทำค่าตัวมันเป็นสิบส่วน ให้แก่
นายแต่เก้าส่วน ส่วนหนึ่งนั้นให้ยกไว้แก่ผู้ชายเหตุได้รักษาพยาบาล

ข้อ 84 ผู้ใดมีอนุสนธิ์เอาลูกหลานไปฝากแก่ท่าน ให้ใช้ประจำซึ่งกัลยาเบ็ญ และเจ้า
เงินเจ้าทาสนั้นมีทุกข์ กังวล และเอาทาสนั้นไปเพื่อนคอม แลมิโจรผู้ฮ้ายพันแทงมันตายก็ดี
เสียสาง สรรพสัตว์ขบตายก็ดี ท่านว่าเป็นทาสนายเงิน เอาไปคอม อย่าให้เอาค่าตัวมันแก่มัน
ผู้ชายเลย เพราะมันไปคอมนายเงิน ถ้าผู้ฮ้ายพันแทงนายเงินแลมันเข้าช่วย นายเงินรอดจาก
ความตาย และผู้ช่วยมันตายไซ้รู้ท่านว่าอย่าเอาเงินค่าตัวมันเลย เพราะมันตายแทนนายเงิน ถ้า
มันผู้ช่วยบ่ตาย แต่ว่าบาคเจ็บให้เอาค่าตัวมันทำเป็น 3 ส่วน ลคแก่ทาสผู้บาดเจ็บสองส่วน เอา
ส่วนหนึ่ง

ข้อ 85 ผู้ใดเอาลูกเมีย หลาน พี่น้องมาขายฝากไว้ ให้ท่านใช้ประจำเงินกัลยาเบ็ญ
ครั้นอยู่จำเนียรกาลนานไป นายเงินให้ไปจ้างก็ดี มีผู้มาจ้างต่อนายเงินก็ดี แลนายเงินจักใครได้

ข้อ 75 ชายลูกเมีย ชำคนให้แก่ท่าน ยังบ่ทันได้สารกรมธรรม์ ให้คนนั้นหนี จักเอาผู้ขายว่าขายขาด ผู้ไต่ว่าขายฝาก ยังบ่ทำหนังสือสืบคืน ถ้าเป็นสัจย์ว่าขายฝากจริง แต่ยังบ่ได้ทำกรมธรรม์แล คนนั้นหนี ท่านว่าให้เอาต้นทุน จงถ้วน มีดอกเบีย้เท่าใด อย่าให้เอาเลย เพราะว่าเจ้าของเงินบ่ได้ทำสารกรมธรรม์ ถ้าพบทาสเมื่อใด จงเอาแถมมันเมื่อนั้น

ข้อ 76 ผู้คนและทาสขายหญิง ไปขายฝากไว้ แก่ท่าน เป็นเงินมากน้อยเท่าใดก็ดี ผู้ช้อยไต่มีทุกข์ยากกังวล เอาตัวคนที่ขายฝากนั้นมาขายต่อ ไปเจ้าหนึ่งอีก ครั้นพ้นทุกข์กังวลแลไปช่วยไต่เอามา ครั้นมีคำฮ้อนมาอีกเหล่า เอาทาสนั้นไปขายอีกเหล่า ถ้าขายบ่ไต่เอา เท่าคำซื้อเจ้าเก่ามาขายนั้น แล้วอยู่กันไป ผู้คนนั้นมีลูกศวกี่ดี แลเจ้าเบีย้นายเงินเก่านั้นล้มตายก็ดี บ่ได้เอาตัวมันมา ทาสนั้นคืนไปก็ดี ผิ.ขายยังบ่เต็มค่าเจ้าเก่า มานั้น ให้ค่าแต่เก็ง เก็งหนึ่งนั้นให้แก่ทาสมีคุณ

ข้อ 77 ชายทาส ลูกหลาน ฝากไว้แก่ท่าน เป็น 2 แสน 3 แสน เท่าใดก็ดี เมื่อกันดาร ข้ำวยากหมากแพงแล ผู้ไต่ได้เลี้ยงดูเมื่อยากแล ครั้นข้ำวถูกแล้ว ผู้ขายจักให้เงินแก่ผู้ไต่ ท่านว่าให้เอาจงเต็มค่าตัวทาสนั้น ให้แก่ผู้ไต่ ถ้าทาสนั้นเป็นผู้หญิงแล้ว อยู่ด้วยช้านาน เกิดลูกเป็นสิทธิแก่ผู้ไต่ เพราะว่าข้ำวเลี้ยง แต่เมื่อยาม เมื่อกันดาร

ข้อ 78 หญิงชายก็ดี มีอนุสนธิ์ขายตัวเองไว้แก่ท่านใช้แล ชายหญิงคิดตามพ่อแม่ พี่ป้า น้ำ อามาคอม บ่ได้เอาข้ำวไว้ในอาศรมตัวเบีย้ช้อยขาย อยู่มาถูกนั้นใหญ่ขึ้น จักไปอายุสมทารกนั้นเดือนหนึ่ง สองเดือนขึ้นไปถึงเจ็ดขวบ คิดค่าน้ำนมข้ำวปีอน ให้แบ่งค่าทาสนั้นเป็น 3 ส่วนส่วนหนึ่งเป็นค่าน้ำนม สองส่วนนั้นเป็นค่าโภชนะอาหารอันท่านเลี้ยงให้แก่เจ้าทาสนั้น จึงควรแลลูกคิดตามพ่อแม่ น้ำ ป้า อา มาแต่อายุสมพ้นเจ็ดขวบขึ้นไป บ่ควรจักคิดเอาค่าตัวมันได้ เพราะว่าใช้การฐานจับข้ำวน้ำ จับไฟไค้อยู่แล้ว ถ้าบุคคลผู้นั้นหาทุกข์กังวลบ่ได้แล ผู้ไต่มาจึงควรขอไต่ทาสไปเอง อยู่นานมาเขามีลูกทาสีใหญ่แล้ว แลจักเอาคืนไปนั้นแล จักคิดเอาค่าน้ำนมค่าเลี้ยงนั้นบ่ได้เลย

ข้อ 79 ชายผู้คน ช้าง ม้า จัว ควาย แลทรัพย์ผ้าผ่อนแก่ท่าน แลฮับเอาเงินแล้ว ยังบ่ได้ส่งผู้คนช้าง ม้า จัว ควาย แก่ท่าน แล้วฝ่ายว่าผู้คน ช้าง ม้า จัว ควาย ผ้าผ่อนนั้น หายแล จักส่งเงินคืนให้แก่ท่านนั้น ให้คิดเอาค่าป่วยการ หมิ่นหนึ่งเดือนแลสามพัน

ข้อ 80 จีนใจซัดแค้น เอาบุตรภริยา พี่น้อง พวงพันธุ์ ญาติ ทาสหญิงชาย ช้าง ม้า ไค้ กระบือสิ่งใด ๆ มาขายแก่ท่าน ครั้นฮับเอาเงินแล้ว ท่านให้เวณสิ่งของอันขายแต่ในสามวัน ถ้าพั้นนั้นผู้ขายบ่ได้ส่งสิ่งของอันขายแก่ท่าน แลสิ่งของอันขายนั้น หนีหายตายก็ดี ท่านให้ผู้ขายคืนสินท่านจงถ้วน

พิจารณาเป็นสัตย์ให้เอาเงินต้น สิบ ตั้งหมื่นทวีคูณ ยกคืนให้เจ้าของ เหลือนั้นเป็นสินไหมแก่
พินัย

ข้อ 63 ชายทาสฝาก ซึ่งประจำกัลยาเมียร ผู้ฝากรับเอาเงินไป ผู้ไถ่บ่เต็มใจเอาคนไป
เวนแก่ผู้ขายฝาก ผู้ขายฝากบ่ฮับเอาคน บ่คืนเงิน ให้เอาคนนั้นไปไว้แก่ตุลาการ ตุลาการเสียดผู้
ได้ขายมาให้ฮับเอาคนแล้ว ให้ส่งเงินแก่เจ้าเงิน ถ้าผู้ขายยังบ่อาจ บ่รับคนไปคกอยู่ในตุลาการ
ให้มีผู้มาช่วยไถ่ส่งเงินคืนให้ แก่เจ้าเงินทีนนั้น เป็นสิทธิ์แก่ผู้ไถ่ คนต้องพากษาทนายหนีเมื่อ
หน้าให้ผู้ขายฝาก คนก่อนนั้น ใช้คืนเงินท่านจงถ้วน ตามขายก่อนนั้นอย่าให้ลด

ข้อ 64 ผู้ไถ่เชิงเคียด แก่ข้าคน คนใช้ ท่านให้ตี ตีแต่ให้หลาย นามแต่พอให้กลัว
บอกให้ล้มตายเลย ถ้ามั่นคนฮ้าย สั่งสอนบ่ได้ ให้ขายเป็นเมีย ถ้าตีมันตายให้ใหม่โดย สักมี
สักเหล็ก นั้นแล

ข้อ 65 เชิญใจซัดเค้น เอาบุตรภริยา ญาติพี่น้อง พงศ์พันธุ์ ชายหญิง ไปขายฝากไว้
แก่ท่านให้ใช้ประจำเชิงกัลยา เมียร ถ้าแลหญิงชาย ค่าตัวต่ำกว่า 12 แสน 14 แสน ให้ต้อยใช้
สอยผัดกันสิ่งใดให้กระทำแต่พอควร อย่าให้เจ้าสินข่มเหง ใส่ชื่อลา ซีกชวณ ตีจำ โดยมี
ปาก เจ็บหักบอกท่านว่า เจ้าสินบ่ชอบ ให้ใหม่ผู้ทำนั้น เป็นทาสให้ยกแต่เมีย ส่วนทาสนั้น ไว้
เอาส่วนไถ่นั้น ไหมผู้กระทำ เป็นสินไหมพินัยแก่

ข้อ 66 มีอนุสนธิขายตัวฝากไว้กับท่านก็ดี ชายเมียลูก หลานไว้แก่ท่านก็ดี เอาเงินไป
บ่ได้ให้สารกรมธรรม์แก่ท่านมา ให้ท่านใช้อยู่ หากท่านดักเตือนเอาศาลกรมธรรม์ แกล้งสลัด
คืนวันอยู่ได้ 9 เดือน 10 เดือน ปีหนึ่งก็ดี ให้สิทธิ์แก่เจ้าภาพ เหมือนไถ่มา แต่จากสำนักเก่า ถ้า
เกิดลูกชายหญิงไซ้ให้เอาเสมอลูกทาสเป็นสิทธิ์ เพราะมันดูบ่อาจแก่ท่าน

ข้อ 67 ผู้ไถ่ซัดเค้น เอาลูกเมีย ญาติ พี่น้อง หลาน หลาน ผู้คนทาสท่านไถ่ไปขาย
ฝากไว้แก่ท่าน ท่านจักให้เมียเงินแก่ผู้ฝาก ผู้ฝากว่ายังบ่เอา แลผู้รับฝากว่าให้เอา ท่านบ่ให้มัน
ใช้เลย ถ้าของมันนั้น มากกว่าแสนหนึ่งขึ้นไป ให้ทำเป็นสามส่วนให้มันใช้ส่วนหนึ่ง สอง
ส่วนนั้นเป็นภัยแก่เจ้าของ ถ้าแลเจ้าเงินให้เงินแก่ผู้ขาย ผู้ขายได้ทำสารกรมธรรม์ ให้แล้ว คน
ฝากนั้นมันทำให้ของท่านแตกหักหาย ไซ้ ให้มันใช้ของท่านจงถ้วน

ถ้าเจ้าของเงินไซ้ให้มันเลี้ยงช้าง โคกระบือ สัตว์ตัวมีชีวิต มันบ่ได้นำพาปล่อยปละ
โคกระบือนั้น ทำให้ของท่านหาย ให้ไซ้ของท่านจงถ้วน ถ้ามันติดตามโค กระบือ ช้าง ม้า
ท่านไปทันแล โจรผู้ฮ้ายตีฆ่าผู้ทาสแล้ว เองจ้ว ควบ ช้าง ม้า นั้นไป ท่านว่าบ่ให้มันใช้เลย ถ้า
ช้างม้า โค กระบือ นั้น มากเหลือที่จักเลี้ยงรักษาและหายไปด้วยประการใด ให้ทำเป็นสอง
ส่วนให้มันใช้ส่วนหนึ่ง เป็นภัยแก่เจ้าของส่วนหนึ่ง ถ้าแลมีโจรผู้ฮ้ายปล้น ตีชิงเอาทรัพย์ ช้าง

นายเงินมาพบจกเอาตัวทาสทั้งแม่ลูกนั้นไปคอม กงให้เป็นสิทธิแก่นายเงิน ถ้าแต่เด็กนั้นฮักผู้
เลี้ยงก็ตามใจมันให้ผู้เลี้ยงใช้ค่าเด็กนั้นแก่นายเงิน จงเต็มคำ

ข้อ 54 ผู้ใดให้ลูกหญิงชายแก่ท่าน แต่สายสะคือ อยู่ในคำอ้อมมาถึงขวบหนึ่งก็ดี
เป็นสิทธิแก่ผู้เลี้ยง และอยู่เหิงนาน ผู้ให้ลูกแก่ท่านนั้น จกเอาลูกคนคืน ท่านให้ตีค่าลูกนั้น จง
สิ้นคำ ตัวเป็นบำเหน็จแก่ผู้เลี้ยงนั้น ถ้าแลมันบ่ไปอยู่นำพ่อแม่เคิม จกอยู่คอมผู้เลี้ยงนั้นก็
ตามใจมัน ถ้าแลผู้ใหญ่ใจใจให้ไป อยู่คอมพ่อแม่เคิม เป็นบาปหนัก บ่หั้น จตุรบายเลย ถ้า
แลให้ลูกแก่ท่าน แต่อายุสม 2 ขวบ 3 ขวบ ขึ้นไป แลผู้ให้เอาบำเหน็จค่าน้ำนม ค่าข้าวป้อนก็ดี
ผู้นั้นเป็นสิทธิแก่ผู้เลี้ยงแล้วอยู่เหิงนาน ผู้ให้ลูกแก่ท่านนั้น จกเอาลูกคืน ท่านให้ตีค่าผู้น้อยนั้น
จงเต็มคำตัวประคุดคงตีค่าลูกอ่อนอันตัดสะคือ มาให้บำเหน็จแก่ผู้เลี้ยง

ถ้าแลให้ลูกแก่ท่านนั้น บ่ได้เอาค่าน้ำนมให้แก่ท่านสักหน้อยแต่อยู่เหิงนาน ผู้ให้
จกเอาตัวคืน ท่านให้ตีค่าผู้นั้นจงสิ้น และให้ปันค่านั้นเป็น 3 ส่วน ให้ผู้เลี้ยง 2 ส่วน ให้แก่ผู้
พ่อแม่ส่วนหนึ่ง ถ้าให้ลูกแก่ท่าน แต่อายุสม 4 เดือน 5 เดือนก็ดี 6 เดือนก็ดีคนนานมา ผู้ให้
จกเอาคืน ให้ปันออกเป็น 3 ส่วน ให้แก่ผู้เลี้ยงนั้น 2 ส่วน ให้แก่พ่อแม่มันนั้นส่วนหนึ่ง

ถ้าให้ลูกแก่ท่าน อายุสมขวบขึ้นไป ให้ผู้เลี้ยงนั้นเอาผู้น้อยไปขาย และทำให้ได้ยาก
ประการใด แลพ่อแม่พี่น้องนั้น จกเอาคืนมาท่านว่าให้ยื่นน้ำขอข้าวได้แล้ว ผู้เลี้ยงจะคิดเอาค่า
ข้าวนั้นบ่ได้ จกสมัครอยู่ข้างใด ก็ตามใจมันอย่าว่าสังแก่มันถ่อน

ข้อ 55 ผู้ใดเสนาหาแก่ท่าน ยกกรียาคังชีวิตให้แก่ท่านด้วยเสนาหาแล้ว อยู่มาจกคืนเอา
ท่านว่าจกเอาคืนอีกไม่ได้เลย ผู้ใดเอาทรัพย์ที่บ่ควรจะให้แก่ท่าน เป็นโทษแก่ผู้นั้น เพราะเหตุ
มันบ่สู้จกเคิมมาแห่งทรัพย์นั้น นำไปให้แก่ท่านโดยง่าย ผู้รับนั้นก็เป็นโทษ เพราะเหตุผู้นั้นบ่
พิจารณาเคิมทีแห่งทรัพย์นั้นอันหนึ่ง

ถ้าแลทรัพย์นั้นผู้เอามาให้ค่าสิ่งของ ประการใดก็ดี ผู้รับนั้นเป็นโทษแก่ผู้นั้น อัน
ทรัพย์บ่ควรที่จะเอา แลผู้นั้นรู้ว่า ทรัพย์นั้นประกอบด้วยโทษ แล้วเอาทรัพย์นั้นไว้ก็ดีบ่รู้ว่า
ประกอบด้วยโทษ รับเอาไว้นั้นก็ดี เป็นโทษแก่ผู้รับและผู้ให้นั้น

ข้อ 56 ทรัพย์สิ่งเป็นกับด้วยวิญญาณ และบ่เป็นทรัพย์สิ่งของกับด้วยวิญญาณ
สิ่งใด ๆ บ่ไซ่ของ ๆ คน คนเอาของท่านไปให้แก่ผู้ใด และเอาไปขายจ่านาก็ดี ให้เอาค่า
ทรัพย์สินอันให้จ่านำอันขายนั้น ตั้งใหม่แล้ว ของ ๆ ท่าน ให้คืนแก่ท่าน เจ้าของคังเก่า

ข้อ 57 จะกล่าวลักษณะมูลคดีวิวาทด้วยทาสสินไถ่ และทาสเชลย หญิงชาย เป็นต้น
ที่จกให้เกิดคดี ตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ว่า ทาสอันควรใช้ได้มี 7 ประการ คือ ทาสไถ่มา
ด้วยทรัพย์หนึ่งถูกทาสเกิดในเรือนเบี้ยหนึ่ง ทาสไถ่มาแต่ฝ่ายบิดามารดาหนึ่ง ทาสอันได้ช่วย

หาย สูญสิ่งของ ท่านให้เอาสิ่งของใหม่ ทวีคูณ ยกคืนแก่เจ้าของ เหลือนั้นเป็นสินไหมถึง
พินัย

ข้อ 43 ซื่อสิ่งของกัน ตกลงราคาแล้ว ผู้ซื้อเอาสิ่งของไป ยังบ่ได้ให้เงินแก่ผู้ขาย
ผู้ขายทวงถามบ่ฮับว่าได้ซื้อก็ดี มากกว่าน้อยก็ดี ผู้ขายเสียออกมาพิจารณาเห็นเป็นสัตย์ คัง
หนังสือฮ้อง ท่านว่ามันวิบัติหยาบหาย สินท่านให้ใหม่ทวีคูณ ยกคืนให้เจ้าของ เหลือนั้นเป็น
สินไหมถึงพินัย ถ้าพิจารณามีสัตย์มากน้อยเท่าใด ให้ท่านได้เท่านั้นเทอญ

ข้อ 44 ซื่อของเป็นวิญญาณของคน คนรับเอาเงินไว้สัญญาว่าจะให้ทรัพย์สินสิ่งของแก่
ท่าน และบ่ได้ให้แก่ท่าน ท่านทวงถาม บ่ฮับว่าได้ขาย บ่ได้ฮับเงินของท่านไว้ เมื่อพิจารณา
เป็นสัตย์คังนั้น ท่านว่าวิบัติหายสินท่าน ให้ขุนพินิจฉัยเดิมเอา ให้ของทรัพย์สินนั้น แล้วคังใหม่
ทวีคูณ

ข้อ 45 ซื่อของขายของแก่กันในตลาดก็ดี ในเฮือนสหายก็ดี ในสถานแห่งใด ๆ ก็ดี
และมันผู้ซื้อหลักหนีลื้อฮอนไปบ่ให้เห็นตัว มันผู้นั้นทำอุบายแก้งลวง เอาสินท่าน ถ้าได้ตัว
มันให้เกาะเอาสินนั้นจงถ้วนแล้ว ให้เอาไปประจาน และตีด้วยลาวคหนึ่ง 10 ที

ข้อ 46 ขาวราษฎรรัฐทั้งหลาย ชักชวนกันเข้าทิ่มกัน ไปด้วยค้ำขายออกกำไรให้
แบ่งปันกันตามมากน้อย ถ้าบ่ได้สัตย์ซื่อต่อกัน เก็บเอาทิ่มและกำไรที่จักได้ เป็นส่วนเจ้าของ
ท่านนั้นไว้ ท่านว่า วิบัติหาย สินท่านให้เอาทิ่ม และกำไร ซึ่งเป็นข้าวของท่านนั้น เป็นทวีคูณ

ข้อ 47 ไปค้าด้วยกันแล้ว ตกถลักลวงผู้หนึ่ง เอาสินนั้นฮอดให้ทำสินปันนั้นเป็น 3
ส่วน ให้แก่เจ้าของ 2 ส่วน ให้แก่ผู้มาส่วนหนึ่ง

ข้อ 48 เฮือขึ้นก็ดี เฮือล่องก็ดี ไปทันล่องไปตามกัน เฮือหลังไปกระทั่งเฮือน้ำแตก
ลุ่มก็ดี เฮือน้ำจอดอยู่เฮือหลังไปกระทั่ง แดกล่มก็ดี อันหนึ่งเฮือน้ำบอกให้เฮือหลังฮาไว้
และเฮือหลังบ่ได้ฮา อยู่พายไปกระทั่งเฮือน้ำแตกหักก็ดี ท่านให้เฮือหลัง ใช้ทรัพย์สินเฮือน้ำจ
ถ้วน

เพราะเฮือหลังหากำพิจารณาบ่ได้ ถ้าเฮือเบาต่อเฮือเบา โคนกันหล่ม เสียทรัพย์สิน
เท่าใด ท่านบ่ให้ใช้เลยถ้าแก้งพายให้ใช้จนเต็มเฮือนัก ผู้เฮือเบาเป็นคนสามหาบ มันขึ้น โคน
ถ่อยพาย ย่าเฮือนักลุ่มให้ใช้สินท่านถ้วน คนตายให้ใช้คนท่าน ถ้าเฮือขึ้นมาแนบฝั่งล่องไป
กระทบเฮือขึ้นน้ำแตก ล่มก็ดีให้เฮือนั้นใช้สินท่านจงถ้วน

ถ้าเรือล่องแดกล่มก็ดี เสียเปล่าตายเลย เพราะบ่ไปกลางน้ำ ถ้าเฮือขึ้น โคนกลางน้ำ
และกระทบกระทั่งเฮือแดกล่ม ให้ชี้ทิ่มเฮือล่องจงถ้วน เพราะเฮือขึ้นบังอาจถ้าเฮือขึ้นจอดอยู่

ทาง ทรัพย์ของท่านแตกหัก ให้เจ้าเกวียนใช้ทรัพย์ของท่าน ถ้าเกวียนหักไปไม่ได้ จอดอยู่
กลางทางโจรปล้น ลักเอาทรัพย์ในเกวียน จักเอาค่าจ้างบ่ได้ ถ้าเจ้าเกวียนเร่งขับเกวียนนั้นเอง
โดยค่วน โดยเร็ว เกวียนหักเคาะแตกกลาง หนทางเสีย ควรเจ้าของเกวียนใช้ทรัพย์สิ่งของท่าน
ถ้าเวลานั้นค่า เจ้าเกวียนเร่งขับเกวียน เกวียนหักเคาะอยู่กลางทาง โจรปล้นลักทรัพย์นั้นไป
อย่าฟังเอาโทษแก่เจ้าของเกวียนนั้นเลย

ข้อ 31 ผู้ใดหากำลังบ่ได้จ้าง ไพร่ฟ้า ข้าคนท่านไปเป็นกำลังทาสก็ดี ไทก็ดี ไปด้วย
กิจสุขทุกข์ก็ดีไปราชการ ธรรมรงค์สงครามก็ดี เป็นเดือนก็ดี เป็นคราวก็ดี สัญญาแก่กันมากน้อย
เท่าใด วันถึงที่มีมไปจ้างสืบไปก็ดี กลับมาแล้วก็ดี ให้ลี้ค่าให้แก่มันตามสัญญา จงเต็มค่าแรง
มัน เมื่อผู้จ้างได้กำไรมากน้อยเท่าใด บ่ได้แบ่งปันให้แก่มันลูกจ้าง หากขาดทุนให้ลูกจ้างนั้น
ช่วยบ่ได้ เพราะมันเป็นแต่ลูกจ้าง

ข้อ 32 จ้างบ่าวไพร่ท่านขึ้นล่องไปที่ใดก็ดี ค่าจ้างถึงนาย จึงจะเป็นกำหนด ค่าแลไป
จ้างต่อมุลนายไปลูกจ้างนั้นตาย ด้วยศึกแล จีแซ่ เจือก ฐ มังกร ตกน้ำตายก็ดี ท่านว่าจักเอา
โทษแก่ผู้จ้างนั้นบ่ได้เลย

ข้อ 33 จ้างคนท่านค้ำน้ำหาของ บ่ได้ของขึ้นมา เมาน้ำฮากน้ำตาย ให้เอาแต่สินจ้าง
ถ้าได้ของซึ่งตกหายขึ้นมาแล ค้ำน้ำนั้นตาย ท่านให้ไหมสินจ้างจงถ้วน ส่วนสิ่งของซึ่งได้
ขึ้นมา นั้น ให้ปันเป็น 4 ส่วน 3 ส่วนให้แก่เจ้าของ ส่วนหนึ่งให้ทำบุญ ส่งสการ นำผู้ตาย ถ้วน
ผู้ฮับจ้างค้ำน้ำมันบ่ตายมัน ได้ของขึ้นมา แต่ในวังน้ำอย่าปันแบ่งให้มัน ให้แต่สินจ้างแก่มันแล

ข้อ 34 ผู้ใดรับจ้างเลี้ยงช้าง ม้า จัว ควาย ท่าน ให้หาผู้เฒ่าผู้แก่ลูกหลาน จงผู้
กำหนดค่าจ้าง ม้าจัว ควาย นั้น มากน้อยเท่าใด หยั่งดูให้รู้เหตุ สัตว์นั้นแม่น ช้าง ม้า จัว ควาย
ไพร่ ก็ดี ฐขบ เสือขบก็ดีให้ไปบอกแก่เจ้าของ อักษา ปิว เยาขายเอง ส่วนเจ้าของอย่าละของตน
เสียให้ล้มตาย แม้นไกลจกบอกเจ้าของบ่ทัน ให้บอกพี่น้องเพื่อนบ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่อันอยู่ใกล้
อุบาทก์ 3 ประการนี้ แม่น ช้าง ม้า จัวควาย ล้มตาย จักลี้ผู้เลี้ยงนั้นบ่ได้ เพราะผู้เจ้าของเอง
แม่นผู้เลี้ยงละของท่านเสียให้หาย โจรลักก็ลี้ให้ผู้อื่นเช่ายืมไปใช้ตายก็ดี ให้ใช้ค่าจ้าง ม้า จัว
ควาย ของท่าน เพราะมันเอาเบี้ยค่าจ้าง มันบ่ฮักษาของท่าน

ข้อ 35 ผู้ใดจ้างข้าคนท่านไป มังกรขบกินก็ดี ตกน้ำตายก็ดี ฐเจือกขบก็ดี ตกต้นไม้
ตายก็ดี หนีหายด้วยประการใด ๆ ก็ดี ท่านให้ผู้จ้างวานไปนั้น ใช้คนท่านซึ่งจ้างวานนั้น

ข้อ 36 ผู้ใดวานพี่น้อง ลูกหลาน บ่าว ไพร่ ท่านไป บอกพ่อแม่ มุลนายฮู้แล้ว เอา
กัน ไปกระทำการสิ่งใด ๆ ก็ดี ยังบ่ได้เอาคนมาส่งแก่พ่อแม่มุลนาย คนนั้นเป็นเหตุการณ์ใช้จับ

อันหนึ่งถ้าแลลูกค้าชอบซัดหตีมาเช่าเสือนาวาแก่กัน โจรลักก็ตีหลุยหุดหายไปก็ตี
 ท่านว่าจักเอาทั้งค่าเช่าเสือนั้นไปใด ถ้าค่าเสือนั้นมากให้เอาแต่ค่าเสือนั้นถ้าค่าเช่ามากให้เอาแต่ค่าเช่า
 อันหนึ่งถ้ามันเอาไปซื้อขายแลจำหน่ายแลเปลี่ยนเสียก็ตี ท่านว่ามันบังอาจให้มันใช้
 ทั้งเสื่อ และค่าเช่าเสื่อด้วย

ข้อ 17 ผู้ใดเช่าเสื่อท่านไปจักให้ค่าเช่าแก่ท่านแลเสื่อท่านไปถึงท่าที่จักไปนั้น อยู่
 มาเสื่อนั้นหายเจ้าเสื่อจักถามเอาเสื่อแลค่าเช่าเสื่อนั้น ให้มันคิดเอาแต่ในวันคืนเสื่อไปได้หายนั้น
 แล เมื่อเสื่อหายแล้วนั้น ค่าเช่าเอาไปได้เลย

ข้อ 18 ผู้ใดเช่าช้างม้า โค ควาย เกวียน ท่านไปสถานทางไกล แลเจ้าช้าง ม้า วัว
 ควาย แลเจ้าเกวียนฮับเอาเงินค่าเช่าแก่ท่านแล้ว ผู้เช่านั้นเอาไปถึงสถานที่ใดแล้ว ช้าง ม้า วัว
 ควาย นั้น อุบัติเหตุตาย แดกหักประการใด ๆ ก็ตี ถ้าพิจารณาเป็นสัจจะท่านบให้ผู้เช่านั้นใช้เลย
 ท่านให้เจ้าของคิดเอาค่าเช่านั้น จงเต็ม เพราะเป็นบาปเคราะห์ด้วยกัน

ข้อ 19 ถ้าเช่าฮิมของสรรพ ช้าง ม้า วัว ควาย เสื่อ เกวียน ผ้าผ่อนให้เจ้าของผู้ให้ฮิมดูจง
 เห็นคิฮ้ายแล้วจึงเอาไป ถ้าของท่านเป็นอันตราย และเกิดเป็นอันฮ้ายนั้นแล้วก็ตี ให้ผู้ฮิมใช้ของ
 ท่านจงถ้วนแล ถ้าเจ้าของบได้คูคิฮ้ายด้วยกันแลเป็นอันตรายให้แบ่งเป็น 3 ส่วน ให้ผู้เช่าฮิม
 ใช้ 2 ส่วน เพราะเจ้าของ และ ผู้เช่าฮิม หากกำหนดบได้

ข้อ 20. ผู้ใดเช่าฮิมข้าวของ ช้าง ม้า วัว ควาย ผ้าผ่อน ของท่านไปบได้คืนให้แก่ท่าน
 ท่านเสียหากออกมา พิจารณาบฮับ ว่าบได้เช่าฮิมพิจารณาเป็นสัจจะว่าเช่าฮิมของท่าน จึงควร
 ให้เอาค่าของท่านเช่าฮิมนั้นตั้ง ไหมทวิภูณถ้าท่านบเช่าฮิมแล้ว ว่าเช่าฮิมให้ไหมเอาทำทรัพย์ซึ่ง
 ผู้ว่าท่านนั้นแล

ข้อ 21 ให้ทาสท่านฮิมเสื่อเช่าก็ตี บได้ถามนายเงินมัน คังนั้นท่านบให้ผู้เช่าฮิมมันมัน
 บชอบ ถ้าทาสท่านหนีและนายเงินได้ตัวคืนมาและได้เสื่อนั้นมาด้วยให้ส่งเสื่อนั้นแก่ท่าน
 ค่าเสื่อนั้นบได้เลย ถ้าแล ได้แต่ทาสเสื่อบได้ เป็นเคราะห์แก่เจ้าเสื่อแล บควรให้ทาสนั้นใช้
 ส่วนนายเงินจักเอาเบี้ยป่วยการแก่เจ้าเสื่อบได้ เพราะทาสนั้นหากหนีนายเงินไป ถ้ามีผู้ประกัน
 ให้เจ้าเสื่อและนายเงินว่าเอาแก่ผู้ประกันนั้น ถ้าได้ตัวมันแล มันว่าเจ้าเสื่อช่วยคบบแต่งเสื่อพาย
 เสบียงให้กำลังแก่มันเต็มใจให้มันหนี ถ้าเป็นสัจจะ ให้ไหมในระหว่างสั่งสอน ให้ทาสท่าน
 หนีแล

ข้อ 22 ผู้ใดฮิม ช้าง ม้า วัว ควาย เกวียน ท่านไป และช้างม้า วัว ควาย ล้มตาย
 แดกหักประการใดก็ตี ท่านบให้ใช้ช้าง ม้า วัว ควาย เสื่อ เกวียน จงเต็ม

ข้อ 3 บุคละทั้งหลาย ย้อนอัน ได้ปลุกถูก แปรทลานให้เป็นคู่ผู้เมียกันแล้ว อยู่มา ชายผู้ตัวบมีใจสร้างเวียก ย้าว การเฮือน มีไสน่า ฮั่วสวน เป็นต้น ได้มีใจกระทำกรอื่น ๆ อันบ เป็นประโยชน์ ในเวียกย้าวการเฮือน คงสร้างแปรตาม ฮืดผู้คองเมียนั้น พ่อแม่ ญาติ โคตร วงศ์ทางเมียนั้นก็ดี พ่อบ้านตาแสง ก็ดี ไล่หนีก็ขาด คำสะไลแห่งเขาผู้เมีย

อันหนึ่งบอกราชการแผ่นดินนั้น มันเสหนีทางอื่นบอกรบได้ใช้บฟัง พ่อบ้านและ พ่อตาแสงไล่หนี ก็ขาด

นัยยะหนึ่ง ตำตัวข้าวมาเป็นเขยแล้ว พายลุนมาพลอยบยา ได้เอาอารมณ์ ด้วย ความผางฮ้าย อันใดอันหนึ่ง แต่มณฑลหัวเข่าถึงคูมิดแต่คูมิดลงมา ลงมาถึงหัวเข่าก็ดี ได้ ชื่อว่าเป็นความอันหนักก็ดี เท่าว่าให้โอกาสส่งตอนเสียก่อน ถันหากยังคือคิงถึงความหลายครั้ง คั้งนั้น พ่อเมีย แม่เมีย โคตรวงศ์ ทางเมียก็ดี พ่อบ้านตาแสงก็ดี ไล่หนีก็ขาด เท่าว่าโทษมันมี เท่าใด จึงให้ใหม่ใส่ตามขันผิด จึงไล่หนีถ่อน บัดคั้งนั้น มันจักข้อม คนทั้งหลายจักได้ เยียงอย่าง คือคิงกายหน้าแล

ข้อ 4 จักกล่าวลักษณะ คู่ทรัพย์ ข้าคนท่าน โดยบาลี พระธรรมศาสตร์คั้งนี้

ลักษณะคู่หาทรัพย์ท่าน มี 3 ประการ คือ คู่ทรัพย์ ข้าคนท่านว่าเป็นของแห่งคน ประการหนึ่ง คู่ลักษณะทรัพย์สิ่งของแห่งท่านว่า เหมือนของคนประการหนึ่ง เกาะกุมท่านไว้ ประการหนึ่ง

อันหนึ่งผู้ใดคู่ทรัพย์แห่งท่าน ทาสาท่านว่าเหมือนทาสาแห่งคน และเกาะกุมเอา ทาสาท่านไว้ ให้ใหม่คั้งนั้นเทอญ

ผู้ใดกล่าวแก่ท่านว่า ลักทรัพย์แลมาฮิบเอาฮั่วเฮือนท่าน และเอาทรัพย์ข้าวของ ไปคั้งนั้นก็ดี ให้ใหม่ตามกล่าวแก่ท่านนั้นเทอญ ถ้าแลทรัพย์ข้าคนบได้อยู่แก่ท่าน ให้ใหม่ตาม กล่าวแก่ท่าน ถ้าแลทรัพย์ข้าคน ข้าวของอยู่ค้อมตัว แล้วบได้อยู่ค้อมตัว ให้ใหม่ทวีคูณ อัน ทรัพย์ของท่านอยู่กับตัวนั้น มากบกว่าน้อย ถ้าพิจารณาเห็นเป็นสัจจะให้ใช้ทรัพย์แก่ท่านจง ถ้วนแล

ในระหว่างอำพรางให้ใหม่ทวีคูณ ถ้าทรัพย์อยู่แก่ท่านน้อยว่ามาก ให้ใหม่ลงเอา คั้งหนึ่ง ทรัพย์ข้าคนได้ฝากแก่ท่านแลขึ้นชื่อว่า ฝากแก่ท่านเท่าใดให้ใหม่แต่เท่านั้น อันหนึ่ง ท่านบได้บนบานว่าจักให้ทรัพย์ ทรัพย์เท่าใดให้ใหม่ตามนั้น อันหนึ่งบนบานว่าจักให้ทรัพย์แก่ ท่านแลกลับว่าบได้บนใหม่ทวีคูณ

ข้อ 5 พ่อ แม่ พี่น้อง ป้า อา นำทรัพย์สิ่งของใด ๆ ไปจ่านำไว้แก่ท่านก็ดี เอาที่ฮั่ว สวน ไสน่าไปจ่านำไว้แก่ท่านก็ดี เอาเงินท่านมา ครั้นพัน 3 ปี เป็นสิทธิ์แก่ท่าน ถ้าผู้ใดได้จ่านำ

36. หญิงสองผัว เจ้าหัวสองวัด ละล้า
37. คำข้าววันสี่วันพระ ละล้า
38. พ่อแม่อนอ่วมห้องลูกสาวลูกชาย ละล้า
39. เมียบ่ปฏิบัติผัว ละล้า
40. โยนกระบุง กะต่า พร้า เสียม กระคัง กระเบียนขึ้นเอือน ละล้า

3. กฎหมายโบราณสารบัญญัติ

ห้องลักษณะทั่วไป

ข้อ 1 จะกล่าวซึ่งบุคคลทั้งหลาย อันเป็นผัวเมียกันแล้ว พลอยจักป่าฮ้างหย่ากัน ด้วยเหตุอันใดอันหนึ่งก็ดี สมควรขาดคำผัวคำเมียก็ดี บ่สมควรขาดคำผัวคำเมียก็ดี ให้แจ้งก่อน อยู่มาบุคคลทั้งหลาย อันได้เป็นผัวเมียกันแล้ว พลอยจักป่าฮ้างหย่ากัน เสียด้วยก็ดี ด้วยเหตุอันใดอันหนึ่งก็ดี ถ้าว่าหญิงหากยังประสงค์คอมชายผู้เป็นผัวก็ดี ถ้าว่าชายผู้เป็นผัวหากบ่มีจิตปฏิบัติ ประสงค์เมียคอมนั้นก็ดี จงให้แล้วแก่กัน อย่าว่าหือแก่กันถ่อน

เหตุสมคำพระพุทธเจ้าว่า สามิโกนั้น ว่ามีผัวเป็นแก่จักแปลว่า สามิโก มีเมียเป็นแก่กว่าผัวนั้นบ่ดี เหตุคังนั้น จังว่าแล้วไป ผู้ชายบ่ควรซื้อฮ้างขึ้นขวัญแก่หญิงผู้เป็นเมีย เพื่อมันอันตาย

นัยยะกาลว่า ชายผู้ผัวยังมีจิตประสงค์ปฏิบัติคอมหญิง ผู้เป็นเมียก็ดี และหญิงผู้เป็นเมียหากบ่มีปฏิบัติคอมชาย ผู้เป็นผัวคังนั้น ควรให้หญิงซื้อฮ้างขึ้นขวัญแก่ชายผู้เป็นผัวนั้นมีเงิน 12 ตำลึง 2 บาท จังแล้วคำสะไล ฮีตผัวคลองเมียกันแล

คันหญิงหากบ่ซื้อฮ้างแก่ชายผู้เป็นผัวคังนั้น หญิงผู้นั้นยังควรเป็นเมียชายผู้นั้นตราบ ท่อเท่าชีวิตเป็นแดนได้ ดังบทว่า มหิทธาระสะตะนิ พะตะนิ คังนี้ ยามักว่า ฮาอิติ อันว่า หญิงผู้ใดนะมักว่า นะเทติ กะบ่ให้ หิมักว่า หิริญยัง ยังเงินวิมักว่า ทะเวทะสะ ปาเท ในอันได้ 12 บาท สามักว่า ฮาอิติ อันว่าหญิงผู้นั้น ทะมักว่า ภริยายังควรเป็นเมีย เทียงแท้ คือว่า ไปขาดคำสะไลฮีตผัวคลองเมียแล ใน 12 บาทนั้น เป็นคองของคองตานัน 5 บาทถ้วน

ข้อ 2 หญิงก็ดี ชายก็ดี มีใจปรารถนาหนีจากกัน คือว่า ผัวบ่มีใจปฏิบัติด้วยเมีย เมียบ่มีใจปฏิบัติด้วยผัว ลูกน ลูกแก่แย่งหนีกัน คังนั้น ให้อื่นกันด้วยดอกไม้รูป เทียน ก็แล้วขาด

คำสะไลฮีตผัวคลองเมีย แห่งเขาออกแล อันนี้ว่าแต่ผัวเมียบ่มีข้อผิด ด้วยโทษอันใด คังหากหนีจากกันด้วยชอบแล

3. เมียหย่างเอาผ้าเอาชิ้นปักป้ายผ้า คละถ้ำ

4. หย่างก่อนเข้าหัว เว้าหยอกเจ้าหัว เข้าวัดเว้าเสียงดัง ซี่ม้าเข้าวัด เลี้ยงวัว ควายในวัด

คละถ้ำ

5. หย่างใกล้เข้าหัว เหยียบเงาเข้าหัว คละถ้ำ

6. นุ่งผ้าตะเตี้ย หย่างผ่านหน้าเจ้าโคตร คละถ้ำ

7. ไปบ่ช่าง หย่างบ่งาม คละถ้ำ

คละถ้ำเกี่ยวกับการนั่ง

1. ผู้น้อยนั่งสูงกว่าผู้ใหญ่ สะใภ้หรือเขยนั่งสูง หรือนั่งไขว่ห้างต่อหน้าเจ้าโคตร ดูงตา

คละถ้ำ

2. ผู้หญิงนั่งขัดสมาธิ คละถ้ำ

3. นั่งขัดสมาธิเวลาฟังเทศน์ ฟังเจ้าโคตรบอกสอน คละถ้ำ

4. นั่งต้นประตู่ นั่งต้นบันได คละถ้ำ

5. นั่งหมอน นั่งกลางผู้เฒ่า คละถ้ำ

6. ผู้นั่งยืนผู้นั่งนั่ง โอ้ลมกัน คละถ้ำ

7. นั่งเทิงหัวบ่อนนอน คละถ้ำ

คละถ้ำเกี่ยวกับการนอน

1. นอนป็นหัวไปทางตะวันตก คละถ้ำ

2. เมียนอนก่อนตื่นหลังผ้า คละถ้ำ

3. นอนหงายเล่นคาบ นอนคาบนมเมีย เลียมมมีด คละถ้ำ

4. ก่อนนอนปล้างตีน ลูกขึ้นปล้างหน้า คละถ้ำ

5. เอาเสื้อผ้าเก่ามาหนุนต่างหมอน คละถ้ำ

6. เป็นสะใภ้เป็นเขยนอนเปิง คละถ้ำ

คละถ้ำทั่วไป

1. ไปจอบฟังเขาเว้าพื้นทานขวัญกัน คละถ้ำ

2. ไปค้าฮ่วมทีนกัน คละถ้ำ

3. ไปเอาบุญถ่ายบ้าน บ่ฮู้แสงงาย คละถ้ำ

4. ผัวไปค้า เมียแต่งเพศ คละถ้ำ

5. ไปโหน้เนื้อออกซื้อกัน คละถ้ำ

6. ไปบ่ลา มาบ่คอบ คละถ้ำ

ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นฮีตคลองดังกล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดความเชื่อ และวิถีการดำรงชีวิตของชาวอีสานล้านช้างสมัยอดีตเป็นอย่างมาก บุคคลที่ไม่ปฏิบัติตามฮีตคลองต้องได้รับการดำเนินคดีเตียนและการรังเกียจเหยียดหยามจากสมาชิกร่วมสังคม ฮีตคลองเปรียบเสมือนบรรทัดฐานในการจัดระเบียบพฤติกรรม ความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชนอีสานสมัยแรก สมัยต่อมาก็มีการสืบทอดแนวคิดบางประการของฮีตคลองมาบัญญัติไว้ในกฎหมายหลายลักษณะร่วมกับแนวคิดจากแหล่งอื่นๆ

2.4.3 คลองสิบสี่บุคคลทั่วไป

เป็นคลองธรรมที่ประชาชนพึงปฏิบัติในระหว่างครอบครัว บ้านเรือน เพื่อนบ้านตลอดจนพิธีทางศาสนา มี 14 ประการ คือ

คลองหนึ่ง เมื่อข้าวกล้าพืชผักผลไม้ตกออกนอกผล ให้นำไปทำบุญทำทาน เสียก่อนแล้วตนจึงบริโภคในภายหลัง

คลองสอง อย่าคัดแปลงคดโกงตาชั่ง อย่าปลอมแปลงเงินตรา และอย่ากล่าวคำหยาบช้ำกล้าแข็งต่อกัน

คลองสาม ให้พร้อมกันสร้างรั้วและก่อกำแพงวัดวาอารามตลอดจนบ้านเรือนของตนแล้วปลูกหอยูชาเทวดาไว้มุมบ้านทั้ง 4 ทิศ

คลองสี่ เมื่อจักขึ้นบ้านเรือนให้ล้างเท้าเสียก่อน

คลองห้า เมื่อถึงวันโกนวันพระให้สมมาหรือขอมาก่อนเส้าแม่เตาไฟและแม่หัวบันได ประตูดเรือนที่ตนอาศัยอยู่

คลองหก เมื่อจะนอนให้ล้างเท้าเสียก่อน

คลองเจ็ด เมื่อถึงวันพระขึ้นหรือแรม 15 ค่ำ ให้นิมนต์พระมาสวดไชยมงคลที่บ้านเรือนและทำบุญถวายทาน

คลองแปด เมื่อถึงวันพระให้นำดอกไม้รูปเทียนมาสมมาสามีของตน ตลอดพ่อแม่ญาติผู้ใหญ่ และให้แต่งดอกไม้รูปเทียนไปถวายพระภิกษุสามเณร

คลองเก้า เมื่อพระสงฆ์มาบิณฑบาตอย่าให้ท่านต้องคอย ขณะที่ตักบาตรอย่าให้สัมผัสบาตรหรือไปแตะต้องตัวภิกษุสามเณร อย่าสวมรองเท้าย่างร่ม เอาผ้าคลุมศีรษะ อุ้มบุตรหลาน หรือถืออาวุธไปตักบาตร

คลองสิบ เมื่อภิกษุเข้าปริวาสกรรม ให้จัดดอกไม้รูปเทียนและอัฐบริวารไปถวายท่าน

คลองเจ็ด เป็นเจ้าพระยา เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ ถึงฤดูเดือนเจ็ด ให้เลี้ยง
เทพดาอารักษ์ มเหศักดิ์ หลักเมือง ตาเมือง เชื้อเมือง ทรงเมือง ตามคลองสิบสี่ แล้วให้เชิญเทพ
ดาอารักษ์ มเหศักดิ์ ให้เข้าชำระบ้านเมือง ป้องกันอันตราย ตาม โบราณราชประเพณี

คลองแปด เป็นเจ้าพระยา เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ เมื่อถึงเดือนแปด ให้สูตร
ชำระบ้านเมือง สิบชะตาเมือง บูชา เทวดาอารักษ์ทั้งแปดทิศ สูตรถึงสามวันเจ็ดวัน แล้วให้
ราษฎรรอบเมืองยิงปืน หวานหินและทราย เพื่อให้หายพยาธิโรคภัย โภภัยอันตราย ให้อยู่เย็นเป็น
สุขแก่บ้านเมือง ทุกประการ

คลองเก้า เป็นเจ้าพระยา เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ ถึงเดือนเก้าคืบ ให้ป่าวเดิน
ราษฎรบ้านเมืองท่าน ห่อเข้าประดับคิน อุทิศหาปู่ตายาย ลูกเต้า หลานเหลน อันถึงแก่กรรม
ไปสู่ ปุโรโลก ทั่วทุกแห่งแล้ว ให้ข้าราชการ เสนาอาตมาตย์ ทั่วบ้านเมืองสิบร้อย น้อยใหญ่ ถือน้ำ
พระพิพัฒน์สัตยานุสัยอีกครึ่งหนึ่ง

คลองสิบ เป็นเจ้าพระยา เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ ถึงเพ็ญเดือนสิบให้ป่าวเดิน
ราษฎรทั่วบ้านทั่วเมือง ให้ทำทานสลากภัตต์ หยาดน้ำ อุทิศไปหาเทพดาอารักษ์เมือง อันรักษา
พระพุทธศาสนา กับทั้งพ่อแม่เผ่าพงศ์ วงศา บรรพชนแห่งตน

คลองสิบเอ็ด เป็นเจ้าพระยา เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ ถึงฤดูวันเพ็ญเดือนสิบ
เอ็ด ให้นลองพุทธาภิเษก พระธาตุเจดีย์ ทุกป้อมย่านคด ด้วยเป็นศรีบ้านศรีเมือง แล้วให้ไปนิมนต์
พระภิกษุสังฆะเจ้า ผูกพัทธสีมา ในสนามแล้วให้สังฆเจ้าปวารณา เสร็จสังฆกรรมให้สูตรถอน
สิมนั้นเสีย บ้านเมืองจึงวุฒิจำเริญ เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ จึงจักเป็นสมัคสมานสามัคคี พร้อม
เพียรกัน จัดระบบราชการบ้านเมือง ไม่ขัดแย้งต่อกัน เมื่อถึงวันแรมค่ำหนึ่ง ให้ป่าวเดือน
ราษฎรไหลเรือไฟ บูชาพญานาค สิบห้าตระกูล บ้านเมืองจักอยู่สุขเกษมเต็มคลองแล

คลองสิบสอง เป็นเจ้าพระยา เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ ถึงเดือนสิบสองขึ้นหนึ่ง
ค่ำ ให้ป่าวเดินหัวบ้านหัวเมือง สิบร้อย น้อยใหญ่ในขอบขันชะสีมา ร่วมกันแข่งเรือและนมัส
การพระธาตุศรีธรรมมา โศกราช

คลองสิบสาม เป็นเจ้าพระยา เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ ให้แต่งแปลงกระทำ
กิจกรรมทุกอย่าง เป็นต้นว่า ผ่ากรุดและบวชพระสดทรงธรรมาภิเษกสังฆเจ้า ตั้งมาลัย ไชมหาชาติ
รักษาศีลห้าศีลแปดเป็นนิจกาล ทุกวันอุโบสถ และมีหัวใจอันเต็มไปด้วยพรหมวิหารทั้ง สี่
ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เอื้อเพื่อแผ่แก่เสนาอาตมาตย์ ข้าราชการ น้อยใหญ่
ราษฎร ในขอบเขต ขันชะสีมา อย่างมีใจอันกระด้างกระเดื่อง เคืองไปด้วยพาล จงเลี้ยง
นักปราชญ์ผู้เฒ่าให้แล้วยังกิจการเอาไว้ และให้มีเสนาอาตมาตย์ผู้ฉลาดกล้าหาญกับทั้งสมณะชี่

อีตลิบ เดือนลิบ ประเพณีบุญข้าวสากโดยทำพิธีเลี้ยงพระสงฆ์ และนำข้าวสาก หรืออาหารคาวหวานห่อใบตองนำไปวางไว้ตามต้นไม้ เพื่อทำทานแก่ญาติพี่น้องและเทวดา อารักษ์ทั้งหลาย

อีตลิบเอ็ด เดือนลิบเอ็ด ประเพณีบุญออกพรรษา โดยถวายภัตตาหารแก่ พระภิกษุสามเณรและนิมนต์ให้ท่านอยู่ต่อไปเพื่อจำพรรษาในปีหน้า

อีตลิบสอง เดือนลิบสอง ประเพณีเป็นบุญกฐิน โดยเริ่มตั้งแต่แรมหนึ่งค่ำเดือน ลิบเอ็ดจนถึงสิบห้าค่ำเดือนลิบสอง เพื่อถวายเครื่องอัฐฐบริวารและผ้ากฐินแก่พระสงฆ์

2.4 กลองลิบสี่

กลองลิบสี่ หมายถึง กลองธรรมหรือขนบธรรมเนียมอันพึงปฏิบัติ 14 ประการ ขนบธรรมเนียมที่อยู่ในกลองลิบสี่นั้น มุ่งเน้นการปลูกฝังคุณลักษณะทางจริยธรรม และระเบียบสังคมความสัมพันธ์อันดีงามให้แก่บุคคลในสังคม เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน อย่างปกติสุขภายใต้อุดมการณ์ทางพุทธศาสนาและค่านิยมของสังคม กลองธรรมที่บุคคลพึง ปฏิบัตินั้นสามารถจำแนกได้เป็น 3 แบบคือ กลองธรรมสำหรับพระสงฆ์ กลองธรรมสำหรับ บุคคลทั่วไป และกลองธรรมสำหรับผู้ปกครองบ้านเมือง

2.4.1 กลองลิบสี่พระสังฆะเจ้า

เป็นอีตกลองทางสังคมที่พระสงฆ์ต้องปฏิบัติตาม โดยเคร่งครัด เพื่อรักษาศรัทธา และความมั่นคงทางสังคม

กลองหนึ่ง ให้พระสังฆะเจ้าสูตรเรียน พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและ รักษาศีล 227 อย่างให้ ขาด

กลองสอง ให้ปฏิบัติ ปฏิสังขร กุฎีวิหาร ปัดตาดกวาดลานพระเจดีย์ อย่าให้วัด เศร้าหมอง

กลองสาม ให้ปฏิบัติจัดทำไปตามศรัทธา ชาวบ้านนิมนต์อันมีการทำบุญให้ทาน การบวช และสงฆ์น้ำเตราภิเษก เป็นต้น

กลองสี่ เถึงเดือนแปด ให้เข้าวัดสา ตลอดไตรมาสสามเดือน จนถึงเดือนลิบเอ็ด แรมค่ำหนึ่ง แต่เดือน ลิบเอ็ดแรมค่ำหนึ่ง ไปถึงวันเพ็ญเดือนลิบสอง ให้รับผ้ากฐินรักษาคลองผ้า ถึงสี่เดือน

กลองห้า ออกวัดสาแล้ว ถูหมันตะ (ถูหนาว) ภิกขุสังฆะเจ้าเข้าปริวาสกรรม

กลองหก ให้เที่ยวไปบิณฑบาต ตามบ้านน้อยบ้านใหญ่ อย่าได้ขาด

ละคร ภาพเรื่องสะท้อนทางวัฒนธรรมและอารยธรรม การให้ความสำคัญต่อสถาบันศาสนา การให้ความสำคัญและเคารพต่อสมณะชีพราหมณ์ การให้ความสำคัญต่อผู้มียศศักดิ์ การให้ความสำคัญต่อผู้มีคุณธรรม การให้ความสำคัญต่อผู้ใหญ่หรือผู้สำคัญในครอบครัวความลำค้ำ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเห็นอกเห็นใจกัน การรับฝึชชอบต่อการกระทำของตนเอง การประพฤติตนให้อยู่ในความสำรวม การดำรงตนอยู่ในความสัตย์สุจริต ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ความเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน การให้ความเคารพนับถือต่อผู้อาวุโส การเป็นผู้เสียสละต่อส่วนรวม การเป็นผู้บำเพ็ญทานแก่สมณะชีพราหมณ์ ที่ปรากฏในวรรณกรรมแต่ละเรื่องเป็นแง่มุมบางประการที่ผู้แต่งตั้งใจจะสื่อสารมายังผู้อ่านแม้มิได้เป็นภาพที่ครอบคลุมวิถีชีวิตทั้งหมดก็ตาม แต่ภาพรวมที่วรรณกรรมหลายเรื่องเสนอคือ ความเป็นสังคมพุทธศาสนา สังคมเกษตรกรรม และสังคมวัฒนธรรมที่เคร่งครัดต่อจารีตประเพณี วรรณกรรมพื้นบ้านท้องถิ่นส่วนใหญ่จึงมีพันธกิจต่อพุทธศาสนาและการควบคุมบรรทัดฐานที่เป็นจริยธรรมของสังคมของชนเผ่าอีสานอย่างเด่นชัด

วรรณกรรมวรรณคดีเรื่อง ท้าวสูง-ท้าวเจือง ขุนบรม พระยาคันทก ท้าวหน้าผากไกล กระได้น ศรีวิชัย คันทะนาม สังข์ศิลป์ชัย สุริยวงส์ จำปาลีคันทัน ขุนทิง ก่ำกาคำ ขุนนางอ้าว อุณหสสะวิชัย กาพย์ปู่สอนหลาน กาพย์หลานสอนปู่ พระยาคำทองสอนไพร่ อินทนิยามสอนลูก เป็นต้น ได้พยายามสะท้อนแนวคิดทางศาสนาอย่างมีพัฒนาการ กล่าวคือในตอนต้นเรื่องกล่าวถึงความเชื่อเรื่องผีบางเทวดาในฐานะอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ให้กำเนิดสรรพสิ่ง สามารถให้ดีให้ร้ายแก่สังคมและชีวิต แต่ในการแก้ปัญหาตอนขจัดข้าศึกตลอดจนจบของเรื่องจะกล่าวถึงอิทธิฤทธิ์และอำนาจธรรมของพระโพธิสัตว์ตลอดจนความเชื่อถือศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถกล่อมเกลี้ยงทั้งผีและมนุษย์ให้ยึดมั่นในศีลธรรมแสดงให้เห็นถึงคติธรรมความเชื่อของสังคมว่าเดิมคงนับถือผีมาก่อนที่จะนับพุทธศาสนา

จะเห็นได้ว่ารูปแบบในวรรณกรรมอีสานเป็นพุทธศาสนาแบบสังคมวัฒนธรรมชาวบ้าน ซึ่งเป็นความเชื่อที่ผสมผสานกันอยู่ระหว่างคตินรกสวรรค์ การเชื่อถือผีผีบ้าน ผีเรือน ผีเชื้อ ผีมหัศจรรย์ และพุทธศาสนาตามคติมหายานในระดับโลกิยะซึ่งนับถือพระธรรม เพื่อประโยชน์สุขทั้งกายและใจมิใช่ปฏิบัติธรรมเพื่อหลุดพ้นหรือเพื่อบรรลุนิพพาน

นอกจากนั้นยังสะท้อนความเชื่อเรื่องเวทมนต์คาถา ไสยศาสตร์ เรื่องขวัญ และฤกษ์ยาม ซึ่งเป็นคติในวิถีชีวิตและในชีวิตประจำวันของชนชาวอีสาน ซึ่งชาวอีสานมีภาพลักษณ์สะท้อนถึงความเชื่อเรื่องเล่านิทานตำนาน โดงโดยตะพุด คละล่า เพื่อนำเป็นปรัชญาบรรทัดฐานของสังคม ตลอดจนยึดถือเป็นยึดบ้านคลองเมืองประเพณีการปฏิบัติเกี่ยวกับการ

ประเภทที่สอง เอกสารที่ระบุเวลาที่คัดลอกกฎหมายได้แก่ กฎหมายวัดเกษตรเจริญผล และประเภทที่สาม เอกสารที่ระบุทั้งเวลาบัญญัติและเวลาที่คัดลอกมา ได้แก่กฎหมายวัดคงบัง รายละเอียดเกี่ยวกับการระบุนเวลาที่ปรากฏในใบลานบอกศักราช การใช้ศักราช ศักราชที่พบศิลาจารึกและเอกสารโบราณท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศไทย จำนวนได้เป็น 4 ประเภท คือ กสิยุคศักราช ตั้งก่อนพุทธศักราช 2558 ปี มหาศักราช ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 621 จุลศักราช ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1181 และพุทธศักราช (ธวัช ปุณโณชก. 2522 : 25)

วิธีเขียนปีจุลศักราชในกฎหมาย ส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายกับที่ปรากฏในศิลาจารึกอีสานสมัยอทธิพลล้านช้าง กล่าวคือ ผู้บันทึกมักเขียนคำว่า จุลศักราชเป็น จุลสังกาศ จุลสังกาศราชา หรือสังกาศ และนิยมเขียนศักราชที่เริ่มตั้งแต่ จ.ศ. 1010 จนถึง จ.ศ. 1099 โดยเขียนเฉพาะเลขหลักสิบและหลักหน่วยเท่านั้น (ธวัช ปุณโณชก. ม.ป.ป. : 172) เรานำศักราชมาเขียนให้ข้อความเต็มรูปได้ว่า “จุลศักราช 1096 เดือน 6 แรม 1 ค่ำ วันอาทิตย์” การเขียนจุลศักราชโดยเว้นเลขหลักพันและหลักร้อยแบบนี้ มีปรากฏในกฎหมายล้านช้างฉบับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์บูรณาคัวยเช่นกัน (อรุรัตน์ วิเชียรเขียว. 2529 : 35)

ศักราชอีกประเภทหนึ่งที่มีใช้ในกฎหมายใบลาน ได้แก่ มหาศักราช โดยพบในกฎหมายวัดคงบังเพียงฉบับเดียว กฎหมายฉบับนี้มีข้อความในตอนบันทึกว่า บัญญัติเมื่อปี 1762 แต่มิได้บอกชื่อศักราชเอาไว้ ศักราชที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดมีเพียง 2 แบบคือ มหาศักราช และศักราชกฎหมาย เมื่อเรานำกฎหมายวัดกลางไปเปรียบเทียบกับพระอัยการเบ็ดเสร็จของกฎหมายตราสามดวง พบว่าข้อความตอนต้นของกฎหมายทั้งสองฉบับมีสาระสำคัญตรงกันเราสามารถสังเกตได้จากตัวอย่างการเปรียบเทียบต่อไปนี้

3) หน่วยเงินตรา การระบุหน่วยเงินตรามักมีปรากฏในส่วนที่เป็นคำปรับโทษของกฎหมายฉบับต่างๆ หน่วยเงินตราที่พบในกฎหมายจำนวนได้ 2 แบบ คือ

1. หน่วยเงินตราแบบล้านช้าง เป็นหน่วยเงินตราที่ปรากฏในกฎหมายของล้านช้างตลอดจนกฎหมายที่พบในภาคอีสาน แต่ไม่มีปรากฏในท้องถิ่นอื่น หน่วยเงินตราแบบนี้ได้แก่ หน่วยฮ้อยและหน่วยลาด

1.1 หน่วยเงินฮ้อย คำว่าฮ้อยหรือร้อย โดยปกติหมายถึง จำนวน 100 หน่วย แต่เมื่อนำมาใช้เป็นคำปรับโทษของกฎหมายบางฉบับ คำว่าฮ้อยจะหมายถึง หน่วยของเงินตรา ประเภทหนึ่งมีค่าเท่ากับ 10 บาท เนื่องจากกฎหมายฉบับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของลาวมีข้อความตอนหนึ่งระบุอัตราเงินฮ้อยไว้ว่า 1 ฮ้อย = 10 บาท ดังตัวอย่างต่อไปนี้ “ข้อ 3

หน้า ผู้อ่านต้องแบ่งแยกข้อความแต่ละตอนเอาเอง กฎหมายโบราณเหล่านี้จะมีโครงสร้างแตกต่างกัน

1.2 รูปแบบโครงสร้างหนังสือโบราณ

รูปแบบ หมายถึง ระเบียบวิธีหรือธรรมเนียมนิยมในการเขียนวรรณกรรม การศึกษารูปแบบในกฎหมายโบราณครั้งนี้ ผู้วิจัยจะแยกพิจารณาใน 2 ประเด็น คือ รูปแบบการจดบันทึกเอกสารประเภทกฎหมาย ซึ่งเป็นระเบียบวิธีเกี่ยวกับการเขียนองค์ประกอบภายนอกเนื้อความของกฎหมาย และรูปแบบการนำเสนอทบัญญัติในกฎหมาย ซึ่งเป็นระเบียบวิธีเกี่ยวกับการเขียนเนื้อความของกฎหมาย

1) รูปแบบการจารบันทึกลงเอกสารโบราณประเภทกฎหมายที่พบในจังหวัดมหาสารคาม มีองค์ประกอบด้านต่างๆดังนี้

ตัวอักษรที่ใช้จารบันทึกลง ผู้จารบันทึกลงกฎหมายโบราณนิยมจารข้อความด้วยตัวอักษรประจำท้องถิ่นมี 2 แบบคือ อักษรธรรมและอักษรไทน้อย

อักษรธรรม เป็นอักษรโบราณที่นิยมใช้มาก่อนนั้น คงเป็นเพราะอักษรธรรมเป็นของชนชาติมอญที่เป็นชนชาติที่มีอำนาจปกครองมาก่อน รวมทั้งคตินิยมนับถือคือ พราหมณ์เป็นปราชญ์และเป็นผู้กำกับสร้างกฎหมายจาริต โบราณที่ได้ยึดถือสืบกันมาดังที่ท่านผู้รู้ได้กล่าวไว้ดังนี้

อักษรธรรม เป็นตัวอักษรที่มีรูปลักษณะกลมมนคล้ายอักษรมอญ สันนิษฐานว่า ได้แบบอย่างมาจากอักษรมอญที่มีความเป็นมาเดียวกับพุทธศาสนาจากประเทศศรีลังกา อักษรธรรมคงวิวัฒนาการมาจากอักษรขวนของล้านนา โดยในระยะแรกกลุ่มชนไทย-ลาว ของอาณาจักรล้านช้าง ได้นำตัวอักษรขวนมาใช้ในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขง และมีพัฒนาการมาตามลำดับจนเกิดเป็นอักษรธรรม ภายหลังอักษรธรรมในด้านข้างก็ได้แพร่เข้ามายังภาคอีสานของประเทศไทย (ธวัช บุญโสมทก. 2522 : 82)

อักษรธรรมเป็นอักษรโบราณที่นิยมใช้มาก่อน“เมื่อกรุงสุโขทัยได้รับการสถาปนาเป็นราชธานีของอาณาจักรไทย คำว่า “สยาม” จึงเป็นนามของอาณาจักรนั้นสืบต่อมาจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้ ประชาชนของสยามรัฐย่อมประกอบด้วยชนชาติต่างๆ แต่ชนชาติมอญจะได้รับ การเทิดทูนยกย่องเป็นพิเศษกว่าชาติอื่นตลอดทุกยุคทุกสมัย เราได้พวกมอญเป็นครูบาอาจารย์มาแต่ยุคลำพูน เราได้ใช้ตัวหนังสือมอญมาแต่ครั้งนั้นแล้ว และแม้ว่าพ่อขุนรามคำแหงท่านมีความจำเป็นจะต้องประดิษฐ์ “ลายสือไท” ขึ้นใช้ในอาณาจักรอันกว้างใหญ่ ไทศาลของท่านแต่มูลเหตุสำคัญในทางการเมืองนี้ก็มิได้ทำให้พระองค์ละทิ้งตัวหนังสือมอญเสียทีเดียว

นอกจากนั้นอีสานยังรับอิทธิพลทางด้านกฎหมายพระธรรมศาสตร์ จากกรุงเทพฯ เมื่อสยามเข้ามาปกครองแล้ว จากกฎหมายที่พบในอีสาน มีเนื้อความคล้ายกฎหมายตราสามดวงของกรุงเทพฯ มาก เพียงแต่ใช้ภาษาท้องถิ่นที่ง่ายแก่การเข้าใจของประชาชน ซึ่งกฎหมายนี้อาจเข้ามาสู่อีสานระยะหลังจากที่สยามเข้ามาปกครองแล้วก็เป็นได้ เพราะมีมาตราปรับเป็นช้างตำลึง บาท เช่นเดียวกับเงินไทย

กฎหมายในยุคสุดท้ายคือกฎหมายที่มาจากอำนาจรัฐส่วนกลาง โดยออกเป็นพระบรมราชโองการจากสำนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออก เป็นกฎหมายที่จัดกระทรวงความผิดเอาไว้ในมาตราต่าง ๆ เช่นเดียวกับกฎหมายที่กรุงเทพฯ ใช้อยู่ เพียงแต่บางแบบที่คัดลอกมาใช้ในอีสาน

สังคมอีสานเป็นสังคมอยู่ห่างจากอำนาจรัฐ จึงปกครองด้วยจารีตตามหลักศาสนา มากกว่าการใช้กฎหมายจากศูนย์อำนาจรัฐ การควบคุมทางสังคมของอีสาน จะเริ่มต้นในชั้นแรก คือ การสอนโดยตรงให้สมาชิกในสังคมได้เรียนรู้ว่าควรหรือไม่ควร อันดับที่สองเป็นการสอนโดยคุศโลบายควบคุมพฤติกรรมหากละเมิดจารีต ฮีตคลอง ประเพณี เมื่อตายไปจะตกนรกทนทุกข์ทรมานชดใช้กรรม และเกิดมาก็จะรับผลที่ไม่พึงปรารถนา อันดับสามเป็นการใช้กฎหมายลายลักษณ์อักษรลงโทษผู้ละเมิดกระทำผิด

การศึกษากฎหมายที่พบในจังหวัดมหาสารคาม พบว่า บทบัญญัติในกฎหมายโบราณมีแหล่งที่มาจากจารีตประเพณีหลักธรรมวินัยทางพุทธศาสนา คัมภีร์ธรรมศาสตร์และคำวินิจฉัยคดีของประมุขรัฐ นำมาประมวลกันเป็นกฎหมายลายลักษณ์ โดยมีจุดกำเนิดในอาณาจักรล้านช้างประมาณพุทธศตวรรษที่ 21-22 และสืบทอดมายังสังคมอีสานในสมัยพุทธศตวรรษที่ 23

การตัดสินใจลงโทษในกฎหมายโบราณ อาศัยการอ้างอิงธรรมวินัยทางพุทธศาสนาเป็นหลัก กระบวนการพิจารณาคดีจึงมีความยุติธรรมพอสมควร การกำหนดโทษผู้กระทำผิด อาศัยการพิจารณาความหนักเบาของการกระทำเป็นหลัก และอาศัยภาวะแวดล้อมอื่น ๆ เป็นองค์ประกอบวิธีการลงโทษมีลักษณะที่ไม่รุนแรง อาศัยการปรับเป็นเงินมากกว่าการลงโทษทางกาย เช่น ชนปรับไหม ชนแปลง ชนสมมา เพื่อเป็นการประนีประนอมชดใช้เยียวยาความเสียหายแก่ผู้ที่ได้รับผลกระทบ

สภาพทางวัฒนธรรมที่สะท้อนจากกฎหมาย เป็นแบบที่มีลักษณะการผสมผสานระหว่างคตินิยมเกี่ยวกับพุทธศาสนาและลัทธิการนับถือผี มีค่านิยมที่เด่นชัดคือการยกย่องผู้ปกครองและผู้มีคุณธรรม (สุเทพ สือสัมฤทธิ์. 2534 : 1)

เป็นการศึกษาประมวลกฎหมายลายลักษณ์อักษรที่บัญญัติอรรถสาระถึง ลักษณะพฤติกรรม การกระทำความคิด ซึ่งเป็นการละเมิดและการละเว้นอันให้เกิดผลเสียหาย แก่บุคคลและสังคม และการกำหนดบทลงโทษตามพฤติกรรมและสถานะผู้กระทำความผิด ทั้ง ผลกระทบ

เฟสที่สี่ การศึกษาวิธีสบัญญัติ

เป็นการศึกษาถึงวิธีการดำเนินการหรือกระบวนการเกี่ยวกับการพิจารณา วินิจฉัยคดีความที่อธิบายอรรถสาระคุณลักษณะผู้พิจารณาคดี ลักษณะรูปคดีความอันมี วัวพัน หลัก หางพันหัว วัวเลขเชือก หัวล้านคิงเผือก จระเข้แฝงคอ พระรามแผลงศร ขอนคอกพาเฮือ ไหล ไฟลามไหม้หอปราสาท นักปราชญ์ตกอเวจี กลองเมืองมีบ่ไต้ ตกท้องไข่ลูกเป็นแป่ว เทียว ทางเคียนอนป่า ท่อนไม้ผ่าเป็นคำ เทียวทางตำหน้าผาก ปากฮ้ายบายไปไหนกัน ใจตีบตันเป็น โทษ ขี้มัว โปคตายคว่ำ คินท่าของเก่า เกาะย่าเต่าลงเฮือน ขวัญกินเพินวางยา จักร้าขึ้นปลาย เปลียว ผู้เคียวเจ้าหัวเขา กินเต่าว่ากินแลน กินแตนได้ใช้ต่อ ลูกฆ่าพ่อตายสามคน ชกชนได้ หลายสิ่ง ขี้คร้านจึงเป็นดี ป่าขหนี่ต้องทีแก่่น กินกาลได้เสี่ยสาน หลึงมานท้องสามเท่าให้เจ้าป็น ของ ฮู้คลองบ่ฮู้ฮืด ดากค้าแล่นลิ้มฝนของเพาะคน ไปเพื่อท่าน และลักษณะพยานต่างๆ รวมทั้ง ระยะเวลาอายุความในการยื่นฟ้องคดี

เฟสที่ห้า การศึกษาปรัชญาธรรมยุท

เป็นการศึกษาแนวทางที่ประกอบด้วยกุศโลบายโดยมีหลักการและแนวทาง ว่า บัวมิให้ซ่า น้ำมิให้ขุ่น งูไม่ให้เคียด เขียดไม่ให้ตาย ค้อนมิให้หัก ฟังมิให้เพ พิจารณาตัด ถ้อยคำ ให้เอาคำแก้คำ ให้เอาโทษแก้โทษ เป็นประจูดัง ช้างปล่อยให้เอาช้างไปตาม เรือไหล ให้เอาเรือไปตาม ไฟเมืองใด ไหม้ให้เอาน้ำเมืองนั้นมอด ดาบอดเมืองใดให้เอาขามเมืองนั้นใส่ ความตกหน้าไฮ้ให้พอไฮ้จา ความตกหน้านาให้พ่อนาจาต้าน ความตกหน้าบ้านให้พ่อแม่ปุน บ้านปุนเมืองซึ่งเป็นกรอบแนวทางการวินิจฉัยตัดสินคดีความให้เที่ยงธรรม ประกอบด้วยหลัก ธรรมศาสตร์แต่รักษาไว้ซึ่งสถานะของบุคคลและสภาพสังคม ให้สัมพันธ์มั่นคง ผู้วิจัย ได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลของการวิจัยตามลำดับความมุ่งหมายดังนี้

1. ประวัติและวิวัฒนาการของกฎหมายและจารีตโบราณอีสาน

สังคมอีสานเป็นสังคมที่เคยมีความผูกพันอยู่กับอาณาจักรล้านช้าง บรรพบุรุษของ ชาวอีสานส่วนใหญ่เคยมีถิ่นเดิมอยู่บริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ดินแดนดังกล่าวเป็นที่ตั้งของ นครหลวงเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองของอาณาจักรล้านช้าง นับจากพุทธ

ลักษณะวิวาท

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การวิวาท และสถานะคู่ความคดี

การรับฟ้องและมิรับฟ้อง

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา วินิจฉัยคดีอาชญาและคดีความเสียหายเกี่ยวกับบุคคล (คดีแพ่งและอาญา)

โดยสรุป กฎหมายโบราณโบราณทั้งหมดที่เก็บรวบรวมในท้องที่จังหวัด มหาสารคาม จำนวน 23 คัมภีร์ ที่รวบรวมจากหอสมุดแห่งชาตินครหลวงเวียงจันทน์ จำนวน 8 คัมภีร์ ที่แบ่งเป็นกลุ่มได้ 8 กลุ่ม มีหัวข้อธรรมสาระทั้งแตกต่างกันและเหมือนกัน และในหัวข้อ ทั้งหมดนั้น ในที่ทั้งแตกต่างกันและเหมือนกัน จะมีข้อความเนื้อหาสาระในแต่ข้อ แต่ละมาตรา และแต่ละนัยยะ มีทั้งแตกต่างกัน เหมือนกัน และหรือซ้ำกัน

เหตุที่เป็นดังนี้ คงเป็นเพราะว่า หนังสือบางผูกหรือหลายผูกคัดลอกมาจากคัมภีร์ เดียวกัน และทั้งแตกต่างกาลเวลา และเขตประเทศที่นำไปใช้ หนังสือกฎหมายบางฉบับอาจาร ถ้ายมาจากหลายผูกหลายคัมภีร์ โดยคัดลอกเอาเฉพาะที่จะนำไปใช้ในเขตเมืองของตน เมื่อผู้วิจัยได้ เก็บรวบรวมปริวรรตออกมาจึงมีเนื้อหาธรรมสาระซ้ำกัน

ในขั้นตอนการวิจัยขั้นตอนที่สอง มีการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด หัวข้อใดๆ ข้อความ ใดๆ ที่เหมือนกันหรือซ้ำกัน ผู้วิจัยจะคัดออก และผู้วิจัยจะจัดข้อความ มาตรา นัยยะ ที่มีลักษณะ เหมือนกันเข้าเรียงข้อ ในห้องลักษณะเดียวกัน

ปาราชิกท้าวพญา

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา โทษหนักเบาเปรียบเทียบกับโทษละเมิดวินัยใน
พระอาณาปาฏิโมกข์

ปาราชิก ๘

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา มาตราโทษหนักที่เปรียบได้กับโทษของภิกษุใน
พระอาณาปาฏิโมกข์ แต่ละข้อพร้อมมูลค่าการปรับใหม่บุคคลตามเพศ ชาย หญิง

ควายชนกัน

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา สัตว์เลี้ยง ช้าง ม้า วัว ควาย ที่ปล่อยเลี้ยงชนกันตาย
และชดใช้ค่าเสียหาย

ควรฟังก้าสองก้าก่อน

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา วินิจฉัยความผิดให้ถ้วนถี่โดยฟังคำทั้งสองฝ่าย

โทษเพีย

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา มาตรการบทลงโทษแก่ท้าวพระยาและบุคคลชั้น
ผู้ปกครองตามสถานะและศักดิ์นา

ตัดสินพีชะหมากไม้

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การมีสิทธิและการแบ่งส่วนผลหมากไม้ ที่เกิดและ
ขยายกิ่งก้านลำเขตนกไม้

การค่าตี

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ถึงพฤติกรรมการค้าการตี การลงโทษที่ควรผิดและ
ไม่ควรผิด

หมวดกฎหมายประสานเสร็จ

เกี่ยวกับภิกษุสงฆ์

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การประพฤติปฏิบัติของภิกษุสงฆ์ อันควรและไม่ควร
เกี่ยวกับอุบาสิกา

กล่าวอธิบาย แนวทางการประพฤติปฏิบัติของผู้หญิงและหลักการพิจารณา
วินิจฉัยคดีหญิงเพศชาย

เป็นหนังสือผูกโบราณ จำนวน 1 ผูก 23 ใบลาน ลานละ 5 แถวอักษร จารด้วยอักษร
ไทน้อย คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปี และนามผู้จาร ในตอนต้นเอกสารระบุว่าคัดออกมา
จากอาณาจักรหลักไชย ดังข้อความว่า “บัดนี้จักกล่าวลักษณะบ่าวสาวออกมาแต่อาณาจักรหลัก
ไชย มาตั้งไว้แก่ท้าวพระยาทั้งหลายใฝ่ผู้มีพญาเพิงสู้เพิน...” (อาณาจักรหลักไชย : ลาน 1 หน้า 1)

4. คัมภีร์อาณาจักรและธรรมจักรแห่งธรรมศาสตร์ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า คติโลก
คติธรรม ที่จารไว้เป็นหนังสือผูกโบราณ ด้วยอักษรธรรม มีเนื้อหาเป็นหลักการ วิธีพิจารณาคติ
โดยกำหนด บทลงโทษขั้นค่าคอ กล่าวถึงสถานะและประเภทบุคคลต่างๆ และได้กล่าวปรัชญา
พรรณนาไว้ว่า “ในภายหน้าพื้น ผ้าสีแจจกได้เอาเป็นถุงคนหลงเมือง จักได้เอามาเลี้ยงเป็นท้าว
ฝนจะตกบ่ใช้เมื่อ นักปราชญ์นอกคลองธรรม คนบ่ย่นักปราชญ์ นักบวชจักละคลองวินัย ไพร
น้อยจักคิดการเมือง ผ้าเหลืองจักคิดการบ้าน จักมีพวยภาคหน้าพื้นชะแล เจ้าคนบุญจักตกต่ำ
ช้อยไพร่ช้อยจักขึ้นเมือบน พวกข้าคนจักได้กลายเป็นใหญ่ เป็นคนใส่สินไหมในภายหน้า เกิด
มาเป็นคนอายุยืนมีน้อยอายุสั้นหากมีหลาย ก็จักมีภายหน้าแท้ดีหลีแลนา อันหนึ่งอย่าปลุกกล้วย
แกมเลา อย่าจาคำเก่ามันเล่าผิดกันแล อย่าจาคำเศร้าต่อเจ้าขุน อันหนึ่งเห็นเหล็กอย่าว่าถ่าน อย่า
เอาท่านต่างประเทศมาเป็นขวัญใจ อย่าละคลองภายในอย่าเสียคลองเสียภายนอก ภายหน้า
หมาจิ้งจอกจักได้เยี่ยวใส่ไตคำ มหาเศรษฐีจักมีหรือไม่แล”

นัยยะหนึ่ง อย่างที่ข้อว่าให้ข้าท่านลัททนี อย่างชี้ขอมมาให้ท่านย่า อย่างป่าไม้ขวางทาง
หลวง อย่างฟันโลงให้ท่านเข้าอยู่ อย่างแทนที่อู่บูบดี อย่างพากันนอนที่ทางสามเส้นคบ อย่างอนที่
น้ำสามสายสบ คัมภีร์คติโลกคติธรรม

ข้อมูลกฎหมายหนังสือผูกโบราณกลุ่มที่ 8

มีอรรถสาระกฎหมายในรูปลักษณะวิธีพิจารณาความเป็นแต่ละบทดังนี้

ขั้นค่าคอ

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา โทษขั้นค่าคอ ซึ่งถือว่าเป็นโทษที่มีสถานหนักที่สุด
ของกฎหมายโบราณ ที่ลงโทษแก่บุคคลผู้มีสถานะศักดิ์นาต่างชั้นกัน

มิจฉาจาร

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การลงโทษปรับใหม่แก่บุคคลผู้มีสถานะและศักดิ์
นาต่างกันที่มีพฤติกรรมกระทำละเมิดมิจฉาจาร

การหมายสาว

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ลักษณะการไปหมายสาว และการปรับใหม่แก่ผู้
ละเมิดต่อการสัญญา

สังฆาทิเสส

กล่าวอธิบายโทษสังฆาทิเสส และอธิบายโทษเปรียบเทียบคดีบ้านเมือง

คำปาราชิก ๘

กล่าวอธิบาย โทษความหนักเบาการประมาณค่าโทษหนักเปรียบกับโทษ
ปาราชิกของพระภิกษุ

ถ้าคนเป็นคนตาย

กล่าวอธิบายการชดใช้ค่าเสียหายผู้ถึงแก่ฆาตกรรม

คำองคระอวัยวะ

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การชดใช้ความเสียหาย องคระและอวัยวะต่างๆ คำ
สัตว์เลี้ยงและทรัพย์สินอื่นๆ

โทษบัตถิ

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ไล่โทษแก่ผู้กระทำมิถาจารอันเป็นบัตถิ

คำอวัยวะสัตว์

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การเสียหายอวัยวะของสัตว์เลี้ยงประเภทต่างๆ

โทษลักเครื่อง

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การปรับโทษชดใช้มูลค่าทรัพย์สินที่ลักไป

พ้อบ้านกับลูกบ้าน

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา กระทำผิดการล่วงละเมิดระหว่างลูกบ้านกับ

พ้อบ้าน

บ่าวสาวสัตถุญกัน

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ถึงบ่าวสาวบอกลสัตถุญแก่กันและกัน และวิธี
พิจารณาผิดไล่โทษและไม่ไล่โทษ

ตัดสินตามปฏิญาณ

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ตัดสินของคำบ่าวสาวตามการปฏิญาณของบ่าวสาว
ได้ข้อยมาเป็นเมีย

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ถึงบุคคลได้เอาข้อยมาเป็นเมีย

มิถาจาร ขึ้นและบั้งขึ้น

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การกระทำที่เป็นมิถาจาร และไม่เป็นมิถาจาร

ฟ้อง และไม่รับฟ้อง การอุทธรณ์ และพยานรวมกฎหมายเกี่ยวกับการครอบครอง และ
กรรมสิทธิ์ในที่ดินการสร้างครอบครั้ว และ โครงสร้าง

มีคำกล่าวเบื้องต้นว่า ข้าพระพุทธเจ้าหลวงธรรมศาสตร์พิเคราะห์ดู ลักษณะอุทธรณ์
๕ สถาน กระแสพระอัยการกำหนดค่า หากบัญญัติไว้ โดยโบราณราชวินัยให้เป็นที่กำนับแก่ผู้
พิจารณาพิพากษาธาระการอยู่ ประทับรับฟ้อง อุทธรณ์ด้วยคำราษฎรจะกล่าวหาให้เป็นพิทานุหิ
ตะประ โยชน์ โดยโฆษณาการไปในอนาคต จึงมีพระราช โองการ กำหนดชอบและผิด นิมิตที่จะ
ให้เสียทรัพย์สินสิ่งของต้องราชทัณฑ์

ข้อมูลกฎหมายหนังสือผูกโบราณกลุ่มที่ 7

มีอรรถสาระกฎหมายในรูปลักษณะวิธีพิจารณาความเป็นแต่ละบทดังนี้

ลักษณะอุทธรณ์ ๘ ประการ

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ลักษณะการอุทธรณ์ ๘ ประการ

ลักษณะอุทธรณ์ ๑๒ ประการ

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การอุทธรณ์ ๑๒ ประการ

ลักษณะอุทธรณ์ ๒๑ ประการ

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ลักษณะการอุทธรณ์ ๒๑ ประการ

ลักษณะนานาอุทธรณ์ ๒๒ ประการ

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ลักษณะนานาอุทธรณ์ ๒๒ ประการ

ลักษณะอุทธรณ์ ๕ ประการ

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ลักษณะการอุทธรณ์ ๕ ประการ

แบ่งปันมรดก

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การแบ่งปันมรดก แก่ผู้สมควรรับมรดกตามสถานะ

ต่างๆ

ข้าหนีเจ้าว่าหนีนาย

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ข้าไพร่หนีเจ้า และการตามเอาคืน

ลักคน

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา การลักคน วิธีการพิจารณาวินิจฉัย

ข้าหนีเจ้า มาอยู่เสือน

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณา ข้าหนีเจ้า มาอาศัยอยู่บ้านเรือน

ข้อมูลกฎหมายหนังสือผูกใบลานกลุ่มที่ 7

1. กฎหมายโพสาราข วัดศรีบุญเรือง
2. กฎหมายโพสาราขผูกถ้วน 12 วัดบ้านกุดแคน
3. กฎหมายโคสาราข วัดโพธาราม
4. คัมภีร์โพธิสาราข

1. กฎหมายโพสาราข ฉบับวัดศรีบุญเรือง บ้านหนองหล่ม ตำบลหนองหล่ม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

เป็นหนังสือผูกใบลาน จำนวน 1 ผูก 41 ใบลาน ลานละ 4 แถวอักษร จารด้วยอักษรไทน้อย คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปีและนามผู้จาร ในตอนต้นของเอกสารระบุนามผู้บัญญัติกฎหมายฉบับนี้ คือ พระเจ้าโพธิสาราขเจ้าตนเป็นพ่อ มีพระราชอาชญาใส่หัวท้าวพระยาทั้งหลาย เป็นต้นว่าท้าวพระยาเสนาอำมาตย์แสนหมื่นทั้งมวล...” (โพสาราข : ลาน 1 หน้า 1)

เนื้อหา ประกอบด้วยบทบัญญัติของกฎหมายทั้งที่เป็นสารบัญญัติและวิธีสบัญญัติ บทบัญญัติบางบทมีการเทียบระหว่างความผิดทางโลกกับความผิดทางวินัยสงฆ์ สำคัญของเอกสารฉบับนี้ประกอบด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับ คำสั่งสอนท้าวพระยาตัดสินคดี บทลงโทษบุคคลตามลำดับศักดิ์ เข้าเฝ้าและรับฝากทรัพย์สิน วิวาท แยกมากินเหล้าที่เรือน ชักท้าวไว้กลางคืน ขอลูกท่านมาเลี้ยง การหย่าร้าง การล่วงประเวณี คำสอนภิกษุที่ทำหน้าที่ได้ส่วนภิกษุที่ละเมิดพระธรรมวินัย อาบัติสงฆ์เทียบบทลงโทษทางกฎหมาย การหมั้น ลักทรัพย์ากรและอากรหลวงลักษณะโจร เสน่ห์ยาแฝดและฝึบอบ จ้างลูกหรือซื้อท่านไปทำงาน สัตว์เลี้ยงทำร้ายท่านคู่และขู่งท่าน

2. กฎหมายโพสาราขผูกถ้วน 12 ฉบับ วัดบ้านกุดแคน ตำบลโลกก่อ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

เป็นหนังสือผูกใบลาน จำนวน 1 ผูก 37 ใบลาน ลานละ 4 แถวอักษร จารด้วยอักษรไทน้อย คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปี และนามผู้จาร ในตอนต้นเอกสารระบุว่า คัดลอกมาจากโพสาราขผูก 12 ดังตัวอย่างข้อความ “บัดนี้จักกล่าวกฎหมายให้คนทั้งหลายพิจารณาแลด้วยว่าคัดออกมาแต่โพสาราขผูกถ้วน 12 แล” (โพสาราขผูกถ้วน 12 : ลาน 1 หน้า 1)

เนื้อหา ประกอบด้วยบทบัญญัติของกฎหมายสารบัญญัติที่กำหนดไว้เป็นมาตราจำนวน 4 มาตรา โดยมีสาระสำคัญเกี่ยวกับเรื่อง ตัดไม้ค้ำไว้กลางหนทาง และสัตว์เลี้ยงไปออกลูกในเขตท่าน

องค์ของอทินนาทาน

อธิบายถึงองค์ประกอบการกระทำผิดตามหลักของศีลห้า ชื่อ อทินนาทาน

องค์ของ อพรมาจารีย์

อธิบายถึงองค์ประกอบที่ประพฤติดังผิดทางเพศต่อหญิง ศีลห้าข้อ

กามสุมิฉณาจาร**องค์ของมุตาวาท**

อธิบายถึงองค์ประกอบ การกระทำผิดตามหลักของศีลห้า ชื่อมุตาวาท

องค์ของสุราเมรัย

อธิบายถึงองค์ประกอบของสุราปानะตามหลักของศีลห้า ชื่อ สุราเมรัย

พิจารณาความถูกต้องตามเหตุ

อธิบายหลักการวิธีการพิจารณาอรรถคดี โดยยกเอานิทานมาประกอบ

คำสั่งเสียก่อนตาย

อธิบายหลักการและวิธีปฏิบัติต่อคำสั่งเสียของบุคคลก่อนตาย

ลูก ๔ จำพวก

อธิบายถึงสถานะของลูก ๔ จำพวกและแนวทางวิธีการแบ่งทรัพย์สิน และการอยู่แทนเป็นใหญ่ในครอบครัว

ข้อย ๔ จำพวก

อธิบายถึงสถานะของข้อย จำพวก ๔ จำพวก และการจะได้รับทรัพย์สินใดๆ ของ ข้อยจำพวก

ให้แล้วควรและบ่ควรเอาคืน

อธิบายหลักการให้ทรัพย์สินต่างๆ แล้วเอาคืนได้และไม่ควรเอาคืน

หนัก ๔ ประการ ในโลก

อธิบายถึงคำสอน เป็นสิ่งที่ต้องเคารพเป็นของหนัก

อาบัติติขันธะ ๗ ประการ

กล่าวอธิบาย โทษทางพระวินัยไว้ ๗ ประการ คือ ๑. ปาราชิก ๒. สังฆาทิเสส ๓. ปาจิตตีย์ ๔. ปฎิเทศนียะ ๕. อนุถัจจย ๖. ทุกกฏ ๗. ทุพพาสิต

ประมาณแห่งบาท

อธิบายประมาณการแห่งบาท โดยยกเอา เมล็ดข้าวเปลือก เมล็ดถั่วเป็นต้น เป็นประมาณ

ท่อนไม้ผ่าเป็นค้ำ เทียวทางค้ำหน้าผาก ปากฮ้ายบาปโหมกัน ใจคิดตันเป็นโทษ จี๋ม้าโศคตาย
 คว่า คีนทำของเก่า เกาะย่านเผ่าลงเฮือน ขวัญกินเพินวางยา จักร้าขึ้นปลายเปลียว ผู้เดียวเจ้าหัวเขา
 กินเต่าว่ากินแลน กินแตนได้ใช้ต่อ ลูกฆ่าพ่อตายสามคน ซกชนได้หลายสิ่ง ซี้คร้านจึงเป็นตี
 บ่ายหนีต้องที่แก่น กินกาลได้เสียสาน หลิงมานท้องสามเท่า ให้เจ้าปิ่นของ ผู้คลองบ่ผู้ฮืด ตากผ้า
 แล่นลิ้มฝนของเพาะคน ไปเพื่อท่าน

3. กฎหมายลักษณะโจร การให้และการข่ม เป็นหนังสือก้อมใบลาน จำนวน 1 ผูก
 55 ใบลาน จารด้วยอักษรธรรมเป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว ลานละ 5 แถวอักษร ไม่ปรากฏนามผู้
 จาร และปีผู้จารแต่ง

4. คัมภีร์สังคหะปกรณ์ เดิมเป็นคัมภีร์กฎหมายจารีต โบราณหนังสือผูก 4 ผูกใบลาน
 68 ใบลานที่จารด้วยอักษรธรรม บอกว่าราชครูหลวงภูซวงเป็นผู้แต่ง แต่ไม่อาจทราบได้ว่าแต่ง
 ขึ้นในสมัยใด พ.ศ.ใด ได้ปริวรรตเป็นอักษรลาวตาม โครงการปริวรรตกฎหมายโบราณลาว
 (The transliteration of Lao Customary law Project) ซึ่งสนับสนุนโดยมูลนิธิโตโยต้าแห่ง
 ประเทศญี่ปุ่น (Sponsored by : The TOYOTA Foundation) ภายใต้โครงการปกป้องรักษา
 หนังสือโบราณลาวหนังสือขนาด 16 หน้ายก จำนวน 171 หน้า ปริวรรตโดยสัมฤทธิ์ บัวศรี
 สวัสดิ์

มีบทเป็นคำบาลี ที่ได้ยกเอาพระวินัยของพระสงฆ์ มาสาธยาย อธิบาย
 เปรียบเทียบกับกฎหมายบ้านเมืองเป็นภาษาบ้านเมือง มีคำกล่าวนำเบื้องต้นว่า “คัมภีร์สังคหะ
 ปกรณ์ อันมาจากคัมภีร์ต่างๆ เพื่อเป็นการชี้แนะบุคคลผู้หลงทางอันได้แก่ผู้มีปัญญาอ่อน ให้เจริญ
 ตามสัจปรีชาเจ้าทั้งหลาย เมื่อได้ศึกษาคัมภีร์สังคหะปกรณ์แล้ว และจดจำไว้ดีก็จะเป็นพหูสูต”

ข้อมูลกฎหมายหนังสือผูกใบลานกลุ่มที่ 6

มีอรรถสาระกฎหมายในรูปลักษณะวิธีพิจารณาความเป็นแต่ะบทดังนี้

ราชกัญ

นายราชกัญเป็นบุคคลที่รับคำจ้างจากพระราชา มีความผูกพัน มีพันธะต่อ
 เจ้าพระยา ห้ามมิให้บวช

บวชโจร

ผู้เป็น โจรลือชาปรากฏ ห้ามมิให้บวช

อินายิกะบุคคล

อันบุคคลผู้เป็นหนี้ท่านห้ามมิให้บวช หนี้สินแต่พ่อแม่ปู่ย่าตายาย หากเขา
 ถูกหลานตนไปใส่ในหนี้สินท่าน หลานนั้น ก็จะเป็นอินายิกะบุคคล

ทิพย์พยาน ๑๕ ประการ

กล่าวอธิบาย พยานที่ควรรับฟัง ๑๕ จำพวก

ลักษณะขานพยาน

กล่าวอธิบาย วิธีการพิจารณาคดี ถามคอบพยานที่มีลักษณะ ๓๒ ประการ

ฮีดเค้าคลองเขย

กล่าวอธิบาย จารีตการปฏิบัติของเขย

อาณาจักรเมมาเหล่า

กล่าวอธิบาย พฤติกรรมของคนเมมาเหล่า และวิธีการพิจารณาคดี ทางเพศ

และอนาจาร**เมีย ๒๕ จำพวก**

กล่าวอธิบาย เมีย ๒๕ จำพวก

การใส่ห่อหมากหมายสาว

กล่าวอธิบาย การใส่ห่อหมากหมายสาว

ป่ากั้นขาค ๓ ประการ

กล่าวอธิบาย การหย่า ขาค และไม้ขาค ๓ ประการ ของหัวเมีย

ป่ากั้นขาค ๓ ประการ

กล่าวอธิบาย การหย่าร้างขาค ๓ ประการ

ยกโทษใส่ท่าน

กล่าวอธิบายการพิจารณาคดีลงโทษ การใส่ความผู้อื่น ตาม สถานะของโทษ

ฆ่าตีกัน

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณาคดี การทะเลาะวิวาท ทำร้ายร่างกายและการฆ่าตีกัน

และการลงโทษ**จัวควาย เข้าสวน**

กล่าวอธิบาย หลักการพิจารณาคดี เรื่อง วัวควาย เข้าสวนกินพืชการชดใช้

คำเสียหาย**กู้หนี้ยืมสิน**

กล่าวอธิบายวิธีพิจารณาคดี การกู้หนี้ยืมสินทรัพย์ประเภทต่างๆ

ลูกบ่ฟังความพ่อแม่

กล่าวอธิบายลูกไม่เชื่อฟังคำสอนของพ่อแม่

ปาราชิก ๕

กล่าวอธิบายโทษอันหนัก ๕ ประการ เปรียบกับโทษปาราชิกของภิกษุ และ
อัตราการปรับไหมลงโทษ

เหตุให้คนดูหมิ่น ๖ ประการ

กล่าวอธิบาย เหตุ ๖ ประการที่ทำให้คนอื่นดูหมิ่น

เหตุให้ท่านชัง ๕ ประการ

กล่าวอธิบายเหตุให้ท่านเกลียดชัง ๕ ประการ

ลักษณะถ้อย ๘ ประการ

กล่าวอธิบายลักษณะคนถ้อย ๘ ประการ

เหตุฉิบหาย ๘ ประการ

กล่าวอธิบายเหตุแห่งการฉิบหาย ๘ ประการ

เหตุกินแห้ง ๕ ประการ

กล่าวอธิบายเหตุให้เกิดการกินแห้งแคลงใจ ๕ ประการ

เหตุเสียศ ๓ ประการ

กล่าวอธิบายเหตุให้เสื่อมเสียศ ๓ ประการ

เหตุให้ท่านอึด ๑๐ ประการ

กล่าวอธิบายเหตุให้ท่านรัก ๑๐ ประการ

ที่บ่ควรไป ๓ ประการ

กล่าวอธิบายสถานที่ไม่ควรไป ๓ ประการ

ผู้บ่ควรเป็นมิตร ๔ จำพวก

กล่าวอธิบายผู้ที่ไม่ควรคบเป็นมิตร ๔ จำพวก

สิ่งหาได้ยากในโลก ๔ ประการ

กล่าวอธิบายสิ่งที่หาได้ยากในโลก ๔ ประการ โดยธรรม

สิ่งที่หนักในโลก ๔ ประการ

กล่าวอธิบายสิ่งที่หนักในโลก ๔ ประการ โดยธรรม

สิ่งที่เบาในโลก ๔ ประการ

กล่าวอธิบายสิ่งที่เบาในโลก ๔ ประการ โดยธรรม

อคติ ๔

กล่าวอธิบายอคติ ๔ ประการ ในการพิจารณาตัดสินคดีที่ไม่ชอบ

กล่าวอธิบายหลักการปฏิบัติของผู้ปกครองหัวเมืองต่างๆ

องค์ทิพย์พยาน

กล่าวอธิบาย พยาน ๗ จำพวก

ช้างม้าวัวควายกินพืช

กล่าวอธิบาย วิธีการวินิจฉัย เรื่อง ช้าง ม้า วัว ควาย เข้าไร่สวนกินพืชและ
การชดใช้ค่าเสียหาย

ควายชน

กล่าวอธิบาย ควายชนกันตาย พร้อมสัตว์เลี้ยงอื่นๆ และการชดใช้ค่าเสียหาย

ช้างฮ้าย

กล่าวอธิบาย ช้างฮ้าย เมามัน แทะ ช่างกันตาย และการชดใช้ค่าเสียหาย

ค่าของสัตว์

กล่าวอธิบาย คุณค่าราคาของสัตว์ เลี้ยง

จุดไธ

กล่าวอธิบาย การจุดเผา ไร่ ไฟลามไหม้เสียหายการลงโทษและการชดใช้

ค่าเสียหาย

ชื่อของเดือน

กล่าวอธิบาย การชื่อของเดือนและการลงโทษผู้ละเมิด

ภิกษุคบสีกา

กล่าวอธิบาย การพิจารณาเรื่องภิกษุคบสีกา

เสียสัจจะ

กล่าวอธิบาย การให้สัจจะของชายหญิง

ง่าไม้กลายเป็นแดน

กล่าวอธิบาย กิ่งไม้ที่ตายกลายเป็นแดนและการเก็บพืชผล ไม้และการแบ่งปัน

หยับเอาดินกลายเป็นชัวมหากเสียม

กล่าวอธิบาย การตัดต้นไม้ที่ดินกลายเป็นชัวมหากเสียมและการกำหนดโทษ

เขย ๘ จำพวก

กล่าวอธิบาย สถานะของเขย ๘ จำพวก และพฤติกรรมที่ละเมิดต่อจารีต

ประเพณี

สาระสำคัญของกฎหมายฉบับนี้ ได้แก่ เรื่องลักษณะตุลาการ ลักษณะเบ็ดเสร็จ ลักษณะ
 คู่เวียง ลักษณะทาส ลักษณะอุทธรณ์ ลักษณะพยาน ลักษณะวิวาท ลักษณะโจร

ข้อมูลกฎหมายหนังสือคู่มือโบราณกลุ่มที่ 5

มีบรรดาสาระกฎหมายในรูปลักษณะวิธีพิจารณาความเป็นแต่ละบทดังนี้

โลกธรรม ๘

ได้กล่าวอธิบายโลกธรรม ๘ อันผู้นำผู้ปกครองจะต้องปฏิบัติ

กรรม ๓

ได้กล่าวอธิบายกรรม ๓ ได้แก่ กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม

โทษฆาตกรรม

ได้กล่าวอธิบายโทษแห่งฆาตกรรม นักเบตตามสถานะของผู้ถูกฆ่า และ
 อธิบายถึงการฆ่าสัตว์ตามคุณและค่าของสัตว์นั้นๆ

ปิ่นเครื่อง

ได้กล่าวอธิบายการแบ่งปิ่นทรัพย์สินสิ่งของแก่ลูกและผู้ควรแก่การรับ

มรดก

โทษมิถฉจาร

กล่าวอธิบายโทษแห่งมิถฉจาร ที่กระทำต่อหญิงตามสถานและสัตว์ต่างๆ
 ขนาดแห่งบาท

กล่าวอธิบายขนาดและประมาณของบาท

ประโยชน์ ๕

กล่าวอธิบาย การกระทำที่ประกอบพฤติกรรม การกระทำ ห้า ประการ

อคติ ๔

กล่าวอธิบาย ข้อธรรม อคติ ๔ ประการ อันเป็นเหตุ ให้ประพฤติคิด

ติดสินคนเมา

กล่าวอธิบายการพิจารณาโทษของคนเมา

เอาขันผู้ใหญ่ตั้งใหม่

กล่าวอธิบายการลงโทษการกระทำมิถฉจาร ระหว่างผู้สูงกับผู้ต่ำด้วยศักดิ์

นาของคน

สัญญาบ่าวสาว

กล่าวอธิบาย คำสัญญาของบ่าวสาวด้วยสังจะปฏิญาณและของฝาก

ค่าธรรมเนียมส่วนกิน

คว่ำจ่ายเงินแดง

ทำลายวัตถุและระเบียบหลักฐานกฎหมาย

ราชศาสตร์โพธิสาร

ห้องฝึกห้องชอบ

เมีย 4 จำพวก

ตระกูล ๔ จำพวก

หัวเมียปฏิบัติครอบครัว

กระบิลเมือง ๑๖ ประการ

พิจารีตบ้าน ๑๐ ประการ

กระบิลเมืองอันปงาม ๖ ประการ

กระเสริมเมือง ห้า ประการ

ฝึกคลองเมือง ๑๖ ประการ

อาหาร ๒๕

ลักษณะถือเอาสิ่งของควรรหรือบควรร

ลักษณะครัวเฮือน

ลักษณะห้องภิกขุ

สุดตะปัญหา

เปรียบเทียบอาณาจักรธรรมจักร

ข้อมูลกฎหมายหนังสือผูกโบราณกลุ่มที่ 5

1. กฎหมายลักษณะโจร
2. กฎ 3 สถาน ฉบับวัดพรหมประสิทธิ์
3. กฎหมายฉบับบ้านดงบัง วัดบ้านดงบัง
4. อุบัติการและการพิจารณาโทษ
5. อุบัติการบ้านและการละเมิด
6. คัมภีร์ราชศาสตร์พระยาคลังทอง
7. คัมภีร์ราชศาสตร์

1. กฎหมายลักษณะโจร เป็นหนังสือก้อมโบราณ จำนวน 32 ใบลาน ลานละ 5 แถว

อักษร จารด้วยอักษรไทน้อย คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏนามผู้จารและปีที่จารแต่ง

ดำนานหญิงสามคนแย่งผ้า
 ดำนานคนห้าคนเห็ดของพญาเสียด
 ดำนานโจรจอกเขื่อน
 ดำนานให้หน้ทวงบได้
 ดำนานผิวเมียหย่ากัน

แก้ปัญหา 3 คนแย่งนอนกลาง

ตัดสินเห็ดเหื่อหล่ม

ตัดสินขันเครื่อง

ดำนานง่าว

ดำนานรัสนี้สี่ตน

ดำนานวิไชยะอามาตย์

เอกนัย

ทุกนัย

ติกนัย

นิทานเวदान

นิทานทางตันไค

โทษ ๒๐ จำพวก

ธรรมศาสตร์ที่สาปาโมกข์

กลองเมือง

ฆ่ากันตายปมีโทษ

ลักของท่าน

โทษบ่ควรใหม่ให้ทัณฑกรรม

ไค้ของตกเห็ย

ยืมของกัน

ปิ่นของให้เสมอกัน

เนรคุณเขื่อนอกคิ

ตัดสินตามปฎิญาณ

ตัดสินต้องพิจารณาให้ถ้วนถึ

ขันค่าคอ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
 RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

พิจารณาคดี พิจารณาคำ (ความ) บ่ชอบเพ็งม้าง (ยกเลิก) มี 8 ประการ ปาราชิก 9 ของท้าวพระยา (การกระทำที่ถือเป็น โทษหนักที่สุด 9 ประการของท้าวพระยาเทียบเท่ากับอาบัติขั้นปาราชิก ของสงฆ์) บทลงโทษบุคคลที่กระทำมิจงจาง (ล่วงประเวณี) ตามลำดับศักดิ์ การล่วงประเวณี ภายในวงศ์ญาติ การล่วงประเวณีต่อหญิง 10 จำพวกและเมีย 12 จำพวก การหย่าร้าง คำตัวของ บุคคลตามเพศและวัย คำตัวและคำอวยวะสัตว์เลี้ยง ลักทรัพย์เกี่ยวกับการเกษตร การฆ่ากัน ภายในวงศ์ญาติ คนเสพประเวณีกับสัตว์ บุคคลที่ควรเข้าสำนักหลักคำ คำเครื่องมือพัฒนากรรม คำสอนผู้ปกครองเกี่ยวกับเรื่องความหนัก 4 ประการ ความลึก 4 ประการ ความยาก 4 ประการ โลกธรรม 8 ประการ และหลักการบำรุงบ้านเมือง 10 ประการ เช่น รักษาลำเมือง (ให้รักษา ทศพิธราชธรรม ฝนจึงตกถ้วนเสมอกัน) รักษาแรงเมือง (ให้รู้จักหาบ่าวไพร่สร้างศีลกินทาน ลม จึงพัดสม่ำเสมอ) เป็นต้น

ข้อมูลกฎหมายหนังสือผูกโบราณกลุ่มที่ 4

1. กฎหมายลักษณะหัวเมีย ฉบับวัดบ้านกุดแคน

2. คัมภีร์สุวรรณมุกขา

1. กฎหมายลักษณะหัวเมีย ฉบับวัดบ้านกุดแคน บ้านกุดแคน ตำบลโคกก่อ อำเภอ เมือง จังหวัดมหาสารคาม

ลักษณะต้นฉบับเป็นเอกสาร ใบลานขนาด 5x29 เซนติเมตร จำนวน 1 ผูก 12 ลาน จารอักษรหน้าละ 4 บรรทัด ด้วยอักษรธรรม คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปีที่จาร นามผู้จาร คือทิดสิมมา ในตอนต้นของเอกสารระบุว่า คัดออกมาจากอาณาจักรแลธรรมจักรหลักไชยดัง ข้อความว่า “บัดนี้จักพิจารณาห้องหัวเมียออกมาแต่อาณาจักรแลธรรมจักรหลักไชย มาตั้ง สังขอมไว้ให้ท้าวพระยาทั้งหลายผู้มีประญา (ปัญญา) ผู้เทิน...” (ลักษณะหัวเมีย : ลาน 1 หน้า 1)

เนื้อหา กล่าวถึงบทบัญญัติของลักษณะหัวเมีย ซึ่งจัดไว้เป็นมาตรา จำนวน 22 มาตรา โดยมีสาระสำคัญเกี่ยวกับเรื่องการละเมิดภรรยาบุคคลอื่น การหย่าร้าง การหมั้น ชายลักลอบได้ เสี่ยงกับหญิงโดยไม่แต่งงานตามประเพณี

เนื้อหา ประกอบด้วยบทบัญญัติของกฎหมายสารบัญญัติ ซึ่งกำหนดไว้เป็นมาตรา โดยมีสาระสำคัญเกี่ยวกับเรื่อง ลักษณะบ่าวสาว (ตรงกับกฎหมายฉบับลักษณะบ่าวสาว วัดบ้าน กุดแคน) ลักษณะไพร่หลวง ลักษณะโจร สัตว์เลี้ยงทำความเสียหายในไร่นาท่าน ลักและแกล้ง ทำลายพืชผลไร่นาท่าน การครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน เช่าที่ดิน ไร่นาท่าน กู้และฝากทรัพย์

2. คัมภีร์สุวรรณมุกขา เป็นหนังสือผูกโบราณกฎหมายหลัก (The code of Lao customary Law) ลักษณะเป็นสารบัญญัติและวิธีบัญญัติ จารด้วยอักษรธรรมกล่าวอธิบาย

ในแต่ละห้องสารบัญญัติกฎหมายเป็นมาตราและกำหนดการกระทำผิดและวางโทษตามสถานหนัก และเบาตามกรณี พฤติกรรม

การศึกษากฎหมายพระธรรมศาสตร์หลวง พบว่ามีอิทธิพลของพระพุทธศาสนาต่อแนวทางการปกครอง ทั้งรัฐศาสตร์ นิติศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ เป็นอย่างมาก เป็นการนำเอาหลักคำสอนพระพุทธศาสนาคุ้มครองสังคม

ข้อมูลกฎหมายหนังสือผูกโบราณกลุ่มที่ 2

มีบทบรรณาธิกาเป็นลักษณะห้องดังนี้

ห้องทั่วไป

ประมวลกฎหมายพระธรรมศาสตร์หลวง 149 มาตรา

ห้องปาณาติบาต

สารบัญญัติกล่าวถึงการกระทำและโทษในการฆ่าฟันรันแทง การประทุษร้ายต่อร่างกาย ทั้งมนุษย์และสัตว์

ห้องอทินนาทาน

สารบัญญัติกล่าวถึงการประทุษร้ายต่อทรัพย์สินการลักขโมย การปล้น การแย่งชิง การแต่งอุบายใดๆ นานบู หลอกหลวง ซื่อจ้าง จอบออย เชาว่ออย น้อ โกงทรัพย์สิน

ห้องกาเมสุมิฉาจาร

สารบัญญัติกล่าวถึงการประพฤติดิฉิด ในกาม การคบขู้ขู้บ่าวสาว การกระทำผิดและล่วงละเมิดทางเพศ การสร้างครอบครัว การแต่งคอง การอย่าร้าง การแบ่งปันสมบัติ

ห้องมุสาวาท

สารบัญญัติกล่าวถึงวจีทุจริตการ โกหก หลวงหลวง การกล่าวคำหาบช้า

ห้องสุราเมรัย

สารบัญญัติกล่าวถึงการ มินเมา การขาดสติสัมปชัญญะ ประพฤติอนาจาร ยาเบื้อเมา เสพย์คิด

ข้อมูลกฎหมายหนังสือผูกโบราณกลุ่มที่ 3

1. กฎหมายลักษณะโจร และการลงโทษ
2. คัมภีร์สร้อยสายคำ วัตศรีบุญเรือง
3. คัมภีร์สร้อยสายคำ

นั้นมอด ตามอคเมืองโคให้เอายาเมืองนั้นใส่ ความตกหน้าไฮให้พ่อไฮจา ความตกพอนาให้พ่อนาจาต้าน ความตกหน้าบ้านให้พ่อแม่ปู่บ้านปู่เมือง

ข้อมูลกฎหมายหนังสือผูกไบลานกลุ่มที่ 2

1. กฎหมายพระธรรมนุญกับห้องฟ็อง
2. กฎหมายฉบับวัดกลาง บ้านกูครั้ง
3. กฎหมายฉบับวัดเกษตรเจริญผล บ้านมะค่า
4. คัมภีร์พระธรรมศาสตร์หลวง

1. กฎหมายพระธรรมนุญกับห้องฟ็อง เป็นคัมภีร์หนังสือก้อมไบลาน จารด้วยอักษรไทน้อย ลานละ 4 แถว จำนวน 45 ไบลาน คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏนามผู้จาร วันเดือนปีที่จาร มีเนื้อหาเป็นประมวลกฎหมายและลักษณะการฟ็อง

2. กฎหมายฉบับวัดกลาง บ้านกูครั้ง ตำบลกูครั้ง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม เป็นหนังสือผูกไบลาน จำนวน 1 ผูก 17 ลาน หน้าละ 5 บรรทัด จารด้วยอักษรธรรม คำประพันธ์ร้อยแก้ว ไม่ปรากฏนามผู้จาร ปรากฏปีที่ประกาศใช้กฎหมายบัญญัติว่า สังคาสได้ 96 ซึ่งตรงจุดศักราช 1096 หรือ พ.ศ. 2277 ดังตัวอย่างข้อความว่า “สังคาสได้ 906 เดือน 4 ขึ้นค่ำ 1 วัน 4 อาชญาปลงประสิทธิใส่หัวพระยาพวงพานในหอบ้าน ผูกโคเมียเล่นชูจากศิวให้ฆ่าเสียทั้ง 2 มิว่าบ่ง่าทั้ง 2 ฆ่าแต่ชู บ่ง่าเมียให้ผูกเข้าศิวปาวฮ้องให้เสียนาให้เอาเมียใส่แม่คำฮางเสียเทิน” (กฎหมายฉบับวัดกลาง. ลาน 11 หน้า 2)

เนื้อหา เป็นบทบัญญัติที่มีทั้งกฎหมายสารบัญญัติและวิธีสบัญญัติ ซึ่งบัญญัติขึ้นตามแนวหลักธรรมทางพุทธศาสนา ประกอบด้วยเรื่อง วินัยสงฆ์ โจรลักของมาไว้ใกล้เรือน สัตว์เลี้ยงทำความเสียหายในไร่นาท่าน การหลีกกันบนเส้นทางสัญจรทางบก การฆ่าคนโดยไม่มีโทษ ลักสัตว์เลี้ยงพืชผลและเครื่องประกอบอาชีพ เสน่ห์ยาแฝด ล่วงประเวณีเมียท่าน ตัดคำบ่ชอบพียงม้าง (ยกเลิก) เสีย 5 ประการ อายุคดีความ บทลงโทษตามยศศักดิ์ บทลงโทษขุนนางที่มีโจรอยู่ในบ้าน การคบชู คนถูกฆ่าในเขตบ้านเรือนไร่นาท่าน ลักษณะหมั้น ข้อย (ทาส) ของคนทำผิดกฎหมาย การทำความเสียหายให้บุคคลอื่นโดยไม่เจตนา การเก็บของที่ผู้อื่นทำตกหาย การรับประโยชน์จากโจร

3. กฎหมายฉบับวัดเกษตรเจริญผล บ้านมะค่า ตำบลมะค่า อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

เป็นหนังสือผูกไบลาน จำนวน 1 ผูก 42 ลาน หน้าละ 4 บรรทัด จารด้วยอักษรธรรม คำประพันธ์ร้อยแก้วปีที่จารคือจุดศักราช 1228 (พ.ศ. 2409) โดยเจ้าขันทนชาคำพิระ

6.1 ผู้วิจัยได้ทำการปริวรรตหนังสือผูกกฎหมายโบราณและหนังสือก้อมกฎหมายโบราณที่เป็นอักษรภาษา หนังสือธรรมและหนังสือไทยน้อย เป็นอักษรและภาษาไทย ข้อมูลที่ได้รวบรวมปริวรรต ได้แก่ 1.กฎหมายโพสาราช วัดศรีบุญเรือง 2.กฎหมายโพสาราชผูกถ้วน 12 วัดบ้านกุดแคน 3. กฎหมายลักษณะหัวเมีย วัดบ้านกุดแคน 4.กฎหมายอาณাজักรหลักไชย วัดศรีบุญเรือง 5.กฎหมายสร้อยสายคำ วัดศรีบุญเรือง 6.กฎหมายราชศาสตร์พระยาคำกอง วัดบ้านโนนเมือง 7.กฎหมายประกาศคำเมือง วัดโพธิ์ชัย 8. กฎหมายกฎ 3 สถานวัดพรหมประสิทธิ์ 9. กฎหมายฉบับวัดกลางบ้านกุดรัง 10. กฎหมายฉบับวัดเกษตรเจริญผล 11.กฎหมายโคสาราช วัดโพธาราม 12. กฎหมายจุลโพธิ์ วัดมหาผล 13. กฎหมายฉบับวัดคงบัง 14.กฎหมายธรรมเนียมและห้องฟ็อง วัดบ้านแก 15.กฎหมายอุปจารและละเมิด 16.กฎหมายอุปจารและพิจารณาไทย 17.กฎหมายพระราชกำหนดพระอัยการ 18.กฎหมายลักษณะโจรและการกู้ยืม 19.กฎหมายธรรมจักรหลักไชย วัดบ้านแห 20.กฎหมายลักษณะโจร 21.กฎหมายอาณাজักรหลักไชย 22.กฎหมายลักษณะโจรและการลงโทษ 23.คัมภีร์มูลคันไค เป็นอักษรและภาษาไทย

หลักการปริวรรต

1. การปริวรรต (The Translitera Tion) เป็นการถ่ายทอดเรื่องที่เขียนไว้ในระบบระเบียบวิธีการเขียนด้วยอักษรหนึ่งไปยังระบบระเบียบวิธีการ อี้อักษรหนึ่ง โดยอรรถสาระในภาษาเดิมมิได้เปลี่ยนแปลงในการปริวรรตนี้ ผู้วิจัยได้เปลี่ยนถ่ายทอดเรื่องเดิมจากอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยมาเป็นอักษรไทย โดยมีได้เปลี่ยนอรรถสาระ ส่วนวนโวหารเดิม แต่ประการใด

2. ผู้วิจัยได้เปลี่ยนและเติมอักษรและตัวกล้ำพร้อมด้วยวรรณยุกต์ เป็นการแต่งสำนวน (The And Tation) คำพูดจากคำลาวโบราณที่เข้าใจยากเป็นคำปัจจุบันให้เข้าใจได้แต่ยังคงรักษาสำนวนและความหมายเดิมไว้

6.2 ผู้วิจัยได้ทำการปริวรรตคัมภีร์กฎหมายหลักแห่งอาณাজักรล้านช้าง 9 คัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์มูลคันไค คัมภีร์ศรีวิชัย คัมภีร์พระธรรมศาสตร์หลวง คัมภีร์สุวรรณมุกดา คัมภีร์ราชศาสตร์ คัมภีร์สร้อยสายคำ คัมภีร์โพธิสาราช คัมภีร์สังคหะปกรณ์ คัมภีร์อาณাজักรและธรรมจักรแห่งธรรมศาสตร์ จากอักษรและภาษาลาวเป็นอักษรและภาษาไทย

6.3 ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นในด้านอรรถสาระบัญญัติข้อมูลตามที่ได้ปริวรรตแล้วโดยจัดอรรถสาระเป็น 8 กลุ่ม ตามขั้นตอนการวิจัยขั้นตอนที่สองดังนี้

4.2.2 ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview Guideline) แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) และไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interview)

5. การวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น

5.1 ข้อมูลเอกสาร

5.1.1 ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามแนวทางการศึกษาทางด้านเอกสารในขั้นตอนที่หนึ่ง โดยได้เก็บรวบรวมหนังสือผูกกฎหมายโบราณและหนังสือค้อมโบราณ ในท้องที่จังหวัดมหาสารคาม สามารถเก็บข้อมูลเอกสารได้ จำนวน 23 ผูก ได้แก่ 1.กฎหมายโพสธาราช วัดศรีบุญเรือง 2.กฎหมายโพสธาราชผูกถ้วน 12 วัดบ้านกุดแคน 3.กฎหมายลักษณะหัวเมีย วัดบ้านกุดแคน 4.กฎหมายอาณาจักรหลักไชย วัดศรีบุญเรือง 5.กฎหมายสร้อยสายคำ วัดศรีบุญเรือง 6.กฎหมายราชศาสตร์พระยาคำทอง วัดบ้านโนนเมือง 7.กฎหมายประกาศคำเมือง วัดโพธิ์ชัย 8. กฎหมายกฎ 3 สถานวัดพรหมประสิทธิ์ 9. กฎหมายฉบับวัดกลางบ้านกุดรัง 10. กฎหมายฉบับวัดเกษตรเจริญผล 11. โศสธาราช วัดโพธาราม 12. กฎหมายจุลโพธิ์ วัดมหาผล 13. กฎหมายฉบับวัดคงบัง 14.กฎหมายธรรมนุญและห้องฟื่อง วัดบ้านแก 15.กฎหมายอุปจารและละเมิด 16.กฎหมายอุปจารและพิจารณาโทษ 17.กฎหมายพระราชกำหนดพระอัยการ 18.ลักษณะโจรและการกู้ยืม 19.กฎหมายธรรมจักรหลักไชย วัดบ้านแห 20.กฎหมายลักษณะโจร 21.กฎหมายอาณาจักรหลักไชย 22.กฎหมายลักษณะโจรและการลงโทษ 23.คัมภีร์มูลคันไถ พร้อมปริวรรตเป็นอักษรไทยและภาษาไทยท้องถิ่นอีสาน

5.1.2 ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลกฎหมายโบราณลาวฉบับปริวรรตหนังสือผูกกฎหมายโบราณโบราณเป็นภาษาลาว ตามโครงการปริวรรตกฎหมายโบราณลาว (The transliteration of Lao Customary law Project) ซึ่งสนับสนุนโดยมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย ญี่ปุ่น Sponsored by : The TOYOTA Foundation ภายใต้โครงการปกป้องรักษาหนังสือโบราณลาว จำนวน 8 คัมภีร์ ได้แก่ 1.คัมภีร์มูลคันไถ 2.คัมภีร์พระธรรมศาสตร์หลวง 3.คัมภีร์สุวรรณมุกดา 4.คัมภีร์ราชศาสตร์ 5.คัมภีร์สร้อยสายคำ 6.คัมภีร์โพธิสธาราช 7.คัมภีร์สังคหะปกรณ์ 8.คัมภีร์อาณาจักรและธรรมจักรแห่งธรรมศาสตร์

5.1.3 ผู้วิจัยได้นำคัมภีร์กฎหมายโบราณลาว ฉบับปริวรรตเป็นภาษาลาวจำนวน 8 คัมภีร์ 1.คัมภีร์มูลคันไถ 2.คัมภีร์พระธรรมศาสตร์หลวง 3.คัมภีร์สุวรรณมุกดา 4.คัมภีร์ราชศาสตร์ 5.คัมภีร์สร้อยสายคำ 6.คัมภีร์โพธิสธาราช 7.คัมภีร์สังคหะปกรณ์ 8.คัมภีร์อาณาจักร

เด็วเจ้าหัวเขา กินเต่าว่ากินแล่น กินแต่น ได้ใช้ต่อ ลูกฆ่าพ่อตายสามคน ชกชน ได้หลายสิ่ง ขี่
คร้านจึงเป็นดี บ่ายหนีต้องที่แก่น กินกาลได้เสียสาน หลึงมานท้องสามเท่าให้เจ้าป็นของ ผู้
คลองบ่สู้ฮืด ตากผ้าเล่นลืมนของเพาะคน ไปเพื่อท่าน และลักษณะพยานต่างๆ รวมทั้ง
ระยะเวลาอายุความในการยื่นฟ้องคดี

เฟสที่ห้า การศึกษาปรัชญาธรรมพุทธ

เป็นการศึกษาแนวทางที่ประกอบด้วยกุศโลบายโดยมีหลักการและแนวทาง
ว่า บั้วมิให้ฆ่า น้ามิให้ขุ่น งามิให้เคียด เขียดมิให้ตาย ค้อนมิให้หัก ฟุ้งมิให้เพ พิจารณาตัดถ้อยคำ
ให้เอาคำแก้คำ ให้เอาโทษแก้โทษ เป็นประคุดคัง ช้างปล่อยให้เอาช้างไปตาม เรือไหลให้เอาเรือ
ไปตาม ไฟเมืองใดไหม้ให้เอาน้ำเมืองนั้นมอด ตาบอดเมืองใดให้เอาขาเมืองนั้นใส่ ความตกหน้า
ไฮ้ให้พ่อไฮ้จา ความตกหน้ามาให้พ่อนาจาด้าน ความตกหน้าบ้านให้พ่อแม่ปูนบ้านปูนเมือง ซึ่ง
เป็นกรอบแนวทางการวินิจฉัยตัดสินคดีความให้เที่ยงธรรม ประกอบด้วยหลักพระธรรมศาสตร์
แต่รักษาไว้ซึ่งสถานะของบุคคลและสภาพสังคม ให้สัมพันธ์มั่นคง

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล ตามขั้นตอนดังนี้

4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสาร

4.1.1 ชั้นศึกษาเอกสาร

เป็นการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับกฎหมายและจารีตโบราณ โดยวิธีการดังนี้

1. ศึกษาบัญชีสำรวจเอกสาร โบราณของ โครงการสำรวจเอกสาร โบราณเขต
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อสำรวจข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับจำนวนและแหล่งของเอกสารไบ
ลานประเภทกฎหมายและจารีตในภาคอีสาน ผู้วิจัยเลือกรวบรวมข้อมูลเอกสาร ไบลานประเภท
กฎหมายและจารีตในเขตจังหวัดมหาสารคามตามแหล่งที่ระบุไว้ในบัญชีสำรวจเอกสาร โบราณ
เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กัดเลือกและตรวจสอบเอกสาร ไบลานประเภทกฎหมายและ
จารีตที่รวบรวมจากจังหวัดมหาสารคามกับเอกสารที่พบในจังหวัดอื่นๆ
2. ศึกษาสำรวจเอกสารกฎหมายและจารีต โบราณ ไบลานด้านช้างจาก
หอสมุดแห่งชาตินครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

1.1 กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) เป็นกลุ่มนักปราชญ์ผู้รู้ซึ่งสามารถเข้าใจในอรรถ สาระกฎหมายจารีต โบราณ ไบหลาน เป็นผู้ให้แนวคิดในแนวคิดเรื่องจารีตศีตคลองประเพณีได้ดี จำนวน 10 คน

1.2 กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) ได้แก่ ผู้อาวุโสที่มีประสบการณ์เป็นที่ เลารพนับถือของชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประธานสภา วัฒนธรรมอำเภอ ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล จำนวน 30 คน

1.3 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) ได้แก่ ประชาชน และบุคคล ทั่วไป จำนวน 10 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

2.1 การประชุมปฏิบัติการกลุ่มระดมแนวคิด (Brainstorming) กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัย

2.1.1 เพื่อสืบค้นประวัติ วิวัฒนาการและ โครงสร้างกฎหมายและจารีต โบราณ

2.1.2 เพื่อสืบค้นคติความเชื่อ และค่านิยมจากอดีตสู่ปัจจุบัน

2.1.3 เพื่อสืบค้นจริยธรรม จารีตศีตคลองประเพณี จากอดีตสู่ปัจจุบัน

2.1.4 เพื่อสืบค้นแนวทางประยุกต์กฎหมายและจารีต โบราณ ไบหลาน ในการ แก้ปัญหาข้อพิพาทในสังคม

2.2 ผู้วิจัยได้จัดทำเครื่องมือวิจัย เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview Guideline) ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) กลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) โดยการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) และไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interview)

2.3 การประชุมปฏิบัติการสนทนากลุ่ม (Focused Group Discussion) กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants)

2.3.1 เพื่อนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายการวิจัย

2.3.2 เพื่อหาข้อสรุปร่วมตามความมุ่งหมายการวิจัยร่วมกันก่อนจะนำเสนอ ผลการวิจัย

12. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

12.1 ได้ทราบประวัติ วิวัฒนาการและโครงสร้างของกฎหมายโบราณอีสาน

12.2 ได้ทราบคติความเชื่อ ค่านิยม จริยธรรม และศีลคดองประเพณีโบราณ ในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคม

12.3 ได้ศึกษาริตลายลักษณ์อักษร ทั้งในสารบัญญัติ วิถีบัญญัติ และปรัชญาธรรม ยุทธ ประยุกต์แก้ปัญหาข้อพิพาท ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม ของประชาชนในจังหวัด มหาสารคาม และสังคมอื่นๆ ที่มีบริบทเดียวกัน

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

6.กฎหมายราชศาสตร์พระยาคำทอง วัดบ้านโนนเมือง 7.กฎหมายประกาศคำเมือง วัดโพธิ์ชัย
8.กฎหมายกฎ 3 สถานวัดพรหมประสิทธิ์ 9.กฎหมายฉบับวัดกลางบ้านคูครึ่ง 10.กฎหมาย
ฉบับวัดเกษตรเจริญผล 11.กฎหมายโคสาราช วัดโพธาราม 12.กฎหมายจุลโพธิ์ วัดมหาผล
13.กฎหมายฉบับวัดคงบัง 14.กฎหมายธรรมบุญและห้องฟ่อง วัดบ้านแก 15.กฎหมายอุบจาร
และละเมียด 16.กฎหมายอุบจารและพิจารณาโทษ 17.กฎหมายพระราชกำหนดพระอัยการ 18.
ลักษณะโจรและการสู้รบ 19.กฎหมายธรรมจักรหลักไชย วัดบ้านแห่ 20.กฎหมายลักษณะโจร
21.อาณัติจักรหลักไชย 22.กฎหมายลักษณะโจรและการลงโทษ 23.คัมภีร์มูลคัมภีร์

2. จากหอสมุดแห่งชาตินครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตย
ประชาชนลาว 8 คัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์มูลคัมภีร์ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์หลวง คัมภีร์สุวรรณมุกดา
คัมภีร์ราชศาสตร์ คัมภีร์สร้อยสายคำ คัมภีร์โพธิสารราช คัมภีร์สังคหะปกรณ คัมภีร์อาณัติจักร
และธรรมจักรแห่งธรรมศาสตร์

10.1.2 เกณฑ์การคัดเลือกข้อมูลกฎหมายที่รวบรวมได้ในเขตจังหวัด
มหาสารคามมีทั้งหนังสือผูกใบลานและหนังสือก้อมใบลาน ทั้งจารด้วยอักษรธรรมและอักษร
ไทยน้อย หนังสือบางฉบับมีลักษณะเหมือนกัน และบางฉบับมีลักษณะแตกต่างกันผู้วิจัยจึง
คัดเลือกโดยมีเกณฑ์ดังนี้

1) กฎหมายที่มีหลายฉบับ และมีลักษณะเหมือนกันทั้งหมด จะนำฉบับที่
สมบูรณ์ที่สุดมาศึกษา

2) กฎหมายที่มีหลายฉบับ แต่มีลักษณะบางอย่างไม่เหมือนกัน จะนำมา
ศึกษาทุกฉบับ

3) กฎหมายที่มีฉบับเดียว แม้จะไม่สมบูรณ์ก็จะนำมาศึกษา

10.1.3 ศึกษาหนังสือผูกใบลานและหนังสือก้อมใบลานที่เป็นคำสอน และ
วรรณคดี ปรัชญาคำสอน ได้แก่ ย่าสอนหลาน ปู่สอนหลาน สาส์นสืบบุญ ธรรมคาสอนโลก
อินทนิยานสอนลูก พญาคำทองสอนไพร่ คันทนาม สังข์ศิลป์ชัย อุณหสสะวิชัย ศรีวิชัย

10.2 การปริวรรตข้อมูล หนังสือใบลานที่นำมาเป็นข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้
ต้นฉบับเดิมเป็นอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย ภาษาท้องถิ่นอีสานหรือภาษาลาวอีสานล้านช้าง
ผู้วิจัยมีเกณฑ์การปริวรรตดังนี้

10.2.1 คำที่ปรากฏในหนังสือใบลานจะไม่มีรูปวรรณยุกต์กำกับไว้ ผู้วิจัยจะ
เพิ่มให้มีรูปวรรณยุกต์โดยพิจารณาจากบริบทคำและข้อความ

บ้าง ทำให้เกิดความไม่มั่นใจ จึงต้องพึ่งเวทมนต์คาถาช่วย เพื่อทำให้เกิดความมั่นใจมากขึ้นส่วน
 นิยายปรัมปรา มักให้อำนาจชนชั้นปกครองและให้ค่านิยมทางสังคม (สุเนตร โปธิสาร. 2552 :
 60)

8.4.2 ทฤษฎีเสริม (Supporting Theory)

นอกจากทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ผู้วิจัยได้อ้างอิงทฤษฎีปรากฏการณ์นิยมและ
 ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เป็นทฤษฎีเสริม

1. ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology Theory)

ปรากฏการณ์นิยมทางปรัชญามีต้นความคิดมาจากนักปรัชญาชื่อ Edmund
 Husserl ตามแนวทางการคิดของพวกปรากฏการณ์นิยมนั้น มนุษย์จะเป็นผู้สร้างบริบทหรือ
 สภาพการณ์ขึ้น โดยที่ตนเป็นส่วนหนึ่งของสภาพการณ์หรือระเบียบสังคม เมื่อเป็นดังนั้น มนุษย์
 จึงเป็นผู้สร้างสังคมขึ้น แล้วกำหนดความหมายสิ่งต่างๆ ในสังคมนั้นตามที่ตนเห็นสมควร

ธรรมชาติของมนุษย์

มนุษย์เป็นผู้สร้างความจริงขึ้นขณะที่เขาคำเนินชีวิตประจำวันอยู่นั้นเอง เช่น
 บางบ้านจะมีกฎไว้ว่า ถ้ามีถ้วยแก้วหรือหม้อไหใช้แล้วอยู่ด้วยกัน จะต้องล้างถ้วยแก้วก่อนแล้ว
 จึงถึงเป็นหม้อไห ที่เกิดกฎนั้นขึ้นมา อาจจะเป็นเพราะว่าถ้าล้างหม้อก่อนแล้วน้ำจะสกปรก ล้าง
 แก้วไม่สะอาดก็เป็นได้ จากความจริงเช่นนี้กฎเกณฑ์ต่างๆ ก็จะเกิดขึ้นจากเรื่องเล็กๆ ไปถึงเรื่อง
 ใหญ่ รวมกันเข้าเป็นความแท้จริงทางสังคม คนรุ่นหลังก็ทำตามกฎของคนรุ่นก่อน โดยไม่ได้
 สงสัยว่าทำไมต้องเป็นเช่นนี้

ธรรมชาติของสังคม

ชีวิตประจำวัน สังคมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์คิดหรือจินตนาการว่า ทุกคนยอมรับและ
 เข้าใจความหมายนี้ รวมกันแล้วใช้ความหมายร่วมกัน สังคมเกิดขึ้น กล่าวอีกนัยคือ การกระทำ
 ปกติประจำวันจะค่อยๆ กลายเป็นความเคยชินแล้วกลายเป็นสถาบันในที่สุด เมื่อมาถึงคนอายุ
 ต่อไป ดังนั้น ในแง่หนึ่ง สังคมมนุษย์ก็คือกลุ่มสถาบันที่มนุษย์มีการกระทำระหว่างกันให้
 ความหมายและสร้างสรรค์ขึ้น (สุเนตร โปธิสาร. 2552 : 101)

2. ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion Theory)

ทฤษฎีนี้จะเน้นถึงกระบวนการทางประวัติศาสตร์ที่ใช้อธิบายการ
 เปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เรียกว่า ลักษณะเฉพาะทางประวัติศาสตร์ นักมานุษยวิทยาใน
 แนวคิดนี้คือ ฟรานซ์ โบแอส (Franz Boas) เน้นว่า การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเป็น

(Key Informants) กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัย

2.1.1 เพื่อสืบค้นประวัติ วรรณกรรมและ โครงสร้างกฎหมายและจารีต

โบราณ

2.1.2 เพื่อสืบค้นคติความเชื่อ และค่านิยมจากอดีตสู่ปัจจุบัน

2.1.3 เพื่อสืบค้นจริยธรรม จารีตฮีตคลองประเพณี จากอดีตสู่ปัจจุบัน

2.1.4 เพื่อสืบค้นแนวทางประยุกต์กฎหมายและจารีตโบราณโบราณเป็นกฎ

จารีตแก้ปัญหาข้อพิพาทในการควบคุมสังคม

2.2 เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview Guideline) แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) และไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interview) ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

2.3 การประชุมปฏิบัติการสนทนากลุ่ม (Focused Group Discussion) กลุ่มผู้รู้

(Key Informants) กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants)

2.3.1 เพื่อนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายการวิจัย

2.3.2 เพื่อหาข้อสรุปร่วมตามความมุ่งหมายการวิจัยร่วมกันก่อนจะนำเสนอ

ผลการวิจัย

8.4 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

8.4.1 ทฤษฎีหลัก(Grand Theory)

ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่

ในการวิจัยเรื่อง กฎหมายและจารีตการควบคุมทางสังคมอีสาน : กรณีศึกษา จังหวัดมหาสารคาม ได้อ้างอิงแนวคิดทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่เป็นทฤษฎีหลัก

ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ได้ให้แนวคิดทางสังคมไว้ดังนี้

ตัวแบบสังคม (Model of Society) ทฤษฎีนี้ถือว่าสังคมเหมือนกับสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่ง (Biological Organism) ความคิดของนักสังคมวิทยาที่นิยมอินทรีย์อุปมานี้แบบที่สุด ไต่กว่าแบบอื่นในหมู่นัก โครงสร้าง-หน้าที่นิยมมองเห็นสังคมมีลักษณะดังนี้

1. สังคมในฐานะที่เป็นระบบ ที่มีอาณาเขตแน่นอนอนเป็นสังคมที่วางระเบียบตนเองควบคุมตนเอง (Self-regulating) โดยมีแนวโน้มที่ส่วนประกอบต่างๆพึ่งพาอาศัยกันและรักษาดุลยภาพไว้ได้

การศึกษาวิจัย เรื่องกฎหมายและจารีตการควบคุมทางสังคมอีสาน : กรณีศึกษา จังหวัดมหาสารคาม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) และมีลักษณะพิเศษเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participant Action Research) โดยการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านเอกสาร (Documentary Research) เป็นการค้นคว้าข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ (Historical Approach) การศึกษาค้นคว้าเป็นข้อมูลที่เป็นหลักฐานขั้นต้นและขั้นรองร่วมกับการปฏิบัติการภาคสนาม (Field Research) โดยวิธีการประชุมปฏิบัติการกลุ่ม ระดมแนวคิด (Brainstorming) และการสัมภาษณ์ (Interview Guideline) เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview Guideline) แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) และไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interview) และการประชุมปฏิบัติการสนทนากลุ่ม (Focused Group Discussion) เสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) เพื่อมุ่งเน้น ศึกษาจารีต ฮีตคลอง ประเพณี วรรณกรรม วรรณคดี ปรัชญาคำสอน กฎหมายจารีต โบราณที่เป็นหนังสือผูกโบราณและหนังสือก้อมโบราณที่เกี่ยวข้องได้ในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม จำนวน 23 ฉบับ และจากหอสมุดแห่งชาตินครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณะรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว จำนวน 8 คัมภีร์

จากการศึกษา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำการวิเคราะห์ได้องค์ความรู้ เป็นหมวดหมู่ เพื่อสังเคราะห์ประยุกต์นำไปเป็นกฎจารีตในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมแก้ไขปัญหาข้อพิพาท ทางเศรษฐกิจ สังคม โดยได้วางกรอบกระบวนการในการศึกษาออกเป็นแนวทางและขั้นตอน ดังนี้

1. แนวทางการศึกษาทางด้านเอกสาร

1.1 ขั้นตอนที่หนึ่ง

ศึกษารวบรวมเอกสาร จารีต ฮีตคลอง ประเพณี วรรณกรรม วรรณคดี ปรัชญาคำสอน และกฎหมายและจารีต โบราณคัดเลือกแล้ว பிரวรรคจัดจรรรรรารเป็นหมวดหมู่ให้่ง่ายต่อการศึกษาวิเคราะห์

1.2 ขั้นตอนที่สอง

ทำการศึกษาวิเคราะห์จรรรรราร จารีต ฮีตคลอง ประเพณี วรรณกรรม วรรณคดี ปรัชญาคำสอน กฎหมายและจารีต โบราณจากการที่ปรวรรคแล้วที่เป็นสารบัญญัติวิธีบัญญัติ และปรัชญาธรรมยุทธ เพื่อนำไปปฏิบัติการภาคสนาม

1.3 ขั้นตอนที่สาม

ทำการปฏิบัติการภาคสนามเพื่อสังเคราะห์สรุปรผล ประยุกต์นำไปเป็น

พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ ดี ปานกลาง และหยาบ มีรูปเป็นปรางมิด
 จาริต ฮีตคลอง ประเพณี และวรรณกรรม วรรณคดี ปรัชญาคำสอนมีอิทธิพลต่อการ
 บัญญัติกฎหมายโบราณ

ศาสนา ลัทธิ ความเชื่อค่านิยม มีอิทธิพลต่อจารีต ฮีตคลอง ประเพณี วรรณกรรม
 วรรณคดี ปรัชญาคำสอน และการบัญญัติกฎหมายโบราณ

ศาสนา ลัทธิ ความเชื่อค่านิยม จารีต ฮีตคลอง ประเพณี วรรณกรรม วรรณคดี ปรัชญา
 คำสอน และกฎหมายโบราณ มีอิทธิพล และผลกระทบต่อพฤติกรรมทางสังคม

ศาสนา จารีต ฮีตคลอง ประเพณี วรรณกรรม วรรณคดี ปรัชญาคำสอน กฎหมาย คือ
 กรอบควบคุมพฤติกรรมทางสังคม จะสัมพันธ์ และกระทบ พฤติกรรมทางสังคมของปัจเจกชน
 ตามกลุ่มพฤติกรรมดี ปานกลาง และหยาบแตกต่างกัน

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
 RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ปรับเปลี่ยนข้อบังคับจากจารีตประเพณีบางอย่างและมีบัญญัติข้อบังคับใหม่ เพิ่มมากขึ้น จนข้อบังคับใหม่ที่บัญญัติโดยอำนาจของผู้ปกครองได้กลายเป็นกฎเกณฑ์ส่วนใหญ่ในกฎหมาย จารีตประเพณีจึงลดฐานะของกฎเกณฑ์อย่างเป็นทางการลง ไปเหลือเพียงร่องรอยหรือเป็นเพียงกฎเกณฑ์ส่วนหนึ่งในกฎหมาย

จารีตฮัตถคลองประเพณี และกฎหมายและจารีต โบราณเป็นมรดกทางวัฒนธรรม เป็นภูมิปัญญาของนักปราชญ์ในยุคสมัย โบราณ ที่ได้สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นกรอบแนวทางปฏิบัติ และควบคุมพฤติกรรมทางสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์และความผาสุกของสังคมในยุคสมัย นั้นๆ บางประการก็ได้เลยผ่านยุคสมัยไปแล้ว แต่ก็ยังมีอีกหลายประการที่ยังทันสมัย และยังมีคุณค่าความสำคัญต่อสังคมปัจจุบันนี้

บริบทสังคมอีสาน ประชาชน ศรัทธา ยึดมั่นเคารพ ยำเกรง นับถือ ประพฤติ ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนพระพุทธศาสนา ดำเนินวิถีชีวิตตามกรอบจารีต ฮัตถคลอง ประเพณี รักสงบ เรียบง่าย สมานฉันท์ ยุติธรรม ให้อภัย เอื้ออาทร พึ่งพาอาศัย เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปัน ประณีประนอม อ่อนน้อมถ่อมตน อคทน เสียสละ

ปัจจุบันสภาพการณ์สังคมอีสานได้เปลี่ยนแปลงไป ทั้งบริบททางด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม เป็นสังคมโลกาภิวัตน์ ให้ความสำคัญและจำเป็นต่อวัตถุนิยม เกิดการแข่งขันช่วงชิงเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม ทะเลาะต่อหัดกตัญญู คุณธรรม และจริยธรรม

สังคมพลวัตนี้ไร้พรมแดน สื่อสารครอบ โลก วัฒนธรรมข้ามชาติ ส่งผลกระทบต่อการดำเนินวิถีชีวิตทั้งในเขตเมืองและชนบท

สถาบันทางสังคมอ่อนตัวลง สถาบันครอบครัวเกิดการแตกแยก เป็นปัจจัยก่อให้เกิดปัญหาสังคมอย่างมาก และนับวันแต่จะรุนแรงยิ่งขึ้น

การนำเอามรดกทางวัฒนธรรมจารีต ฮัตถคลอง ประเพณี วรรณกรรมคำสอน กฎหมายและจารีต โบราณ อันเป็นทุนและรากแก้วของสังคมในอดีตที่ยังพอจะสืบสานได้ มาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับยุคสมัยและสภาพสังคมในปัจจุบัน มุ่งผลสัมฤทธิ์ในการสร้างสังคม ให้มีศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรม เกิดความสำนึก สืบสานต่อจารีต ฮัตถคลอง ประเพณี เป็นกรอบแห่งการดำเนินวิถีชีวิตแบบสังคมสันติสุข

6. ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตไว้สองประการ คือ ขอบเขตด้านหนังสือเอกสาร และขอบเขตด้านพื้นที่ดังนี้

6.1 ขอบเขตด้านหนังสือ

6.1.1 กฎหมายจารีต ฮีตคลอง ประเพณี ที่บันทึกไว้ในหนังสือผูกโบราณที่จารด้วยอักษรธรรมหรืออักษรไทยน้อย และที่มีการปริวรรตเป็นอักษรลาวไว้แล้ว

6.1.2 กฎหมายและจารีตโบราณ เป็นกฎหมายโบราณที่เคยใช้ในพื้นที่อีสานล้านช้าง ก่อนการประกาศใช้กฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พุทธศักราช 2451 เฉพาะที่รวบรวมจากจังหวัดมหาสารคาม จำนวน 23 ฉบับ และกฎหมายและจารีตโบราณ อาณาจักรล้านช้าง จำนวน 8 คัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์มูลคันทไต คัมภีร์พระธรรมศาสตร์หลวง คัมภีร์สุวรรณมุกดา คัมภีร์ราชศาสตร์ คัมภีร์สร้อยสายคำ คัมภีร์โพธิสารราช คัมภีร์สังคหะปกรณ์ คัมภีร์อาณาจักรและธรรมเนียมแห่งธรรมศาสตร์ โดยศึกษาอรรถสาระ สารบัญญัตติ วิธีสบัญญัติ และปรัชญาธรรมยุทธการใช้กฎหมายให้เป็นธรรมในสังคม

6.1.3 วรรณกรรม วรรณคดี ปรัชญาคำสอน หนังสือผูกโบราณ และรวมทั้งมีผู้ปริวรรตเป็นอักษรไทยและอักษรลาวไว้แล้ว

6.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

6.2.1 พื้นที่จังหวัดมหาสารคาม 13 อำเภอ

6.2.2 นครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

7. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง จากภาครัฐ ภาคประชาชน และองค์กรทางศาสนา ได้แก่ พระสงฆ์สังฆาธิการ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำท้องที่ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ นายกองกิจการบริหารปกครองส่วนท้องถิ่น สมาชิกสภาองค์การบริหารปกครองส่วนท้องถิ่น ครู วัฒนธรรมอำเภอ ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอ ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล และประชาชน จาก 13 อำเภอ ประกอบด้วยบุคคล 3 ประเภท ดังนี้

7.1 กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) เป็นกลุ่มนักปราชญ์ผู้รู้ซึ่งสามารถเข้าใจในอรรถสาระกฎหมายจารีตโบราณโบราณ เป็นผู้ให้แนวคิดในแนวคิดเรื่องจารีตฮีตคลองประเพณีได้ดี จำนวน 10 คน

4.3.5 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1) ป่าไม้

สภาพป่าไม้ของจังหวัด ส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรัง ซึ่งกระจายอยู่ทั่วไปของจังหวัดในท้องที่อำเภอชื่นชม อำเภอเชียงยืน อำเภอแกดำ อำเภอบรบือ อำเภอนาเชือก อำเภอนาคู และอำเภอวาปีปทุม พื้นที่ป่าของจังหวัดมหาสารคาม จากการแปลภาพถ่ายดาวเทียมปี พ.ศ. 2548 มีพื้นที่ป่า 139,164 ไร่ (4.20%) มีป่าสงวนแห่งชาติ จำนวน 10 ป่า มีวนอุทยาน 2 แห่ง คือ วนอุทยานโกสัมพี และวนอุทยานชีหลง ตั้งอยู่อำเภอกันทรวิชัย มีสวนรุกชาติ 2 แห่ง คือ สวนรุกชาติพุทธมณฑล อำเภอนาคู และสวนรุกชาติท่าสองคอน อำเภอเมืองมหาสารคาม มีเขตห้ามล่าสัตว์ป่า 1 แห่ง และประกาศเป็นเขตคุ้มครองสิ่งแวดล้อม คือ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าคุนลำพัน อำเภอนาเชือก ซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของปูทะเลทั้งหมด

2) ทรัพยากรแร่ธาตุและพลังงาน

จังหวัดมหาสารคามมีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญคือ แร่เกลือหิน มีมากได้พื้นดินซึ่งเป็นชั้นหินแกรนิตในกลุ่มหินตะกอนโคราช โดยเกลือที่พบมีความหนา 168.505 ฟุต มีปริมาณบ่งชี้ของเกลือมากกว่า 700 ล้านตัน พบมากที่อำเภอกันทรวิชัย อำเภอบรบือ และอำเภอวาปีปทุม ปัจจุบันจังหวัดมหาสารคามมีโรงงานอุตสาหกรรมผลิตเกลือสินเธาว์ จำนวน 16 โรงงาน กำลังการผลิตรวมประมาณ 240,000 ตันต่อปี

4.3.6 ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดมหาสารคาม

1) วิสัยทัศน์ คือ “เมืองการศึกษา พัฒนาทรัพยากรบุคคล แหล่งผลิตผลเกษตรปลอดภัยจากสารพิษ เสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชน”

2) ประเด็นยุทธศาสตร์ ประกอบด้วย 4 ยุทธศาสตร์ คือ

2.1) สร้างสังคมแห่งการเรียนรู้และศูนย์กลางวัฒนธรรม

(1) การสร้างโอกาสให้กับประชาชนสามารถเข้าถึงการบริการทางการศึกษาทั้งในระบบนอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยการจัดหาหรือการสร้างนวัตกรรม ในการให้บริการในรูปแบบต่าง ๆ

(2) พัฒนา เสริมสร้างบรรยากาศของสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเป็นแหล่งเรียนรู้ และศูนย์กลางวัฒนธรรม

(3) สนับสนุนและส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนากำลังแรงงานให้มีความรู้ ทักษะในวิชาชีพ เพื่อเสริมสร้างภาวะการแข่งขันและเป็นการเพิ่มรายได้ ให้กับประชาชน

8) พระธาตุนาดูน ตั้งอยู่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ขุดค้นพบในเมืองโบราณจำปาศรี เดิมนี้ตั้งอยู่บริเวณเนินหน้าของชาวบ้าน การก่อสร้างจึงขยับจากที่เดิมออกมาประมาณ 2 กิโลเมตร บริเวณที่สาธารณะประโยชน์โลกคงเค็ง รูปแบบของสถาปัตยกรรมเป็นแบบร่วมสมัย โดยประยุกต์จากรูปทรงของสถูปสัมฤทธิ์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นศิลปะแบบทวารวดี มาประกอบเข้ากับแนวความคิด แบบแผนและคติความเชื่อของพุทธศาสนานิกาย มหายานและนิกายเถรวาท รวมถึงคำราสังหล เป็นศาสนสถานสำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดใกล้เคียง ใช้เป็นที่ประกอบพิธีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และเป็นกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การปฏิบัติธรรม

4.3.2 แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและหัตถกรรม

1. บ้านหนองเขื่อนช้าง ตั้งอยู่บ้านหนองเขื่อนช้าง ตำบลท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นแหล่งหัตถกรรมด้านผ้าทอพื้นเมือง
2. บ้านหม้อ ตั้งอยู่บ้านหม้อ ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นแหล่งหัตถกรรมที่ผลิตภาชนะดินเผา
3. กลุ่มจิตรกรรมบ้านเบญจรงค์แกลเลอรี ตั้งอยู่ที่บ้านเลขที่ 347 หมู่ที่ 2 บ้านโคกพระ ถนนดินนาหน้ ตำบลโคกพระ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ผลิตงานหัตถกรรมเครื่อง เบญจรงค์แบบดั้งเดิมและแบบประยุกต์ และงานจิตรกรรม
4. ผลิตภัณฑ์เฟอร์นิเจอร์เครื่องหวาย บ้านเลขที่ 94 หมู่ที่ 7 บ้านวังไผ่ ถนนมหาสารคาม - กมลาไสย ตำบลลาดพัฒนา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ผลิตงานหัตถกรรมเครื่องหวายประเภทเฟอร์นิเจอร์

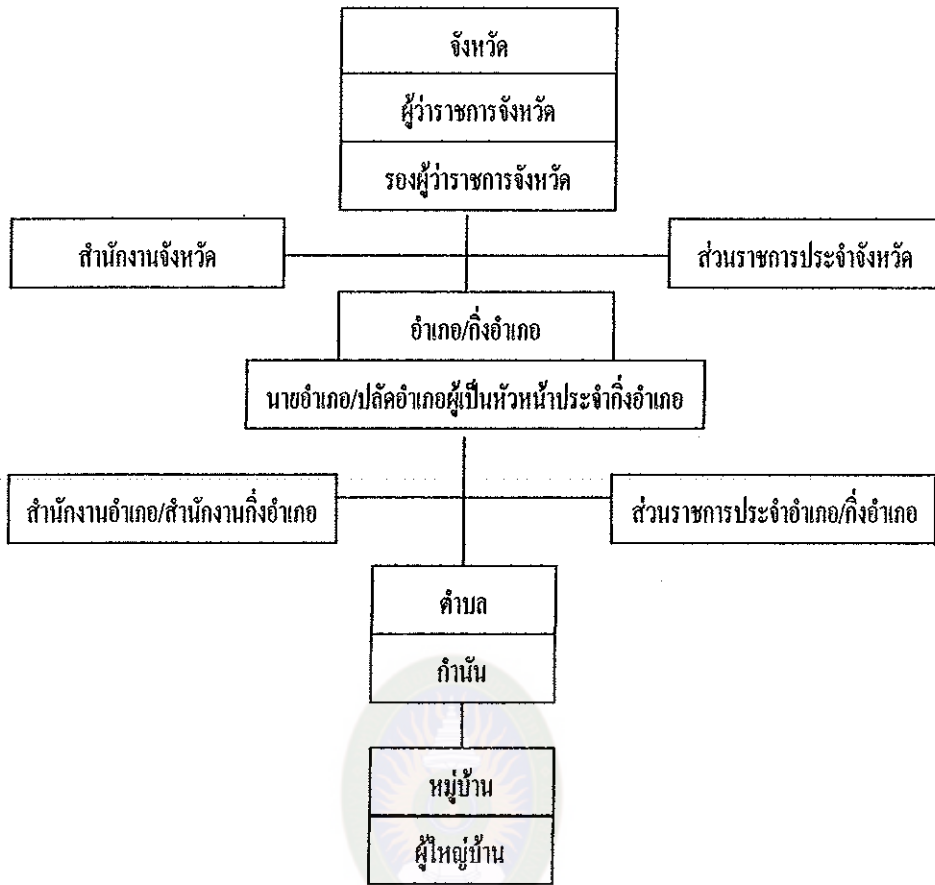
4.3.3 แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

- (1) วนอุทยานโกสัมพี ตั้งอยู่ที่บ้านหัวขวาง ตำบลหัวขวาง อำเภอโกสุมพิสัย พื้นที่วนอุทยานโกสุมพิสัย ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชี มีสภาพเป็นป่าเบญจพรรณ เนื้อที่ประมาณ 150 ไร่ มีต้นไม้หลากหลายชนิด ทำให้ทัศนียภาพร่มรื่น นอกจากนี้ยังมีฝูงลิงแสมขนสีทองอาศัยอยู่บนบึงพันตัว
- (2) เขตห้ามล่าสัตว์ป่าดูนลำพัน ตั้งอยู่ที่ตำบลนาเชือก อำเภอนาเชือก มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 350 ไร่ ภายในเป็นป่าพุ่มน้ำจืด หรือป่าทามผสมกับป่าบกทำให้

ศิลปะแบบสถาปัตยกรรมแบบขอม (ศิลปะขอมแบบบายน) เป็นอาคารที่สร้างขึ้นเป็นเทวสถาน ประกอบพิธีในสถานพยานาล (อโรคยศาล) ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ราวพุทธศตวรรษที่ 18 กำแพงศิลาแลง ล้อมรอบในกรอบรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีซุ้มประตู (โคปุระ) อยู่ด้านหน้า (ทางทิศตะวันออก) ภายในกำแพงมีปราสาทศิลาแลง 1 หลัง มีอาคารบรรณาลัย 1 หลัง ภายในพบพระพุทธรูปขนาดปรกและสลักจากหินทราย จำนวน 1 องค์ และรูปเคารพ (พระวัชรธร)

3) ศาลานางขาว ตั้งอยู่บ้านกูโนนเมือง ตำบลกูสันตร์ตน์ อำเภอนาดูน ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน และกำหนดขอบเขตโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 110 ตอนที่ 217 ลงวันที่ 22 ธันวาคม พุทธศักราช 2536 พื้นที่ 1 ไร่ 3 งาน 60 ตารางวา เป็นสถาปัตยกรรมศิลปะแบบขอม เป็นอาคารที่ก่อสร้างสองครั้ง โดยครั้งแรกเป็นอาคารที่ใช้กระเบื้องดินเผา (ดินขอ) มุงหลังคาแบบขอม ต่อมาจึงมีการสร้างอาคารทับซ้อนโดยทางด้านหน้าก่อเป็นแนวศิลาแลงรูปจัตุรมุข อาจเป็นซุ้มโถงของประตูทางเข้า ตัวอาคารหลักตั้งอยู่ถัดมาทางทิศตะวันตกราว 30 เมตร ประกอบด้วยอาคารรูปจัตุรัสย่อมุม จากการขุดแต่งพบจารึก 1 หลัก เรียกกันว่า จารึก 14 บรรทัด เนื้อความกล่าวถึง พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 หรือพระบาทบรมไกรวัลยบท มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้บรรดาข้าราชการผู้มีนามว่า ราชปติวรมัน (3 พระองค์) จารึกสุพรรณบัตร เพื่อนำไปเก็บรักษาไว้ในกัมมรเตงชคต (เทวสถาน)

4) กุ้มน้อย ตั้งอยู่บ้านกูโนนเมือง ตำบลกูสันตร์ตน์ อำเภอนาดูน ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พุทธศักราช 2478 และประกาศขอบเขตโบราณสถาน ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 19 ตอนที่ 172 วันที่ 18 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2525 พื้นที่ 8 ไร่ 2 งาน 94 ตารางวา เป็นสถาปัตยกรรมศิลปะขอมประกอบด้วย กำแพงศิลาแลงล้อมรอบทั้งสี่ด้าน มีร่องรอยคูน้ำรูปเกือบสี่เหลี่ยมล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง ตรงกึ่งกลางกำแพงด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตก มีร่องรอยของซุ้มประตู (โคปุระ) ตั้งอยู่มีลักษณะของฐานรูปจัตุรมุข และการเจาะแนวหลุมเสากลม สันนิษฐานว่าซุ้มประตูคงเป็นอาคารโถงมีเสาไม้กลมรองรับหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง จากการขุดแต่ง พบประติมากรรมสันนิษฐานว่าอาจเป็นรูปพระศิวะหรือทวารบาล (นนทิกะศวร) ชิ้นส่วนประติมากรรมพระวิษณุ (พระนารายณ์) เศียรทวารบาลชำรุด สันนิษฐานว่าเป็นเศียรทวารบาลนามว่า “มหากาล” ซึ่งเป็นทวารบาลคู่กับ นนทิกะศวร และพระพุทธรูปขนาดปรกหินทราย

แผนภูมิที่ 1 โครงสร้างการบริหารราชการของจังหวัด อำเภอ กิ่งอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน

4.2.2 การเลือกตั้ง

ตามประกาศเลือกตั้ง เรื่องจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบแบ่งเขตเลือกตั้ง และเขตเลือกตั้งของแต่ละจังหวัดและท้องที่ที่ประกอบเป็นแต่ละเขตเลือกตั้ง สำหรับการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นการทั่วไปครั้งแรกภายหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย แก้ไขเพิ่มเติม ตาม พ.ศ. 2554 จังหวัดมหาสารคามมีจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ๕ คนจำนวนเขตเลือกตั้ง ๕

เขตเลือกตั้งที่ ๑ ท้องที่ที่ประกอบ เป็นเขตเลือกตั้ง ๑. อำเภอเมือง มหาสารคาม (ยกเว้น ตำบลลาดพัฒนา และ ตำบลท่าสองคอน) ๒. อำเภอบรบือ (เฉพาะ ตำบลบ่อใหญ่ ตำบลหนองโก ตำบลหนองม่วง และตำบลยาง) ๓. อำเภอแกดำ

เขตเลือกตั้งที่ ๒ ท้องที่ที่ประกอบ เป็นเขตเลือกตั้ง ๑. อำเภอวาปีปทุม ๒. อำเภอบรบือ (ยกเว้น ตำบลบ่อใหญ่ตำบลหนองโก ตำบลหนองม่วง และตำบลยาง)

ตารางที่ 1 ระยะทาง จำนวนพื้นที่ตำบล/หมู่บ้าน เป็นรายอำเภอจังหวัดมหาสารคาม ปี 2555

อำเภอ	ห่างจาก จังหวัด	ตั้งเมื่อ พ.ศ.	พื้นที่		จำนวน			
			ตร.กม.	ร้อยละ	ตำบล	หมู่บ้าน	เทศบาล	อบต.
เมือง	-	2443	556.697	10.65	13	185	2	13
โกสุมพิสัย	28	2443	827.876	15.84	17	233	1	17
วาปีปทุม	40	2422	605.744	11.59	15	241	1	15
บรบือ	26	2490	681.622	13.05	15	209	1	15
พยัคฆภูมิพิสัย	82	2440	342.79	6.56	14	227	1	14
กันทรวิชัย	18	2502	372.221	7.12	10	183	3	8
นาเชือก	58	2506	528.798	10.12	10	145	1	10
เชียงยืน	55	2502	277.618	5.31	8	116	2	7
นาขูน	64	2512	248.449	4.76	9	94	2	7
แกดำ	28	2531	149.521	2.86	5	88	2	4
ขามเฒ่า	25	2523	242.507	4.64	7	91	-	7
กุฉีกรัง	37	2538	267	5.11	5	85	-	5
ชื่นชม	75	2540	128	2.38	4	47	2	2
รวม	-	-	5,228.84	100	133	1,944	17	126

ที่มา : สำนักงานท้องถิ่นจังหวัดมหาสารคาม (กุมภาพันธ์ 2555)

4.2 ด้านการเมืองการปกครอง

4.2.1 ประชากร

จากสถิติเมื่อเดือนธันวาคม 2553 ประชากรจังหวัดมีทั้งสิ้น 936,854 คน เป็นชาย 464,579 คน หญิง 472,275 คน จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 245,020 ครัวเรือน สำหรับอำเภอที่มีประชากรมากที่สุด 3 อันดับแรก คือ อำเภอเมืองมหาสารคาม อำเภอโกสุมพิสัยและอำเภอวาปีปทุม มีประชากร เท่ากับ 143,281 119,692 และ 114,020 คน ตามลำดับ ความหนาแน่นของประชากรในจังหวัดมหาสารคามโดยเฉลี่ยเท่ากับ 179.17 คน/ตร.กม. อำเภอที่มีความหนาแน่นของประชากรมากที่สุด คือ อำเภอเมืองมหาสารคาม รองลงมาคือ อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย และอำเภอเชียงยืน โดยมีความหนาแน่นเท่ากับ 257.38 257.08 และ 222.26 คน/ตร.กม. ตามลำดับ ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2534

พุทธศตวรรษที่ 18 มีชุมชนลุ่มน้ำโขงที่ตั้งอย่างเป็นปึกแผ่นแล้วหลายเมือง ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมีเมืองพวน เมืองเชียงคองเชียงทอง เมืองเวียงคำ เมืองหลวงน้ำทา เมืองแก่นท้าว เมืองโคตรบอง ส่วนชุมชนที่อยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง มีเมืองปากห้วยหลวง (เมืองโพธิ์พิสัย) เมืองหนองหานน้อย (เมืองกุมภวาปี) เมืองหนองหานหลวง (เมืองหนองบัวลุ่มภู และเปลี่ยน เป็นหนองบัวลำภู) เมืองสามหมื่น (สันนิษฐานว่าคงเป็นบ้านแก่ง อำเภอกุฉินารายณ์ ที่มีพระราชอุทยานสามหมื่นตั้งอยู่ที่นั่น (ที่มา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม. มีนาคม 2554)

4. สภาพสังคม และวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคามในปัจจุบัน

4.1 ด้านกายภาพ

4.1.1 ที่ตั้งและขนาด

จังหวัดมหาสารคามตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 15 องศา 25 ลิปดา และ 16 องศา 40 ลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ 102 องศา 50 ลิปดา และ 103 องศา 30 ลิปดาตะวันออก มีพื้นที่ 5,228.843 ตารางกิโลเมตร หรือ 3,268,026.87 ไร่ ห่างจากกรุงเทพฯ โดยระยะทางรถยนต์ประมาณ 470 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดกาฬสินธุ์
ทิศใต้	ติดต่อกับ	จังหวัดสุรินทร์และจังหวัดบุรีรัมย์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	จังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดร้อยเอ็ด
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	จังหวัดบุรีรัมย์และจังหวัดขอนแก่น

4.1.2 ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปของจังหวัดมหาสารคามเป็นพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบ ถึงลูกคลื่นลอนลาด พื้นที่โดยทั่วไปมีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 130 – 230 เมตร ด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือเป็นที่สูงในเขตอำเภอ โกสุมพิสัย อำเภอเชียงยืน และอำเภอกันทรวิชัย ครอบคลุมพื้นที่ประมาณครึ่งหนึ่งของพื้นที่จังหวัด และค่อย ๆ ลาดเทมาทางทิศตะวันออกและทิศใต้ มีลำน้ำสายสำคัญที่ประชากรส่วนใหญ่ทำการเกษตรกรรม โดยเฉพาะลำน้ำชี ซึ่งมีครอบคลุมพื้นที่ 5 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเชียงยืน อำเภอโกสุมพิสัย อำเภอกันทรวิชัย และอำเภอเมืองมหาสารคาม สภาพพื้นที่สามารถแบ่งออกได้ 3 ลักษณะ คือ

3.2.4 ชุมชนโบราณบ้านบัวค้อ บ้านน้ำจั้น บ้านหนองจูน ตำบลเหล่าหนาค อำเภอมืองมหาสารคาม ทั้ง 3 ชุมชนนี้อยู่ใกล้กันมีร่องรอยเครื่องปั้นดินเผาแบบขอมจำนวนมาก

3.2.5 ชุมชนโบราณบ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอมืองมหาสารคาม เป็นเนินดินค่อนข้างกลมขนาดใหญ่ มีคูน้ำดินล้อมรอบหลายชั้น มีผู้คนอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มาจนถึงวัฒนธรรมทวารวดี และลพบุรีตามลำดับจนถึงปัจจุบัน

3.2.6 กู่ภูมหาธาตุ หรือกู่บ้านเขวา ตำบลเขวา อำเภอมืองมหาสารคาม เป็นปราสาทขอมขนาดเล็ก สูงประมาณ 15 เมตร มีองค์ประกอบของตัวอาคาร เช่น โคปุระ บรรณาลัย และปฏิมากรรมรูปพระพุทธรูปศิลาทรายประภา ซึ่งเชื่อว่าเป็นพุทธแพทย์ ผู้ทำหน้าที่รักษาโรคภัยไข้เจ็บให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย จึงเชื่อว่กู่แห่งนี้คือ “ อโรกยาศาล ”

3.2.7 ชุมชนโบราณโนนวัดป่ามัชฌิมวาส ใกล้บ้านหนองสระพัง ตำบลเขวาไร่ อำเภโกสุมพิสัย เป็นเนินดินที่พบภาชนะดินเผา ลายเชือกทาบและลายเขียนสี ทั้งยังพบตะกรันของแร่เหล็กกระจายอยู่ทั่วไป สันนิษฐานว่าเป็นแหล่งเครื่องมือเหล็กในสมัยโบราณ

3.2.8 ชุมชนโบราณโนนวัดป่าสามัคคีธรรม บ้านแพงตำบลแพง อำเภโกสุมพิสัย เป็นเนินดินรูปยาวรี พบภาชนะดินเผาลายเขียนสี ลายเชือกทาบ และตะกรันแร่ สันนิษฐานว่าเป็นแหล่งทำเครื่องมือเหล็กในสมัยโบราณ

3.2.9 ชุมชนโบราณบ้านดอนตูม อยู่ทางทิศใต้บึงกุยอำเภโกสุมพิสัย เป็นเนินดินรูปไข่ พบภาชนะดินเผาเนื้อหยาบลายเชือกทาบ ลายเขียนสี บางชิ้นเนื้อแกร่ง เผาด้วยอุณหภูมิสูง สันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนมาถึงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น

3.2.10. ชุมชนโบราณบ้านนาทอง ตำบลนาทอง อำเภอเชียงยืน เป็นเนินดินขนาดใหญ่พบภาชนะดินเผาเนื้อหยาบลายเขียนสี ลายเชือกทาบ ลายขูดขีดและแบบเคลือบน้ำโคลนสีแดง สันนิษฐานว่ามีการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

3.2.11 ชุมชนโบราณบ้านโนนหนองบ่อ ตำบลบรบือ อำเภอบรบือ เป็นเนินดินทรงกลมสูงจากพื้นรอบนอกประมาณ 6 เมตร พบภาชนะดินเผาเนื้อหยาบลายเชือกทาบ ลายเขียนสี และตะกรันแร่

3.2.12 ชุมชนโบราณโนนหนองเต่า ห่างจากที่ว่าการอำเภอบรบือ ไปทางตะวันออกเฉียงประมาณ 1 กิโลเมตร เป็นเนินดินรูปไข่ พบภาชนะดินเผาไม่เขียนสี ไม่มีส่วนผสมของแคลบ เป็นแหล่งทำเกลือสินเธาว์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

พระขัติยะวงษา (จัน) จึงมีใบบอกลงไปยังราชสำนักกรุงเทพ เพื่อนำขึ้น กราบ บังคมพูด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอรับพระราชทาน “บ้านลาด กุดยางใหญ่” เป็นเมือง ขอท้าวมหาชัย (กวค) เป็นเจ้าเมือง ขอท้าวบัวทองเป็นอุปราช ขอท้าวไชยวงษา ซึ่งเป็นบุตรพระยาขัติยวงษา (สีลัง) เป็นราชวงศ์ ราชสำนักได้มีตราสารมาถึงพระขัติยะวงษา (จัน) ลงวันอังคาร เดือน 10 ขึ้น 1 ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จุลศักราช 1227 ซึ่ง ตรงกับ วันที่ 22 สิงหาคม พ. ศ. 2408 ดังความตอนหนึ่งว่า จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า ซึ่งเจ้าพระยาภูธราภัยฯ พร้อมกับเจ้าพระยาอรรคราชธำมณีได้เสด็จแลหาแผนที่เมืองจะตั้งใหม่ เห็นการไม่เกี่ยวข้องแก่บ้านแก่เมืองใดแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ขนานนามบ้านลาดกุดยางใหญ่ เป็นเมืองมหาสารคาม พระราชทานนามสัญญาบัตร ประทับพระราชลัญจกร ตั้งท้าวมหาไชย เป็นที่พระเจริญราชเดช เจ้าเมือง ทำราชการขึ้นแก่เมืองร้อยเอ็ด ให้พระราชทาน ท้าวมหาชัย ผู้เป็นที่พระเจริญราชเดช เจ้าเมืองมหาสารคาม

บันทึกหลวงอภิสิทธิ์สารคาม (บุคคี) ตลอดจนประวัติศาสตร์ภาคอีสานและเมืองมหาสารคาม ของบุญช่วย อัครถาวร ระบุว่าท้าวมหาชัย (กวค) พาผู้คนออกจากเมืองร้อยเอ็ดมาทางทิศตะวันตก ประมาณ 1,000 เส้น จึงหยุดตั้งอยู่บริเวณที่คอน แล้วจัดพิธีการฝังเสาหลักเมืองบริเวณนั้น ได้สร้างวัดชื่อวัดคอนเมือง แต่ราษฎรนิยมเรียกว่า “ วัดข้าวฮ้าว” อยู่ได้ประมาณ 6 เดือน เห็นว่าขาดแคลนแหล่งน้ำ จึงย้ายมาตั้งระหว่างกุดยางใหญ่กับหนองทุ่ม ซึ่งเป็นชุมชนที่มีผู้อาศัยอยู่บ้างแล้วคือบ้านจาน ประกอบกับห่างออกไปเล็กน้อยทางทิศตะวันตกก็มีหนองหัวช้าง (บริเวณทิศใต้วัดนาควิชัย) และถัดจากหนองกระทุ่มออกไปเล็กน้อยก็เป็นห้วยคะคาง จึงนับว่าเป็นชัยภูมิที่มีแหล่งน้ำสมบูรณ์ส่วนท้าวบัวทอง ได้พาผู้คนจำนวนหนึ่งไปตั้งถิ่นที่อยู่บริเวณบ้านลาดริมฝั่งลำน้ำชี ตามที่ตนเห็นว่าเหมาะสม

อย่างไรก็ตามเมืองมหาสารคามเมื่อแรกตั้งอยู่ในความดูแลบังคับบัญชาของพระขัติยะวงษา (จัน) เจ้าเมืองร้อยเอ็ด โดยเฉพาะถ้าเป็นคดีความใหญ่เป็นมหันตโทษ ก็ต้องส่งไปให้พระขัติยะวงษาพิจารณาตัดสิน ที่สำคัญยิ่งก็คือ พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พระเจริญราชเดช (กวค) จะต้องพากรมการเมืองชั้นผู้ใหญ่หรือที่เรียกว่า อาญา 4 ผู้ช่วยอาญา 4 และกรมการเมืองไปร่วมพิธีที่เมืองร้อยเอ็ด ร่วมกับพระขัติยะวงษา ปีละ 2 ครั้ง คือในวันตรุษ (เดือน 5) และวันสาทร (เดือน 10) ทั้งนี้เพราะถือว่าเมืองมหาสารคามที่ตั้งใหม่ ยังไม่คุ้นเคยกับธรรมเนียม (เดิม วิชาญพจนกิจ. 2530 : 185-190)

พ.ศ. ๒๔๕๖ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วีรยศิริ) ปลัดทูลฉลอง กระทรวงมหาดไทย มาตรวจราชการมณฑลหัวเมืองภาคอีสาน เป็นสมัยหม่อมเจ้าธำรงศิริศรีราชวงศ์ดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลร้อยเอ็ด เมื่อมาถึงจังหวัดมหาสารคามเห็นชัยภูมิที่ตั้งศาลากลางจังหวัดเดิมที่อยู่หนองกระทุ่ม ไม่เหมาะสมเนื้อที่จะปลูกสร้างสถานที่ราชการเพิ่มเติมไม่เพียงพอ จึงได้มีบัญชาให้ย้ายศาลากลางจังหวัดมาตั้งใหม่ คือตรงที่ตั้งศาลากลางจังหวัดมหาสารคามในปัจจุบันห่างจากที่เดิมราว ๑๕ เส้น

พระเจริญราชเดช (อุ่น) ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ อายุได้ ๖๑ ปี ภรรยาของท่านชื่อ ศรี ธิดาพระเจริญราชเดช (กวด) ชาวเมืองยกย่องให้ความเคารพญาแม่ศรีมาจนทุกวันนี้ พระเจริญราชเดช (อุ่น) มีบุตรธิดาอันเกิดจากญาแม่ศรีทั้งสิ้น ๗ คน

ในเรื่องเกี่ยวกับเมืองมหาสารคามนี้เห็นควรกล่าวประวัติของบางอำเภอไว้ ณ ที่นี้ด้วย คือ อำเภอบรบือ อำเภอโกสุมพิสัย และอำเภอยางชุมน้อย ซึ่งเพิ่งจะตั้งใหม่เมื่อไม่นานมานี้

อำเภอบรบือ เดิมพระเจริญราชเดช (อุ่น) ผู้ว่าราชการเมืองมหาสารคามได้ขออนุญาตทางการย้ายที่ว่าการอำเภอบรบือไปตั้งใกล้หนองบ่อบ้านชำแฮดเรียกว่า “อำเภอท่าขอนยาง” ทั้งนี้เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่เมืองท่าขอนยาง ซึ่งถูกขุบลงเป็นตำบล ต่อมาได้เปลี่ยนชื่ออำเภอท่าขอนยางเป็น “อำเภอบรบือ” ตรงตามชื่อของตำบลที่ตั้งมาเท่าทุกวันนี้ แต่นามตำบลที่เขาเรียกกันจริง ๆ นั้นว่า “บ่อระบือ” หลวงสารคามการนิคม (โรม เปารีสาร์) เป็นนายอำเภอ ภายหลังได้รับบรรดาศักดิ์ใหม่เป็น “หลวงสารประสิทธิเขต”

อำเภอวาปีปทุม และ อำเภอโกสุมพิสัย นี้ สมัยเป็นเมืองตั้งขึ้นพร้อมกัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ เวลานั้นพระเจริญราชเดช (อิง) เจ้าเมืองมหาสารคามมีบอกกราบทูลขอตั้งบ้านโพธิชานาเหล่าเป็นเมือง ขอท้าวสุริยวงศ์ (บุญมี) เป็นเจ้าเมือง ขอท้าวหาพรหม (ย่าง) บุตรพระยาขัติยวงศา (สีลัง) เป็นอุปฮาดขอเพี้ยพลครบุตรเพี้ยราชโยธาเมืองร้อยเอ็ดเป็นราชวงศ์ ให้ท้าวสุริยวงศ์ (บุญมี) กับพวคนำไปบอกลงมาราทูลเกล้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพฯ

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตร ให้ท้าวสุริยวงศ์ (บุญมี) เป็นพระพิทักษ์รากรเจ้าเมือง ให้ยกบ้านโพธิชานาเหล่าเป็น เมืองวาปีปทุม ขึ้นเมืองมหาสารคาม ส่วนตำแหน่งอื่น ๆ ก็โปรดเกล้าฯ ตามที่พระเจริญราชเดชขอมมา

เมื่อพระพิทักษ์รากร (บุญมี) พร้อมด้วยอุปฮาด ราชวงศ์ได้กราบถวายบังคมลากลับบ้าน ไปถึงบ้านสำโรงแขวงเมืองพุกไทสง พระพิทักษ์รากร (บุญมี) ป่วยถึงแก่กรรมระหว่างทาง เหลือแต่อุปฮาด ราชวงศ์ พอลกลับไปถึงบ้านได้ ๔ เดือน ราชวงศ์ก็ถึงแก่กรรม ยังเหลือแต่อุปฮาด (มหาพรหม)

3. ประวัติจังหวัดมหาสารคาม

มหาสารคามได้รับการแต่งตั้งเป็นเมืองเมื่อวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2408 แต่ก่อนหน้าที่เป็นเมืองมหาสารคามนั้น บริเวณนี้เคยเป็นที่อยู่ของมนุษย์มาเป็นเวลานานแล้วบางยุคบางสมัยก็เสื่อมโทรม อย่างไรก็ตามในบริเวณเมืองมหาสารคามมีร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ค้างที่เดิมวิพากษ์พจนกิจ ได้เรียบเรียงไว้ดังนี้

ประวัติเมืองมหาสารคามปรากฏตาม พงศาวดารอีสาน ว่า โปรคเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นเมื่อปีฉลู สัปตศก จุลศักราช ๑๒๒๗ (พ.ศ. ๒๔๐๘) ในรัชกาลที่ ๔ โดยที่พระขัติยวงศา (สาร) เจ้าเมืองร้อยเอ็ดมีใบบอกกราบทูลขอตั้งบ้านลาดกุดยางใหญ่ (หรือนางไย) เป็นเมืองมหาสารคามให้ท้าวมหาไชย (กวด) บุตรอุปฮาด (สิงห์) เมืองร้อยเอ็ดเป็นพระเจริญราชเดชวรเชษฐขัติยวงศ์ เจ้าเมืองมหาสารคามคนแรกให้ท้าวบัวทอง บุตรอุปฮาด (ภู) เป็นอัครวงษ์ ให้ท้าวดือน บุตรพระขัติยวงศา (จันทร์) หลานพระขัติยวงศา (สุทนต์) เป็นอัครบุตรขึ้นเมืองร้อยเอ็ด เมืองร้อยเอ็ดได้แบ่งเลิกให้ ๔,๐๐๐ คน รวมทั้งสำมะโนครัว ๘,๐๐๐ คน ค้างที่ทำการเมืองตรงหนองกระทุ่ม ด้านเหนือของวัดโพธิ์ศรีปัจจุบัน

ครั้นต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ โปรคเกล้าฯ ให้เลื่อนฐานะเมืองมหาสารคามขึ้นเป็นเมืองเอก แยกจากเมืองร้อยเอ็ดไปขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานคร และ โปรคฯ ให้ยกฐานะอัครฮาด อัครวงษ์ และอัครบุตรขึ้นเป็น อุปฮาด ราชวงษ์ และราชบุตรตามฐานะเมืองใหญ่สืบไป

พระเจริญราชเดช (กวด) ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวด สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ (พ.ศ. ๒๔๒๑) ท่านผู้นี้คือ เป็นต้นสกุลอันมีอนุชนสืบเนื่องมาหลายสาขาเท่าที่ทราบในเวลานี้ คือ ภาวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, เจริญศิริ, อัครถาวร และ สุวรรณเลิศ

พระเจริญราชเดช (กวด) จะมีภรรยาที่คนไม่ทราบ เท่าที่สืบทราบเพียงคนเดียว คือ นางแดง (บุตรหลานให้เกียรติพากันยกย่องเรียกญาแม่ไซ่นแดง) ธิดาหลวงโกคา (จินนอก) บุตรธิดาที่เกิดจากนางแดงและภรรยาอื่นเท่าที่ทราบมี ๑๔ คน คือ ๑. ท้าวสุพรรณ ๒. ท้าวมณี ๓. นางแจ่ม ๔. นางทา ๕. ราชวงษ์ (บุญมา) ๖. ราชบุตร (อิน) ๗. ท้าวหนูจีน ๘. หลวงไชยยศ (ไม่ทราบนางเดิม สกุล "เจริญศิริ") ๙. นางจันทร์ ๑๐. ท้าวสุเทพ ๑๑. ราชวงษ์ (คง) ๑๒. ท้าวสุธี ๑๓. นางสมบุญ ๑๔. นางศรี

ส่วนอุปฮาด (บัวทอง) ได้ถึงแก่กรรมแต่ พ.ศ. ๒๔๒๕ แล้ว จะมีภรรยาที่คนและใครบ้างไม่ทราบ แต่ว่ามีบุตรธิดา ๗ คน คือ ๑. ราชบุตร (ข้าง) ๒. นางอบ ๓. อุปฮาด (ผา) ๔. พระเจริญราชเดช (อุ้น) ๕. นางจอม ๖. นางหนู และ ๗. ท้าวสุวรรณ เมื่ออุปฮาด (บัวทอง) ถึงแก่กรรมแล้วจึง โปรคเกล้าฯ ให้เลื่อนราชวงษ์ (สิง) เป็นอุปฮาดแทน และเมื่อพระเจริญราชเดช

ประการที่สอง เมืองที่ตั้งขึ้นใหม่นี้อาจให้ขึ้นต่อเมืองใหญ่ในท้องถิ่นหรือให้ขึ้นต่อกรุงเทพฯ โดยตรงก็ได้ การแต่งตั้งคณะอาญาสี่ การสร้างความมั่นคงให้แก่อำนาจทางการเมืองของราชธานีไทยเหนือหัวเมือง

ประการที่สาม ได้แก่ การสงวนสิทธิในการแต่งตั้งบุคคลดำรงตำแหน่งในคณะอาญาสี่ของแต่ละเมือง คณะอาญาสี่เป็นกลุ่มผู้บริหารสูงสุดของเมืองตามธรรมเนียมการปกครองแบบล้านช้าง เมื่อบุคคลที่อยู่ในคณะอาญาสี่ว่างลง กรมการเมืองจะคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสมเข้าดำรงตำแหน่งแทน แต่ต้องมีใบบอกกราบบังคมทูลให้พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งก่อน กรมการเมืองจะแต่งตั้งบุคคลในคณะอาญาสี่โดยพลการมิได้ (วิโรจน์ หีบแก้ว. 2529 : 13)

1. เลกส่วย หมายถึง เลกที่มีหน้าที่ต้องส่งส่วยสิ่งของให้แก่ทางราชการเพื่อทดแทนการถูกเกณฑ์เข้าทำราชการในยามปกติ แต่เลกยังคงต้องสังกัดมูลนายเช่นเดียวกับไพร่หลวงหรือไพร่สมในเขตหัวเมืองชั้นใน เลกส่วยในหัวเมืองอีสานจะแบ่งออกเป็น 4 กองคือ กองเจ้าเมือง กองอุปราช กองราชวงศ์และกองราชบุตร ตามปกติเมื่อเลกสังกัดอยู่ในกองใด เลกก็ต้องอยู่ในกองนั้นตลอดไปไม่อาจเปลี่ยนสังกัดได้ตามความพอใจ แต่เจ้าเมืองมีสิทธิ์ที่จะกำหนดให้เลกสังกัดกองใดก็ได้ ฉะนั้นเมื่อเจ้าเมืองเสียชีวิตลง และอุปราชได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองสืบต่อมา เจ้าเมืองที่เพิ่งดำรงตำแหน่งใหม่ก็มักจะใช้อำนาจพาเลกในตำแหน่งเดิมของตนไปสังกัดกองของตำแหน่งใหม่ด้วย ส่วนกองอื่นๆ ก็จะมีลักษณะเช่นเดียวกัน วิธีดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในภายในกลุ่มผู้ปกครองหัวเมืองอีสานอยู่บ่อยๆ พันธกรณีของเลกส่วยที่มีต่อราชการนั้น ได้แก่ การส่งสิ่งของที่ทางราชการต้องการและอาจถูกเกณฑ์ให้ทำงานสาธารณะในบางครั้งหรืออาจถูกเกณฑ์ไปทัพในยามสงคราม

2. เลกทนาย หรือ เลกยกดงเมือง ธรรมเนียมการเก็บส่วยจากเลกในหัวเมืองอีสานกำหนดไว้ว่าถ้าเลกจากกองต่างๆ รวมกันได้เท่าใดให้แบ่งเป็นสามส่วน เลกสองส่วนถือเป็นเลกที่เจ้าเมืองต้องเก็บส่วยส่งไปยังกรุงเทพฯ ส่วนเลกที่เหลืออีกหนึ่งส่วนให้ยกไว้เป็นเลกทนายสำหรับแบ่งปันกันตามลำดับตั้งแต่เจ้าเมืองลงไปจนถึงนายบ้านภายในเมืองนั้นๆ ตามปกติเลกทนายไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานแต่ต้องเสียเงินประจำปีให้มูลนายในอัตรา 4 บาทต่อคนต่อปี เงินในส่วนนี้ตกเป็นของมูลนายไม่ต้องส่งไปยังกรุงเทพฯ

3. เลกกองนอก หมายถึงพลเมืองที่ไปตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่นอกตัวเมือง จึงไม่ต้องจดทะเบียนสังกัดกองใดกองหนึ่งของผู้ปกครองภายในเมือง เลกกองนอกอาจสังกัดมูลนายในเมืองของตนหรือมูลนายในเมืองอื่นก็ได้

กษัตริย์โอรสของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงพระนามว่า เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร ครองนครจำปาศักดิ์ (ปิยะฉัตร ปีตะวรรณ. 2528 : 36)

สมัยต่อมาเจ้าสร้อยศรีสมุทรฯ จึงได้ส่งเจ้าแก้วมงคลเข้ามาตั้งชุมชนบริเวณเมืองท่ง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขต อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด ครั้นถึงสมัยพระเจ้าเอกทัศแห่งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เมืองท่งก็ขาดจากการปกครองของจำปาศักดิ์และตกเข้ามาอยู่ในอำนาจของไทย ชุมชนไทย-ลาว ในเมืองท่งนี้ ในสมัยหลังได้ขยายออกไปเป็นเมืองต่างๆในแถบนั้นอีกหลายเมือง เช่น เมืองสุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม ชนบท ฯลฯ (เดิม วิชาศย์พจนกิจ. 2530 : 185)

กลุ่มของพระวอ - พระตา ซึ่งเป็นข้าราชการในราชสำนักเวียงจันทน์แต่เกิดความขัดแย้งกับพระเจ้าสิริบุญสาร พระวอ - พระตาจึงอพยพไพร่พลข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่ที่บ้านหนองบัวลุ่มภู ซึ่งปัจจุบันคือ จ.หนองบัวลำภู และตั้งเป็นเมืองนครเขื่อนขันธ์ กาบแก้วบัวบาน ต่อมาจึงย้ายมาอยู่บริเวณคอนมดแดง (จ.อุบลราชธานี) และขอขึ้นต่อกรุงธนบุรี กลุ่มของพระวอ - พระตานี้ สืบเชื้อสายมาตั้งชุมชนและได้รับการยกฐานะเป็นเมืองต่างๆในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหลายเมือง เช่น เมืองอุบลราชธานี ยโสธร พิบูลมังสาหาร วารินชำราบ ตระการพืชผล อำนาจเจริญ เดชอุดม ฯลฯ (เดิม วิชาศย์พจนกิจ. 2530 : 108)

กลุ่มของเจ้าผ้าขาวและเจ้าโสมพมิตร เป็นกลุ่มที่อพยพมาในระยะเวลาใกล้เคียงกับกลุ่มของพระวอ - พระตา เนื่องจากเกิดความขัดแย้งกับเจ้านครเวียงจันทน์ เรื่องโอรสของเจ้าเวียงจันทน์ล่วงประเวณีหลานสาวของเจ้าผ้าขาว เจ้าผ้าขาวจึงพาหลานสาวและผู้คนอพยพมาอยู่ที่บริเวณบ้านพรธนาผ้าขาว (อ.พรธนานิคม จ.สกลนคร) เมื่อเจ้าผ้าขาวเสียชีวิตแล้ว เจ้าโสมพมิตรซึ่งเป็นลูกของหลานสาวเจ้าผ้าขาว ก็พาผู้คนอพยพมาอยู่ที่บ้านแก่งสำโรงริมลำน้ำป่าวและขอขึ้นต่อกับราชสำนักไทย ต่อมาใน พ.ศ.2336 บ้านแก่งสำโรงก็ได้ยกฐานะขึ้นเป็นเมืองกาฬสินธุ์ (เดิม วิชาศย์พจนกิจ. 2530 : 228)

เชื้อสายของกลุ่มเจ้าผ้าขาวและเจ้าโสมพมิตรนี้ ในสมัยต่อมาได้ขยายชุมชนออกไปตั้งเป็นเมืองสกลนคร และเมืองอื่นในบริเวณนั้นหลายเมือง (ปิยะฉัตร ปีตะวรรณ. 2528 : 37)

อนึ่งนอกจากกลุ่มผู้อพยพโดยผู้นำทั้งสามกลุ่มนี้แล้ว นับแต่ปลายกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมาก็มีประชาชนอพยพข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งบ้านเรือนกระจายอยู่ในท้องถิ่นต่างๆของภาคอีสานอีกเป็นจำนวนมาก ชุมชนที่มีคนมากพอสมควร หัวหน้าชุมชนก็จะกราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์ขออนุมัติจัดตั้งเป็นเมืองโดยเฉพาะในช่วงสมัยรัชกาล 1-4 ของกรุง

การศึกษาค้นคว้าวิจัยกฎหมายและจารีตการควบคุมทางสังคมอีสาน : กรณีศึกษา จังหวัดมหาสารคาม เพื่อเป็นแนวทางที่จะช่วยให้เข้าใจสภาพสังคมของอีสานที่ใช้จารีตและกฎหมายนั้นๆควบคุมสังคมในอดีตและยังคงหลงเหลือในปัจจุบัน ประยุกต์ใช้เป็นกฎจารีตสำหรับควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในสังคมโดยมุ่งปรัชญาธรรมยุทธสร้างจิตสำนึกผู้สีกฝึคชอบชั่วดีในพฤติกรรม มีการใกล้เคียงประณีประนอม การอภัย การเยยวยา การชดใช้ การตอบแทน การตอบแทนในสังคม

2. การตั้งชุมชนและสภาพสังคมอีสานในอดีต

2.1 การตั้งชุมชนไทย – ลาวในอีสาน

ประชาชนที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานของประเทศไทย ส่วนใหญ่มีวัฒนธรรมแบบไทย – ลาว ประวัติความเป็นมาของชนกลุ่มนี้ก่อนจะมาตั้งบ้านเมืองในอีสาน มีกล่าวไว้ในตำนานขุนบรมว่าชนกลุ่มไทย – ลาว เคยมีถิ่นฐานเดิมอยู่บริเวณตอนใต้ของจีน สมัยขุนบรมราชาธิราชจึงได้พากันอพยพลงมาตั้งบ้านเมือง บริเวณทุ่งนาน้อย (เมืองแกน หรือเคียนเบียนฟู ทางตอนเหนือของเวียงจันทน์ในปัจจุบัน) ต่อมาในสมัยขุนลอโอรสของขุนบรมได้ยกทัพเข้ายึดครองเมืองขวาหรือหลวงพระบางในดินแดนตอนเหนือของแม่น้ำโขง และตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณนั้นสืบมาจนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มกษัตริย์องค์ที่ 23 ของกลุ่มไทย - ลาว ได้ทรงสถาปนาอาณาจักรขึ้นใน พ.ศ.1896 โดยมีหลวงพระบางเป็นเมืองหลวง อาณาจักรของชนกลุ่มไทย – ลาว ที่ตั้งขึ้นนี้สมัยต่อมาเรียกว่าอาณาจักรล้านช้าง (ธวัช ปุณโณทก. 2522 : 9-10)

อาณาจักรล้านช้างได้ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางและมีความเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยพระเจ้าสามแสนไทย (พ.ศ.1916-1959) โอรสของพระเจ้าฟ้างุ้มพงศาควรกล่าวว่า ในสมัยของพระเจ้าสามแสนไทยนั้น อาณาจักรล้านช้างได้ขยายอำนาจเข้ามาในภาคอีสานแล้ว (ธวัช ปุณโณทก. ม.ป.ป. : 34)

การขยายตัวของชุมชนไทย – ลาว จากอาณาจักรล้านช้างเข้ามายังภาคอีสาน ปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนในราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 โดยเริ่มจากชุมชนฝั่งแม่น้ำโขงบริเวณแอ่งสกลนคร (พื้นที่ราบเหนือเทือกเขาภูพาน) บริเวณแอ่งสกลนครนั้น ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดสกลนคร มุกดาหาร นครพนม หนองคาย เลย และอุดรธานี โดยมีแม่น้ำสงครามที่ไหลลงมาจากเทือกเขาภูพานทางด้านทิศใต้ ผ่านจังหวัดต่างๆ ดังกล่าวแล้วลงสู่แม่น้ำโขง สังเกตได้จาก การพบศิลาจารึกแบบไทย – ลาว ปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก ศิลาจารึกบางหลักระบุว่าสร้างโดยบรมราชโองการของกษัตริย์ล้านช้าง ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 21-22 เช่นพระเจ้าโพธิสัตราช

คุ้มครองที่ทาสได้รับ และการหลุดพ้นจากความเป็นทาส นอกจากนี้ยังพบว่ากฎหมายลักษณะ ทาสและกฎหมายลักษณะอื่น ๆ ที่กล่าวถึงเรื่องทาสในกฎหมายตราสามดวงของไทยได้รับ อิทธิพลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกพอสสมควร (ทองสุก จารุเมธีชน. 2527 : 84)

บำรุง สุวรรณรัตน์ ศึกษาเรื่องวิเคราะห์การใช้วรรณกรรมเพื่อส่งเสริมความมั่นคง ภายในประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ผลการศึกษา พบว่า ทางด้านการปกครอง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการรักษาความมั่นคงของรัฐบาลตั้งก การรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ความมั่นคงด้านการทหาร และความมั่นคงของชาติทางเศรษฐกิจ (บำรุง สุวรรณรัตน์. 2520 : บทคัดย่อ)

พัชรี โชติถาวรรัตน์ ศึกษาเรื่อง แนวความคิดทางการเมืองของลานนาไทยสมัย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1839-2101) : วิเคราะห์จากเอกสารคัมภีร์ใบลานภาคเหนือ พบว่า แนวความคิดทางการเมืองของลานนาไทยสมัยราชวงศ์มังรายมี 2 รูปแบบ คือแนวความคิดที่สืบเนื่องมาจากจารีตประเพณีเก่าแก่ในสังคม และแนวความคิดที่สืบเนื่องมาจากพุทธศาสนา ด้าน การบัญญัติกฎหมายในสมัยนั้น ในระยะแรกยึดถือหลักการจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ และ จารีตประเพณีเก่าแก่ของสังคม ต่อมาในช่วงที่พุทธศาสนาเจริญสูงสุด สมัยพระเจ้าติโลกราชการ บัญญัติกฎหมายจึงเปลี่ยนมาใช้หลักการในพุทธศาสนา โดยนำมาเปรียบเทียบกันระหว่าง อาณาจักรและพุทธเจ้า มีการยกหรืออ้างอิงนิทานชาดก นิทานพระสูตรตลอดจนสิกขาบทวินัย สงฆ์เข้ามามีส่วนในการพิจารณาตัดสินคดีและกำหนดโทษของกฎหมาย (พัชรี โชติถาวรรัตน์. 2526 : 30)

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ศึกษาเรื่องการวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นตามต้นฉบับใบลานในภาคเหนือ พบว่า กฎหมายลานนาไทยมีบ่อเกิดของบทบัญญัติ หลายทาง ได้แก่ ผู้ปกครองบัญญัติ วินัยพุทธศาสนา คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ และคัมภีร์อินท ภาษบางส่วน กฎหมายลานนาไทยตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช เป็นต้นมา ได้รับเอาอิทธิพลของ พระวินัยทางพุทธศาสนาเข้ามาใช้เปรียบเทียบกับกฎหมายบ้านเมือง ทำให้พระสงฆ์เข้ามา มีบทบาทในด้านการตีความกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมในสังคม ด้านการศึกษาสังคม เชียงใหม่ จากเอกสารใบลานประเภทกฎหมายพบว่า กฎหมายลานนาไทยได้ระบุเรื่องราว เกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของผู้ปกครองบ้านเมืองนับตั้งแต่กษัตริย์ ข้าราชการขุนนางในสังคมระบุ ถึงสิทธิหน้าที่เรื่องราวเกี่ยวกับไพร่เมืองโดยทั่วไป และระบุเรื่องราวของชนชั้นต่ำสุดในสังคม คือข้าหรือทาสไว้อย่างละเอียดชัดเจน (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. 1520 : 45)

ความผิดเกี่ยวกับเหมืองฝายเอาไว้อย่างละเอียด กฎหมายกำหนดโทษการละเมิดเหมืองฝายไว้สองสถาน คือถ้าความผิดนั้นเป็นการเอารัศเอาเปรียบสังคม โทษจะรุนแรงมากถึงขั้นประหารชีวิต แต่ถ้าเป็นความผิดที่ไม่เกี่ยวกับสังคม โทษจะอยู่ในสถานเบา (ไกรศรี นิมมานเหมินท์. 2508 : 14)

วิระคา สมสวัสดิ์ เขียนบทความเรื่องกฎหมายสามสมัยความสอดคล้องในเรื่องเพศนิยม โดยใช้ข้อมูลจากกฎหมายมังรายศาสตร์ กฎหมายลานนา และกฎหมายลักษณะฝัวเมียในกฎหมายตราสามดวง พบว่า สังคมในยุคสมัยของกฎหมายทั้งสามฉบับต่างมีการกีดกันเพศหญิง โดยให้สิทธิแก่เพศชายมากกว่าเพศหญิง ทั้งนี้เนื่องจาก โครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมในยุคสมัยนั้น ไม่เอื้ออำนวยต่อการออกกฎหมายและกำหนดค่านิยมในสังคมที่จะผลักดันให้หญิงมีบทบาทในสังคมและสถานะตามกฎหมายที่สูงเด่นขึ้นมาได้ (วิระคา สมสวัสดิ์. 2521 : 91)

ชาติชาย พถานานนท์ เขียนบทความเรื่องทาส ในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 กล่าวว่า บทบัญญัติ เรื่องทาสในกฎหมายตราสามดวงแสดงถึงเงื่อนไขของการเกิดทาสในสังคมไทย 3 ลักษณะ คือ เงื่อนไขการเมือง ได้แก่ การจัดข้าศึกมาเป็นทาสเชลย เงื่อนไขทางสังคม ได้แก่ การลงโทษผู้กระทำผิด โดยให้เป็นทาส และการกำหนดให้ลูกทาสบางประเภทต้องมีสถานะเป็นทาส และเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การขายคนเป็นทาส นอกจากนี้ผู้เขียนยังกล่าวว่า การที่มีกฎหมายคุ้มครองทาสเป็นดัชนีชี้ให้เห็นว่าในสมัยนั้นอาจมีการข่มเหงทาสในขณะเดียวกันก็เป็นดัชนีชี้ให้เห็นว่าสังคมไม่ยอมรับการกระทำเช่นนั้น (ชาติชาย พถานานนท์. 2526 : 76)

สวัสดิ์ จงกล อธิบายว่า กฎหมายตราสามดวงมีผลบังคับใช้ในสังคมไทย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 และมีการแก้ไขปรับปรุงมาโดยตลอดจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 กฎหมายฉบับนี้จึงมีผลต่อสังคมไทยในด้านต่าง ๆ ก็คือด้านประวัติศาสตร์เป็นตัวอย่างที่ดีที่สอนให้เห็นพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจหลัก 3 ประการ ได้แก่ การสร้างของใหม่แทนของเดิม การซ่อมแซมชำระสะสางของเดิมและการริเริ่มงานใหม่ ด้านกฎหมายเป็นกฎหมายที่อิงอยู่กับหลักของขนบธรรมเนียมประเพณีและมีหน้าที่ผลของความยุติธรรมในสังคมไทยไม่ต่ำกว่า 103 ปี ด้านวัฒนธรรม กฎหมายบางลักษณะเป็นต้นเค้าของวัฒนธรรมไทยทั้งของหลวงและชาวบ้าน ด้านสังคมเป็นสิ่งที่กำหนดถึงบทบาทและความรับผิดชอบของข้าราชการ หน้าที่ของประชาชนที่มีต่อรัฐ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม ด้านเศรษฐกิจกำหนดการเก็บภาษีอากรและ

สู่อีสานระยะหลังจากที่ไทยเข้ามาปกครองแล้วก็เป็นได้ เพราะมีมาตราปรับเป็นข่ง คำถึง บาท เช่นเดียวกับเงินไทย

กฎหมายในยุคสุดท้ายคือกฎหมายที่มาจากอำนาจรัฐส่วนกลาง โดยออกเป็นพระบรมราชโองการจากสำนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออก เป็นกฎหมายที่จัดกระทรวงความผิดเข้าไว้ในมาตราต่าง ๆ เช่นเดียวกับกฎหมายที่กรุงเทพฯ ใช้อยู่ เพียงแต่บางแบบที่คัดลอกมาใช้ในอีสาน (ปิยะฉัตร ปีระวรรณ. 2528 : 11)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุเทพ สือสัมฤทธิ์ การศึกษากฎหมายที่พบในจังหวัดมหาสารคาม พบว่า บทบัญญัติในกฎหมายโบราณมีแหล่งที่มาจากจารีตประเพณีหลักธรรมวินัยทางพุทธศาสนา คัมภีร์ธรรมศาสตร์และคำวินิจฉัยคดีของประมุขรัฐ นำมาประมวลกันเป็นกฎหมายลายลักษณ์ โดยมีจุดกำเนิดในอาณาจักรล้านช้างประมาณพุทธศตวรรษที่ 21-22 และสืบทอดมายังสังคมอีสานในสมัยพุทธศตวรรษที่ 23 หลังจากนั้นจึงได้รับอิทธิพลจากกฎหมายลายลักษณ์ของภาคกลางในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การตัดสินใจลงโทษในกฎหมายโบราณ อาศัยการอ้างอิงธรรมวินัยทางพุทธศาสนาเป็นหลัก กระบวนการพิจารณาตัดสินจึงมีความยุติธรรมพอสมควร การกำหนดโทษผู้กระทำผิด อาศัยการพิจารณาความหนักเบาของการกระทำเป็นหลัก และอาศัยภาวะแวดล้อมอื่น ๆ เป็นองค์ประกอบวิธีการลงโทษมีลักษณะที่ไม่รุนแรง อาศัยการปรับเป็นเงินมากกว่าการลงโทษทางกาย

การบันทึกกฎหมายในโบราณมีรูปแบบพิเศษ โดยการนำวินัยสงฆ์และนิทานชาดกมาใช้ในการเทียบเคียงกับแนวความคิดทางกฎหมาย เนื้อหาของบทบัญญัติมีทั้งที่เป็นกฎหมายสารบัญญัติและกฎหมายวิธีบัญญัติปะปนอยู่ในเอกสารฉบับเดียวกัน ภาษาที่ใช้บรรยายเนื้อความอาศัยภาษาไทย – ลาว เป็นหลัก

สภาพสังคมที่สะท้อนจากกฎหมาย เป็นสังคมของชาวอีสานที่ยังมีระบบการปกครองแบบอาญาสี่ มีการแบ่งบุคคลในสังคมออกเป็นชนชั้นผู้ปกครอง ไพร่ และทาส บุคคลในชนชั้นต่าง ๆ จะมีสถานภาพ สิทธิ และหน้าที่ตามกฎหมายกำหนดไว้แตกต่างกัน ประชาชนส่วนใหญ่ดำรงชีวิตโดยการทำอาชีพเกษตรกรรมแบบพอยังชีพ ด้านชีวิตครอบครัวของบุคคลอาศัยการปฏิบัติตามแบบแผนทางจารีตประเพณีเป็นหลัก

การควบคุมสังคมอิสานสมัยที่ยังไม่ปรากฏลายลักษณ์อักษร ชาวอิสานยึดถือฮิตสิบสองคลองสิบสี่เป็นหลักสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม ฮิตสิบสอง หมายถึงจารีตประเพณีที่ประชาชนต้องร่วมทำบุญในแต่ละเดือนตลอดทั้งปี คลองสิบสี่ หมายถึงแนวทางสำหรับพระสงฆ์ ผู้ปกครองบ้านเมืองและประชาชนทั่วไปพึงปฏิบัติ 14 ประการ (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. 2527 : 7)

ฮิตสิบสองคลองสิบสี่เป็นจารีตบัญญัติที่ผูกพันกับคติความเชื่อที่มีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวอิสาน และได้รับการยึดถือปฏิบัติมาโดยตลอด แม้ว่าสมัยหลังจะมีกฎหมายลายลักษณ์อักษรใช้ในสังคมอิสานแล้วก็ตาม

กฎหมายลายลักษณ์อักษรที่นำมาใช้ในสังคมอิสานฉบับแรกๆมีอายุการบัญญัติราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 กฎหมายดังกล่าวได้แก่ กฎหมายโพธิสารราช และพระธรรมศาสตร์ว่าด้วย ลักษณะพิจารณาความเทียบพุทธจักร - อาณาจักร การบัญญัติกฎหมายในยุคนี้ นิยมนำพระธรรมวินัยมาเทียบกับกฎหมาย เช่น การแบ่งบทบัญญัติของกฎหมายเป็นห้อง ปาณาติบาต ห้องมิจฉจาร ฯลฯ และการลงโทษที่นำอาบัติภิกขุมาเทียบกับโทษทางโลก (ธวัช ปุณโณชก. ม.ป.ป. : 149)

กฎระเบียบ และคำสอนต่าง ๆ ที่ใช้ประพฤคิปฏิบัติ และเล่าสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษในราชอาณาจักรล้านช้างนั้น เริ่มบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 จารึกทางพุทธศาสนา การเรียบเรียงตำนานและประมวลกฎหมายเริ่มแพร่หลายในสมัยไร้เรียกกัน ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมเช่นนี้ อาจเป็นผลสะท้อนของการพัฒนาการทางการเมืองในขณะนั้น กล่าวคือ อาณาจักรล้านช้าง คงเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วจึงสามารถขยายอิทธิพลทางการเมือง โดยเข้าปกครองกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้มากกว่าสถาปนาอาณาจักร ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว การเรียบเรียงตำนาน และประมวลกฎหมายนั้นน่าจะเป็นประโยชน์ไม่น้อย เพื่อสร้างความชอบธรรมแก่สถาบันกษัตริย์ในการปกครองราษฎร และการรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม (โยชิยุกิ มาซุฮารา. 2546 : 77)

ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สังคมอิสานสมัยนั้นยังไม่ซับซ้อนมากนัก ฝ่ายพุทธจักรจึงมีบทบาทมากในชุมชน ต่อมาระยะหลังฝ่ายอาณาจักรมีบทบาทในชุมชนมากขึ้น กฎหมายอิสานยุคหลังจึงมีลักษณะเปลี่ยนไปจากเดิม (อรรถ นันทจักร. 2531 : 91)

กฎหมายอิสานยุคหลังพุทธศตวรรษที่ 22 ไม่มีการนำเรื่องราวของพุทธศาสนามาเทียบกับกฎหมาย บทบัญญัติแต่ละบทมีเฉพาะเรื่องราวทางกฎหมายและมีการจัดบทบัญญัติ

การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุขจะต้องมีกฎสำหรับควบคุมพฤติกรรมของบุคคล ทั้งนี้เพราะมนุษย์แต่ละคนมีความคิด ความต้องการ และมีพฤติกรรมแตกต่างกัน ถ้าปล่อยให้ทุกคนประพฤติตามความพอใจโดยไร้ขอบเขตแล้ว สังคมจะมีความขัดแย้งและทะเลาะวิวาท การข่มเหง การช่วงชิง สมาชิกย่อมขาดความสุขและไม่อาจอยู่ร่วมกันได้ต่อไป ดังนั้นจึงต้องมีการกำหนดกฎเกณฑ์สำหรับควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในสังคม (สุเทพ สุนทรเกสัช. 2540 : 10)

สาเหตุสำคัญที่ทำให้มนุษย์เข้ามาอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นชุมชน คือความปลอดภัย เพราะการอยู่โดยลำพังตามธรรมชาติแม้จะมีอิสระ มีเสรีภาพแต่ขาดความปลอดภัย เนื่องจากธรรมชาติไม่มีกฎ ไม่มีกติกาทุกชีวิตต้องต่อสู้เพื่อความปลอดภัยอยู่รอด และผู้แข็งแรงกว่าเท่านั้นจะมีชีวิตอยู่รอดต่อไปได้

หลักเกณฑ์ตามธรรมชาติ ทำให้มนุษย์ต้องสละความอิสระและเสรีภาพที่มีอยู่ ธรรมชาติบางประการเข้ามาอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นชุมชนมีผู้นำผู้ปกครองที่จะให้ความปลอดภัย รวมทั้งการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และพฤติกรรมที่มนุษย์ในชุมชนประพฤติปฏิบัติต่อกัน ในยุคคั้นๆนั้นเป็นไปตามธรรมชาติและสัญชาตญาณ แต่เมื่อมนุษย์ได้ประพฤติปฏิบัติสืบเนื่องเป็นระยะเวลาช้านานจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่ง ก็จะกลายเป็นประเพณี และเป็นบรรทัดฐานของสังคมสืบไป (วิชัย สังข์ประไพ. 2544 : 1)

กฎเกณฑ์สำหรับควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในสังคมขนาดเล็ก และมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่มากนัก อาจเป็นเพียงจารีตประเพณี กฎเกณฑ์ประเพณีนี้มีได้ระบุงการบังคับพฤติกรรมโดยชัดเจน แต่เป็นที่เข้าใจว่าบุคคลที่ฝ่าฝืนย่อมได้รับการรังเกียจ และการดำเนินคดีจากสมาชิกคนอื่น ๆ ส่วนในสังคมใหญ่มีความซับซ้อนและมีการเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว การควบคุมโดยจารีตประเพณีอย่างเดียว มักไม่เพียงพอต่อการอยู่ร่วมกัน อย่างมีระเบียบของสมาชิก สังคมจึงต้องอาศัยกฎเกณฑ์ที่ระบุงการบังคับพฤติกรรม และมีวิธีการบังคับพฤติกรรมกำหนดไว้ชัดเจน กฎเกณฑ์ดังกล่าวได้แก่ กฎหมาย (ยุทธ ศักดิ์เดชยนต์. 2527 : 9)

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มก่อนในการอยู่ร่วมกันนี้สมาชิกในสังคมอาจมีการขัดแย้งและกระทบกระทั่งกันเอง อันอาจนำไปสู่ความไม่สงบสุขเรียบร้อยขึ้นได้ ดังนั้น เพื่อมิให้เกิดความวุ่นวาย และเพื่อความสงบเรียบร้อยตลอดจนเพื่อความอยู่รอดของสังคม สังคมมนุษย์จึงต้องมีระเบียบความประพฤติสำหรับปฏิบัติต่อกัน ระเบียบความประพฤติเหล่านี้ค่อย ๆ พัฒนาและเจริญขึ้นจนมีลักษณะต่าง ๆ กันไป เช่น ศีลธรรม จารีตประเพณี

4.5 ลักษณะการลงโทษ	302
4.6 การยกเว้นโทษ	303
5. ประชัญชาธรรมยุตต์	304
ตำนานสุดตะปู้ปัญหา	305
ตำนานนายเกวียนช่วยจระเข้	306
ตำนานเรื่องกินแหง	308
ตำนานคดีกระทู้กินกล้า	311
ตำนานคดีชนกันตกขัว	313
ตำนานคดีผู้โจร	314
ตำนานคดีหญิงสองฝัก	315
ตำนานคดีผู้มีสี่ตน	316
3. อภิปรายผล	318
4. ข้อเสนอแนะ	352
4.1 ข้อเสนอแนะในการนำใช้	352
4.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป	353
บทที่ 5 กฎจารีตฮีดคลองเพื่อควบคุมพฤติกรรมทางสังคม.....	354
1. ฮีดสิบสอง	354
2. คลองสิบสี่	355
คลองสิบสี่สำหรับพระสังฆะเจ้า.....	355
คลองสิบสี่สำหรับบุคคลทั่วไป.....	356
คลองสิบสี่สำหรับผู้ปกครอง.....	356
กะลำ.....	360
3. กฎจารีตประเพณี	363
ห้องลักษณะบ่าวสาว	363
ห้องลักษณะครอบครัว	366
ห้องลักษณะปาณาติบาต	371
ห้องลักษณะอทินนาทาน	372
ห้องลักษณะมิถาจาร	374
ห้องลักษณะมุสาวาท	375
ห้องลักษณะสุราเมรัย	376

4.3 การลงโทษในกฎหมายโบราณ	207
4.4 ลักษณะการลงโทษ	209
4.5 การขกเว้นโทษ	210
4.6 วิธีตัดคำ	211
4.7 ลักษณะคดีตัดฟอง	212
4.8 คดีว่าตงกันมิได้	212
4.9 ลักษณะมิให้รับฟอง	213
4.10 ลักษณะตัดสำนวน	213
4.11 การตัดสำนวนคดี	214
4.12 สุทธะอุทธธณั้สลิปประการ	215
4.13 อุดตติอุทธธณั้สลิปสองประการ	216
4.14 ลักษณะตัดพยาน	217
4.15 ลักษณะพยานฟังมิได้	217
4.16 ลักษณะพยานฟังได้	218
4.17 หลักพินิจลยสุดติ	218
4.18 ลักษณะประวิง	239
4.19 เมียสี่จำพวก	239
4.20 สกฏสี่จำพวก	240
4.21 จาริตบ้านสลิปหกประการ	240
4.22 อวะหารยี่สลิปห้า	241
4.23 ลักษณะคร้วเรือน	241
4.24 ลักษณะที่ควรฮับตัดแลบควรฮับตัด	248
4.26 ห้องผิดห้องชอบเปรียบเทียบอาณาจักรธรรมจักร	249
5. สภาพสังคมในยุคกฎหมายโบราณโบราณ	252
4.1 ระบบการปกครอง	253
4.2 ระบบการแบ่งชั้นในสังคม	254
6. ปรัชญาธรรมขุทธ	255
ตำนานสุดตะปัญหา	255
ตำนานนายเกวียนช่วยจระเข้	257
ตำนานเรื่องกินแทนง	259
ตำนานคดีกระทู้กินกล้า	262

สารบัญ

หัวเรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ฐ
สารบัญแผนภูมิ	ฑ
สารบัญแผนภาพ	ฒ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
2.การตั้งชุมชนและสภาพสังคมอีสานในอดีต	12
2.1 การตั้งชุมชนไทย-ลาวอีสาน	12
2.2 การปกครองหัวเมืองอีสานสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	15
3. ประวัติจังหวัดมหาสารคาม	18
3.1 สมัยก่อนประวัติศาสตร์	23
3.2 ร่องรอยชุมชนโบราณ.....	23
4. สภาพสังคมและวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคามปัจจุบัน	26
4.1 ด้านกายภาพ	26
4.1.1 ที่ตั้งและขนาด.....	26
4.1.2 ลักษณะภูมิประเทศ.....	26
4.1.3 ลักษณะภูมิอากาศ.....	27
4.1.4 เขตการปกครอง.....	27
4.2 ด้านการเมืองการปกครอง	28
4.2.1 ประชากร	28
4.2.2 การเลือกตั้ง.....	30
4.3 แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัด	31
4.3.1 แหล่งท่องเที่ยวประวัติศาสตร์และศาสนสถาน	31

The Wedding Room, The family room, Panatibat room, Atinnatan room, Kamesumisachan room, Musavada room and Surameraya room.

The case must be judged by Philosophy of justice which is approach of judge a case with Kusalobai on Thamma that means on the principles and guidelines that shall bruise the lotus in the muddy water, snakes not angry and frogs not death, the hammer not bending and bank not embarrasse.

Personal judge in the lawsuit as follow old person that means a person who knowledgeable elders. Village chief and village headman who is an administrative position that can compared with the Tasaeng and Phoh Ban of the Kingdom of LanXang.

Moral judgments have to omitted from bias or hate of the four respects as Chanthacati, Phayacati and Mohacati, not selfish stimulus. Do not be selfish with the rank of the brothers, friends, teachers do not punish from former case. Do not judge or punish the crimes of over their authority.

Except impunity.

1. Being done by the unreasonable, drunk and crazy insane
2. Being done by negligence and not intentional.
3. To be executed by mistake.
4. Been done to salvage the party.
5. To be done by individuals with close ties
6. To be done by children who lack of maturity.
7. To act to protect their rights or others.

Methods of punishment such as

Khan Mai is fine to take money and use for value of damages

Khan Paeng is pay money for compromise to injured person

Khan Somma is an apology to each other

กฎจารีตประเพณีเพื่อแก้ไขกรณีพิพาท ประยุกต์จัด ได้ 57 หัวข้อ 7 ห้องลักษณะ
ห้องลักษณะป่าวสาว ห้องลักษณะครอบครัว ห้องลักษณะปาณาติบาต ห้อง
ลักษณะอทินนาทาน ห้องลักษณะมิถฉาจาร ห้องลักษณะมุสาวาท ห้องลักษณะสุราเมรัย
การพิจารณาตัดสินคดีต้องประกอบด้วย ปรัชญาธรรมยุทธ เป็นแนวทางพิจารณา
ตัดสินคดีความด้วยกุศโลบายธรรมศาสตร์ โดยมีหลักการและแนวทางว่า บัวมิให้ช้ำ น้ำมิให้ขุ่น
งุมิให้เคียด เขียวมิให้ตาย ค้อนมิให้หัก ฟังมิให้เพ

บุคคลผู้พิจารณาตัดสินคดี ได้แก่ เฒ่าแก่ หมายถึง บุคคลผู้อาวุโสมีความรู้
มีคุณธรรม กำนันและผู้ใหญ่บ้าน เป็นตำแหน่งทางการปกครอง เทียบได้กับตำแหน่งตาแสง
และนายบ้านของอาณาจักรล้านช้าง

คุณธรรมการตัดสินคดีเว้นจากอคติหรือความลำเอียง 4 ประการ ได้แก่ ฉันทาคติ
โทสาคติ ภยาคติ และโมหาคติ อย่าเห็นแก่อำภิสลินจ้าง อย่าเห็นแก่ผู้มียศแลพื่อน้องมิตรสหาย
ครูบาอาจารย์ อย่าเอาโทษเก่ามาข่มเหงตั้งเบียด อย่าตัดสินคดีหรือลงโทษเกินอำนาจหน้าที่ของ
ตน

เหตุยกเว้นโทษ

1. การกระทำโดยขาดสติ มีนเมาหรือวิกลจริต
2. การกระทำโดยประมาทขาดเจตนา
3. การกระทำโดยสำคัญผิด
4. การกระทำเพื่อพ้นภัยของบุคคลอื่น
5. การกระทำโดยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด
6. การกระทำโดยเด็กที่ไม่ถึงสาขาควุฒิกวาระ
7. การกระทำเพื่อป้องกันสิทธิของตนหรือของผู้อื่น

วิธีการลงโทษ เป็นการปรับด้วยเงิน ได้แก่

โทษจำคุก เป็นการปรับโทษและชดใช้ค่าเสียหาย

โทษจำคุก เป็นการประนีประนอมชดใช้เยียวยาผู้เสียหาย

โทษจำคุก เป็นการขอขมาภัยโทษต่อกัน